

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**AFGANİSTAN’DA İKTİDAR MÜCADELESİ VE
DIŞ MÜDAHALE SORUNSAĞI: ULUSLARARASI
TOPLUM İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI**

**Ali Rıza KUĞU
2502160565**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Yaşar ONAY**

İSTANBUL - 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ALİ RIZA KUÇU Numarası : 2502160565
Anabilim Dalı / : ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. YAŞAR ONAY
Anasanat Dalı / Programı :
Tez Savunma Tarihi : 09.01.2020 Saati : 13:00 / 16:00
Tez Başlığı :

" AFGANİSTAN'DA İKTİDAR MÜCADELESİ VE DIŞ MÜDAHALE SORUNLARI:
ULUSLARARASI TOPLUM İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / QVÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YAŞAR ONAY		KABUL
2- DOÇ. DR. HASAN DURAN		KABUL
3- DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR		KABUL
4- DR. ÖĞR. ÜY. ATAHAH BİROL KARTAL		KABUL
5- DR. ÖĞR. ÜY. LAMİA MAMMADOVA		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MİTHAT BAYDUR		
2- DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ		

ÖZ

AFGANİSTAN'DA İKTİDAR MÜCADELESİ VE DIŞ MÜDAHALE SORUNALI: ULUSLARARASI TOPLUM İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI

ALİ RIZA KUĞU

Kadim medeniyetlerin kavşak noktasında yer alan Afganistan coğrafyası tarih boyunca bir çok kez istilaya uğramıştır. Modern Afganistan'ın kuruluş tarihi olan 1747'den günümüze kadar ise ülke bitmeyen iktidar mücadeleleri ile sarsılmaktadır. Afganistan'daki iktidar mücadelelerine başta Birleşik Krallık, SSCB ve ABD olmak üzere bir çok ülke ya da uluslararası kuruluş müdahil olmuştur. Çatışan taraflardan biri ya da birkaçının lehine yapılan bu dış müdahaleler, Afganistan'a ne barış ne de istikrar getirmemiştir. Özellikle Cumhuriyet'in ilan edildiği 1973 yılından günümüze kadar kesintisiz devam eden çatışma ve iç savaş ortamı Afganistan'ı harabeye dönüştürmüş ve ülke halkı tarihte emsaline az rastlanan bir yıkım, zulüm ve yoksullukla baş başa bırakılmıştır. Başka önceliklere odaklanan dünya kamuoyunun Afganistan'daki insanlık krizine gözlerini kapatması, sorunun belki de en çarpıcı boyutudur. Bu çalışmanın amacı, Taliban düzenlediği eylemlerle acımasız bir terör örgütü olduğunu kanıtlamış olmakla birlikte, Afganistan'daki iç çatışmanın aslında etnik temeldeki geleneksel iktidar mücadelesinin devamı olduğunu vurgulamaktır. Afganistan'a kalıcı barış ve istikrar getirmenin yolu kesin bir askeri zafer kazanmak değil, etnik çatışmaya yol açan koşulları ortadan kaldırmaktır. Ülkenin ihtiyacı olan şey, bir barış süreci sonunda evrensel ilkelere dayanan, hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı çoğulcu bir demokrasiye kavuşmaktır. Genellikle nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, Afganistan'ın demografik yapısı, ülkede yaşanan iktidar mücadeleleri, yapılan dış müdahaleler ile barış için seçenek ve fikirler detaylı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Afganistan, iktidar mücadelesi, Taliban, terör, dış müdahale, barış.

ABSTRACT

THE STRUGGLE FOR POWER IN AFGHANISTAN AND THE PROBLEM OF FOREIGN INTERVENTION: A NEW ROAD MAP FOR THE INTERNATIONAL COMMUNITY

ALİ RIZA KUĞU

The Afghanistan geography which is located at the crossroads of great civilizations was invaded by ancient powers many times throughout the history. Since 1747, the founding year of modern Afghanistan, the country has been shaken by endless power struggles. Many countries including the UK, the USSR and the USA, and international organizations intervened in the struggles of power in Afghanistan. None of so-called interventions, which were made in favor of one of the conflicting parties, brought peace or stability to Afghanistan. Especially internal strife after 1973, armed confrontations with the occupying Soviet forces, the ensuing civil war and the Taliban terror left Afghanistan in ruin, and the people have suffered from an unprecedented destruction, cruelty and poverty. Most striking aspect of the problem is that the international community, which shifts its focus to other hot topics and priorities overnight, turns a blind eye to the humanitarian crisis in Afghanistan. This study intends to underline the fact that the internal strife in Afghanistan is an ethnic war fought for capturing Kabul and dominating the government. Taliban, although it has proved to be a brutal terrorist organization, has a strong power base within the Pashtun community, and claims to be their representative in this ethnic rivalry. The formula to bring peace and stability to Afghanistan is not to gain a military victory on the other side, but to eliminate the reasons which result in the ethnic struggle for power. What the country needs is to build a pluralist democracy, which is based on universal principles, and where rights and freedoms are put under constitutional guarantees. This study, in which generally qualitative search methods are employed, examines Afghanistan's demography, struggles for power, foreign interventions and thoughts for a viable Afghan peace.

Keywords: Afghanistan, power struggle, Taliban, terror, foreign intervention, peace.

ÖNSÖZ

Öncesinde yaşanan kabileler arası geleneksel taht kavgaları bir yana, Afganistan monarşinin lağvedilip cumhuriyetin ilan edildiği 1973 yılından günümüze kadar kesintisiz iç savaş ve çatışma coğrafyası haline gelmiş, ülke halkı tarihte emsaline az rastlanan bir yıkım, zulüm ve yoksullukla baş başa bırakılmıştır. İşin anlaşılması güç ve acı olan tarafı, bütün bu olanlara dünya kamuoyunun kayda değer bir tepki göstermemiş olmasıdır. ABD’deki 11 Eylül saldırılarından sonra yapılan askeri müdahale sırasında gözlerin çevrildiği Afganistan sorunu, yeni küresel kriz ve gelişmeler nedeniyle dünya gündeminin arka sıralarına gerileyerek adeta kanıksanmıştır.

Afganistan, aramızda çok derin tarihsel ve kültürel bağlar bulunması bağlamında hem Türkiye hem de Orta Asya Türk cumhuriyetleri açısından özel bir ülkedir. Türkiye’nin uzaktaki komşusu ve yakın akrabasıdır. Bu bağlamda her Türk aydınının Afganistan’a ilgi duyması ve ülkedeki çatışma ortamının tez elden sona erdirilerek kalıcı ve adil bir barışın tesisine en azından düşünsel anlamda katkı sunması güncel bir sorumluluktur. Bu çalışma da yazarın Afganistan’da birinci elden tanık olduğu insanlık dramına dikkat çekme ve sorunun çözümüne mütevazı bir katkı sunma girişimidir.

Çalışmanın amacı, Taliban düzenlediği eylemlerle bir terör örgütü olduğunu kanıtlamış olmakla birlikte, Afganistan’da günümüzdeki iç çatışmanın aslında etnik temeldeki geleneksel iktidar mücadelesinin devamı olduğuna dikkat çekmektir. Çalışmada grup kimliğini oluşturan unsurlar çerçevesinde Afganistan’ın demografik yapısı, ülke tarihinde yaşanan iktidar mücadeleleri, ülkeye yapılan dış müdahaleler ile barış için seçenek ve fikirler derinlemesine incelenmiştir.

Afganistan’a kalıcı barış ve istikrar getirmenin yolu kesin bir askeri zafer kazanmak değil, etnik çatışmaya yol açan koşulları ortadan kaldırmaktır. Ülkenin ihtiyacı olan şey, başarılı bir toplumsal barış süreci sonunda evrensel ilkelere dayanan, hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı çoğulcu bir

demokrasiye kavuşmaktır. Bu yolu Afganistan'ın kendi başına değil, komşu ülkeler başta olmak üzere uluslararası toplumun teşvik ve desteğiyle kat edebileceği açıktır.

Çalışmada grup kimliği, milliyetçilik, çok kültürlü toplumlarda çatışma dinamikleri ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü gibi konulardaki kuramsal yaklaşımlar yanında, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin temel kuramlarından da geniş ölçüde yararlanılmıştır. Çalışma ağırlıklı arşiv taraması, eser ve uzman görüşlerinin incelenmesi, söylem analizi gibi nitel yöntemlerle yapılmıştır. Bazı konularda elde edilebilen sayısal veriler de çalışmada kullanılmıştır. Afganistan konusunda Türkçe kaynaklar maalesef çok zengin değildir. Mevcut Türkçe kaynaklar yanında çok sayıda yabancı kaynak incelenmiş ve bunlardan hipotezi destekledikleri ölçüde istifade edilmiştir.

Elinizdeki bu çalışma hiç şüphesiz bir ekip çalışmasının ürünüdür. Tez danışmanım Prof. Dr. Yaşar Onay'ın başlangıçtan itibaren esirgemediği yakın ilgi, yapıcı eleştiri ve değerli katkıları olmasaydı, çalışmayı bu düzeye getirmek ve zamanında tamamlamak mümkün olmazdı. Kendisine verdiği akademik destek ve gösterdiği anlayış için şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Doç. Dr. Özgün Erler Bayır ve Dr. Öğretim Üyesi Atahan Birol Kartal'a her safhasını yakından izledikleri bu çalışmaya gerek içerik gerekse şekil yönünden farklı bakış açıları kazandırdıkları için içtenlikle teşekkür ediyorum.

Çalışmada olabilecek her türlü eksiklik ve hatanın sorumluluğu hiç kuşkusuz yazara aittir.

Ali Rıza Kuğu
İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
HARİTALAR LİSTESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ARKA PLAN

1.1 Grup Kimliğinin Gelişimi.....	10
1.2 Millet Kavramı ve Etnik Milliyetçilik.....	19
1.3 Çok Etnisiteli/Kültürlü Toplumlarda İç Çatışma Dinamikleri.....	36
1.4 İç Çatışmaların Barışçıl Yöntemlerle Çözümü ve Demokratikleşme Kuramı	
1.4.1 Çatışma Çözüm Yöntemi Olarak Müzakere.....	46
1.4.2 İç Çatışmalarda Barış ve Demokrasinin Tesisi.....	49

İKİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN'DA İKTİDAR MÜCADELESİNİN TARİHİ VE TALİBAN HAREKETİ

2.1 Afganistan'da İktidar Mücadelesinin Tarihi.....	55
2.1.1 Afganistan Coğrafyası ve Demografik Yapı.....	55
2.1.1.1 Genel Ülke Bilgileri.....	55
2.1.1.2 Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....	58
2.1.1.3 Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Afgan Kimliği.....	62

2.1.2	Afganistan Coğrafyasında 18'inci Yüzyıla Kadar Yaşanan İktidar Mücadeleleri.....	68
2.1.3	Peştun Hakimiyeti ve Durrani Hanedanı.....	77
2.1.4	“Büyük Oyun” ve Afganistan’a İngiliz Müdahaleleri.....	79
2.1.5	Bağımsızlık Sonrası İktidar Mücadeleleri.....	87
2.1.6	Afganistan’a Sovyet Müdahalesi.....	105
2.1.6.1	Sovyet İşgali ve Direniş.....	105
2.1.6.2	Sovyetlerin Başarısızlığının Siyasi ve Askeri Nedenleri.....	130
2.1.7	Sovyetlerin Çekilmesinden Sonra İktidar Mücadelesi.....	136
2.2	Taliban Hareketi.....	140
2.2.1	Taliban Hareketini Ortaya Çıkaran Nedenler.....	140
2.2.2	Taliban’ın İdeolojisi ve Örgütsel Yapısı.....	145
2.2.2.1	Geleneksel Afgan İslamı.....	146
2.2.2.2	Taliban’ın İslam Anlayışı.....	150
2.2.2.3	Taliban’ın Örgütsel Yapısı.....	154
2.2.2.4	Taliban’ın Peştun Kimliği.....	156
2.2.3	Taliban İktidarının Kurulması ve Uygulamaları.....	160
2.2.4	Taliban’ın Dış İlişkileri.....	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN’A YAPILAN SON ULUSLARARASI MÜDAHALE

3.1	Müdahalenin Hukuki Boyutu ve Meşruiyeti.....	182
3.1.1	Güç Kullanmanın Hukuki Boyutu.....	183
3.1.2	Afganistan’a Müdahale ve Uluslararası Hukuk.....	187
3.2	Afganistan Harekatının Analizi.....	196
3.2.1	Harekatın Siyasi Boyutu.....	196
3.2.2	Harekatın Askeri Boyutu ve Devlet İnşa Süreci.....	201
3.2.3	Geçiş/İntikal Süreci.....	219
3.2.4	Harekatın Askeri ve Siyasi Sonuçları.....	223

3.3	Uluslararası Müdahale Esnasında Yapılan Hatalar	226
3.3.1	Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyede Yapılan Hatalar	226
3.3.2	Halkla İlişkiler Alanında Yapılan Hatalar	233
3.3.3	İnsan Hakları İhlalleri	234

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLUM İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI

4.1	Barış Düşüncesi	241
4.2	Afganistan'da Barış Girişimleri	243
4.2.1	Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (ABYBP)	243
4.2.2	Afganistan Barışı İçin Uluslararası Girişimler	251
4.3	Dünyada İç Çatışmaların Barışçıl Çözümü ile İlgili Başarılı Örnekler	262
4.3.1	Guatemala Barışı	263
4.3.2	Kolombiya Barışı	265
4.3.3	Mindanao/Filipinler Barışı	267
4.3.4	Bosna-Hersek Barışı	270
4.3.5	Barış Süreçlerinden Çıkarılan Dersler	274
4.4	Afganistan'ın Barış ve İstikrarı İçin Yeni Bir Yol Haritası	278

SONUÇ	299
BİBLİYOGRAFYA/KAYNAKÇA	309
EKLER	339
ÖZGEÇMİŞ	346

HARİTALAR LİSTESİ

EK-1: Afganistan Fiziki Haritası.....	339
EK-2: Afganistan Siyasi Haritası.....	340
EK-3: Afganistan Etnik Dağılım Haritası.....	341
EK-4: UGYK(ISAF) Bölge Komutanlıkları ve Bölgesel İmar Ekipleri.....	342
EK-6: Kararlı Destek Misyonu.....	344
EK-7: Hükümet ve Taliban'ın Kontrol Ettikleri Bölgeler.....	345

ŞEKİL LİSTESİ

EK-5: UGYK(ISAF) Kuruluş ve Bağlantıları.....	343

KISALTMALAR LİSTESİ

AACP	: Afgan Suçla Mücadele Polisi (Afghan Anti-Crime Police)
AAPF	: Afgan Toplum Koruma Gücü (Afghan Public Protection Force)
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABP	: Afgan Sınır Polisi (Afghan Border Police)
ABYBP	:Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (APRP: Afghanistan Peace and Reintegration Program)
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
ADT	: Askeri Danışman Timi
AGK	: Afganistan Güvenlik Kuvvetleri (ANSF: Afghan National Security Forces)
AHK	: Afganistan Hava Kuvvetleri
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ALP	: Afgan Yerel Polisi, Korucu (Afghan Local Police)
AMO	: Afganistan Milli Ordusu (ANA: Afghan National Army)
AMP	: Afganistan Milli Polisi (ANP: Afghan National Police)
ANCOP	: Afgan Milli Sivil Düzen Polisi (Afghan National Civil Order Police)
ANZUS	: Avustralya-Yeni Zelanda-ABD Güvenlik Anlaşması
ARP	: Afgan Yeniden Bütünleşme Programı Fonu
AUP	: Afgan Resmi Polisi (Afghan Uniform Police)
BİE	: Bölgesel İmar Ekibi (PRT: Provincial Reconstruction Team)
BİFF	: Bangsomoro İslami Özgürlük Savaşçıları
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BYK	: Afganistan Barış Yüksek Konseyi (HPC: High Peace Council)
CENTCOM	: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization)
CEO	: İcra Amiri, İcra Kurulu Başkanı
CIA	: ABD Merkezi İstihbarat Örgütü (Central Intelligence Agency)

COIN	: Ayaklanmaları Bastırma (Counter Insurgency)
FARC	: Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri
FATA	: Federal Şekilde Yönetilen Kabile Bölgeleri/Pakistan (Federally Administrated Tribal Areas)
FIS	: Cezayir İslami Kurtuluş Cephesi
GID	: Suudi Arabistan İstihbarat Örgütü
HYİT	: Harekat Yönlendirme ve İrtibat Timleri
HUMINT	: İnsan İstihbaratı (Human Intelligence)
IFOR	: Bosna-Hersek BM Barış Gücü
ISI	: Pakistan İstihbarat Örgütü (Inter Services Intelligence)
IS-K	: Horasan İslam Devleti (İŞİD'in Afganistan kolu)
İŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti (Terör Örgütü)
İHA	: İnsansız Hava aracı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KDM	: Kararlı Destek Misyonu (RSM : Resolute Support Mission)
KGB	: Sovyet İstihbarat Örgütü
KHAD	: Afganistan Gizli Servisi (Khedemat-ı İttılat-i Devleti)
MEB	: Afganistan Milli Emniyet Başkanlığı (NDS: National Directorate of Security)
MILF	: Moro İslami Kurtuluş Cephesi
MNLF	: Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NBC	: Nükleer Biyolojik Kimyasal
NGO	: Hükümet Dışı Örgüt (Non-Governmental Organization)
NTM-A	: NATO Afganistan Eğitim Misyonu (NATO Training Mission-Afghanistan)
PENTAGON	: ABD Savunma Bakanlığı
PDT	: Polis Danışman Timi
SAİ	: Sivil-Asker İşbirliği
SEATO	: Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü (South Eastern Asia Treaty Organization)

SIGAR : Afganistan'ın Yeniden Yapılanması Özel Başmüfettişi (Special Inspector General for Afghanistan's Restructuring)

SİHA : Silahlı İnsansız Hava Aracı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SWAPO : Kuzey Batı Afrika Halkları Örgütü

TAAC : Eğitim, Danışmanlık ve Yardım Komutanlığı (Training, Advice and Assistance Command)

TİKA : Türk İktisadi Kalkınma Ajansı

UCM : Uluslararası Ceza Mahkemesi

UGYK : Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (ISAF: International Security and Assistance Force)

UMK : Uluslararası Müşterek Komutanlık (IJC : International Joint Command)

UNAMA : Birleşmiş Milletler Afganistan Misyonu

UNODC : Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Bürosu (United Nations' Office of Drug and Crime)

UNPROFOR : Bosna-Hersek BM Koruma Gücü

URNG : Guatemala Ulusal Devrimci Birliği

USFOR-A : Afganistan'daki ABD Kuvvetleri Komutanlığı

GİRİŞ

Afganistan’da 1973’de monarşinin devrilmesinden sonra başlayan çatışmalı ortam ve bu sürecin sonucu olarak 1979’dan 1989’a kadar devam eden Sovyet işgali, ülkenin devlet düzenine, insan gücüne, ekonomisine ve sosyo-kültürel yapısına giderilmesi çok zor zararlar vermiştir. Sovyet işgaline karşı birleşik bir cephe oluşturarak çok güçlü bir direniş sergileyen mücahit gruplar, Sovyetlerin çekilmesiyle birlikte birbirine düşmüş ve iktidarı ele geçirmeye yönelik iç savaş ülkenin sadece fiziki altyapısını değil toplumsal değerlerini de tahrip etmiştir. İçine düşülen kaos ortamından yararlanan Taliban örgütü, bazı dış güçlerin de desteğiyle 1996 yılında ülkenin kontrolünü ele geçirmiştir. Taliban iktidarının çağdışı yönetim anlayışı Afganistan’ı modern dünyadan koparmakla kalmamış, Afganistan uluslararası kamuoyunda küresel terör gruplarının serbestçe üslendiği bir coğrafya olarak anılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda ABD hedeflerine karşı 11 Eylül 2001’de gerçekleştirilen terör saldırıları gözlerin Afganistan’a çevrilmesine neden olmuş ve ABD ile İngiltere Taliban yönetimindeki Afganistan’a yönelik olarak Kalıcı Özgürlük (Enduring Freedom) hareketini başlatmışlardır. Taliban rejimini devirmek ve Afganistan’ı küresel terörün üssü olmaktan çıkarmayı hedefleyen bu harekât, BM kararları ve Bonn Anlaşması’ndan çıkan uluslararası mutabakat ile gerçek anlamda bir çokuluslu müdahale halini almıştır. Afganistan’da barış ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlamayı amaçlayan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK/ISAF) hareketi zaman içinde başta adı olmak üzere bir çok açıdan değişim ve dönüşüme uğramakla birlikte halen sürdürülmektedir.

Afganistan müdahalesi, belli ölçüde hukuki altyapısı olan ve şu ana kadar 50’den fazla ülkenin katılımı ile yürütülen çok uluslu bir harekattır. Başarısı için on binlerce asker ve sivil işgücü yanında yüz milyarlarca ABD doları harcanan devasa bir harekât olmasına rağmen, ne askeri ne de sivil hedeflerine ulaşamamıştır. Müdahalenin başlangıcından 18 yıl sonra Afganistan halen güvenli olmaktan uzak bir ülke, Afganistan yönetimi halen kırılgan, Afgan halkı halen yoksulluk içindedir. Daha da kötüsü, terör eylemlerini sürdüren ve kırsal alanın önemli bir kısmını

kontrolünde bulunduran Taliban, etki alanını bazı büyük şehirlere doğru genişletmeye çalışmaktadır.

Bu noktada Taliban olgusunun yeniden tanımlanmasına ihtiyaç olduğu açıktır. İktidara geldiği ilk yıllarda Batılı güçlerin dahi bir istikrar unsuru olarak bel bağladıkları bir örgüt olan Taliban'ın neyin peşinde olduğunun doğru tespit edilmesi, hem Afganistan'ın hem de bölgenin geleceği açısından yaşamsal önem taşımaktadır.

Başlangıçta Taliban'ın iktidara gelmesine ses çıkarmayan ABD yönetimi, 1998 yılında Tanzanya ve Kenya'daki Amerikan elçiliklerine yapılan saldırılar nedeniyle Taliban'a karşı tutumunu değiştirmiştir. ABD söz konusu saldırılardan Afganistan'da Taliban himayesinde bulunan Usame bin Ladin'i sorumlu tutmuş; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) ABD etkisiyle aldığı kararlarda, Taliban yönetimi El Kaide'ye sağladığı desteği kesmesi yönünde uyarılmıştır.

BMGK 11 Eylül saldırılarından sonra yayımladığı ilk kararlarda saldırıyı sadece kınamış, terörle mücadelede kararlılık ve dayanışmaya vurgu yapmıştır. Ancak, 14 Kasım 2001'de alınan ve doğrudan Afganistan'a hitap eden 1378 sayılı kararda, Taliban yönetimi ülke topraklarını uluslararası terör örgütlerine kullandırmakla doğrudan suçlanmıştır. Usame bin Ladin ve başında olduğu El Kaide terör örgütünün isimleri zikredilerek hareketin hedefi oldukları yinelenmiştir. Kararda Taliban yönetiminin devrilmesi hedefinin altı çizilerek, Afgan halkının bu uğurda sarf edeceği çabaların desteklenmesi ve ülkede Taliban rejiminden sonra geçici bir yönetim tesis edilmesi hususu üzerinde durulmuştur.

ABD'nin yoğun ve başarılı kamu diplomasisi kampanyası ile Taliban Afganistan'da şariat esaslarına dayalı bir İslam devleti kurmayı amaçlayan radikal dinci bir terör örgütü olarak tanıtılmıştır. Bu tanım büyük oranda doğru olmasına rağmen eksik bir tanımdır. Taliban'la mücadelenin askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da bu tanıma uygun şekilde belirlenmiştir. Şimdi görülmektedir ki, Afganistan'daki iç çatışmanın niteliği, çatışan taraflardan biri olan Taliban'ın yapısı ve Afganistan'da yürütülen harekâtın stratejik varsayımlarında hatalar vardır.

Bu çalışmanın amacı, Afganistan'daki uzun ve yıpratıcı iç çatışmanın etnik temelde bir iktidar mücadelesi olduğunu; ağırlıkla Peştunları temsil iddiasında ve köktenci bir örgüt olan Taliban'ın dini motifleri milliyetçi hedeflerini meşrulaştırma aracı olarak kullandığını ortaya koymaktır. Afganistan müdahalesinin başarısız olmasında, diğer faktörler yanında bu yönün ihmal edilerek Afgan halkının çoğunluğunun desteğinin kazanılamamış olmasının rolünü vurgulamaktır.

Çalışmaya esas olan araştırma sorusu "Afganistan'ın neden barış ve istikrara kavuşamadığı"; diğer bir ifadeyle, "Afganistan müdahalesinin neden başarısız olduğudur." Bunu açıklamak için oluşturulan hipotez ise "Afganistan müdahalesinin başarısı, -diğer faktörler yanında-, etnik temelde devam eden iktidar mücadelesinin durdurulmasına bağlıdır." Burada Afganistan'daki başarı bağımlı değişken, etnik temelli iktidar mücadelesi bağımsız değişkendir. İkisi arasındaki nedensellik ilişkisinden, Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması için bir tarafın bertaraf edilmesi değil, çıkarların ve iktidarın paydaşlar arasında adil olarak ortaklaştırılması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Çalışmada Afganistan sorununun sadece dini değil, etnik bir rekabetten kaynaklandığı kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Taliban, gerçekleştirdiği eylemlerle acımasız bir terör örgütü olduğunu kanıtlamıştır. Ancak, Taliban hareketini salt şeriatçı bir terör örgütü olarak tanımlamak ve Taliban'ın şahsında Afganistan'ın inanç kültürünü hedef alan bir görüntü vermek, sorunu çözmek bir yana daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Uluslararası koalisyonun bu tanımlama yanılgısı, Afganistan'ın sorunlarını çözemediği gibi, Taliban'ın kitlesel tabanını da genişletmektedir. Dahası, koalisyon kuvvetlerinin Afganistan ve Irak hareketindeki yersiz uygulamaları, İslam coğrafyasında tepkisel hareketleri besleyerek Batı karşıtlığının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Oysa sorunun teşhisinin gerçekçi yapılması halinde, Afgan halkının daha fazla acı çekmesine son verilmesi mümkün olabilecektir.

Afganistan sorunu bir etnik iktidar mücadelesidir, yani hukuki açıdan "iç çatışma"dır. Çatışmanın bir tarafında Taliban, diğer tarafında ise onun dışındakilerden oluşan bir koalisyon bulunmaktadır. Afganistan müdahalesi

terörizmle mücadele adına çatışan taraflardan birisinin lehine yapılmıştır. İç çatışmalar, bir tarafı desteklemekten ziyade, arabuluculuk dahil barışçı ve uzlaştırıcı yöntemlerle daha kolay çözülebilir. Bu noktadan hareketle, Afganistan'ın güçlü ve istikrarlı bir ülke olarak uluslararası sistemdeki yerini alması, ülkenin demografik kompozisyonunu dikkate alan kapsayıcı, çoğulcu bir yönetime ve hukuk düzenine kavuşturulmasına bağlıdır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın **birinci bölümünde** grup kimliği kavramı, grup kimliğinin unsurları, millet, milliyet, etnisite, çatışma kavramı ve çok kültürlü toplumlarda çatışma dinamikleri konusunda hatırlatma maksatlı kuramsal altyapı oluşturulmuştur. Bir iç çatışmayı milliyet ya da etnisite kavramı üzerinden açıklamak için işe grup kimliğini oluşturan ana unsurların tanımlanmasıyla başlamak gerekmektedir. Bu maksatla, grup kimliğinin temel bileşenleri alanında klasikleşmiş bir isim olan Harold R. Isaac ve diğer uzmanların öğretileri öncelikle incelenmiştir. Bu unsurlardan etnisite ve ona bağlı düşünce akımları üzerinde daha detaylı olarak durulmuştur.

Bu bağlamda, Afganistan özelinde din ve milliyet ilişkilerinin, komşu coğrafyalarda yaşanmakta olan tecrübeler de dikkate alınarak tarihi bir perspektiften masaya yatırılması amaçlanmıştır. Özellikle 20'nci yüzyıl öncesi İslam toplumlarında din ve milliyet kavramlarının inanç temelli toplumun şahsında birleştiği görülmektedir. Örneğin, Osmanlı devlet ve hukuk sisteminde “millet” dini topluluk anlamında kullanılmıştır. Avrupa'nın düşünsel tarihinde modern “ulus” kavramı, Alman şair ve filozof Johann Gottfried Herden'in ulusu “ortak bir mirasın taşıyıcı ve koruyucusu olarak, ortak bir dil etrafında oluşmuş topluluk” olarak tanımlamasıyla 18'inci yüzyıldan itibaren literatüre girmiştir. Başlangıçta etnisiteye bağlı faktörlerin şekillendirdiği “objektif milliyetçilik” kavramı, içinde barındırdığı yayılmacı idealler nedeniyle büyük felaketlere de yol açmıştır. Ancak, bu anlayışın zamanla kültürel boyutu ağır basan, daha kapsayıcı, sübjektif bir milliyetçiliğe evrildiğini görüyoruz. Bu bağlamda Ernest Renan'ın ulusun ortaya çıkışında objektif bağların değil bir arada yaşama arzusunun baskın olduğu yönündeki öğretileri de

önem taşımaktadır. Bu bölümde iç çatışma dinamikleri ve etnik temelde iktidar mücadelesi konusunda kuramsal yaklaşımlar da ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde ayrıca çatışmaların barışçıl yollarla çözümü kapsamında, müzakere teknikleri ile derinden bölünmüş toplumlarda barış ve demokrasinin tesisiyle ilgili kuramsal yaklaşımlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, çalışmanın bir “Afganistan tarihi” metnine dönmesini engelleyecek hacimde, Afganistan’da “payitaht Kabil”e hakim olmakla özdeşleşen iktidar mücadelesinin tarafları ve geçirdiği evrelerden bahsedilmiştir. Bu kapsamda, Afganistan coğrafyasının jeopolitik önemi, Peştunların iktidarı ele geçirmeleri ve Durrani hanedanı, İngiltere ve Rusya’nın Afganistan üzerindeki “Büyük Oyun”ları, bağımsızlıktan sonraki taht kavgaları ile Sovyet işgali ve sonrasında gelişen olaylar özetlenmiştir. Bu bölüm aslında Taliban olgusunu hazırlayan sürecin kronolojik olaylar dizisidir.

Çalışmanın ana gövdesini oluşturan bu bölümün devamında Taliban’ın örgütsel yapısı, ideolojisi, dayandığı taban, liderlik ve savaşçı yapısı, eylemlerinin özellikleri, müttefik ve muhalifleri ile uluslararası ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca araştırma sorusuna cevap oluşturan hipotezi doğrulamaya yönelik nicel ve nitel verilerin yardımıyla soyutlamalar ve Afganistan sorunu hakkında bazı genellemeler yapılmıştır. Bütün bu grup kimliği ve psikolojisi ile bağlantılı konular Afganistan örneği içinde irdelenerek, Taliban’ın siyaseten durduğu yerin tespiti, çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Kuramsal çerçeve içinde iç savaş/çatışma dinamikleri ve bu bağlamda bir meşrulaştırma ideolojisi olarak İslami düşünce ve cihat anlayışına da çalışmada yer verilmiştir.

Afganistan’ın sürüklendiği kaos ortamının oluşmasına bölgesel ve küresel güçlerin katkısının ve Taliban iktidarının dış politikasının ortaya konulmasında, iç ve dış politikayı birleştirme iddiasında olan “uluslararası siyasal teori” ile realizm ve idealizmin temel varsayımlarını uyumlaştıran “İngiliz Okulu” kuramlarından da

yararlanılmıştır. Bu kuramların özellikle Pakistan'ın Afganistan politikasının yorumlanmasına katkı sağladığı görülmektedir.

Taliban hareketi 1990'lı yıllarda birden bire ortaya çıkmış ve birkaç yıl içinde iktidarı ele geçirmiş bir silahlı İslami hareket olarak görülmemelidir. Taliban, 1919 yılında modern Afganistan'ın bağımsızlığı hatta onun öncesine dayanan bir güç ve iktidar mücadelesindeki daimi bir aktörün değişik bir kimlikle ortaya çıkmasıdır.

Afganistan, tarihin her döneminde insan uygarlığına beşiklik yapmış, büyük güçlerin rekabetine sahne olmuş, kadim kültür ve halkları barındıran önemli bir coğrafyadır. Öncesinde Türk ve İran asıllı hanedanlar tarafından yönetilen ülke, 18'inci yüzyıldan itibaren nispeten bir ulus devlet niteliği kazanmış ve Peştun kimliği öne çıkmıştır. Bölgenin en eski ve saygın halklarından olan ve mücadelecilik özellikleriyle tanınan Peştunlar, bu günkü Afganistan nüfusu içinde yüzde 40'ın üzerindeki oranla en büyük etnik grubu oluşturmakta ve kendilerini Afganistan'ın sahibi ve doğal hakimi olarak görmektedirler. Durrani hanedanının iktidara gelmesinden beri bu varsayım değişmemiştir. Peştunlar ülke üzerindeki hakimiyetlerini korumak için dönemsel koşulların etkisiyle farklı savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir ki, içinde bulunduğumuz dönemde bunun adı Taliban'dır.

Taliban hareketinin Peştun kimliğinin en görünür kanıtı, liderlik, savaşçılar ve siyasal tabandaki Peştun ağırlığıdır. Taliban'ın Afganistan'da Peştun nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde daha güçlü ve etkin olduğu açıktır. Bu bölgelerde hem daha kolay adam kazanmakta hem de daha kolay eylemler gerçekleştirmektedir. Öte yandan, Taliban'ın merkez yönetimi, eğitim ve öğretim tesislerinin tamamına yakını İslamabad yönetiminin kontrol etmekte zorlandığı ve Peştunların çoğunlukta olduğu Pakistan'ın kuzey bölgesinde konuşlanmıştır. Bölge uzmanları ve analistlerin bir kısmı, Pakistan yönetiminin kendi ülkesindeki Peştun enerjisini komşu ülkeye yöneltmek için Taliban'ı desteklediğini iddia etmektedirler. Kaldı ki Pakistan sınırları içinde yaşayan Peştun nüfus Afganistandakinden daha fazladır.

El Kaide ve IŞİD gibi diğer terör örgütleri “küresel cihat” öngörürken Taliban’ın “yerel cihat” ekseninde hareket etmesi, tek hedefinin Afganistan’da iktidarı ele geçirmek olduğunu kanıtlamaktadır. Taliban hareketinin gündeminde İslam’ın dünya hakimiyeti gibi evrensel bir hedef söz konusu değildir. Kaldı ki Taliban son dönemde IŞİD’e karşı silahlı mücadeleye bile girmiştir. Rusya düne kadar düşmanı olan ve kökeni Mücahidin hareketine dayanan Taliban ile IŞİD’e karşı resmen işbirliğine başlamıştır. Buradan Taliban’ın nadir de olsa rasyonel davranabilen bir aktör olduğu anlaşılmaktadır.

Taliban karşıtı blokun çekirdeğini oluşturan “Kuzey İttifakı” çoğunlukla Peştunlar dışındaki etnik gruplardan oluşmaktadır. Mevcut Afganistan yönetiminde çok önemli bir ağırlığa sahip Kuzey İttifakı, başlangıçta post-Sovyet yönetimin devrilmesini amaçladığı halde, iktidarı Taliban’a kaptırdıktan sonra Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen ve diğer azınlıkların –ki toplam nüfusları Peştunlardan fazladır– hak ve özgürlüklerini korumaya yönelmiştir.

Bu gün Afganistan bir İslam Cumhuriyeti, rejimin ileri gelenleri de her etnik gruptan muhafazakar kişilerdir. Taliban’ın bu gerçeğe rağmen halen din adına mücadele etmesi anlamsızlaşmakta ve asıl mücadelenin siyasal iktidarı Peştun çoğunluk adına ele geçirmek olduğu tezi güçlenmektedir. Taliban’ın temel ahlak ve yaşam felsefesinin “Pashtunwali (Peştunveli)” diye adlandırılan töreyi esas alması, örgütün Peştun kimliğini vurgulamaktadır. “Peştunveli” Peştun kültürünün ana bileşeni ve bir çeşit sözlü anayasadır.

Taliban gerçeği ve Afganistan sorununu sadece etnik bir temele oturtmak, elbette indirgemeci ve kolaycı bir yaklaşım olarak görülebilir. İslami düşüncenin gelişmesinde tarihi bir misyonu olan Afganistan’ın din ve mezhep kültürü, özellikle Deobandi düşüncenin kökenleri, Sovyet işgali ve iç savaşların ulusal üstyapı kurumlarına etkisi, enerji politikaları, İran, Pakistan, El Kaide etkisi, ABD’nin 21’inci yüzyıl güvenlik algı ve stratejileri gibi bir çok faktör ülkeyi adeta mahveden sürece katkıda bulunmuştur. Ancak, bütün bunlar ülkenin temel sorununun iktidarın paylaşılmasındaki anlaşmazlık olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Çalışmanın **üçüncü bölümünde** Afganistan'a yapılan son uluslararası müdahale ve başarısızlığın müdahalenin kendisinden kaynaklanan nedenleri incelenmektedir. Bu inceleme, müdahalenin hukuki açıdan meşruiyeti ve askeri hareket ile sivil topluma yönelik faaliyetlerin sonuçları ve yapılan hatalara odaklanmıştır. Taliban kendi savaşçıları ve kitle tabanını motive edebilmek için ülkenin kafirlerin işgali altında olduğu ve mevcut yönetimin işbirlikçi hainlerden oluştuğu söylemini kullanmaktadır. Bu propagandanın başarısından, İslami motiflerin yoksul ve eğitimsiz Peştun nüfusu harekete geçirmek için etkili bir silah olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, koalisyon güçlerinin ve özellikle ABD'nin halkın dini inançlarını rencide edici uygulamaları –ki bunlar çatışmanın yanlış tanımlanmasından kaynaklanmakta- Taliban'ın işini kolaylaştırmaktadır. Bu güne kadar yapılan diyalog girişimlerinde, Taliban barış görüşmeleri için işgalcilerin ülkeyi terk etmelerini şart koşmuştur. Çünkü, mevcut yönetimin uluslararası destek çekilince zaten çökeceğini düşünmektedir.

Dördüncü bölüm soruna konulan teşhis paralelinde Afganistan'ı barış ve istikrara kavuşturmak için çözüm önerileri sunmaktadır. Bu maksatla öncelikle Afganistan barışı için halen devam eden süreçler incelenmiştir. Bunlardan birincisi mevcut Afgan yönetimi tarafından yürütülen Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (ABYBP)'dır. Diğerleri ise ABD-Taliban barış görüşmeleri etrafında yürütülen uluslararası barış çabalarıdır. Her iki sürecin gelişimi, dinamikleri ve önlerindeki engeller incelendikten sonra, dünyada son dönemlerde başarılı olmuş barış süreçlerine kısaca değinilmiş ve bunlardan sonuçlar çıkarılmıştır. Çözümüne dönük öneriler demokratikleşme kuramı üzerinden geliştirilmiş ve iktidarın adil paylaşım alternatiflerinin ve her birinin Afganistan'ın nesnel koşullarına uygunluklarının incelenmesi şeklinde çalışılmıştır. Ancak burada çözüm önerisi denilen şey kesin bir reçete değil, barış sürecinin başarılı olması için dikkate alınmasında yarar görülen fikirler dizisidir.

Pozitivizm etkisindeki modern bilim anlayışı gerçeği ampirik gözlem ve çözümlemelere göre bulmaya çalışırken, post-modern bilim anlayışı gerçekliğin

sosyal olarak inşa edilebileceğini varsaymaktadır. Bu ayırım, modern paradigmayı nicel, post-modern paradigmayı ise nitel araştırmaya daha uygun kılmaktadır.

Afganistan gibi uzak ve ağır güvenlik sorunlarıyla boğuşan bir ülkede saha çalışması yapmanın zorluğu ortadadır. Kaldı ki, Afganistan devletinin arşiv ve istatistik altyapısı da yeterli ve güvenli bir bilgi kaynağı sağlayacak durumda değildir. Bu yüzden araştırmayı zorlaştıran nedenlerin başında kaynak sorunu gelmektedir. Afganistan ile olan tarihi dostluğumuz ve yakın ilişkilerimize rağmen, ülkemizde Afganistan hakkında sınırlı sayıda Türkçe eser bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmada genellikle yabancı kaynaklardan yararlanma adeta bir zorunluluktur. Mevcut eserlerin çoğunluğu Afganistan müdahalesinin başlangıcını izleyen 1-2 yıl içinde basılmış, sonrasında yeni küresel krizler Afgan sorununu geri plana ittiğinden eserlerin devamı gelmemiştir. Bir de sorunun Taliban tarafından nasıl algılandığını aktaran eser neredeyse yok gibidir.

Çalışmada ağırlıklı nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu kapsamda, konu ile ilgili olarak temin edilen yabancı kaynaklar öncelikle incelenmiştir. Araştırmacının Afganistan'da bizzat edindiği deneyim ve izlenimlerle birlikte, UGYK (ISAF)'nın açık kaynaklarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Uluslararası akademik çevreler ve düşünce kuruluşlarındaki farklı uzman görüşleri karşılaştırmalı olarak irdelenmiş; olay ve söylem analizleri ile arşiv taramaları yapılmıştır. Bu tür nitel yöntemler yanında mevcut sayısal verilerden de yararlanıldığından, araştırmanın bütününde karma (nicel+nitel) bir yöntem kullanıldığını söylemek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ARKA PLAN

Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1989 yılından 2000'lerin başlangıcına kadar geçen on yılda dünyada meydana gelen 116 çatışmanın 89'u iç çatışma olarak kayıtlara girmiş ve bu iç çatışmalardan 20'sine dış müdahale gerçekleşmiştir.¹ 2000'li yıllardan sonra da devam eden ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine, sakat kalmasına ve yaşadığı yerleri zorunlu olarak terk etmesine yol açan iç çatışmalar, daha çok etnik gruplar veya dini topluluklar arasında gerçekleşen çatışmalardır. Çatışmaların meydana geldiği ülkelerin ortak özelliği merkezi otoritenin yok ya da etkisiz olduğu, mevcut iktidarın meşruiyet sorunu yaşadığı “başarısız ülkeler” olmasıdır. Bir ülkede ulusal birliğin ve merkezi otoritenin çökmesi kurtuluş ideolojilerinin doğmasına yol açmaktadır ki, bunların en bilinenleri etnik ve dini milliyetçiliktir. “Bölgecilik, dil, kültürel varlık, kabile ya da etnik bağlılık, bir dinsel gruba adanmışlık, yerel bir cemaate bağlanma yeniden uyanmanın aldığı birçok şekilden birkaçıdır.”²

Farklı kimlikler veya gruplar arasındaki iktidar mücadelesinin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri de Afganistan'dır. O halde Afganistan'daki iç çatışmanın doğasını anlayabilmek için, öncelikle grup kimliğinin temel bileşenleri, millet ve milliyetçilik kavramları ile çoklu etnik ve kültürel yapıya sahip toplumlarda çatışma dinamiklerinin kuramsal açıdan incelenmesi gerekmektedir.

1.1 GRUP KİMLİĞİNİN GELİŞİMİ

Grup kimliğinin temel bileşenleri konusunda çalışan ve konu hakkında önerdikleri kataloglar birbirinden bazı farklar içeren bilim insanları vardır. Örneğin

---

¹ Mikael Eriksson, Peter Wallesteen, “Armed Conflict 1989-2003”, **Journal of Peace Research** 41.5, September 2004, s.626.

² Samir Amin, “Etniliğin Yükselişi: Ekonomik Küreselleşmeye Siyasal Bir Yanıt”, **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, Işıtan Gündüz (Der.), İstanbul, Sarmal Yayınları, 2010, s.7.

antropolog Geertz bunları varsayılan kan bağı, ırk, dil, coğrafya ve gelenek şeklinde sıralamaktadır.³

Grup kimliği konusunda yapılan çalışmaların öncülerinden biri sayılan Harold R. Isaacs ise grup kimliğini oluşturan unsurları, vücut (görüntü), isim, dil, tarih ve köken, din ve milliyet şeklinde belirtmektedir.⁴

Isaacs'ın vücut dediği şey grubun biyolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Bir şahıs ya da grup dilini, dini inancını, adetlerini, her şeyini değiştirebilir ya da gizleyebilir; ancak biyolojik özelliklerini yok etmesi pek olası değildir. Biyolojik özelliklerin içine ten rengi, saç, boy pos, vb. doğuştan gelen özellikler girmektedir. Bunların her biri fiziki görünürlük bakımından önemli olmakla birlikte, tek başına belirleyici değildir. Örneğin deri veya ten rengi aynı olup, farklı dil, din ve etnisiteye sahip yüzlerce farklı insan topluluğu vardır. Dış görünüşle ilgili özelliklerin hiç şüphesiz yaşanılan yer, iklim, beslenme, ekonomik şartlar, yaşam tarzı ve benzeri faktörlerle de ilişkisi vardır. Kızılderililerin Avrupalı kolonicileri “beyaz adam”, Çinlilerin Orta Asyalı akıncıları “barbarlar”, İngiliz işgalcileri “yeşil gözlü şeytanlar”, sömürge askerlerini “kara şeytanlar”, Amerikalıların siyahileri “negro” diye nitelemesi hem karşı tarafın grup kimliğine bir atıf hem de bir savunma mekanizması olarak görülmelidir. Ancak her halde bu tür nitelermeler ırksal veya kültürel şovenizm örnekleridir.⁵

İsim ise kimliğin en basit ve en çok kullanılan sembollerinden biridir. Ancak isim sade bir belirtecini ötesinde içinde büyük bir bilgi yükü de taşıdığından derin bir anlama sahiptir. “Bir kişi, grup veya ülkenin ismi onun geçmişiyle ilgili tüm kargosunu taşır.”⁶ Örneğin kendi dilinde Çin “merkez ülke”, Japonya “güneşin doğduğu yer” anlamına gelmektedir. Pakistan ise Pencap, Afganistan, Keşmir, Sind

³ Özellikle Asya ve Afrika'daki yeni devletlerde grup kimliği oluşumu için Bkz. Clifford Geertz (ed), **Old Societies New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa**, New York, Free Press of Glencoe, 1963.

⁴ Bkz. Harold R. Isaacs, **Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change**, Massachusetts, Harvard University Press, 1994.

⁵ A.e., s.46-70.

⁶ A.e., s.73.

bölgelerinin baş harflerinden oluşur ki; buradaki Afganistan vurgusu konumuz açısından çok önemlidir.⁷ İsim anlamında mümin veya kafir ya da Hindistan’da “dokunulmazlar” gibi nitelemeler de grup kimliği bakımından anlam ifade etmektedir.

Dil ya da lisan dediğimiz şey insanlar arasında sadece bir iletişim aracı değil, onu kullanan insanların gerçeklikle ilişkisini de yansıtır. Dil kişinin olay ya da olguları algılama biçimini, dolayısıyla düşünme kodlarını belirleyen bir mihenk taşıdır. Ortaya koyduğu “milli ruh” kavramı ile modern milliyetçiliğin temelini atan Alman şair ve filozof Johann Gottfried Herder için dil bir halkın kültürel mirasının özüdür, onu diğerlerinden farklı kılan bir hazinedir. Aynı anlayışı izleyen bir başka akademisyene göre, dilin sadece fikirleri seslendirme değil aynı zamanda fikirleri şekillendirme özelliği de vardır.⁸ Bu anlayışın büyük doğruluk payı olmakla birlikte, tek dil ve tek kültür yaklaşımı nedeniyle çok dil ve çok kültürlü kimlikleri dışlama gibi bir olumsuz yönü de bulunmaktadır.

Çok dillilik bazen toplumlarda çeşitli gerilimlerin kaynağı olabilmektedir. Çok dillilik ulus inşasının önündeki en zor olan sorunlardan biridir. Özellikle hangi dilin ya da dillerin resmi dil olarak kullanılacağına tespit edilmesi ve birden fazla dilin resmi dil olarak seçilmesi halinde yaşanan zorluklar özellikle dikkat çekicidir. Çok yaygın olmayan bir dili resmi veya edebi dil, başka bir dili ise kitlelerin iletişim dili olarak kullanmak, dil yoluyla sınıf ayrımı yaratmanın yolunu açabilmektedir. Böylece eğitilmiş kesim ile daha az eğitilmiş olanlar arasında kapanması zor bir uçurum yaratılmaktadır. Ayrıca sadece iletişim maksatlı kullanılan dilin entelektüel anlamda gelişimi de yavaşlamaktadır.

Her insanın kişisel kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak bir geçmişi, başlangıç noktası ya da tarihi vardır. Benzer şekilde grup kimliği de çok güçlü bir

---

⁷A.e., s.47.

⁸ Benjamin Lee Whorf, “Science and Linguistics”, **Readings in Social Psychology**, by Eleanor E. Maccoby, Theodore M. Newcomb, Eugene L. Hartley, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, s.1-9.

tarih ya da ortak geçmiş boyutu içerir. ”Geçmişin asıl işlevi bugünü meşrulaştırmaktır.”⁹

Tarih ile geçmiş bazı yazarlar tarafından farklı tanımlanmaktadır. Örneğin bir yazara göre geçmiş, gücü elinde bulunduranları desteklemek üzere, “bireyleri kontrol etmek veya toplumları motive etmek ya da sınıflara ilham vermek maksadıyla düzenlenmiş, yapay ideolojidir.”¹⁰ Tarih ise daha objektif bir kavram olarak “yaratılmış geçmiş”in yalanlarını temizlemek için bir araç olarak görülmemeli ve sadece güçlülere değil herkese hizmet etmelidir.

Her nedense milliyetçi hareketler milletlerinin geçmişini mümkün olduğunca eski tarihlere kadar götürme eğilimindedir. Bu durum Jöntürklerle başlayan Türkçülük akımlarında da görülür. Türk milliyetçileri Türk tarihinde Osmanlı, Selçuklu dönemlerinin çok daha ötesinde İslamiyet öncesine giderler. Benzer durum Fars milliyetçilerinde de vardır. Onlar da asıl gücünü İslam öncesi Pers medeniyetine bağlamaya çalışırlar. Araplar kendilerini Hz. Nuh’a kadar bağlama, Çinliler antik Çin uygarlığının üstünlüğünü vurgulama, Birleşik Krallık üzerinde güneş batmayan imparatorluk nitelemesiyle tüm dünyaya hükmetmenin onurunu taşıma, İspanyollar yüzyıllarca denizlerin hakimi ve yeni keşiflerin öncüsü olma gibi tarihi çağrışımları sıkça kullanırlar.

Bazı milletler ise geçmişlerindeki başarısızlıkları veya hiç geçmişleri olmamasını toplumsal kimliklerinin bir parçası yapmayı başarmışlardır. Örneğin ABD uzun bir tarihi geçmişe sahip olmamasına rağmen, Amerikalılar kaderlerini birbirine bağlamış göçmenlerin oluşturduğu genç bir ulus ve fırsatlar ülkesi olmakla övünürler. Amerika’da bağımsızlıkla birlikte doğrudan cumhuriyetin kurulması ve demokrasinin beşiği sayılma gibi özellikler ulusal kimliği güçlendiren söylemlerdir. Tarihi bir felaketin bir ulusun toplumsal kimliğinin oluşumundaki yapıcı rolünün en çarpıcı örneği ise Kosova Savaşı’nın Sırp kimliğinin güçlenmesine yaptığı katkıdır. Osmanlı Devleti karşısında alınan Kosova yenilgisi, Sırp uyanışı ve uluslaşmasını

---

⁹ Isaacs, a.g.e, s.118.

¹⁰ John H. Plumb, **The Death of the Past**, Boston, Houghton Mifflin, 1970, s.60.

hızlandıran ve bu bakımdan asla unutulmamak üzere sürekli canlı tutulan bir tarihi anıdır. Vamık Volkan'ın deyimiyle “seçilmiş travma veya övünç” kaynaklarının milli hafızada canlı tutulması kimlik duygusunun geliştirilmesinde çok etkili bir yöntemdir.¹¹

Çinliler de şanlı bir geçmişe sahip olmakla övünen bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Binlerce yıl önce kurmuş oldukları uygarlık ve ona paralel olarak oluşan Çin kültürü, Türkler, Moğollar, Avrupalı ve Japonların saldırılarına rağmen ayakta kalmayı ve kıtasal anavatanı elde tutmayı başarmış, Mao tarafından kurulan komünist rejimle beraber eski parlak günlerine dönmek üzere önemli bir adım atmıştır.

Din, dünyayı ve onun içinde yaşayanların kaderlerini yöneten bir yaratıcının varlığına inanma temelinde geliştirilen inanç sistemidir. Bunun içeriğinde inançlar, ilkeler, kurallar ve ibadet yöntemleri gibi farklı boyutlar vardır. Din ilk bakışta bireysel bir konu olarak görülmesine rağmen, aslında ortak bir tecrübedir.¹² Diğer bir ifadeyle dinin grup kimliğinin bir parçası sayılabilmesi için birçok kişi tarafından paylaşılması ve böylece insanları birbirine bağlayan bir bağ oluşturması gerekmektedir. Zaten Batı dillerinde “religion (din)” kelimesinin Latince de bağ ya da bağlama anlamına gelen “ligare” kelimesinden geldiği söylenmektedir. Farsçadan gelen “din” kelimesi ise kendisini doğru idare etmek, geleneği takip etmek anlamı taşımaktadır.

Grup kimliğinin bir parçası olarak din, tanrının rızasını kazanmanın, cevaplanamayan sorulara cevap bulmanın, kontrol edilemeyen şeyleri kontrol etmenin, acıdan ve beladan kurtulmanın, hak edeni cezalandırmanın yolu olarak görülmektedir. Elbette farklı ideolojik kuramların dine bakış açısında farklılıklar da

---

¹¹ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Everest Yayınları, 2009, s.238-240.

¹² Isaacs, a.g.e., s.144.

vardır.¹³ Din, örneğin Machievelli için bir güç aracı, Marks için kitleleri uyuşturan bir afyondur.

Öte yandan din de milliyetçilik gibi insanları birleştirdiği gibi bölünmelere de yol açmış ve tarih boyunca derin anlaşmazlık ve çatışmaların kaynağını teşkil etmiştir. Kuvvetli dini yapı ve inançlar başka dini topluluklara karşı gösterilen hoşgörüyü azaltmaktadır. Ancak, son tahlilde din, milletlerin kimliğinin oluşması için kuvvetli bir çimentodur.

Belli başlı dinler arasında felsefi açıdan önemli farklar bulunmaktadır. Hindu, Budist ve Çin inanç sistemlerinde tanrıya ulaşmak için birden fazla yol vardır. Bu kapsayıcı anlayış doğu dinlerini daha toleranslı, barışçıl ve pasifist bir yapıya büründürmüştür.¹⁴ Oysa Musevilik, Hristiyanlık ve İslam anlayışında doğru-yanlış, inanan-inanmayan, mümin-kâfir gibi çatışma dinamikleri çok daha belirgindir. Haçlı seferleri, Avrupa din savaşları, İslami cihat ve fetih anlayışı hep bu kesin ayrımın sonucudur. Dini çatışmalar sadece farklı dinler arasında değil, aynı din içindeki farklı mezhepler arasında da cereyan etmektedir.

Farklı dini kesimlerden oluşan bir toplumsal yapının aynı devlet çatısı altında siyasal düzen oluşumunu nasıl etkilediğinin en bariz örneklerinden birisi Lübnan'dır. Lübnan'da etnik köken ve dil aynı olmasına rağmen, Maruni Hristiyan, Şii Müslüman, Sünni Müslüman ve Dürzi inançlarına sahip toplumlar farklı grup kimliklerine sahip olarak Lübnan genelinde dini esaslı komünal bir yapı oluşturmuşlardır.¹⁵ Lübnan'da yaşanan uzun ve yıpratıcı iç savaş süreci ve halen devam eden istikrarsızlık, dinin grup kimliği oluşumundaki önemini vurgulayan çarpıcı bir örnektir.

---

¹³ A.e., s.147-148.

¹⁴ Ancak bu yapı Hindistan'ın bölünmesi sürecinde Hinduların Müslümanlara karşı kanlı saldırıları sonucunda bir milyondan fazla kişinin hayatını kaybetmesini ve milyonlarca kişinin yaşadığı yerleri terk etmesini önleyememiştir. Yine Japonlar 20'nci yüzyıl başından itibaren bulundukları coğrafyada saldırgan aktör olarak, komşu toprakları işgal etmiş ve bölge halkına zor dönemler yaşatmıştır. Bu deneyimler ulusal duygu ve çıkarların dini inançların önünde olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Marunilerden bazıları kendilerini Fenikelilere bağlama eğiliminde iseler de ana dilleri Arapça'dır.

Öte yandan İslam'ın ümmet anlayışı nedeniyle farklı ırk ve milliyetler arasında ayırım yapmama eğilimi, beyaz Hristiyan sömürgecilere karşı Uzak Doğu ve Afrika halklarında daha fazla kabul görmüştür. İslam en azından doktriner anlamda tüm yaratılanları eşit kabul ettiği için, hiçbir toplumun sömürülmesi, zulme uğraması veya aşağılanmasına razı değildir. Bu özellik Batı sömürgeciliğine karşı İslam'ın bir direniş ideolojisi haline gelmesi ve yayılmasındaki etkenlerden biridir.

Millet ya da milliyet grup kimliğinin en kapsayıcı ve belirleyici unsurudur. “İnsan için bir millete ait olma bilinci ya da dil, tarih ve kültürel özelliklerin grup bireylerini birbirine benzer ve diğer gruplardan ayrı kıldığı duygusu insan doğasının kendisidir.”¹⁶ Bu bakımdan millete sadakat ve onun geçmişi, geleceği ve özellikleri ile özdeşleşmek bireyin grubun bir parçası olarak kabul edilmesinin temel şartlarıdır.

Millet (nation) Latince doğmak anlamına gelen “nasci” kelimesinden türetilmiştir. Millet ve milliyetçilik, rejim ya da ideoloji ne olursa olsun her devletin oluşumu, onun siyasal, ekonomik ve askeri gücünün meydana getirilmesinde temel faktör olarak ele alınmıştır. Millet kavramının etraflıca incelenmesi ve doğru tanımlanması için uzun çalışma ve araştırmalar yapmak gerekmiştir. Hatta bazı bilim insanları ve araştırmacılar millet kavramının tanımlanabilen veya algılanabilen bir olgu olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷ Çünkü her araştırmacı milleti oluşturan unsurlar olarak farklı fikirlerle ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında tarih, kültür, gelenek, ırk, dil, din, vatan, ekonomi, siyaset vb. bir çok kriter ileri sürenler olmuştur. Ancak modern millet anlayışını belirleyen ve bir millet için olmazsa olmaz unsurları ortak geçmişe ve gelecekte de birlikte yaşama arzusuna sahip olma diye ortaya koyan Renan'dır. Bu anlayışta sübjektif ortak ruh objektif ortak maddi özelliklerin önüne geçmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün millet tanımı tam olarak bu anlayışı yansıtmaktadır. Atatürk'e göre “[Z]engin hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve muvafakatte samimi olan, sahip olunan mirasın korunmasına devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete

¹⁶ Carlton J. H. Hayes, **Essays on Nationalism**, New York, Macmillan, 1926, s.26.

¹⁷ Edward H. Carr, **Nationalism and After**, New York, Macmillan, 1945, s.40.

millet adı verilir.”¹⁸ Otto Bauer’ın milleti tanımlamak için kullandığı ve çokça alıntılanan “kader toplumu (community of fate)” tabiri de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Millet kavramını tanımlamada başvuru olan kültürel yaklaşımın kaynağı 18’inci yüzyıl Alman şair ve filozofu Johann Gottfried Herder’in, milleti ortak bir kültürel mirası geleceğe taşımak için ortak bir hedef etrafında oluşan topluluk olarak tanımlamasıdır.¹⁹ Bu anlayış, 19’uncu yüzyıl modern Avrupa milliyetçilik anlayışının ve sonuçta faşizm ve Nazizm’in ideolojik altyapısını oluşturmuştur. Oysa millet kültürel olmaktan ziyade politik bir varlıktır ve oluşumunda halkın irade ve kararı önemli bir rol oynamaktadır. Milletin oluşumunda Rousseau’nun işaret ettiği sosyal sözleşme ve ortak irade rol oynamış, sonra kültürel ortaklaşma bu birliği daha da güçlendirmiştir. Kaldı ki modern devletler sisteminde milliyeti diğer faktörler değil, kişinin taşıdığı pasaport yani vatandaşlık belirlemektedir. Milli kültürlerin oluşumunun henüz yeni olduğunu ve bunu 19’uncu yüzyıl sanayi devrimi, kapitalizm ve burjuvaziye borçlu olduğumuzu bir kez daha hatırlatmakta fayda bulunmaktadır.

Millet olma kriteri bakımından etnisite yerine dini esas alan Osmanlı “millet sistemi” Kuzey Afrika’dan İran sınırına, Yemen’den Kırım’a kadar onlarca, farklı millet, etnik grup ve inanç toplumunu aynı çatı altında belirli süre yönetme olanağı sağlamıştır. Temelde din ve inanç özgürlüğü ve dini hukuk ve eğitim alanında otonomiye dayanan bu sistem, başlangıçta Osmanlı yönetiminin elini kolaylaştırmış olsa da egemenliğin merkezileşmesini ve ülke çapında hukuk ve eğitim birliğini engellediği için devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Dini toplulukların özerkliğine dönük Osmanlı millet sistemi Filistin’de İngiliz mandası altında da devam ettirilmiştir. Bu sayede Filistine göç eden Siyonist Yahudiler bu özerk yönetim hakkını kullanarak devlet kuracak güce erişmişler, bu uygulamada millet adeta dinin yerini almıştır.

---

¹⁸ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara, T.T.K. Yayını, 1969, s.23-24.

¹⁹ Isaacs, a.g.e., s.177.

Günümüz dünyasında bir çok ulus devletten bahsedilse de gerçek anlamda dünyadaki tek ulus devletin Japonya olabileceği ileri sürülmektedir. Bunun dışındakilerin etnisite, din ve kültür açısından tamamen yeknesak olduğu söylenemez. Ulus devlet yerine çoğulcu bir toplum yapısı oluşturmak belki de çok kültürlülükten doğan uyuşmazlıkları bertaraf etmenin en etkili yoludur.

Temel grup kimliğinin unsurları birbirinden ayrılabilen parçalar değil, birbiriyle kuvvetle kaynaşmış, dinamik yani değişebilen unsurlardır. Bazı unsurlar zamanla değerini kaybedebilir veya yeni unsurlar eklenebilir. Özellikle kültürel özellikler zamana bağlı olarak hızlı bir değişime uğrayabilmekte veya küreselleşme sonucu tamamen unutulabilmektedir. Sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler, göçler, teknolojiye ilerlemeler, eğitim seviyesinin artması millet ve milletleşme kavramlarına yeni boyutlar eklemektedir.

Çoğulcu toplumlara verilebilecek en güncel örneklerden biri şüphesiz ABD'dir. ABD toplumunda her ırk ve renkten, her inanç sisteminden her kültürden insanlar vardır. Bir göçmenler toplumu olan Amerika'nın başarısı bu kadar çoktan bir tek yaratabilmiş olmasıdır. Ancak orada da ırkçılık dahil çok sancılı süreçlerden geçilerek bu günkü duruma gelinmiştir. Çoğulcu kültürün gereği olarak kendisini Amerikalı olarak niteleyen bir birey, bunun dışında kendisini istediği bir gruba ait sayabilir. Örneğin, Afrika kökenli Amerikalı, İtalyan asıllı Amerikalı, Hispanik Amerikalı diyebilir. Ancak bunlar için grup hakları talep edilmesi artık söz konusu değildir. ABD'nin sahip olduğu refahtan faydalanma adına, bütün gruplar kendi geleceklerini mevcut sistemle bütünleşmekte görmektedirler. Bu anlamda ABD tipi çoğulculuk grup anlamında değil bireyseldir.

Farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar, inkar, kaynakların kullanımında ve kanun karşısında eşitsizlik ve ön yargılar ya da dışarıdan kışkırtmalar nedeniyle açığa çıkmaktadır. Bu sorunlar ortadan kaldırılsa ve farklılıklara çatışma nedeni değil zenginlik olarak bakılırsa, dünya daha yaşanılır bir yer olacaktır.

1.2 MİLLET KAVRAMI VE ETNİK MİLLİYETÇİLİK

Uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir başvuru kaynağına göre millet, “ortak bir ideoloji, ortak kurumlar, gelenekler ve bir homojenlik duygusunu paylaşan sosyal bir grup” olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Bir başka tanımda millet denilen şey, mensupları birbirine ortak bir kültür, milli bilinç ve dayanışma duygusu ile bağlı olan insan topluluğudur.²¹ Milletin diğer sosyal gruplardan farklı olan tarafı, kendisinin olduğuna inandığı belirli bir coğrafyaya olan güçlü aidiyet duygusudur. Ancak bu tanımlarda milleti meydana getiren bireyler arasındaki akrabalık veya soy birliği kavramını öne çıkarmaktan özellikle kaçınılmaktadır. Oysa 19’uncu yüzyıl ile 20’nci yüzyılın ilk yarısında millet neredeyse ırk kavramıyla özdeşleştirilmiştir.

Örneğin, antropolojik açıdan Afganistan-Pakistan sınır bölgelerindeki Peştun halkı genetik olarak bölgede hüküm sürmüş birçok halkın karışımıdır. Ancak, Peştunlar kendilerinin aynı kaynaktan gelen etnik olarak hiç bozulmamış bir millet olduklarına inanırlar. Bu elbette rasyonel olmaktan ziyade duygusal bir inanıştır.

Millet kelimesinin Latince kökeni olan “nationem” kelimesinin temelinde doğum, ortak kan bağı, ırk veya tür anlamı vardır. Ancak 17’nci yüzyıldan itibaren bu kelime etnik köken gözetilmeksizin bir ülkede yaşayanlar şeklinde kullanılmaya, halk veya vatandaş anlamı ön plana çıkmaya başlamıştır.²² Belki de bunun sonucu olarak devlet ve millet eş anlamlı kelimeler haline gelmiştir. Bu yanlışlık Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, milletlerarası ilişkiler veya milletlerarası hukuk gibi isim ve kavramlarda da devam etmiştir. Aslında ilişkiler milletlerden ziyade devletler arasında iken, hukuk da milletlerin değil devletlerin uyması ve uygulaması için vardır.

²⁰ Jack J. Plano, Roy Olton, **The International Relations Dictionary**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1969, s.119.

²¹ Hugh Seton-Watson, **Nations and States**, London, Methuen, 1977, s.1.

²² Walker Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s.94-95.

Etnisite Yunanca millete karşılık gelen “ethnos” sözcüğünden türetilmiş ve aynı kökenden gelme anlamını taşıyan bir kavramdır. Amerikan sosyologları etnik grubu, “daha büyük bir toplum içinde var olan, ortak bir kültürel gelenek ve kimlik duygusuna sahip insan topluluğu” olarak tanımlamaktadır.²³ Bu tanımda daha çok bir etnik azınlık anlamı olduğu açıktır. Bu anlayıştan ortaya çıkan etnisite ile millet veya milliyet kavramları birbirinden bir çok açıdan farklı kavramlardır. Etnisitenin içine bir miktar ortak köken ve kimlik katıldığında tanımın millet kavramına yaklaştığı söylenebilir.²⁴

Millet kendisini oluşturan bireylerin psikolojisinde şekillenen bir varlıktır. “Millet kendisini bir millet olarak hisseden kişilerden oluşan topluluktur.”²⁵ İnşacı gelenekten gelen bilim insanlarının da benzer bir yaklaşımı vardır. Onlara göre, millet ya da ulus yaratılmış bir kavramdır, ya da sosyal bir inşadır. Aslında millet diye bir şey yoktur, o insanların hayalinde kurulmuş bir topluluktur.²⁶

Millet, kendine ait bir toprağı (vatan) ve bu toprak üzerinde geliştirdiğı bir ekonomisi, ortak aidiyet hakları (vatandaşlık) olan etnik bir toplum olarak tanımlanmakta iken; etnik toplum ise ortak bir köken, tarih, kültür ve aidiyet ve dayanışma duygusuna sahip sosyal gruptur.²⁷ Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere etnisite millet tanımının unsurlarından sadece birisi olarak varsayılmaktadır. Dolayısıyla etnisitenin ortak köken unsurunun, hem bir ortak ata hem de coğrafi anlamda bir çıkış yerini kapsayacak şekilde millet tanımının içinde var olması gereken bileşenlerden olduğu anlaşılmaktadır. Ortak ata gerçek olabileceğı gibi bir mitolojik figür de olabilmektedir. Coğrafi bölge ise mutlaka çıkış yeri değil, sonradan edinilen yurt anlamını da içermektedir. Bu bağlamda en güncel örnek Orta

²³ George Theodorson, Achille Theodorson, **A Modern Dictionary of Sociology**, New York, Ty Crowell Co, 1969, s.135.

²⁴ Max Weber, **Economy and Society**, Oakland, University of California Press, 1922, s.389.

²⁵ Rupert Emerson, **From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples**, Cambridge, Massachusett, Harvard University Press, 1960, s.102.

²⁶ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London, Verso, 1991, s.6.

²⁷ Bkz. Fredrik Barth (ed.), **Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference**, Boston, Little, Brown and Co., 1969; Richard A. Schermerhorn, **Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research**, New York, Random House, 1970.

Asya'dan çıkan Türklerin Anadolu'yu kendilerine yurt edinmiş olmalarıdır. Ancak, bir milletin halen kendisine ait olarak düşündüğü topraklar kaybedilmiş ise, bu durum yayılmacı milliyetçilik için bir sebep oluşturabilmektedir.

Bazı tanımlarda ise bağımsızlık olgusu ön plana çıkartılmaktadır. Örneğin, Birch'e göre "[M]illet, halen kendisini yöneten, bunu geçmişte de yapmış olan ve yakın gelecekte de kendisini yönetme iddiasında olan topluluktur."²⁸ Bu tanımda kendi kendisini yönetmek, kendi devletine sahip olmak yani bağımsız olmanın altı çizilmektedir.

Bir başka tanımda millet, ortak bir kökene sahip olma duygusu ve ortak bir geleceğe olan inancı paylaşan, bir aidiyet ve çıkar topluluğudur. Yani burada hem ortak bir kökenden kaynaklanan dil, din, kültür gibi objektif karakteristik hem de aidiyet ve birlikte yaşama arzusundan kaynaklanan sübjektif unsurlar vardır. Ortak kökene ağırlık veren ve daha çok geriye bakan anlayış "ilkçi (primordialist)" bir yaklaşımı temsil ederken, ortak kader veya geleceğe ağırlık veren anlayış milleti birlikte yaşamak için "araçsal bir kurum" olarak görmektedir.²⁹

Bu anlamda millet denilen kavram etnisiteden farklıdır. Çünkü etnisite daha çok millet tanımının içindeki objektif unsurları (ortak köken mitolojileri, tarih, kültür, toprak vb.) kapsamaktadır.³⁰

Milletin objektif kriterleri denilince, elle tutulur gözle görülür özelliklere işaret edilmektedir. Bu kapsamda dil, din, ülke (vatan), adet ve gelenekler, giyim tarzı, beslenme alışkanlıkları gibi özellikler anlaşılmaktadır. Objektif kriterler bireyin etnik aidiyeti ile ilgili ipuçları vermektedir. Bunların ortak yanlarından birisi zamansız veya çok uzun vadede değişebilen özellikler olmalarıdır. Dil yaşayan bir organizmadır. Milli dil olgusunun ortaya çıkması 19'uncu yüzyıl sonu ve 20'nci

²⁸ Anthony H. Birch, **Nationalism and National Integration**, London, Unwin Hyman, 1989, s.6.

²⁹ Robert J. Kaiser, **The Geography of Nationalism in Russia and the USSR**, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s.10.

³⁰ A.e., s.6.

yüzyıl başlarındadır.³¹ Çünkü modern anlamda milletlerin teşkil edildiği yıllar da bu döneme tekabül etmektedir. Vatan ya da ülke ise milletin üzerinde yaşadığı, ekonomik faaliyet yaptığı ve bunun için kaynaklarını kullandığı toprak, su ve hava sahasıdır. Vatan bir millet için hem içinde nefes alıp büyüdüğü bir beşik hem de gelecekte kaderini yaşayacağı doğal bir ortamdır. Aslında anavatan kavramının 19'uncu yüzyılda tamamlanmış bir "sosyal inşa" olduğunu savunanlar da mevcuttur.³² Sosyal inşa olsa bile, vatan kavramı hiç şüphesiz millileşme süreci üzerinde çok güçlü etkiler yaratmıştır.

Anavatan ya da ataların yurdu kavramı özellikle milleti biyolojik bir kavram olarak görenlerde çok öne çıkarılan bir kavramdır. Zira ata yurdu milletin beslenmesi ve güçlenmesi için adeta gıda gibi gerekli bir varlıktır. Bu yüzden ata yurduna sahip olma istek ve hakkı, milliyetçi ideolojiye meşruluk kazandıran çok önemli bir araçtır. Aleyhlerine demografik değişimler dahi, milliyetçileri anavatan dedikleri toprakları talep etmekten alıkoyamamaktadır.

Bir milletin yaşadığı coğrafyanın jeopolitik değeri o milletin kendisini ve çevresini algılama biçimini derinden etkileyen bir faktördür. Örneğin hasımlarının el atmasının kolay olduğu ada veya yarımada üzerinde yaşayan milletler, kuvvetli komşular arasına sıkışmış olanlar veya dünya hakimiyeti veya ticareti için vazgeçilmez bölgeleri elinde bulunduran milletler, genel bir güvenlik endişesi içinde yaşadıklarından millet olma bilinci ve milli dayanışmaları daha güçlüdür. Bu tür devletlere örnek olarak Rusya ve Almanya arasında kalmış olan Polonya ile stratejik öneme sahip Boğazları elinde bulunduran Türkiye verilebilir. Bu durumda olan milletler ya düşük profil sergileyerek bazı tavizler vermek ya ekonomik, politik ve askeri olarak güçlü olmak ya da uluslararası güvenlik ittifaklarının sağladığı korumadan faydalanmak isterler. Afganistan'daki Peştun halkına bu bağlamda

³¹Bu düşünce Anderson'un a.g.e.ndeki inşacı yaklaşımın yansımasıdır.

³² Bkz. Alexander Murphy, "Regions as Social Constructs: The Gap between Theory and Practice", **Progress in Human Geography** 15(1), 1991, s.22-35; Alexander Murphy, "Territorial Ideology and International Conflict: The Legacy of Prior Political Formations", **The Political Geography of Conflict and Peace**, Ed. by Nurit Kliot, Stanley Waterman, London, Belhaven, 1991, s.126-141.

bakıldığında, güneyde Pakistan, batıda İran, kuzeyde Orta Asya Türklüğü ve doğuda Çin arasında sıkışmış bir konumdadır.

Ülke milliyetçiler için sadece üzerinde yaşanılan bir toprak parçası değil, üzerinde bir ulus devlet politik yapılanması gerçekleştirilecek ve orayı vatan yapacak bir malzemedir. Vatan ise milli kültürün üzerinde yeşerdiği bir temeldir. Vatan denilen coğrafyanın sınırları doğru, doğal ve tarihi olmalıdır. Coğrafi olarak bölünmüş milletlerin aynı ruhu taşımaları, birlikte hareket etmeleri ve hatta savunmaları oldukça zordur. Bunun örneği 1971 öncesi Pakistan'dır. Nitekim Pakistan'ın kendisiyle kara bağlantısı olmayan Doğu Pakistan bölgesi ayrılarak Bangladeş adıyla bağımsız bir ülke olmuştur. Peştunlar da an itibariyle benzer bir konumdadır. Bir kısmı Afganistan sınırları içinde daha fazlası ise Pakistan sınırları içerisinde yaşamaktadır. Bazı milletler bölünmüş olmalarına rağmen, mevcut sınırları içinde kalan kısmı tahkim ederek sınırlar dışındaki parçalar üzerindeki ideallerinden vazgeçerler veya onları erteleyerek "küçültülmüş (compact) millet" anlayışını benimserler.³³ Ancak küçültülmüş millet anlayışının en önemli yansımalarından birisi sınır milliyetçiliğini körüklemesidir³⁴ Bu durumda, bir devletin içinde azınlık olarak yaşayan etnik grup kendisini yabancı hissetmekte ve komşu devletin sınırları içine dahil olmayı isteyebilmektedir. İki devlet arasında tam bir nüfus değişimi çoğunlukla mümkün olmadığından sınır anlaşmazlık ve çatışmaları yaşanmaktadır. Bu kapsamda azınlığın yaşadığı devlet o bölgeyi elde tutmak, komşu devlet ise kendi topraklarına katmayı istemektedir.

Öte yandan kendine ait bir toprağı olmadan da bir milletin var olabileceğinin örnekleri vardır. Örneğin İsrail'in kurulmasından önce Yahudiler binlerce yıl topraksız bir millet olarak varlıklarını korumayı başarmışlardır. Yine objektif unsurların saldırı altında bulunması (kültür emperyalizmi veya asimilasyon) veya onlardan dış etki nedeniyle yoksunluk, millet olma özelliğini ortadan kaldırma yerine

---

³³ Anthony D.Smith, "States and Homelands: The Social and Geopolitical Implications of National Territory", **Millenium, Journal of International Studies** Vol.10, No.3, 1981, s.192.

³⁴ Louis Wirth, "Types of Nationalism", **American Journal of Sociology** 41(6), 1936, s.723-737.

tam tersi bir etki göstererek birlik ve beraberlik gibi milli duyguları güçlendirebilmektedir.

Bazı akademik çevreler ve düşünürler objektif unsurlar üzerine gereğinden fazla önem yüklemiştir. Örneğin ırkçılığa varan Alman milliyetçiliğinin babası ve objektif milliyetçiliğin önemli ismi olan Herder Alman dilini yapay sonradan yaratılmış bir araç olarak değil, Alman milletini diğerlerinden ayırt etmek için Almanlara tanrının bir lütfu olarak tanımlamaktadır.³⁵ Konuya dini inanç açısından bakıldığında Yahudilerin “seçilmiş halk”, ya da coğrafya açısından bakıldığında “vadedilmiş topraklar” kavramları benzer bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Aslında ortak dil, din veya ülke olmadan da bir milletten bahsetmenin mümkün olduğunu bilmekteyiz. Örneğin İrlandalılar kendi dillerini kaybetmişler ancak bir millet olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Millet ve vatan kavramlarının tarihi boyutu, bir toprak parçasının çok eski tarihlerden beri o millete ait olduğunu vurgulamak için, söz konusu coğrafyada kurulan devletler, ortaya çıkan tarihi liderler ve kişilikleri, yaratılan kahramanlıklar, mistik olaylar ve hatta yaşanan felaketlerin ön plana çıkarılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla tarih milletin bir coğrafya üzerindeki talebini meşrulaştıran bir araç olmaya çok uygundur. Milliyetçiliği sadece toprak talebi olarak ele almak yeterli değildir; kaldı ki o toprağın yarattığı kaynakların da talep edilmesi bu kapsam içindedir. Dolayısıyla vatan kavramı içinde ihmal edilmemesi gereken bir ekonomik boyut mutlaka vardır.

Ortak köken ya da orijin dediğimiz şey aslında çoğunlukla mit yani efsaneden ibarettir. Ancak kitleler buna inandığı sürece millet inşasında oldukça etkili bir kriter haline gelmiştir. Buna fazla vurgu yapan yazarlar milleti biyolojik bir varlığa

---

³⁵ Hans Kohn, **The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background**, New York, The Macmillan Company, 1945, s. 431.

indirgemektedir ki, bugün bu yaklaşım pek taraftar toplamamaktadır.³⁶ Ortak kader ya da gelecekte birlikte yaşama arzusunun öne çıkararak millet anlayışında ise enstrümantalist eğilim öne çıkmaktadır. Burada hedef odaklı, ortaklaştırılmış çıkar merkezli bir toplumdan bahsetmek gerekir. Bu görüşün uç formatında geçmiş tamamen göz ardı edilerek, “modern millet” sanayi devriminin yarattığı bir mantık evliliği ya da birliktelik olarak görülmektedir.³⁷ Yani milletleşme doğal, doğuştan olan bir şey değil, sonradan oluşturulan ve gönüllülüğe dayanan bir süreçtir. Millet ve milliyetçilik bu anlamda çıkarlara dayanan ve esnek bir kavramdır. Amerika Birleşik Devletleri bu anlayışa verilecek bir örnek olabilir.

Batıda milli bütünleşme yine batı kaynaklı üç önemli gelişmeye bağlanmaktadır. Bunlar ekonomik bütünleşmeyi pekiştiren kapitalizm, politik gücün merkezileşmesini sağlayan bürokratik devletin oluşumu ile kültür ve eğitim devrimidir. Sanayi devrimiyle birlikte ulaşım ve iletişim olanakları artmış, kapitalist pazar ekonomisiyle birlikte şehirler ve kırsal nüfus, elitler ve kitleler buluşmuş, okuryazarlığın artmasıyla milli dil standart hale gelmiştir. Matbaanın yaygınlaşması ortak köken, anavatan vb. mitolojik anlatımların geniş kitlelere ulaşması ve onlar tarafından benimsenmesine yol açmıştır. Yani öncesinde kendisini bir milli aidiyet içinde görmeyen kitleler millileşme sürecinin içine çekilmiştir. Bu bakımdan 19’uncu yüzyıl bir milli uyanış çağıdır.

Bu arada millet kavramına Marksistlerin bakışı ise bambaşka bir ekonomik yaklaşım taşımaktadır. Onlara göre burjuvazi kendisine sadakatle bağlı bir işgücü ve istikrarlı pazara sahip olmak için kendi milletini kurmuştur.³⁸ Marksist literatür ulus ve ulus devleti burjuvazi iktidarının devamı için bir araç olarak görür. Ancak Gramsci klasik Marksist doktrinin ötesine geçerek, sınıf mücadelesinde diğer sınıfların desteğini sağlamak ve ulusal liderliği ele geçirmek için milliyetçilik ve sınıf

---

³⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Robert Ardrey, **The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations**, New York, Atheneum, 1966; Pierre L. van der Berghe, **The Ethnic Phenomenon**, New York, Elsevier, 1981.

³⁷ Bu görüşe örnek olarak Bkz. John Breuilly, **Nationalism and the State**, Manchester, Manchester University Press, 1982.

³⁸ Walker Connor, **The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy**, New Jersey, Princeton University Press, 1984, s.7.

çıkarını birleştirmeyi denemiş ve başarılı da olmuştur.³⁹ Neo-Marksist düşünürler milliyetçilik kanalıyla bağımsızlığını kazananların eski efendileri gibi kapitalist yönetimler oluşturmalarının önlenmesi uyarısında bulunmaktan da geri durmamışlardır.⁴⁰ Marksist düşünce biçiminde millet kavramına böylesine güçlü bir ekonomik altyapı anlamı yüklenmesi gerçekçi olsaydı, millet ve millileşme kavramlarının öncülerinin ekonomistler olması gerekirdi.

Milliyetçilik terimi 18'inci yüzyıl sonlarına kadar bilinmeyen veya kabul edilmeyen bir kavramdır ve Oxford İngilizce sözlüğünde ilk defa 1844 yılında yer almıştır.⁴¹ Milliyetçilik ifadesinin ilk defa 1798'de kullanıldığı ve 1830'lardan sonra yaygın olarak yeniden hatırlandığı iddia edilmektedir.⁴² Etnik milliyetçilik birçok devletin politik istikrarını engelleyen en önemli faktördür. Bunun neden olduğu büyük ölçekli şiddet hareketleri, hükümetlerin vatandaşların bağlılıklarını bir gruptan devlete sadakat boyutuna taşımaları yönündeki başarısızlığının en açık kanıtıdır.⁴³ Yani devlet yapısının güçlenmesi, konsolide olmasında etnik milliyetçilikten kaynaklanan bir direnç söz konusudur. Oysa akademisyenler tam tersine milliyetçiliğin devlet oluşumundaki olumlu rolüne odaklanmışlardır. Bunun nedeni devlete bağlılıkla millete bağlılığın aynı şey olduğu yönündeki yanılgıdır. Yani milliyetçilik adeta devlete bağlılık ya da vatanseverlik şeklinde algılanmaktadır. Bu terminoloji açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Milliyetçiliğe yüklenen kutsiyet bir eserde "[D]evleti tanrı yerine koyarsanız, milliyetçilik de dindir." şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁴

Milliyetçiliği devlete sadakat anlamına indirgeyen anlayış, sonuçta faşizm veya totaliter doktrinlerde bireyin devlet kavramı içinde yok edilmesine kadar

---

³⁹ Emin Gürses, **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998, s.43

⁴⁰ Samir Amin, "Democracy and National Strategy in the Periphery, **Third World Quarterly** 9, 1987, s.1129-1156.

⁴¹ Hans Kohn, **Nationalism: Its Meaning And History**, New Jersey, Princeton, Van Nostrand, 1965, s.9.

⁴² G. de Bertier de Sauvigny, "Liberalism, Nationalism, and Socialism: The Birth of Three Words", **The Review of Politics** 32(2), April 1970, s.155-161.

⁴³ Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, s.90-91.

⁴⁴ Leonard Tivey (ed.), **The Nation State**, New York, St. Martin's Press, 1981, s.70.

varmıştır. Hitler'in devleti Ari ırkın yaşayan organizması, milliyeti koruyan ve onun ruhunu ve ideallerini geliştirerek gerçek özgürlüğü gerçekleştiren bir mekanizma olarak görmesi bundandır.⁴⁵

Milliyetçilik terimi devlet gücü peşinde olma ve onu uygulamayı milliyetçi argümanlarla doğrulamaya çalışan bir politik harekettir. Milliyetçi argümanın üç temel varsayımı ise kendine özgü bir karaktere sahip bir milletin varlığı, bu millete ait çıkarlar ve değerlerin başka milletlerinkinin üzerinde olduğu ve milletin mümkün olduğu ölçüde bağımsız olması gerektiğidir. Bu bağımsızlık en azından politik egemenlik düzeyinde olmalıdır.⁴⁶ Milliyetçiliğin bazen grup kimliğinin teyidi ve güçlendirilmesini bazen de doğrudan politik güç elde etmeye yönelik olduğunu, birçok durumda her ikisini birden amaçladığını görmek gerekir.

Bazı kaynaklarda milliyetçilik iki ana akıma ayrılmaktadır. Birincisi politik ulus-devlet kavramı üzerine bina edilen "Batı blgecililiği (teritoryalizm)"; ikincisi ise folk toplumu veya etnisite üzerine bina edilen "Doğu etnikiliği"dir.⁴⁷ Doğunun folklorik etnikiliği daha çok Rusya'daki Ekim Devrimi'nden kaynaklanan ve "dost halklar" kavramını oturtmak için toprak esasını ve saldırganlığı hükümsüz kılmaya yönelik yapay bir yaklaşımdır. Böylece belli toprak üzerinde bağımsız milletler yerine güçlü bir devlet içinde egemen halklar yaratma amacına hizmet eden bir düşüncedir.

Milliyetçilikle bağlantılı kavram kargaşası ortamında etnisite, ilkilik (primordialism), çoğulculuk, kabilecilik, bölgecilik ve komnclk/cemaatçilik (parochialism) gibi bazen birbiriyle karıştırılabilen bir çok terim kullanılmaktadır.⁴⁸ İlkilik görüşünü savunanlar milliyetçiliğin ilkel toplumlardan beri var olduğu ve temelinin dil olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁹ Oysa bugün Kuzey İrlanda'da dil aynı

⁴⁵ Adolph Hitler, **Mein Kampf**, New York, Reynal and Hitchcock, 1940, s. 595.

⁴⁶ Breuilly, a.g.e., s.3.

⁴⁷ Kaiser, a.g.e., s.14-15.

⁴⁸ Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, s.100.

⁴⁹ Clifford Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", **Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa**, Ed. by Clifford Geertz, New York, Free Press of Glencoe, 1963, s.109.

olduğu halde ayrılıkçıların ayırt edici yönü Katolik olmalarıdır. Benzer şekilde anadili Arapça olan ve her biri ayrı bir bölgesel milliyetçilik geliştirmiş olan, hatta birbirine düşmanlık besleyen Arap ülkeleri vardır. Dolayısıyla modernleşme ilköçilik görüşünü işlevsiz kılmakta, dil yani etnik milliyetçiliğin yanına din milliyetçiliği, bölgesel milliyetçilik ve kültür milliyetçiliği gibi yeni kavramları da yerleştirmektedir.

Çoğulculuk adeta etnisiteye dayalı, dar görüşlü milliyetçiliğin panzehiridir. Bu görüşü ortaya atanlar çoğulcu toplumu, her türlü farklılığı birlikte yan yana yaşatan, birlikte olmayı öngören ancak birleştirmeye çalışmayan bir yapı olarak resmederler.⁵⁰

Kabilecilik ya da aşiretçilik daha çok Afrika için kullanılan bir terimdir. Kabileler daha büyük grupların içinde etnik olarak homojen sosyo-politik üniteler şeklinde tanımlanırlar ve bunlar millet ya da millet olma potansiyeline sahip insan topluluklarıdır.⁵¹ Afganistan özelinde kabilecilik tarih boyunca kendisine önemli rol yüklenmiş ve halen etkin olan bir sosyal gerçekliktir. Kabilecilik etnik grupları hem ayakta tutan hem de onların modern anlamda birer ulus haline gelmesini önleyen bir kavramdır diyebiliriz. Bölgecilik ise milliyetçilikle bir arada bulunabilecek farklı bir kavramdır. Örneğin Avrupalılık, Ortadoğululuk, Asyalılık, Güney Amerikalılık, Afrikalılık, Mağribilik vb. kavramlar özellikle uluslararası ilişkilerde ittifak sistemlerinin oluşmasında veya çeşitli nedenlerle devletler arası dayanışma tesis edilmesinde etkili olabilmektedir. Komüncülük ise bir toplumda azınlıkta kalan dini gruplar için kullanılmaktadır. Küçük dini cemaatler biraz da ayakta kalabilmek, kültür ve geleneklerini devam ettirmek adına kendi aralarında bir tür dayanışma geliştirebilmektedirler. Bu dayanışmanın bir savunma mekanizması olarak görülmesi mümkündür.

---

⁵⁰ John S. Furnivall, **Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India**, Cambridge, Cambridge University Press, 1948, s.305.

⁵¹ Connor, **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, s.107.

Millet ve milliyetçilik kavramlarının vazgeçilmez unsurlarından birisi, değinildiği gibi etnisitedir. O kadar ki, bazı kaynaklarda milliyetçilik bir millete ve onun ebedi bekasına sadakat veya “politize olmuş etnisite” olarak tanımlanmaktadır.⁵² Lucian W. Pye etnisiteyi millet inşa eden ve milleti dağıtan bir güç olarak niteleyerek, etnik milliyetçiliğin yapıcı olduğu kadar yıkıcı bir yanı olduğuna dikkat çekmektedir.⁵³ Çünkü milliyetçilik, özellikle birden fazla etnik grubun olduğu bürokratik devlete karşı ciddi bir meydan okuma tehdidi yaratabilir.

Genel bir tanım olarak etnik grup, çoğunlukla aynı kökenden gelen, ırk veya kültürel karakteristik özelliklere ve genelde dil ve dine dayalı ortak bir kimliğe sahip olduklarına inanan insanlardan oluşan topluluktur.⁵⁴ Bütün milliyetçi hareketlerin vazgeçemedikleri hedefleri, etnik anlamda homojen, kendi kaderine kendisinin karar verebildiği ulus devlete sahip olabilmektir. Bu bağlamda kastedilen şey, ekonomik ve politik anlamda bağımsızlık ve dil, din, yaşam biçimi vb kültürel özelliklerin hakim kılınmasıdır. Politik elit çokuluslu devletlerdeki ayrılıkçı hareketleri bazen bölgesel veya kültürel özerklik sağlamak şeklinde tavizlerle, bazen zor kullanma veya asimilasyon gibi baskıcı yöntemlerle, bazen de her iki yöntemi birlikte kullanmak suretiyle engellemeye çalışmaktadır.⁵⁵

Çok yaygın olarak yapılan hatalardan biri de devlet ve millet kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Devlet denilen kurum milletin örgütlenmiş şekli olarak 16’ncı yüzyılda ortaya çıkmış ve 18’inci yüzyıldan itibaren dünya politikasının vazgeçilmez aktörü haline gelmiştir.⁵⁶ Buradaki anlamıyla devlet politik ve teritoryal yani coğrafi bir kavramdır. Millet ise teritoryal bir boyutu olmasına rağmen tam olarak politik bir yapı değildir. Millet kavramı içindeki teritoryal unsur, bu kendine özgü ortak miras, kader ve dayanışma psikolojisi ile tanımlanan kültürel ortaklığı dünya politikası ve uluslararası ilişkilere taşıyan boyutu oluşturmaktadır. Dolayısıyla

⁵² Bkz. Kaiser, a.g.e.

⁵³ Bkz. Lucian W. Pye’in “Harold R. Isaacs, **Idols of the Tribe, Group Identity and Political Change**, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.” için yazdığı önsöz, s.vii-ix.

⁵⁴ Vernon Van Dyke, “The Individual, The State and The Ethnic Communities in Political Theory”, **World Politics** 29(3), 1977, s.344.

⁵⁵ Kaiser, a.g.e., s.3-4.

⁵⁶ Bkz. Charles Tilly (ed.), **The Formation of National states in Western Europe**, New Jersey, Princeton, 1978; Gianfranco Poggi, **The Development of Modern State**, London, Hutchinson, 1978.

jeopolitik bir doktrin olarak ortaya çıkmış olan milliyetçilik de bir toprak mücadelesi veya talebini içerir ve takipçilerinin yerleşimi ve gereksinimlerini gidermek için coğrafi üsse yani anavatana ihtiyaç gösterir.⁵⁷

Avrupa devletler sistemi ilk defa 1648 Westfalya Anlaşması ile hukuki bir temele bağlanmıştır. Devletlerin oluşumu, devam eden süreçte 1815 Viyana Kongresi, dünya savaşları sonrasında Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla hız kazanmıştır. Özellikle 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiye edilmesiyle birçok yeni devlet kurulmuştur. Buradan milliyetçilik ve ulus devlet fikrinin farklı coğrafyalara farklı tarihlerde ulaştığını söylemek mümkündür.

Walker Connor, ulus devlet kavramının yanlış bir isimlendirme olduğunu, devletlerin çoğunluğunun çok etnikli bir yapıda bulunduğunu ve tek etnik yapıdan oluşan devletlerin mevcut devletlerin yüzde onunu geçmediğini savunmaktadır.⁵⁸ Ancak 20'nci yüzyıl boyunca, geçmişte millet bilinci olmayan bir çok topluluk hakim bir millete eklenmek yerine, ortak köken ve tarih anlamında kendi efsane ve sembollerini yaratarak milletleşme sürecine geçmişlerdir.⁵⁹ Bunu özellikle 1'inci Dünya Savaşı'nda çokuluslu imparatorlukların çökmesi ve 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiyesiyle ortaya çıkan devletlerde görmekteyiz. Afrika ve Asya'da milliyetçilik akımları bir önceki yüzyılda Avrupa'dakine benzer şekilde romantik-özgürlükçü karakterde, ancak çoğunlukla 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmıştır. Afgan milliyetçiliğinin ise daha erken tarihlerde, özellikle İngilizlere karşı verilen bağımsızlık mücadeleleri sürecinde geliştiğini şimdiden söylemeliyiz.

Afrika ve Asya'da gelişen milliyetçi akımlar, öncelikle bölgelerinin Batılı güçler tarafından sömürüldüğü gerçeğini öne çıkararak milliyetçiliği sömürge karşıtlığı ile eşdeğer gösterme çabası içinde olmuşlardır. Oysa aynı politik elit

---

⁵⁷ Smith, a.g.e., s.187.

⁵⁸ Walker Connor, "Nation-building or Nation-destroying?", **World Politics** Vol.24(3), 1972, s.319-355.

⁵⁹ Juan J. Linz, "From Primordialism to Nationalism", **New Nationalism of the Developed West: Toward Explanation**, Ed. by Edward A. Tiryakian and Ronald Rogowski, Boston, Allen and Unwin, 1985, s.204.

sömürgeler bağımsız olduktan sonra, yeni devletlerde hâkim etnik grup hegemonyaları kurarak daha küçük gruplara acımasız baskılar uygulamaya başlamışlardır. Yeni devletlerde uluslaştırma ve çoğulcu rejimler kurmak için çok fazla gayret sarf edilmemiştir. Bu etnik ötekileştirme ve dışarda bırakma yoluyla devlet kurma pratiği birçok “hedef azınlık” meydana getirmiş ve bunlar ya göçerek ya da yerleşik oldukları bölgeyi ayırarak kendi varlıklarını garanti altına almaya çalışmışlardır.⁶⁰

Bu noktada birey, millet ve devlet arasındaki ilişkiye farklı çevrelerin nasıl baktığı konusuna değinmekte de fayda görülmektedir.

Liberaller ağırlığı bireyselliğe verdiklerinden, başlangıçta millet, devlet, grup hakları vb. konularda açık bir kurama sahip değillerdi. Örneğin Hobbes ve Locke bireylerin bir sözleşmenin tarafı olmakla birlikte o sözleşmeyi kendi adına veya en fazla ailesi adına yaptığını vurgularlar. Keza Rousseau da devletle birey arasındaki sosyal sözleşmede bir aracı kurum ya da varlık öngörmez. Diğer bir ifadeyle bir etnik grup veya millet etkisinden bahsetmezler.⁶¹ John Stuart Mill ve Ernest Barker gibi bazıları ise devletle milleti birlikte düşünürler. Doğrusu milletin varlığı devletin varlığı için olmazsa olmazdır. Bu bakımdan farklı kimliklerden oluşan ülkelerde özgür kurumların oluşamayacağı; özellikle farklı dilleri konuşan halkların hükümetlerin işlevini yerine getirmesi için ortak kamuoyu görüşü oluşturamayacaklarını savunurlar.⁶²

Bunlardan anlaşılabacağı üzere, Anglosakson ülkeler genelde bireyci bir kültüre sahip olduklarından, grup hakları konusunda fazla hassas değildir. Bunun tipik bir uygulaması olan Amerika Birleşik Devletleri’nin “eritme kabı (melting pot)” anlayışı

---

⁶⁰ Shah M. Tarzi, “The Nation-State, Victim Groups, and Refugees”, **Ethnic and Racial Studies** 14(4), 1991, s.441-452.

⁶¹ Ernest Barker (ed.), **Social Contract: Essays by Locke, Hume and Rousseau**, New York, Oxford University Press, 1962, s.56-57.

⁶² John Stuart Mill, **Considerations on Representative Government**, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1958, s.230-233.

grup haklarından ziyade bireysel eşitlik ve ayrımcılığa karşı koyma konusuna önem vermektedir.⁶³

Klasik liberaller kişi haklarını gruba mal etmekte çok da istekli ve aceleci gözükmez iken, Fransız devrimcileri kişi haklarını ilan etmek yanında egemenliğin ulusa ait olduğunu da yüksek sesle beyan etmişlerdir. Nitekim kişisel haklar ile grup haklarının farklılığı uluslararası sistemde de açıkça tanınmıştır. Örneğin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 tarihli Anayasası Rum ve Türk toplumlarından ayrı ayrı bahsetmektedir. Avrupa Konseyi tüm Kıbrıslılar için insan haklarının korunması yanında, toplumlara tanınan hakların korunmasına da değinmektedir.⁶⁴

Bir hükümetin yönetme gücünü yönetilenlerden aldığı varsayılmaktadır. Eğer yönetilen homojen bir toplumdur oluşuyorsa bu varsayımın doğruluğu pek sorgulanmamaktadır. Ancak yönetilenler farklı topluluklardan oluşan heterojen bir yapıdaysa bu mutabakat başlangıçtan itibaren verili bir sabit sayılamaz.

Topluluklar da aynen bireyler gibi hak ve ödevlere sahip varlıklardır. Ancak bunu dönüp dolaştırıp self determinasyon hakkına getirmek küresel düzeyde kaotik bir ortamı davet etmek anlamına gelecektir.⁶⁵ Gerçek hayatta devletlerin çoğu çok kültürlü, çok dilli, çok inanç sistemli ve çok milletlidir. Hal böyle iken, her kültür grubunun devlet kurma hakkı olan bir millet olarak görülmesi, yüzlerce devletin bölünerek binlerce yeni mini devletin kurulması anlamına gelecektir.⁶⁶ Bunun yerine, toplumun tamamını kucaklayan eşit vatandaşlık temelinde, çoğulcu demokrasi esaslarına dayanan rejimlerle kalıcı barış ortamlarının sağlanması mümkündür. Bunun dünyada başarıyla uygulanan örnekleri mevcuttur.⁶⁷ Kaldı ki, bir devletin

⁶³ Hurst Hannum, **Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1992, s.56.

⁶⁴ Council of Europe, Parliamentary Assembly, **Resolution 1628 (2008)**, (çevrimiçi), www.assembly.coe.int, 10 Ekim 2018.

⁶⁵ Self determinasyon hakkı her etnik gruba devlet kurma hakkı olarak verilmiş bir hak değildir. Self determinasyon hakkı 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiye edilmesiyle serbest kalan halkların kendi geleceklerini tayin etme hakkıdır.

⁶⁶ Van Dyke, a.g.e., s.367.

⁶⁷ Orantılı temsile Fiji ve Belçika örnekleri verilebilir. Nüfusun yüzde 50'si Hintli, yüzde 42'si Fijili, yüzde 8'i ise Avrupalı ve diğerlerinden oluşan Fiji'de Parlamentoda sandalye sayıları 22, 22 ve 8 olarak dağıtılmış olup, bu dağılım nüfus değişimlerinden etkilenmemektedir. Bazı önemli kararlar için

meşruiyeti ya da kabul edilebilirliği, sayısal çoğunluğun yönetmesinden değil, temel insan haklarına riayet edilmesi ve halkın tüm katmanlarının ekonomik ve politik karar verme sürecine aktif olarak katılımından geçer.⁶⁸

Modernleşmenin milli kimlik ve milliyetçilik üzerinde önlenemez etkileri olduğu açıktır. Bu bağlamda modernizasyonun milli kimlik duygusunu zayıflattığı yönünde saptamalar mevcuttur. Sosyal hareketlilik (mobilizasyon) bir milletin mensuplarını çeşitli nedenlerle farklı platformlarda yabancılarla bir araya getirmekte ve aralarında yakın ilişkiler kurulmasına neden olarak, grup aidiyetinin ilişkilerde başat faktör olmasının önüne geçmektedir.⁶⁹ Bu tespit doğrultusunda, en fazla etnik ayrımcılığın dünyanın en az gelişmiş bölgelerinde olduğu iddia edilmektedir.⁷⁰ Ancak tam tersine sosyal açıdan gelişmiş ülkelerde daha güçlü milliyetçilik hareketlerinin olduğu da ileri sürülmektedir.⁷¹ Örneğin ayrılıkçı milliyetçiliğin yaygın olduğu Bask ve Katalan bölgeleri İspanya'nın bir çok açıdan en gelişmiş bölgeleridir. Kuzey İrlanda'daki milliyetçi hareket de sosyal açıdan gelişmiş bölgelerde de ayrılıkçı hareketin zemin bulabileceğinin örneği olarak gösterilmektedir.

Benzer şekilde bir ülke nüfusu ve milli kültürü uluslararası toplumla bütünleştiği oranda halk millilikten uzaklaşabilmektedir. Aslında günümüzde bu durum küreselleşmenin de kaçınılmaz sonucudur. Bunun en altı çizilmesi gereken örnekleri Rus İmparatorluğu'nun Sovyetleştirilmesi veya milli kimliklerin içinde eritilmesi için İslami kültürde baskın bir unsur olarak “ümme” anlayışının

---

nitelikli çoğunluk şartı konulmuştur. Belçika'da ise dil ve kültürel açıdan üç farklı toplum vardır. Brüksel bölgesi özel bir statüye sahiptir. Her etnik grubun bölgesinde kendi ayrıcalıkları korunmaktadır. Bu dört bölgenin sınırlarının değişmesi için her grubun salt çoğunluğu tarafından onaylanması gerekiyor. Kabinde Fransızca ve Flamanca konuşanların eşit sayıda bakanla temsil edilmesi şartı konulmuştur.

⁶⁸ Hannum, a.g.e., s.13.

⁶⁹ Joane Nagel ve Susan Olzak, “Ethnic Mobilization in New and Old States: An Extension of the Competition Model”, **Social Problems** 30(2), 1982, s.127-143; Joane Nagel ve Susan Olzak, “The Political Construction of Ethnicity”, **Competitive Ethnic Relations**, Ed. by Nagel, Olzak, New York, Academic Press, 1986, s.93-112.

⁷⁰ Donald L. Horowitz, “Pattern of Ethnic Separatism”, **Comparative Studies in Society and History** 23(2),1981, s.165-195.

⁷¹ Andrew Orridge ve Colin Williams, “Autonomist Nationalism: A Theoretical Framework for Spatial Variation in Its Genesis and Development, **Political Geography Quarterly** 1(1), 1982, s.19-39.

kullanılmasıdır. Bu örneklerin beklenen sonucu üretmediği de açıktır. Kaldı ki Sovyetler Birliğinde Sovyetleştirme anlayışı Rusların eşitler arasında birinci yani baskın kültür olmasından dolayı tüm etnik veya alt kültür gruplarını Ruslaştırmaya dönüşmüştür. Aslında şekil değiştirmiş Rus milliyetçiliği anlamına gelen bu uygulama tam aksi etki göstermiş ve Rus olmayan halkların milli duyguları ve kendilerine ait olduğunu düşündükleri topraklara bağlılığını pekiştirmiştir. Benzer şekilde ümmet anlayışı da söylemde kalmış, tamamına yakını Müslüman ve aynı etnik gruba mensup olan Araplar arasında bile beklenen birlikteliği sağlayamamıştır.

Yine karar mekanizmasının merkezileştirilmesi ve çok uluslu devletlerde hakim bir dil ve kültürün tanımlanmış ve benimsetilmiş olması, çoğunlukla küçük etnik grupların kimliklerinin tehdit altında olduğu hissine kapılmalarına yani bir beka sorunu algılamalarına yol açabilmektedir. Bu durum grupları en azından bir federasyon arayışı şeklinde grup kimliğini güvenlik altına alacak tedbirlere yöneltmektedir. Bu gibi devletlerde etnik gruplar arasındaki rekabet, ekonomik eşitsizlikle de birleşince bir merkez-çevre mücadelesine de dönüşebilmektedir.

Günümüzde artan ticari ilişkiler, işgücünün serbest dolaşımı ve dünyadaki ekonomik eşitsizlik ve savaşlar bir çok insanın doğduğu topraklardan başka ülkede yaşamasına yol açmaktadır. Bir ülkeye dışarıdan göçün artması, o ülkenin yerlileri arasında anavatanın ve anavatan üzerindeki doğal mülkiyet hakkının saldırı altında olduğu algısını güçlendirmektedir. Vatanın o toprağın çocuklarına ait olduğu düşüncesinin neden olduğu bu kaygı, günümüzde saldırgan milliyetçi politik hareketleri besleyen bir gelişmedir. Örneğin, Fransa, Avusturya, Hollanda ve Almanya'da ırkçı partilerin güçlenmesi o ülkelerdeki konuk işçilerin varlığına ve gittikçe artan yasadışı göçmen sayılarındaki artışın yükselttiği yabancı düşmanlığına bağlanmaktadır. İnsanlarda kendi öz vatanlarında azınlığa düşme ya da vatandaşlık ayrıcalıklarını yabancılarla paylaşma fobisi baş göstermektedir.⁷²

---

⁷² Bkz. Mark R. Levy, Michael S. Kramer, **The Ethnic Factor: How America's Minorities Decide Elections**, New York, Simon and Shuster, 1972.

Milliyetçiliğin devletler ve toplumlar arasında çatışmayı tırmandırması gerçeği karşısında, devletler sisteminin milliyetçi ilkelere hiç alan açmaması da gerilimi artırmaktadır.⁷³ Modernleşme nedeniyle “sadece coğrafi değil, sosyal ve psikolojik sınırların da ortadan kalkması”, ulus devletle komün ya da cemaat gibi devlet dışı aktörler arasındaki gerilim ve çatışmaları su yüzüne çıkarmaktadır.⁷⁴

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle hem fiziki hem de kültürel anlamda sınırlar daha şeffaf ve geçirgen hale gelmekte, iletişim olanaklarının gelişmesiyle ekonomi, politika ve hukuk küreselleşmektedir. Küreselleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu ileri sürenler, buna engel olarak ulus devleti görmekte ve ulus devleti zayıflatmak için topyekün bir saldırı devam ettirilmektedir. Hatta “Tarihin Sonu” teziyle insan uygarlığının son aşamasına geldiğini öne süren Fukuyama ulus devlete de çok ağır eleştirilerde bulunmuştur.⁷⁵ Ancak, “Tarihin Sonu” tezinin bir özeleştirisi niteliğindeki sonraki eserinde ilk görüşlerinden radikal bir dönüş yaparak, dünyadaki güncel anlaşmazlık ve çatışmaların temelinde ulus devletlerin zayıflatılmasının yattığını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁶ Gerçekten de yeterli güçte devlet örgütlenmesi ve toplumsal yaşam standardını sağlayacak kurumlar ve merkezi otoritenin bulunmadığı ülkeler hem kendi içinde çatışma yaşamakta hem de çevresine istikrarsızlık ihraç etmektedir. Fukuyama’nın bu tür ülkelere verdiği örneklerden biri de Afganistan’dır. Dolayısıyla self determinasyon vb. gerekçelerle ayrılıkçı milliyetçiliğin kışkırtılarak, ulus devletlerin iç çatışma ve dış müdahalelerle yıkılması veya zayıflatılmasının kimsenin çıkarına olmayacağı, aksine küresel anlamda istikrarsızlık ve yeni savaşlar üreteceği açıktır.

---

⁷³ Smith, a.g.e., s.199

⁷⁴ Cynthia H. Enloe, **Ethnic Conflict and Political Development**, Boston, Little, Brown, 1973, s.274.

⁷⁵ Bkz. Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, New York, Free Press, 1992.

⁷⁶ Bkz. Francis Fukuyama, **State-Building: Governance and World Order in 21st Century**, New York, Cornell University Press, 2004.

1.3 ÇOK ETNİSİTELİ/KÜLTÜRLÜ TOPLUMLARDA İÇ ÇATIŞMA DİNAMİKLERİ

Uyuşmazlık ve çatışma kavramları bazen birbirinin yerine kullanılabilmekte ve karıştırılmaktadır. Uyuşmazlık taraflar arasında hak ve menfaatler bakımından çelişen taleplerin ve gerginliklerin olduğu, ancak henüz şiddet kullanma boyutuna ulaşmamış anlaşmazlık demektir. Uyuşmazlıklar genelde geleneksel barışçıl yöntemlerle çözülmeye çalışılır; barışçıl yollarla çözülemezse çatışmaya dönüşerek taraflar silah dahil güç ve şiddete başvurabilirler.⁷⁷ Olaya bu anlayışla bakıldığında, her çatışmanın arkasında mutlaka bir uyuşmazlık vardır; ancak her uyuşmazlığın bir çatışmaya yol açacağı söylenemez.

Sonuçta çatışma, karşı tarafa isteklerini kabul ettirme veya onun kararlarını etkilemek amacıyla, belli hedeflere yöneltilmiş meydan okuma, zarar verme veya imhaya yönelik mücadelelerdir.⁷⁸ Sebeplerine göre çatışmalar çok farklı sınıflandırmalara tabi tutulmakla birlikte; çıkar çatışmaları, ideolojik çatışmalar ve yapısal çatışmalar şeklinde ayırım yaygın bir kabul görmektedir.⁷⁹

Bunlardan çatışmayı özellikle yapısal nedenlere bağlayan yaklaşımlar, sosyolojik ve/veya ihtiyaç ve çıkar merkezli kuramlardan yararlanmaktadırlar. Marksist kuramdaki yabancılaşma kavramı üzerinden, modernitenin insanı yalnızlaştırdığı, bireysel güven ve güvenliği zedelediği ve böylece insanların radikal akımlara ve şiddete yöneldiği savunulmaktadır. Modern ulus devletin kimlikleri bir potada eritme politikasının da çatışmayı körüklediği iddia edilmektedir. Aynı şekilde, ekonomik eşitsizlikler de sınıf çatışmasını şiddetlendirmektedir. Yine temel ihtiyaçları yeterince karşılanmayan kişi veya toplumların çıkar yol olarak şiddete başvurması çok rastlanan bir durumdur. Bazı ülkelerde demografik dengenin bir

⁷⁷ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s.451, 455, 515.

⁷⁸ John W. Burton, **Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence, and Crime and their Prevention**, Manchester, Manchester University Press, 1997, s.10-11.

⁷⁹ Bkz. Muzaffer E. Yılmaz, **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları**, Ankara, Nobel Yayın ve Dağıtım, 2005.

etnik grup lehine olması o grubun her alanda daha talepkar olmasına, bunlar karşılanmadığı takdirde çatışmaya girmekten kaçınmamasına neden olmaktadır.

Kimlik bir kişinin kim olduğu, kendisini ne şekilde tanımladığı veya başkalarının ne şekilde tanımlandığı, kendisini başkalarından nasıl ayırt ettiğini belirler.⁸⁰ Sanayi devriminden önceki savaşlarda çatışmalar dinsel kimlik üzerinden yapılırken, 1'inci ve 2'nci Dünya Savaşları daha çok ekonomik temelli ve sınıf kimliği üzerinden yürütülmüştür. Ancak çok kere ve özellikle günümüzdeki etnik çatışmalarda dini kimliğin etnik kimliği desteklemek üzere oldukça etkili şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Çünkü hem milli hem de dini kimliğin genel anlamda sosyal kimliğin önemli bileşenleri olduğu açıktır. Bu durum Afganistan sorunu ve Taliban olgusunda çok net olarak gözlemlenmektedir.

Kimlik temelli çatışmalar genellikle etnik veya dinsel farklılıkların uyuşmazlık haline dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bunların sebepleri psikolojik, biyolojik ve yapısal sebepler olarak tasnif edilmekle birlikte, çatışma rasyonel veya irrasyonel bir nitelik taşıyabilmektedir. Rasyonel çatışmalar elle tutulur gözle görülür, somut bir çıkar uyuşmazlığından kaynaklandığı halde, irrasyonel çatışmalar daha çok psikolojik ya da ideolojik nedenlere dayanmaktadır.⁸¹

Etnisite kavramı zamanla ırk ve millet kavramının önüne geçmiş, etnik çatışmalar ise daha çok sömürgeciliğin sona erdiği dönemlerde ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yaygınlaşmıştır. Bunda medeniyetler arası mücadelenin, nüfus artışının, kaynakların paylaşım sorununun ve Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra ortaya çıkan etnik sorunların rol oynadığı iddia edilmektedir.⁸² Bazı akademisyenler ise Soğuk Savaş dönemindeki vekalet savaşlarının bir çoğunun da etnik çatışma özelliği taşıdığı fikrindedir. Görünen o ki, öldürücü askeri teknolojiler

⁸⁰ Bhikhu Parekh, **A New Politics of Identity**, New York, Palgrave & Macmillan, 2008, s.8-9.

⁸¹ Yakup Şahin, "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1 No.1, 2013, s.32-55.

⁸² Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?" **Foreign Affairs** 72 (3), 1993, s.22-49; Robert D. Kaplan, "The Coming Anarchy", **The Atlantic Monthly** 273 (2), 1994, s. 44-76.

geliştikçe grup kimliği ve milliyetçilik gibi kavramlar üzerinden çıkartılan etnik çatışmalar dünyayı her zamankinden daha fazla sarsmaya devam edeceklerdir.

Etnik çatışma veya etnik savaş farklı etnik grupların birbirine karşı mücadelelerini ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir ve iç savaş kavramından tamamen farklıdır. İç savaşta ise bir millet ya da etnik grup kendi içinde birbirine karşı savaşı. Etnik çatışmayı açıklayan üç farklı kuramsal okul mevcuttur ki, bunlar ilköçilik (primordialism), araçsalcılık (instrumentalism) ve yapılandırmacılık yani inşacılık (constructivism) akımlarıdır.

Milliyetçilik kavramının açıklanmasında da görüşlerini yansıttığımız ilköçiler etnik grupların veya milletlerin varlığını biyolojik benzerlik ve coğrafi ortaklık üzerinden okuma eğilimindedir.⁸³ Bu yakınlık adeta bir aile gibi ortak duygu ve düşünce birliğine yol açmaktadır.⁸⁴ Bu grubun içinde etnik savaşın etnisite farklılığından değil; ekonomik, psikolojik ya da politik çıkar çatışmalarından çıktığını savunan bir grup akademisyen de vardır.

Araçsalcılar etnik farklılıkların çatışma sebebi olabileceğini inkar etmemekle birlikte, tek başına yeterli sebep olamayacağını savunmakta; etnisitenin kaynak, güç ve itibar elde etmek için bir mücadele aracı olarak kullanıldığı düşüncesini taşımaktadırlar.⁸⁵

Yapılandırmacılar ise etnisitenin bir sosyal inşa olduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla etnisiteyi oluşturan unsurlar da sonradan inşa edilmiş kavramlardır. Çatışma aslında etnik farklılıkların değil, çıkar ilişkileri, liderlik veya konjonktürel gerçeklikler alanındaki sosyal inşaların sonucudur.

---

⁸³ Steven Grosby, "The Verdict of History: The Inexpungeable Tie of Primordiality – a Response to Eller and Coughlan", **Ethnic and Racial Studies** 17 (1), 1994, s.168.

⁸⁴ Donald L. Horowitz, **Ethnic Groups in Conflict**, Berkeley, CA, University of California Press, 1985, s. 57.

⁸⁵ Stephen Cornell, Douglas Hartmann, **Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World**, Thousand Oaks, CA, Pine Forge, 1998, s.59; Anthony Smith, **Nationalism: Theory, Ideology, History**, Cambridge, Polity, 2001, s.54–55.

Etnik savaş ile etnik çatışma arasında kapsam ve süre açısından bazı farklar olabilmektedir. Bunların en önemlisi, etnik savaş gruplar arasında topyekün bir mücadele iken, etnik çatışmalar daha çok küçük militan gruplar arasında, aralıklarla ve daha uzun sürelerle yayılmış şekilde meydana gelmektedir.⁸⁶

Etnik kimliği tanımlamak için bir kısmını incelemiş olduğumuz farklı kriterler kullanılmaktadır. Bunlardan biri kimin söz konusu gruba ait olamayacağıdır. Yani etnik kimlik o gruba ait olmayı imkansız kılan farklılıklar üzerinden tanımlanır. Bir de etnik kimlik birisinin kazandığı yerde öbürünün kaybettiği “sıfır toplamı bir oyun” olarak görülür. Etnisitede kavramlar hiyerarşisi aile- klan- kabile ve son olarak etnik topluluk olarak kendini gösterir.

16 ve 18’inci yüzyıllar arasında monarklar ile büyük toprak sahipleri ve tüccarlar arasındaki anlaşma modern devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyetçilik ise daha ziyade Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonrasında ve sanayi devriminin de etkisiyle 19’uncu yüzyılda ortaya çıkan bir kavramdır. Sanayi devrimi sonunda güçlenen burjuvazi ekonomik gücünü politik güce dönüştürmek için iktidardan pay istemiş ve bunun formülü olarak milliyet esasına dayalı ulus devletlerin kurulmasına yönelik bir burjuva ideolojisi olarak modern milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli yansımaları olarak 30 Yıl Savaşları, 1848 ihtilalleri, İtalya ve Alman birliklerinin kurulması, Balkanlarda Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan’ın egemenliklerini kazanmasını saymak mümkündür. Nitekim 1’nci Dünya Savaşı Avrupa’daki etnik gerilimden kaynaklanan bir kıvılcımla başlamış ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının dağılarak yerlerinde bir çok bağımsız ulus devletin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 2’nci Dünya Savaşı da Nazilerin tüm Almanların aynı çatı altında toplanması anlamını taşıyan “Hayat Alanı (Lebensraum)” politikası, yani bir etnik sorun sonucunda patlak vermiştir.

---

⁸⁶ John Mueller, “The Banality of Ethnic War”, **International Security** 25(1), Summer 2000, s.42.

Marksistler klan, kabile veya etnik grup gibi kimliklerin, bir bölgeyi ele geçiren sömürgeciler tarafından o bölgede ticareti yaygınlaştırmak ve kontrol altında tutmak için, yerel halkı örgütlemek maksadıyla icat edildiğini ileri sürerler. Enternasyonalci sosyalistler egemen sınıfların bir aracı olduğunu düşündükleri milliyetçilik ve ulus devlete karşı daima işçi sınıfının dayanışmasını savunmuşlardır. Bu bağlamda çok uluslu sosyalist devlet kurma hedefi Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi ülkelerde denenmiş, ancak bunların tümü Doğu Bloku ile çökmüş ve yine bir çok etnik çatışmaya yol açmıştır.

Etnik çatışmalar incelendiğinde birden çok nedenle karşılaşılmaktadır. Bunların başında politik nedenler gelmektedir. Bu kapsamda gruplar arasında çıkar uyuşmazlığı, toprak, eğitim, kültür, dil, din, otonomi, kimlik sorunlar sayılabilir. Genellikle yürürlükteki siyasal rejim ile devletin mevcut icra ve uygulamalarından kaynaklanan bu tür sorunlara politik çözümler bulma olasılığı daha fazladır. Etnik çatışmanın ikinci nedeni ekonomik nedenlerdir. Bu kapsamda ekonomik eşitsizlik yani kaynakların adaletsiz paylaşımı ya da bir tarafın diğer tarafı açıkça sömürmesi en sık karşılaşılan ekonomik nedenlerdir. Çatışmanın nedeni toplum içindeki sosyal bölünmeden de kaynaklanabilir. Örneğin, bir taraf daha eğitilmiş ve refah içinde yaşarken diğer taraf ya da tarafların geleneksel tarımsal üretim biçimlerine bağımlı ve daha eğitimsiz bırakılmış olması çatışmaya yol açabilmektedir. Horowitz bunu “arkada kalanların öndeakilere karşı harekete geçmesi” olarak tanımlamaktadır. Başka bir neden taraflar arasında zulüm, katliam vb. tarihi hafızadan kaynaklanan düşmanlıklar bulunmasıdır. En nihayetinde bu tür uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü daha güç olmakta ve kendine yeterli olduğunu düşünen gruplar self-determinasyon amaçlayan etnik çatışmaları başlatmaktan çekinmemektedir.⁸⁷ Çatışmanın tarafı olan aşırı gruplar, temsil ettikleri büyük grubun tercihlerini yeniden yaratmak veya öne çıkarmak için etnik simgelerin manevi gücünü kullanma eğilimindedir.⁸⁸

⁸⁷ Etnik çatışmaların nedenleri ve Avrupa’da etnik çatışmalar konusunda Bkz. William T. Johnsen, **Pandora’s Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications**, US Army War College, Strategic Studies Institute, 1994.

⁸⁸ Joseph S. Nye, Jr., David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Renan Akman, Ekim 2013, s.279.

Hakim bir etnik grubun mevcut olduğu yerde onun kimliğinin öne çıkması kaçınılmazdır. Bu durumda daha küçük etnik grupların kendileri için eşitlik ve ayrımcılık karşıtı temel hakları elde edebilmek için kimliklerini korumaları gerekmektedir. Aksi halde yok olup gidecekleri iddia edilmektedir.⁸⁹ Bir ülkede nispeten belli bölgede toplanmış olan ve kültürü ülkenin hakim kültüründen çeşitli nedenlerle daha az etkilenen etnik grupların kendi kimliklerini koruma olasılığı doğal olarak daha fazladır.

Etnik çatışmalar şiddet içermeyen barışçı protestolardan, en yüksek teknolojinin kullanıldığı sofistike savaşlara kadar geniş bir yelpaze içinde cereyan edebilmektedir. Bunların içinde toplumsal şiddet yani şiddet olaylarının kitleselleşmesi, çözülmesi en güç olan etnik çatışma şeklidir. Etnik çatışmalar bazen iç savaş nitelikleri de gösterebilmektedir. İç savaşların genelde dış müdahale olmaksızın çözülmesi güçtür ve büyük insanlık trajedilerine dönüşme potansiyeli vardır. Teslim olma, sürgün veya etnik temizlik riski her zaman mevcuttur. Etnik çatışmalar çatışan tarafların bütün bireylerini çatışmanın içine çekme eğilimindedir. Bu durum geleneksel olarak savaşçı kültüre sahip ve politize olmuş toplumlarda daha yaygındır. Ayrıca etnik çatışmalar zamana yayılmış ve konvansiyonel savaşlara oranla çok daha uzun süren çatışmalardır. Barış, kriz ve savaş arasındaki sınırlar daha belirsiz ve geçişler daha hızlıdır.

Etnik ve dini çatışmanın olduğu yerde jeopolitik faktörler genellikle bu tür çatışmalara dış güçlerin de müdahil olmasını gerektirmektedir. Milliyetçi hareketler veya etnik çatışmalar özellikle küresel güçlerin yani merkezi ülkelerin ekonomik ve stratejik çıkarlarını olumsuz yönde etkilemeye başlarsa veya etkilerse, uygun ortam bulunduğu anda merkezi ülkeler o ülkeye dış müdahalede bulunmaktan kaçınmazlar. Bunun yakın tarihimizde sayısız örnekleri mevcuttur. Kaldı ki bazı hallerde etnik çatışmalara zamanında müdahale edilmemesinin küresel ölçekte olumsuz sonuçları olabilir. Bu çatışmalar her şeyden önce demokrasilerin yaygınlaşması ve güçlenmesini geciktirir, otoriter eğilimleri besler. Yine atışmanın sınır komşuları

---

⁸⁹ Hannum, a.g.e., s.6.

başta olmak üzere başka ülkeleri de içine çekmesi, krizin bölgesel hatta küresel bir karakter kazanmasına yol açabilir. Bu şekilde ittifakları zayıflatabilir veya yeni ittifaklar ortaya çıkmasına yol açabilir.

Etnik anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü için önerilen birden fazla yöntem mevcuttur. Bunlar arasında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yerel etnik topluluklara siyasal ve kültürel haklar verilmesi öncelikle vurgulanan tedbirlerdir. Bu bağlamda anadilde eğitim, bürokraside etnik kota uygulaması, yerel yöneticilerin seçimle işbaşına gelmesi, yerel ekonomik ayrıcalıklar tanınması vb. uygulamalar sayılabilir. Nihayetinde federal bir siyasal rejim de sıkça uygulanmaktadır. Ancak, bir başka çözüm federalist yapıdan ziyade güç bölüşümünün her alanda adil bir şekilde yapılmasıdır. Oydaşmacı veya ortaklıkçı demokrasi (consociationalism) denilen bu sistemde amaç, her grubun varlığını sürdürmesi ve kamusal olanaklardan eşit şekilde yararlanmasını sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. Özellikle dini veya etnik kültür farklılığı olan ve ayrılıkların ortadan kaldırılamadığı durumlarda bu yönetime başvurulmaktadır. Belçika ve İsviçre bu konudaki başarılı örnekler olarak gösterilmektedir.⁹⁰ Ancak bu tedbirler daha çok azınlık milliyetçiliği ile ilgili talepleri karşılamaya yöneliktir. Büyük güçlerin rekabetine sahne olan ülkelerde milliyetçi hareketleri barışçı yöntemlerle çözüme kavuşturmak oldukça zordur. Dolayısıyla milliyetçi hareketlerin tutacağı yol, bunun başarı ya da başarısızlığı uluslararası sistemle yakından ilişkilidir.

Çözüm anlamında toprakların yeniden dağılımı yani sınırların yeniden çizilmesi, nüfus değişimi vb. tedbirler telaffuz edilse dahi bunlar ağır insani bunalımlara davetiye çıkaran ve artık pek mümkün olmayan tedbirlerdir. Asimilasyon veya askeri tedbirler de bir çözüm yolu olarak halen uygulanmaktadır. Etnik çatışmada sadece askeri güce güvenmek başarı vadeden bir durum değildir. Etnik taleplerin mevcut siyasal sistem içinde karşılanması daha çağdaş ve akılcı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Dolayısıyla en etkili çözüm, geniş tabanlı, çoğulcu ve katılımcı hükümet sistemleri inşa etmek, yani demokrasiyi kurumsallaştırmaktır.

---

⁹⁰ Bkz. Arendt Lijphart, **Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration**, New Haven, Yale University Press, 1997.

Uluslararası ilişkiler teorisinin devletler arası savaşı açıklamaya yardımcı olduğu kadar, bir ülkedeki iç çatışmayı açıklamada da kullanılabileceğini savunanlar bulunmaktadır. Bu kapsamda “pazarlık teorisi” statükonun değişmesiyle taraflardan birisinin fazla güç kazanması halinde bir müzakere süreci yaşanacağını, üç koşul gerçekleştiğinde müzakerenin başarısız olup çatışmanın başlayacağını öngörmektedir. Bunlardan birincisi taraflardan birisinin diğer tarafın sahip olmadığı ve yanlış yönlendiren bir bilgiye sahip olmasıdır. Bu bilgi kendisi hakkında olabileceği gibi karşı taraf hakkında da olabilir. İkincisi taraflardan birisinin yaptıkları pazarlığa yeterince bağlı kalmamasıdır. Son olarak anlaşmazlık konusu küçük parçalara ayrılmıyorsa, yani bütüncül bir konu ise müzakerenin başarı şansı azdır. Bu durum genellikle etnik çatışmalarda daha sık rastlanan bir durumdur.⁹¹

Bir ülkedeki kaotik ortam ya da merkezi bir otoritenin yokluğu da iç çatışma çıkmasını ya da var olan çatışmanın yayılma ve uzamasını besleyen bir durumdur. Uluslararası ilişkiler literatüründeki “güvenlik ikilemi” kavramı etnik çatışmalarda da uygulama alanı bulmaktadır. İç dengeyi gözeten bir otoritenin yokluğunda taraflardan birinin aşırı güç biriktirerek diğer tarafı tehdit eder hale gelmesi doğal olarak gerilimin tırmanmasını hızlandırmaktadır.⁹² Bu bakımdan “başarısız devletler” diye tanımlanan devletlerde daha fazla iç çatışma dinamikleri ortaya çıktığını vurgulamak gerekmektedir.

İç çatışmalarda liderlerin kişisel özelliklerinin de önemli rol oynadığı bir çok tarihi olayda kendisini kanıtlamış bir gerçekliktir. “Savaş düşkünü” bazı liderlerin isteklerini müzakere yoluyla tatmin etmek maalesef mümkün olmamakta, bunlar her halükarda savaşa başvurmaktan geri durmamaktadır. Bu tip liderler daha çok aşırı milliyetçi ya da köktenci yapıda olan kişilerdir.⁹³ Bunlar çatışmayı çıkaran kişiler olabileceği gibi çatışmanın ortaya çıkardığı kişilikler de olabilir. Gerek şiddeti kullanarak gerekse ikna ederek toplumun savaşı desteklemesini sağlayabilirler. Bu

⁹¹ David A. Lake, “International Relations Theory and Internal Conflicts: Insights from the Interstices”, **International Studies Review** 5(4), 2003, s.82-83.

⁹² Bkz. Barry R. Posen, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, **Ethnic Conflict and International Security**, Ed. by Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s.103-124.

⁹³ Bkz. John G. Stoessinger, **Why Nations Go to War**, Boston, Bedford St. Martins, 2001.

maksatla dış tehdidin abartılması ve hatta kışkırtılması kitle desteğini sağlamanın en kolay yollarından birisidir. Çatışmanın yoğunlaşması ılımlıları dahi zamanla savaş yanlılarının tarafına doğru itmektedir. Çünkü çatışma toplumun bölünme ve kutuplaşmasına ve bu suretle herkesin safını belirlemesine yol açmaktadır. Güvenikleştirme politikası ve resmi propaganda ortamında, savaş haksız bile olsa devletin bekası söz konusu edilerek tarafsız veya savaş karşıtı olanların hain ya da işbirlikçi olarak damgalanması kolaydır.

Liberaller ve Marksistler etnik çatışmayı farklı paradigmalarla açıklamaktadırlar. Marksistlere göre etnik çatışma temelde sınıf mücadelesinin bir görünümüdür. Liberaller ise etnik gruplar arasındaki rekabet ve çatışmayı ekonomik eşitsizliklere bağlamaktadır. Liberal görüşe göre uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve serbest piyasa ekonomisinin hakim kılınmasıyla refah yaygınlaşacak ve çatışma sebepleri ortadan kalkacaktır. Böylece kendi kişisel kimlik sorununu çözen bireyin grup kimliğinin koruma kalkanına ihtiyacı kalmayacaktır.

Çağdaş Marksist düşünürlere göre, kapitalist yayılma merkez ülkelerde toplumu yani milleti birleştirip güçlendirirken, çevre ülkelerde milli birliği yok edip milleti zayıflamaktadır. İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan'ı ekonomik açıdan güçlendirmekle birlikte onun parçalanmasına da yol açması bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Çünkü çevre ülkelerin milli burjuvazisi küresel sermaye ile birleşmek istemekte; ancak ülkedeki eşitsizlik ve yabancılaşma burjuvaziye karşı toplumsal şiddete varan protestolara yol açmaktadır. Yabancı sermayeye teslim olan devletlerin meşruiyet sorunu yaşamaya başlaması, ayrılıkçı etnik veya dini çatışmaların tetikleyicisi olmaktadır.⁹⁴

Toplumlar küreselleşmeye karşı bir takım savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bunlardan birisi homojen bir dünya toplumu dayatmasına karşı ulusal kimlik ve ulus devletlerin güçlendirilmesidir. Ulusalçı yaklaşım temelde küreselleşmenin bu dayatmasına laik bir yanıt niteliğindedir. Küreselleşmenin bir

---

⁹⁴ Samir Amin, "Etniliğin Yükselişi: Ekonomik Küreselleşmeye Siyasal Bir Yanıt", **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, Işıtan Gündüz (Der.), s.25-27.

başka sonucu modernitenin yaygınlaşması ve yaşamın laikleştirilmesidir ki, buna karşı en etkili çıkış ise İslami köktenciliktir.⁹⁵ Benzer şekilde Samir Amin de kültürel, bölgesel, etnik veya dinsel bir gruba kuvvetli aidiyet duyma ve adanmışlığı bir uyanış olarak görmekte ve etnik milliyetçilik ve köktencililiğin aslında küreselleşmeye verilen sert bir yanıt olmasına rağmen sonradan küreselleşmenin aracı haline geldiklerini ileri sürmektedir.⁹⁶

Ulusalçılık bir toplumun farklılıklarının küresel ölçekte tanınmasını isteyen, bu anlamda dünya toplumu içinde eriyip yok olmaya direnen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Öte yandan küreselleşme Batı kültürü ve teknolojisinin yarattığı, dolayısıyla batılı bir kavramdır. Radikal İslami akımlar buna direnirken kendilerince alternatif bir görüş sunma, güçlü bir kimlik ve onur duygusunu öne çıkarma konusunda diğer küreselleşme karşıtlarına göre daha başarılı olmuşlardır. İslami köktenciler görüşlerini evrensel bir mesaj haline getirme ve tüm Müslümanlara yayma konusunda küreselleşmenin nimetlerinden faydalanmaktan da geri kalmamaktadır.⁹⁷ Böylece dünya düzenine daha doğrusu Batı'ya karşı kendine göre bir davası olan büyük ve dayanışma içinde bir cephe oluşturmak mümkün olmuştur. İslami grup kimliğinin ortaya çıkması ve güçlenmesinde ortak düşman algısının rolü önemlidir. Onlara göre bu düşman, İslami kültürü yok etmek isteyen Batı ve onun ürünü olan ideoloji ve kurumlardır. Düşman ideoloji ve kurumlar içinde modernite, Batı kültürü, kapitalizm, ulusalçılık, laiklik vb. küreselleşmeyle dünya sathına yayılmış kavramlar vardır.

Ancak İslami köktencililiğin Batı karşıtı duruşunun ulusalçı ya da milliyetçi bir yanı da vardır. Çünkü çoğu durumda İslami kimlik ile etnik kimlik iç içe geçmiş ve birbirinin ayrılmaz unsuru olarak görülmektedir. Böylece dini kimliğin ulusal, etnik kimliğin dini çıkar ya da hesaplara hizmet etmesi çok sık rastlanan bir durumdur. Bunun çok açık örnekleri Afganistan özelinde Taliban örgütü ve sürdürdüğü iktidar mücadelesi incelenirken görülecektir.

⁹⁵ Montserrat Guibernau, "Küreselleşme, Modernite ve Ulusal Kimlik", **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, Işitan Gündüz (Der.), İstanbul, Sarmal Yayınları, 2010, s.63.

⁹⁶ Amin, a.g.e., s.7, 36.

⁹⁷ Guibernau, a.g.e., s.70

1.4 İÇ ÇATIŞMALARIN BARIŞÇIL YÖNTEMLERLE ÇÖZÜMÜ VE DEMOKRATİKLEŞME KURAMI

1.4.1 Çatışma Çözüm Yöntemi Olarak Müzakere

Müzakere, önemli ve çok sık başvurulmuş çatışma çözüm yöntemlerindendir. BM Sözleşmesi'nin "Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü" başlıklı 6'ncı Bölümünde (Md. 33/1); "[H]erhangi bir anlaşmazlığın tarafları, devamı uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek olan anlaşmazlıklarının, her şeyden önce müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim, yargısal çözüm, bölgesel kurumlara ya da düzenlemelere başvurma veya kendi seçecekleri diğer barışçıl yollarla çözümüne çalışacaklardır." denilmektedir. "Müzakere, şiddeti durdurmayı ve çatışmanın tüm taraflarının dahil olduğu ortak karar alma süreci vasıtasıyla anlaşmaya varmayı amaçlayan bir çatışma çözümü stratejisidir."⁹⁸

Başka bir tanıma göre müzakere, "[T]ahkime ya da diğer yasal süreçlere başvurmaksızın çatışmanın taraflarının çıkarlarının tartışıldığı sözlü ya da sözlü olmayan herhangi bir doğrudan ya da dolaylı iletişim şekli, aralarındaki anlaşmazlığı yönetebilmek için ortak eylem usulüdür."⁹⁹

"Pozisyonel (sıfır toplam) müzakere", ile "çıkar temelli (değişken toplam) müzakere" en yaygın müzakere yöntemlerinden ikisidir.¹⁰⁰ Pozisyonel müzakere "kazan-kaybet" türü, rekabetçi bir diyalogdur. Taraflar kendi kazançlarını maksimize edecek tekliflerle gelirler ve inatla pozisyonlarını korurlar. Pazarlık en çoğunu elde edinceye kadar devam eder. Birinin kazancı doğal olarak diğerkinin kaybı pahasına olur. Taraflar birlikte çalışarak bir uzlaşmaya varmak yerine kıyasıya rekabet halinde olduklarından, pozisyonel müzakereden uygulanabilir çözüm çıkmasının zor olduğu

⁹⁸ Jacop Bercovitch, Richard Jackson, **Conflict Resolution in the Twenty-first Century: Principles, Methods and Approaches**, Michigan, The University of Michigan Press, 2009, s.33.

⁹⁹ Ian E. Morley, Geoffrey Michael Stephenson, **The Social Psychology Of Bargaining**, London, G. Allen& Unwin, 1977, s.4.

¹⁰⁰ Kenan Dağcı, Efe Çaman, "Uluslararası Çatışma Çözümleri Yaklaşımları: Müzakere ve Arabuluculuk (Conflict Resolution Approaches: Negotiation And Mediation)", **10. International Conference on Knowledge, Economy and Management**, Türkiye, 8-10 November 2012, s.1137-1146.

öne sürülmektedir.¹⁰¹ Çıkar temelli veya ilkeli müzakerede, tarafların açış pozisyonlarını korumaları söz konusu değildir, bunun yerine önemli çıkarlar üzerine odaklanırlar. Kaldı ki açış pozisyonları zaten pazarlık marjlarını yüksek tutmak üzere tespit edilmiştir. Gerçekten ne istedikleri, neye ihtiyaç duydukları pazarlık sürecinde ortaya çıkar. Çıkar temelli müzakerede, taraflar çözüm seçeneklerini birlikte tespit eder ve tanımlarlar. Dolayısıyla çıkarlar arasında paralellik varsa “kazan-kazan” şeklinde bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir. Sorunun tarafları gerekirse çatışmayı bir süreliğine beklemeye alıp, “çözüm ortağı” haline gelebilirler.¹⁰²

Müzakereler tıkanıp ya da başarısız olduğunda, taraflar dışarıdan bir kişi, devlet veya örgütün arabuluculuğunu ararlar. Arabuluculuk, “bir anlaşmazlığın taraflarının aralarındaki farklılıkları kabul edilebilir üçüncü bir tarafın yardımıyla çözmeye çalıştığı bir süreç” olarak tanımlanır.¹⁰³ Arabuluculukta, çatışmanın tarafları, ait oldukları kültür bağlamları, çatışmayı algılama biçimleri önemlidir. Batı kültürüne sahip ülkeler çatışmayı rekabetçi bir çıkar mücadelesi olarak görür ve çatışma yönetimini mantıki bir sisteme bağlamaya çalışırlar. Problemlerle yüzleşme, açıklık ve pozisyonel görüşme eğiliminin öne çıktığı bu Kuzey Amerika arabuluculuk modelinde, taraflar empoze edilen bir arabuluculuk sürecine uymaya zorlanırlar.¹⁰⁴ Toplumcu ve doğu gelenekli kültürlerde ise çatışma çıkar mücadelesi olarak değil, ikili ilişkiler sorunu gibi algılanır. Çatışma çözümünde, dostluk geliştirme, kişisel bazda karşılıklı güven tesisi ve dolaylı iletişim tercihlerine alan açan süreçlere daha fazla itibar edilir. Batı kültüründe tarafsız ve harici arabulucu tercih edilirken, Doğu ve Güney kültürlerinde içerden, tanınmış, sorunu bizzat hisseden kişi veya örgütlerin hakemliğine güven duyulur.¹⁰⁵

Müzakere ya da arabuluculuk müessesesinin bizzat kendisi kadar müzakereciler ya da arabulucuların politik ve stratejik kültürleri de önemlidir.

¹⁰¹ Heidi Burgess, Guy M. Burgess, **Encyclopedia of Conflict Resolution**, Santa Barbara, ABC-CLIO, 1997, s.210.

¹⁰² Görüşmelerdeki tıkanmalar halinde “breakthrough negotiation” teknikleri uygulanır.

¹⁰³ Kenneth Kressel, “Mediation”, **The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice**, Ed. by Morton Deutsch and Peter T. Coleman, San Fransisco, Jossey-Bass Publishers, 2000, s.817-848.

¹⁰⁴ Burgess, Burgess, a.g.e., s.217.

¹⁰⁵ A.e., s.214.

“Stratejik kültür” konsepti, stratejik davranış veya hareket tarzı seçimi konusunda değişik ulusların aralarındaki muhtemel farkları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu kavram ilk defa “kendine özgü bir Sovyet düşünme modu”nu tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁰⁶ Kenneth Booth, stratejik kültür veya “ulusal stil”i oluşturan kültürel mirası “değişik halklar arasında görülebilen keskin farklılıkları belirten ve ulusal liderlerin dikkatlerini başkalarınınkinden farklı belli seçenekler üzerine çeken eğilimler seti” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷ Booth’a göre “[S]tratejik kültürü yok saymak, bir başka hükümet veya ulusu aşırı derecede anlaşılmaz kılmak ve böylece birilerinin teori ve politikalarını yanlış algılamadan kaynaklanacak tehlikelere maruz bırakmaktır.”¹⁰⁸ Daha genç kuşak araştırmacılar stratejik kültür kavramını kabul etmekle birlikte, ona yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. Örneğin, Alastair I. Johnston farklı kültürden ulusların tamamen farklı stratejik menüleri olduğundan ziyade, farklı toplumların aynı seçenekler üzerine farklı ağırlıklar yüklediklerini savunmaktadır.¹⁰⁹ Yani stratejik davranış sadece idealist veya kültürel değil, objektif (realist) veya başka değişkenlerin de etkisindedir. “Politik kültür” ise stratejik kültürün temelini oluşturan bir konsept olup, “geleneklere duygusal yaşam vermek suretiyle, bir halkın ortak hatıralarını taşıyan ve canlandıran dinamik bir damar” olarak tanımlanır.¹¹⁰ Bir başka deyişle, “[P]olitik kültür, yani davranışlar, değerler, fikirler, duygular, bilgi ve maharetler, içinde halkın politik davranış geliştirdiği bir çevre oluşturur.”¹¹¹ Sonuçta, politik ve stratejik kültür kavramları her anlaşmazlıkta olduğu gibi, Afganistan barış müzakerelerinde de tarafların davranış ve kararlarını derinden etkileyecektir.

---

¹⁰⁶ Bkz. Jack Snyder, **The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operation**, Santa Monica, RAND, 1977.

¹⁰⁷ Ken Booth, **Strategy and Ethnocentrism**, New York, Holmes & Meier, 1979, s.64-83.

¹⁰⁸ Ken Booth, “The Concept of Strategic Culture Affirmed”, **Strategic Power: USA/USSR**, Ed. by G. Jacobsen, London, Palgrave Mcmillan, 1990 s.121-128.

¹⁰⁹ Alastair I. Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, **International Security** Vol. 19, No. 4, Spring 1995, s.32-64.

¹¹⁰ Lucian W. Pye, Sidney Verba, **Political Culture and Political Development**, Princeton, Princeton University Press, 1965, s.8-11.

¹¹¹ Gabriel Almond, Bingham Powell, **Comparative Politics Today**, Boston, Little Brown, 1984, s.37.

1.4.2 İç Çatışmalarda Barış ve Demokrasinin Tesisi

Savaş ve barış kavramları genellikle uluslararası ilişkiler disiplini içinde düşünülüp devletler arasındaki durumu niteleyen kavramlar iken, bunların kuramsal olarak bir ülkenin iç çatışmalarına belli düzeylerde uygulanması mümkündür. Bu kapsamda Johann Galtung'un öne çıkardığı pozitif ve negatif barış kavramlarının taşıdığı anlamlar önem taşımaktadır. "Negatif barış" bir hegemon güç ya da merkezi otoritenin etki veya baskısıyla elde edilen çatışmasızlık ortamıdır. Bu durum aslında potansiyel olarak var olan çatışma sebeplerinin ortadan kalkmayıp, sadece üstünün bir süreliğine örtülmesi anlamına gelmektedir. Taraflar üzerindeki baskı kalktığında, çatışmanın yeniden su yüzüne çıkması olasıdır. "Pozitif barış" kavramı ise barışı sosyal bir hedef olarak ele alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşımda sosyal adalet ve hakkaniyet çerçevesinde tarafların talepleri arasında bir uyuma sağlanmış olduğundan, ulaşılan barış dayatma ile değil tarafların mutabakatına dayanan kalıcı veya en azından uzun süreli bir barıştır. Burada şiddet kullanma eğilimi artık yapısal bir sonuç olmaktan çıkarılmıştır.¹¹²

"Demokratik barış" teorisi demokrasi ile yönetilen ülkelerin birbirleriyle savaşa daha az eğilim göstereceği varsayımına dayanır. Çünkü demokrasilerde hükümetler seçimle işbaşına geldiklerinden vatandaşlara hesap verme yükümlülükleri vardır. Savaşın en ağır yükünü çeken halk, hükümetlerin gerekli ve zorunlu olmadıkça savaşa girmelerini istememektedir. Liberal demokrasiler savaşın ekonomik maliyetinden dolayı sorunların şiddet kullanarak değil, konuşarak çözülmesi taraftarıdır.¹¹³

Geniş anlamda barışı koruma (peace keeping) kavramı, barış yapma (peace making) yani uzlaştırma, barışı inşa etme (peace building) ve gerektiğinde zorlayıcı tedbirleri de içeren barışı dayatma (peace enforcement) gibi terimleri kapsayan

¹¹² Daha geniş bilgi için Bkz. Johan Galtung, **Violence, Peace and Peace Research**, Journal of Peace Research, 6(3), 1969, s.167-191.

¹¹³ Michael Doyle, "Liberalism and World Politics", **American Political Science Review**, Vol.80, No.4, s.1151-1169.

şemsiye bir ifadedir.¹¹⁴ Dolayısıyla barışı koruma kavramının içinde sürdürülebilir bir barışın koşullarını yaratma ve ulaşılan çatışmasızlık ortamını devam ettirme faaliyetleri yer almaktadır. Barışın inşasında devlet, toplum ve çevre üzerinde çatışmadan kalan olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması asıl amaçtır. Bu kapsamda silahsızlandırma, göçmenlerin yerlerine döndürülmeleri, altyapının onarılması, mayınların temizlenmesi gibi önemli görevler vardır.

Derinden bölünmüş toplumlarda etnik gruplar arasındaki çatlakları dolduracak, sosyal entegrasyonu güçlendirecek pozitif bir barış anlayışını benimsemek esas alınmalıdır. Adil olmayan bir barış, mağdur edildiğini düşünen grup içi dayanışmayı artırarak var olan bölünmenin daha da derinleşmesine yol açabilir.

İlk defa Nordlinger tarafından kullanılan “derinden bölünmüş toplum” kavramı¹¹⁵, içindeki belli grupların iktidar mücadelesine girdikleri ve gruplar arasında derin ayrılıklar bulunan toplumları kasteder.¹¹⁶ Lijphart’ın “çoğulcu toplum” olarak adlandırdığı ve toplum içindeki etnik, dini veya ideolojik grupların kendi içlerinde örgütlü oldukları yapı da bu kapsamdadır.¹¹⁷

Yeknesak bir “sivil toplum” yapısı oluşturmak, bu tür ülkelerde kalıcı bir barışa ulaşmanın ana koşullarından biridir. Sivil toplum devlet kontrolü dışında örgütlü bir alan ve kendi düşünce ve taleplerini ifade etmek ve gerektiğinde devlet faaliyetleri üzerinde bir kamuoyu denetimi oluşturmak için ortak hareket eden

---

¹¹⁴ Steven R Rather, **The New US Peacekeeping: Building Peace in Lands of Conflict After the Cold War**, New York, St. Martin’s Press, 1996, s.21.

¹¹⁵ Bkz. Eric A. Nordlinger, **Conflict Regulation in Deeply Divided Societies**, Harvard University, Center for International Affairs, 1972.

¹¹⁶ Donald L. Horowitz, “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems, **Journal of Democracy** 25(2), 2014, s.5-20.

¹¹⁷ Kavramla ilgili detaylı bilgi için Arend Lijphart, **Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration**, New Haven, Yale University Press, 1977.

bireylerin meydana getirdiği sosyal güçtür.¹¹⁸ Böyle bir güç bir ülkede iç barışın sağlanması için hem itici bir güç hem de bir baskı aracıdır.¹¹⁹

Etnik ve dini açıdan heterojen ve çatışmalı bir ülkede barışa yol açacak en önemli girişim, sivil toplumun etnik ve dini esaslara göre değil, toplumun bütününe çıkar ve ihtiyaçları düzleminde inşa edilmesidir. Burada bahsedilen tekçi ve dayatmacı bir yapı oluşturmak değil; toplumun eğitim, meslek, ekonomik durum vb. kriterlere göre yatay örgütlenmesidir.¹²⁰ Bu şekilde oluşturulacak sivil toplum örgütleri ülke içindeki farklı etnik ve dini gruplardan bireyleri aynı çatı altında buluşturacak şekilde kapsayıcı olmalıdır. Barışı koruma kapsamında sağlıklı bir sivil toplum oluşturmada devlet ve ulus inşa etmek mümkün görülmemektedir. Barışı koruma hareketinde çok yaygın olarak görev alan hükümet dışı örgütler (NGO) maalesef ülke halkını ya da sivil toplumun çıkarlarını değil, sağlanan uluslararası finansmandan para kazanmayı ve bağışçı ülkelerin çıkarlarını düşünmektedirler.

“Konsosyonel (Consociational) ya da ortaklıkçı teori” derinden bölünmüş ülkelerde barış ve demokrasiyi yerleştirme amacına yönelik olarak geliştirilmiş bir demokrasi anlayışıdır. Bu anlayış toplumun farklı bileşenleri arasında koalisyon, veto, orantılılık ve otonomi gibi ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Ancak ortaklıkçı (oydaşmacı) demokrasinin temeli grupları temsil eden elitler arasındaki işbirliğidir. Toplumu oluşturan alt gruplar kendi sınırları içine kapatılırken, elitlerin anlaşmasıyla tepeden inme bir barış ve demokrasi anlayışı benimsenmektedir. İletişim bireyler veya gruplar arasında değil elitler arasındadır.¹²¹ Sağlanan barış ve kurulan demokrasinin sağlamlığı her elitin temsil ettiği grupla ilişkisiyle doğrudan bağlantılıdır. Elitler gruplarından ne kadar kopuk ise sağlanan barışın o ölçüde

¹¹⁸ Larry J. Diamond, “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, **Journal of Democracy** 5(3), July 1994, s.4-17.

¹¹⁹ Martina Fisher, “Civil Society in Conflict Transformation: Strength and Limitations”, **Advancing Conflict Transformation**, Ed. by Beatrix Austin, Martina Fisher, Hans J. Giessmann, New York, Barbara Budrich Publishers, 2011, s. 287-313.

¹²⁰ Bkz. Michael Ignatieff, “On Civil Society: Why Eastern Europe’s Revolutions Could Succeed”, **Foreign Affairs** 74(2), 1995, s.128-136.

¹²¹ Kavramı geliştiren Lijphart’ın konu hakkındaki detaylı görüşleri için Bkz. Arend Lijphart, “Consociational Democracy”, **World Politics** 21(2), 1969, s.207-225; Arend Lijphart, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, **Canadian Journal of Political Science** 12(3), 1979, s.499-515.

kırılgan olması beklenmelidir. Bir de gruplar arasında geçmiş çatışmalardan kalan acı anılar, düşmanlıklar, eğitim vb. konulardaki ayrışma ve dış güçlerin yanlış müdahaleleri de durumu daha içinden çıkılmaz hale getirebilir.

“Ortaklıkçı demokrasi, anayasa temelinde farklı etnik, dil, din, mezhep veya inanç özelliklerine sahip parçalanmış ve bölünmüş toplulukların, kendi otonomilerini de muhafaza etmek suretiyle yaşadıkları ülke bütünlüğünü koruyarak yönetimde temsil edilmeleri; karşılıklı tanıma, kararların nitelikli çoğunluk ilkesiyle alınması, karşılıklı veto hakkı, kaynakların adil paylaşımı gibi konularda geniş konsensüsün sağlandığı yönetimdir.”¹²² Yani siyasal sistemin bütün grupları kapsamayı için devlet erklerinde anayasal bir güç ve temsil paylaşımı öngörülmektedir.

Ortaklıkçı demokrasi bir konsensüs platformu olarak, etnik farklılıkların baskı ve asimilasyonla ortadan kaldırılamayacağı fikrinden hareketle, her grubun politik elitinin farklı grupların çıkarlarının örtüştürülmesi konusunda mutabakata varmalarıyla mümkündür. Bunun Belçika ve Lübnan gibi başarılı sayılan örnekleri vardır. Ancak bu ülkelerde de çok ciddi çatışma ve sorunlar yaşanmıştır. Ülkedeki demografik veya ekonomik değişimler ya da dış politika krizleri üzerinde mutabık kalınan güç paylaşım esaslarını geçersiz kılarak hoşnutsuz gruplar yaratabilmekte veya bazen veto hakkı karar süreçlerini tıkayabilmektedir.

Bölünmüş toplumlarda ortaklıkçı demokrasinin başarısında, somut bir dış tehdidin varlığı, gruplar arasında belli bir güç dengesi olması yani bir grubun baskın bir üstünlüğünün bulunmaması ve dışarıdan olumsuz müdahaleler olmaması çok önemlidir. Lijphart ise bölünmüş toplumlarda demokrasinin başarısını adaletli güç paylaşımı ve grupların özerkliğinin korunmasını garanti eden bir anayasanın varlığına bağlamaktadır.¹²³

¹²² Mehmet Dalar, “Ortaklıkçı Demokrasi Modeli Irak İçin Mümkün mü?”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, Sayı:11, 2015, s.348.

¹²³ Arend Lijphart, “A Constitutional Design For Divided Societies”, **Journal of Democracy** 15(2), 2004, s.96-109.

Bölünmüş toplumlarda demokrasi modeli kadar onun altının nasıl doldurulacağı da önem taşımaktadır. Nispi temsile dayalı seçim sistemi, azınlık temsiline dar bölge ile güvence altına alınması, yürütmeye orantılı temsil, yasamada iki meclisli (kamaralı) sistem, üst mecliste eşit, alt mecliste nüfusa orantılı temsil, önemli kararlarda nitelikli çoğunluk gibi esaslar bu alanda yapılması gereken düzenlemelerdir. Başkanlık sistemi dönüşümlü olmadıkça sorunlar yaratabildiğinden parlamenter sistemin bölünmüş toplumlarda daha rasyonel bir tercih olduğu da yaygın kabul görmektedir. Bazı uzmanlar da toplumsal grupların özerkliğini korumanın en etkili yolunun federasyon sistemi olduğunu savunmaktadırlar. Federasyonlarda federe devletlerin veya eyaletlerin sınırlarının geçirileceği hattın tespiti ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlar ABD eyaletlerinde olduğu gibi coğrafi veya idari gerekçeler ya da Kanada, İsviçre ve Belçika'da olduğu gibi etnik esasa göre geçirilebilmektedir.

Bölünmüş toplumlarda iç barışı sağlama ve istikrarlı bir yönetim oluşturmak için ortaklıkçı demokrasiyle birlikte adaletli bir seçim sistemi de oluşturmak gerekmektedir.¹²⁴ Özellikle etnik açıdan ayrılmış ülkelerde seçim sisteminin önemi daha da belirgindir. Bu noktada çoğunlukçu sistem ile nispi temsil sistemleri arasında bir tercih yapılması gerekmektedir. Hangi demokrasi modeli seçilirse seçilsin, tüm paydaşlar tarafından benimsenmeyen ya da adil bulunmayan bir seçim sistemi yeni çatışmaların habercisidir. Lijphart bölünmüş toplumlarda dar bölgelere göre düzenlenmiş nispi temsil sisteminin daha uygun olacağını, liste usulü nispi temsil sistemlerinin de güçlü siyasi partilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını savunmaktadır.¹²⁵ Gerçekten de basit çoğunluk sisteminden kaçınmak gerekmektedir; çünkü bu sistemde kazanan hepsini kazanmakta, kaybeden ise hepsini kaybetmektedir. Böylece grupların tamamının özellikle de azınlıkların orantılı temsili mümkün olamamaktadır.

¹²⁴ Robert Dahl, **Demokrasi Üstüne**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2001, s.196.

¹²⁵ Arend Lijphart, **Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice**, London, Routledge, 2008, s.78.

Bölünmüş toplumlarda çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri siyasi partilerin farklı tabanları bir arada tutabilme yani her kesime hitap edebilmeleri halinde başarılı olabilir ki, bu da ülkede uzlaşma kültürünün yerleşmiş olmasını gerektirir. Böylece çatışma yanlısı radikal gruplar da siyasal sistemin dışında tutulabilir. Ancak Afganistan gibi uzun bir iç çatışma geçmişi olan ülkelerde toplumsal uzlaşma kültürü yaratmak kolay değildir.

Son olarak, eğitim ve kültür düzeyi düşük ülkelerde seçim sisteminin olabildiğince basit olması, yüksek katılım oranlarına ulaşmak için zorunludur. Hiç şüphesiz, temsil adaleti sadece yasamada değil yürütme ve yargıda da olmalıdır. En önemlisi, çatışma içindeki her toplumun kendine özgü koşulları olduğundan, onu barış ve demokrasiye ulaştırmak için önceden hazırlanmış kesin bir formül yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA İKTİDAR MÜCADELESİNİN TARİHİ VE TALİBAN HAREKETİ

2.1 AFGANİSTAN'DA İKTİDAR MÜCADELESİNİN TARİHİ

Afganistan'da yüzyıllardan beri devam eden iktidar mücadeleleri ve bunlara dışarıdan yapılan müdahaleleri anlayıp değerlendirebilmek için ülkenin coğrafyası ve demografik koşullarıyla birlikte, bunların politika ve strateji üzerine etkilerini bilmek gerekmektedir. Yakından bakıldığında, Afganistan'ın uzaktan görüldüğü gibi dağlık ve çorak topraklar değil, aksine tarih boyunca bütün büyük güçlerin sahip olmak istedikleri jeopolitik ve jeostratejik değeri yüksek bir ülke olduğu kolayca anlaşılabacaktır.

2.1.1 Afganistan Coğrafyası ve Demografik Yapı

2.1.1.1 Genel Ülke Bilgileri¹

Afganistan denize çıkışı olmayan 652.230 kilometrekare yüzölçümüyle coğrafi açıdan dünyanın 42'nci büyük ülkesidir. Ülke 5987 kilometre kara sınırına sahiptir. (Çin ile 91, Pakistan ile 2670, İran ile 921, Türkmenistan ile 804, Özbekistan ile 144, Tacikistan ile 1357 kilometre)

Arazisi çorak bir karakterde olup, kuzey ve güneybatı bölgelerindeki düzlükler hariç genellikle dağlıktır. Tarıma uygun arazi ülkenin yüzde 20'sini oluşturmakta, sulu tarıma uygun arazi sadece 30 bin kilometrekare kadardır. Ülkenin en düşük rakımı Amuderya havzasında 258, en yüksek rakımı ise Noshak zirvesinde 7492 metredir. Ortalama olarak en yüksek bölge Vakhan koridoru çevresidir. Hindukuş Dağları ülkeyi kuzeydoğu-güneybatı istikametinde ortadan ikiye bölmektedir. Nüfus genellikle Hindukuş Dağlarının etekleri ve yamaçlarında

¹ Afganistan'ın burada verilen coğrafi özellikleri ve güncel istatistiki bilgileri "CIA The World Factbook" dan alınmıştır. (Çevrimiçi) <https://cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, 25 Kasım 2018.

yaşamaktadır. Bunun dışında vadilerde yaşayan yerel topluluklar mevcuttur. Ülkenin doğusunda nüfus daha yoğun, güney bölgelerde ise daha azdır. (EK-1)

Günümüz Afganistan'ı tahminen 35 milyon nüfusuyla dünyanın en kalabalık 39'uncu ülkesidir.² Ülkenin 2014 Anayasası resmi olarak 14 etnik grubu tanımaktadır. Bunlar Peştun, Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen, Beluç, Nuristani, Pamiri, Arap, Gujar, Brahui, Kızılbaş, Aymak ve Pashai'dir. Ancak burada sayılmayan Kırgız vb. bir çok küçük etnik topluluk daha vardır. Toplam nüfusun etnik gruplar arasında dağılımı ile ilgili güvenilir bir istatistik bulunmamaktadır. Afgan ismi normal olarak Peştunlar için kullanılmakta olup, Afganistan Peştunların ülkesi anlamına gelmektedir. Peştunlara ayrıca Patan da denilmektedir.

Ülkede Peştu (Peştunca) ile Afgan Farsçası olan Dari ulusal düzeyde resmi dillerdir. Bunun dışında Özbekçe ve Türkmençe gibi diğer diller de çoğunluğun konuştuğu yerlerde bölgesel resmi dil olarak kabul edilmiştir. Genel nüfusa oranla Dari dilini konuşanlar yüzde 80, Peştu dilini konuşanlar yüzde 47, Özbekçe konuşanlar yüzde 11, Türkmençe konuşanlar yüzde 2 civarındadır. Ülkenin entelektüel anlamda yaygın dili Dari'dir. Aslında Dari, Tacikler ve Hazaralarla bazı küçük toplulukların ana dilidir ki; normalde bunlar toplam nüfusun üçte birinden biraz fazlasını teşkil ederler. Sonuçta Dari hem yönetim dili hem de etnik gruplar arasındaki ortak dildir. Afganistan halkının yüzde 99,7'si Müslüman, bunların yüzde 90'a yakını Sünni, kalanı Şiidir. Nüfusun yüzde 10'dan fazlasını oluşturan Hazaralar en büyük Şii gruptur.

Toplam nüfusun yüzde 65'e yakını 25 yaşın altındadır. Nüfus artış hızı yüzde 2,37'dir. Nüfusun sadece yüzde 25'i şehirlerde yaşamaktadır. Ülkenin en büyük şehri 4 milyon merkez nüfusuyla başkent Kabil'dir. Bebek ölüm oranı binde 108,5'dur. Ortalama yaşam süresi erkeklerde 50,6 kadınlarda 53,6 yıl ile dünyada en kötü durumda olan ülkelerdendir. Her bin kişiye 0,3 doktor ve 0,5 hastane yatağı

---

² Afganistan'da devletin en son 1978 yılında yaptığı nüfus sayımında ülkenin nüfusu 15,5 milyon olarak tespit edilmiştir. (Bazı kaynaklarda bu rakam anılan yıllar için 18 milyona kadar çıkmaktadır.) Ralph H. Magnus, Eden Naby, **Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1998, s.9.

düşmektedir. Su kaynaklarının elverişsizliği ve hijyen koşullarının yetersizliğinden dolayı bulaşıcı hastalıklar oldukça yaygındır. 15 yaşın üzerinde okuma yazma oranı erkeklerde yüzde 52, kadınlarda yüzde 24,2'dir.

Ülkenin siyasi rejimi İslam Cumhuriyeti başkanlık sistemidir. Ülke 34 vilayete (il) bölünmüştür. (EK-2) Yürürlükteki Anayasa 2014 yılında onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Anayasa değişikliği Loya Jirga'nın üçte iki çoğunluğu tarafından kabulü ve Devlet Başkanı'nın onayıyla gerçekleşmektedir. Hukuk sistemi sivil, geleneksel ve İslami kuralların karışımından oluşan bir sistemdir. Mevcut yönetimde 29 Eylül 2014 tarihinden bu yana Peştun asıllı Eşref Gani Ahmedzai hem Afganistan Devlet Başkanı hem de hükümetin başıdır. Özbek Türkü Raşid Dostum Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı, Server Daniş İkinci Yardımcıdır. Tacik asıllı Abdullah Abdullah CEO (İcra Amiri); CEO Birinci Yardımcısı Khyal Muhammed Han, CEO İkinci Yardımcısı Muhammed Muhakkık'dır. Kabinenin 25 bakanı Başkan tarafından atanmakta ve Parlamento tarafından onaylanmaktadır.

Devlet Başkanı salt çoğunluk ve iki turlu bir seçimle, beş yıllığına seçilir. Bir önceki seçimin (2014) ilk turunda "Afganistan Milli Koalisyonu" adayı Abdullah Abdullah yüzde 45 oy oranıyla ilk sırayı alırken, Eşref Gani yüzde 31,6, Zalmay Resul yüzde 11,4 ve diğer adaylar toplam yüzde 12 oy almışlardır. En fazla oy alan iki adayın yarıştığı ikinci turda ise Eşref Gani yüzde 56,4, Abdullah Abdullah ise yüzde 43,6 oy almıştır. Rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla Peştun oyları ikinci turda Eşref Gani adı üzerinde konsolide olmuştur.

Yasama organı Yaşlılar Meclisi ya da Senato (Meshrano Jirga) ve Millet Meclisi (Wolesi Jirga) diye adlandırılan iki kamaralı bir organdır. 102 üyeli Meshrano Jirga'nın 34 üyesi doğrudan Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Millet Meclisi ise 249 üyeli olup tamamı seçimle göreve gelmektedir. Ülkede Eylül 2016 itibarıyla İçişleri Bakanlığının kuruluşuna izin verdiği 57 siyasi parti kayıtlıdır. Afganistan'ın ulusal sembolü aslandır. Bayrağındaki siyah geçmiş, kırmızı bağımsızlık uğruna dökülen kanı, yeşil ise İslam'ı temsil etmektedir.

2001'deki uluslararası müdahaleden sonra alınan tedbirlerle bazı alanlarda gelişmeler sağlanmasına rağmen Afganistan hala çok fakir ve dış yardım olmaksızın varlığını sürdüremeyecek durumda olan bir ülkedir. Devlet aygıtı tam olarak örgütlenememiş ve hukuk düzeni tam olarak kurulamamıştır. Altyapı yetersizlikleri, gelir adaletsizliği ve yolsuzluk yaygın halde olup, ülkenin yaşam standartları dünyanın en düşük düzeyindedir. Konut, ulaşım, temiz su, elektrik, sağlık gibi temel alanlarda ağır sorunlar bulunmaktadır. Örneğin 2012 rakamlarıyla yaklaşık 19 milyon insan yani nüfusun yüzde 57'si elektriksiz yaşamaktadır. Ülkede hiç demiryolu bulunmamaktadır. Kamusal güvenlik sorunu çözülememiştir. Düzenli vergi toplanamamakta, sosyal güvenlik sistemi kurulamamaktadır. Satın alma gücü paritesine göre 2017 yılı için tahmini milli gelir 70 milyar dolar, kişi başına düşen milli gelir 2000 dolar civarında olup, reel değerler üzerinden bakılırsa rakamlar bunların üçte birinden daha azdır.³ En büyük iki ticaret partneri Hindistan ve Pakistan'dır.

Afganistan halen dünyanın en büyük afyon üreticisidir. Hükümetin ve uluslararası toplumun aksi yöndeki çabalarına rağmen afyon ekimi 2017 yılında yüzde 63 oranında artarak 328.304 hektara yükselmiştir. Afganistan içinde Taliban'ın en önemli gelir kaynağı uyuşturucu olmaya devam etmektedir. Öte yandan Afgan halkının uyuşturucu bağımlılığı toplam nüfusun yüzde 11'i civarındadır.

2.1.1.2 Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Fiziksel açıdan öyle görünüyor olsa bile, Afganistan Türkiye açısından uzak bir ülke değildir. Tarihi ve kültürel açıdan yakınıımız bir ülke olmasının ötesinde coğrafi açıdan da aramızda sadece İran vardır. Dolayısıyla komşumuzun komşusu bir ülke olmakla Afganistan'ın güvenlik ve istikrarı Türkiye'yi, Orta Doğu'yu ve Orta

---

³ OECD 2011 yılı istatistiklerine göre Afganistan'da kişi başına düşen milli gelir 570 Amerikan doları, okuma yazma oranı yüzde 30 civarında idi. Çocukların dörtte biri beş yaşından önce hayatını kaybetmekteydi. Yeni rakamlar göreceli bir iyileşmeye işaret etmektedir. (UNICEF Afganistan Statistics, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.unicef.org/infobycountry/afghanistanstatistics.html>, 20 Nisan 2019.

Asya cumhuriyetlerini çok yakından ilgilendirmektedir. Kaldı ki Türkiye Cumhuriyetini ilk tanıyan ve Ankara'ya ilk büyükelçilik açan ülke Afganistan'dır.⁴

Afganistan uzun bir tarihi, etnik çeşitliliği ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapması gibi nedenlerle anlaşılması ve anlatılması en güç olan ülkelerden birisidir. Bu yüzden Afganistan'ı anlamak için sadece Afganistan çalışmak yeterli olmayıp mümkünse orayı görmek ve havasını teneffüs etmek gerekmektedir.

Orta Asya Türk coğrafyası, İran Fars uygarlığı, Hindistan alt kıtası ve Çin arasında kavşak noktası olan Afganistan, denize çıkışı olmayan ve komşularıyla altı bin kilometreye yakın sınıra sahip bir kara ülkesidir. Kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi Orta Asya cumhuriyetleri, doğusunda Çin, güney ve güneydoğusunda Pakistan, batısında İran ile çevrelenmiştir. En uzun sınırı Pakistan'ladır.⁵ Kuzeyde Amuderya ve Sırderya (Ceyhun ve Seyhun) nehirlerinin alüvyonlarından oluşan Türkistan bölgesi hariç dağlık bir araziye sahip olan Afganistan'da ulaşım belli geçitlere tabidir. Ülkenin kuzey doğusunda ve dört ülkenin kavşağı olan Pamir bölgesi, bir çok dağ silsilesinin birleştiği yer olması nedeniyle "dünyanın çatısı" olarak isimlendirilir. Afganistan coğrafyası insan yaşamı ve toplumun ayakta kalmasını zorlaştıran bir karaktere sahiptir. Bu dağlık ve zor coğrafya Afganistan'ı tarih boyunca kendisini korumaya çalışan halkların sığınağı haline getirmiştir. Ülkenin etnik çeşitliliğinin önemli nedenlerinden biri de budur. Giriş çıkışı zor dağ ve vadiler küçük etnik grupların uzun yıllar dış dünyadan etkilenmeden varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlamıştır.

Afganistan toprakları hem enerji nakil hattı hem de İpek Yolu üzerindedir. Su kaynakları bakımından ve özellikle Orta Asya'nın su ihtiyacının karşılanması bakımından Afganistan çok önemlidir. Öte yandan Afganistan'dan çıkan Kabil Nehri Pakistan için yaşamsal olan İndus Nehrini besleyen ana kollardan biridir.

---

⁴ Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s.47. Konu hakkında ayrıca Bkz. Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara, ASAM Yayınları, 2002.

⁵ Esedullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, İstanbul, Cep Kitapları, 1999, s.33.

Afganistan'ın altın, bakır, demir, krom, lityum gibi madenler ve değerli taşlar bakımından rezervleri çok zengin olup, keşfedilme ve işletilmeyi beklemektedir. Güney Türkistan diye anılan kuzey bölge sulama olanakları ve arazi yapısı nedeniyle tarıma en elverişli ve oldukça verimli bir alandır.

Batıdan ve kuzeyden Hindistan'ı istila için sefere çıkan ordular Afganistan topraklarını kullanmak zorundadır.⁶ Bu yüzden antik çağlardan beri Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmak isteyen bütün kavimler ve büyük fatihler hep Afganistan'ı istila etmişlerdir. Afganistan'da ulaşım şebekesinin gelişmemiş olmasında, ülkeyi yönetenlerin geçmişteki olumsuz deneyimlerin etkisiyle gelecekte istilacıların hareketlerini kısıtlama düşüncesinde olmaları yatmaktadır.⁷ Afganistan ve Pakistan sınırında yer alan Hayber Geçidi, Kabil ve Celalabad'ı Peşaver'e bağlayan yegane yol olması nedeniyle "Hindistan'ın alt kıtasının kuzey kapısı" olarak anılmaktadır. Batıda kalan Kandahar-Quetta istikameti ise izleyeni çöle yönlendirdiğinden büyük güçler için daha riskli bir güzergahtır.

19 ve 20'nci yüzyıllarda Rus Çarlığı ve Birleşik Krallık arasındaki "Büyük Oyun" denilen politik ve askeri mücadele Hindistan'a hakim olmak için Afganistan'ı kontrol altında tutma yarışı şeklinde cereyan etmiştir. Afganistan coğrafyası geçmişten bu yana Türk, Rus, İran ve İngilizler gibi büyük devlet ve askeri güçlerin arasında bir mücadele alanı ve tampon bölge olarak varlığını sürdürmüştür. Afganistan'ın kuzeydeki gücü güneye, güneydeki gücü kuzeye ilerlemekten alıkoyan coğrafi yapısı tarihin her döneminde ustaca kullanılmış ve ülke toprakları tarih boyunca bir çok defa el değiştirmiştir.

Nitekim Hindistan Genel Valisi olarak da görev yapmış olan ve Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık yapan Lord Curzon Afganistan'ı

---

⁶ Anthony Arnold, **The Fateful Pebble, Afghanistan's Role in the Fall of the Soviet Empire**, New York, Presidio Press, 1993, s.77.

⁷ Nadir D. Ahmad, **The Survival of Afghanistan 1747-1979: A Diplomatic History with an Analytic and Reflective Approach**, y.y., Institute of Islamic Culture, 1990, s.27.

“Asya’nın horoz dövüşü alanı” diye tanımlamıştır.⁸ Pakistanlı ünlü şair ve devlet adamı Muhammed İkbal ise “Afganistan Asya’nın kalbidir.” demiştir.⁹

Bu durumun bir yansıması olarak, Sovyetler Birliği’nin “sıcak denizlere inme” stratejisini engellemek için ABD’nin geliştirdiği “Yeşil Kuşak” Projesinin ana aktörlerinden biri de Türkiye, İran ve Pakistan’la birlikte Afganistan’dır.¹⁰

Günümüzde Hindistan’ın Keşmir’e tam olarak hakimiyeti Pakistan-Çin irtibatını kesip, Hindistan’a Afganistan yoluyla Orta Asya’ya açılma olanağı sağlayacaktır. Pakistan olası bir Hindistan saldırısı halinde savunmayı olanaklı kılabacak stratejik derinlikten yoksundur. Bu yüzden Pakistan için stratejik seçeneklerden birisi de Afganistan sınırına çekilmek ve savunmayı orada kurmaktır. Bu durum Kabil’de Pakistan’a dost bir yönetimin bulunmasını gerektirmekte; dolayısıyla hem Pakistan hem de Hindistan Afganistan’a müdahale etme konusunda birbirleriyle yarışma halindedir.¹¹ Pakistan’ın Sovyetlere karşı direnişte Mücahitlere verdiği destek ve sonrasında Taliban’ın kurulmasındaki rolü bu saikle açıklanmaktadır.

Afganların temel özelliklerinden biri de kendilerini Araplar ve Türkler gibi İslama büyük hizmetler yapmış lider bir millet olarak görmeleri ve bunu hak ettiklerini düşünmeleridir.¹² Bu nedenle din ve gelenek Afganistan’ın sosyal yaşamında çok etkili kurumlardır. Afganistan halkının tarihi gelenek ve karakteristiklerinden biri de yabancı hakimiyetine ve dış müdahaleye şiddetle karşı olmasıdır. Özellikle özgürlüklerine çok düşkün Peştun aşiretler sadece dış güçlerle

---

⁸ Ahmed Raşid, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Everest Yayınları ve Mozaik Yayınları, 2001, s.14. (Anthony Verrier, **Francis Younghusband and the Great Game**, London, Jonathan Cape, 1991’den alıntı.)

⁹ İkbal’e ithafen Afganistan için bölgesel işbirliğine yönelik “Asya’nın Kalbi, İstanbul Süreci” isimli uluslararası bir girişim mevcuttur.

¹⁰ Yeşil kuşak projesi için Bkz. Rouhollah K. Ramazani, **The Northern Tier: Afghanistan, İran and Turkey**, y.y., D.Van Nostrand Company Inc., 1966.

¹¹ Tim Marshall, **Coğrafya Mahkumları** 3.Baskı, Çev. Mert Doğruer, İstanbul, Epsilon Yayınevi, 2018, s.206.

¹² Ahmed Muvaffak Zeydan, **Taliban’ın Yükselişi: Afganistan’da Yeni Dönem**, Çev. Hülya Afacan, İstanbul, Mana Yayınları, 2013, s.279.

değil, kendi merkezi otoriteleri ile de sürekli mücadele halinde olmuşlardır.¹³ Bu özellikleri dikkate almayan İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD gibi küresel güçler Afganistan'da askeri açıdan adeta hezimete uğramışlardır. Dolayısıyla Afganistan'a müdahale etmeye niyetlenen güçlerin Afganistan halkının çok onurlu ve savaşçı bir halk olduğunu hesaba katmak zorunda oldukları açıktır.

2.1.1.3 Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Afgan Kimliği

Yukarıda ülke bilgilerinde belirtildiği üzere, Afganistan çok etnikli bir yapıya sahiptir. Resmi olarak 14 etnik gruptan bahsedilmesine rağmen, Louis Dupree Afganistan'da yaşayan 21 ayrı etnik grup saymaktadır.¹⁴ Etnik grupların ülkenin toplam nüfusu içindeki payı farklı kaynaklarda farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Gruplar arasında etnik entegrasyon hemen hiç gerçekleşmemiştir. (EK-3)

Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 40-42'sini oluşturan Peştunlar en büyük etnik gruptur.¹⁵ Genellikle Kandahar, Gazne, Uruzgan, Paktiya, Vardak ve Celalabat gibi güney vilayetlerinde yaşayan ve savaşçılıkları ile bilinen Peştunlar arasında boy, aşiret, klan yapısı çok güçlü olarak devam etmektedir. Peştunlar aynı zamanda 1747'den beri ülke yönetiminde hakim olan gruptur.

Peştunların kökeni konusunda birbirinden çok farklı görüş ve teoriler bulunmaktadır. Geçmişte bir kısım Peştun aydını soylarını İsrailoğullarının kayıp kabilelerinden birine ya da Arap seferlerinde bölgenin fethi için gelen Sahabelere dayandıran görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁶ Ancak Peştunların konuştukları dilin bir Sami dili olmaması bu tezleri zayıflatmaktadır. Modern dönemde kabul gören tez ise Peştunların Ari ırka mensup oldukları görüşüdür. Hatta geçmişte bazı Afgan aydınlarının Nazilerin ortaya attığı Ari ırkın üstünlüğü görüşüne çok fazla bağlandıkları bilinmektedir. Afganistan bayrağına bazı dönemlerde Ari kartalı

¹³ Özmen, a.g.e., s.41.; ayrıca Bkz. Amin Saikal, **Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival**, London, I.B.Tauris, 2006, s.37.

¹⁴ Magnus, Naby, a.g.e., s.10.

¹⁵ Töre Sivrioğlu, Ahmed Jawid Türkoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon, 2017, s.26.

¹⁶ A.e., s.26.

figürünün konulması ve halen Afganistan milli havayolu şirketinin adının “Ariana Airlines” olması bu düşüncenin yansımalarıdır.

Peştunlar iki ana gruba (konfederasyon) ayrılmaktadır. Abdali ya da Durrani Peştunları genellikle Kandahar ve Herat bölgelerinde yaşarlar. Gılzai Peştunları ise Nangarhar ve Paktia bölgeleri ile Celalabat ve Pakistan’ın kuzey eyaletlerinde yaşarlar ve Hintlilerce Patan/Paktun diye de anılırlar. Abdali ve Gılzailerin lehçeleri de farklıdır. Afganistan’ın monarşi dönemindeki hanedanları Durrani, komünist devrimin önderleri ise genelde Gılzaidir. Peştu dili ya da Peştunca Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran koluna ait bir dildir ve Farsça, Beluci ve Osetçeyle aynı gruptandır. Farsça ve Arapçadan da birçok sözcük almıştır. 1930’lardan itibaren Peştu ülkenin milli dili, Dari ise Peştu ile resmi dillerinden biri olarak ilan edilmiştir. Peştu genelde Peştunlar tarafından konuşulurken; Dari, eğitimli herkes tarafından konuşulan, daha yaygın bir kültür ve iletişim dilidir.

Antropolojik çalışmalar Peştun kültürünün temeli olarak üç ana unsur belirlemişlerdir. Bunlar İslami yaşam, hiyerarşiyi reddeden aşiret yapısı ve “Peştunveli” denilen töredir. Bunlar Peştunların dış müdahalelere karşı verdikleri şiddetli karşılık ve direniş geleneğini de açıklayan unsurlardır.¹⁷ Aşiret yapısı bir piramit şeklinde değildir. Aşiret yönetimi bir kişi değil, birbirine muadil birden fazla kişiden oluşan bir konsey tarafından yerine getirilir. Dolayısıyla bir tür kurultay diyebileceğimiz “Loya Jirga” geleneği de bu anlayışın sonucudur.

Afgan kimliğinde hakim unsurlar incelendiğinde Peştunveli denilen töre kuralları ilk sıralarda yer alır. Bunun yanında din faktörü de çok önemlidir. Tamamı müslüman olan Peştunların yine tamamına yakını Sünniliğin Hanefi mezhebine mensuptur. Bir de aşiret/kabile yapısı ve ona olan aidiyet Afgan kimliğinde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Peştunlar yaklaşık olarak 60 farklı kabileden oluşmaktadır.¹⁸ Millet ve vatandaşlık bağları bunlardan sonra gelen unsurlardır. Etnik

¹⁷ Magnus, Naby, a.g.e., s.14.

¹⁸ Emin Demirel, **Taliban, El-Kaide-Ladin ve Paylaşılamayan Ülke Afganistan** 3. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s.18.

ve dini geleneklerin bileşimi olan Peştunveli töresi, sosyal yaşam, toplumsal hukuk ve hatta siyasi sistem açısından kabile ve aşiretler arasındaki ilişki ve hiyerarşiyi de belirlemektedir. Güneyde Kandahar ve çevre vilayetlerde yaşayan Abdali boyları kendilerini kuzeyde sonradan Peştunlaşan Türk kökenli oldukları iddia edilen Gılzai Peştunlarından üstün görmektedirler.¹⁹ Peştunlar genelde Hindukuş Dağlarının güneyinde Pakistan'a yakın bölgelerde yaşayan, kırsal kökenli ve tarımla uğraşan topluluklardır. Eğitim düzeyi Afganistan'daki diğer etnik gruplara göre daha düşüktür. Peştu dili bir kültür ve bilim dili olmadığından eğitilmiş Peştunlar genellikle Dari Farsçası kullanırlar.

İkinci grup olan Tacikler toplam nüfusun yüzde 25'ini oluşturmaktadırlar. Nüfusları en az 7-8 milyon olarak tahmin edilmektedir. Tacikler Kabil ve çevresi, Pencşir Vadisi, Herat, Kunduz, Takhar ve diğer bazı kuzey doğu vilayetlerinde çoğunluktadır. Tacikler belirtildiği üzere Farsçanın bir diyalekti olan Dari dilini kullanmaktadırlar. Aynı dili Türk kökenli Aymaklar ve Kızılbaşlar da konuşmaktadır. Hatta Afganistan'da yaşayan Avşar Türkmenlerinin çoğunluğu da kendi dillerini unutmuşlar, Dari dili konuşmaktadırlar. Tacikler kendilerinin Aryanların torunları olduğunu ve Afganistan'ın kendilerinin ata yurdu olduğunu iddia etmektedirler. Tacikler ülkenin en eğitilmiş kesimidir. Bunda Dari dilinin bir eğitim ve kültür dili olmasının etkisi vardır. Buna rağmen, Afganistan'ın yönetimine sadece 1929'da Amanullah Han'ın devrilmesinden sonra Habibullah Kalakani'nin dokuz aylık iktidarı ve 1992'den itibaren dört yıllık Rabbani döneminde hakim olabilmişlerdir.²⁰

Türkçe konuşan topluluklar üçüncü –bazı kaynaklarda dördüncü- büyük topluluktur. Toplam nüfusları yüzde 15'in üzerinde olup 5 milyondan fazladır. Bunlar içinde en kalabalık olanlar üç milyondan fazla olan Özbeklerdir ki, toplam nüfusun yüzde 10'unu oluşturmaktadırlar. İkinci grup bir milyondan fazla nüfusa sahip Türkmenlerdir. Türkçe-Farsça karışımı bir dil kullanan Aymaklar da Türki bir

---

¹⁹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.27.

²⁰ A.e., s.28-29.

topluluktur ve onların nüfusları da bir milyonun üzerindedir.²¹ Ayrıca Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Kızılbaşlar gibi küçük Türk toplulukları da vardır. Bunlardan Kızılbaşlar en eğitimli ve şehirli etnik grup olarak, kökenleri Safevi İran ordusundaki Türkmen askerlerine dayanmaktadır. Vakhan koridorunda Pamir eteklerinde yaşayan Kırgızların çoğunluğu 80’li yıllarda Türkiye’ye göç etmişlerdir. Doğuda Vakhan koridorundan batıda Herat şehrine kadar olan ve Afgan Türkistan’ı veya Güney Türkistan denilen bölgenin her tarafında Türk nüfusa rastlamak mümkündür. Türklerin yaşadığı Afganistan’ın kuzey kesimi Orta Asya Türk devletleri sınırında yer alan ve ülkenin tarıma elverişli olan kesimidir. Türkler Afganistan’ın tamamı veya bir kısmına Gazneliler, Büyük Selçuklular, Karahanlılar, Harezmşahlar, Timurlular ve Babürler dönemlerinde defalarca hakim olmuşlardır. Afganistan Türklerinin büyük bölümü 1887’de Afgan-Rus sınırı çizildikten sonra bir kısmı da Orta Asya’daki Basmacılar ayaklanmasının Bolşevikler tarafından bastırılmasından sonra Afganistan’a geçtiklerinden Ruslara karşı pek dostça duygular beslememektedir. Afganistan’daki Tacik, Özbek ve Türkmenlerin kuzey ve batı bölgelerinde yıllardır neredeyse özerk yaşamaları ve Sovyet sınırları içindeki soydaşlarının bağımsızlıklarını kazanmaları nedeniyle, yeniden Peştunların mutlak hakimiyetleri altına girmek gibi bir niyetlerinin olmadığı açıkça görülmektedir.

Hazaralar ülkedeki dördüncü büyük etnik gruptur ve nüfusları hakkında 3 ila 6 milyon arasında rakamlar telaffuz edilmektedir. Gerçekte toplam nüfusun yüzde 10’unu oluşturdukları kabul edilmektedir. Hazaraların kökeninin Eftalitler ve Türkşahilere dayandığını savunanlar yanında, Moğol kökenli olduklarını ileri sürenler de vardır. Belli ki Hazaralar dış görünüm ve genetik olarak Türk, Moğol ve yerli halkların bir karışımıdır.²² Hazaralar Hazaracat denilen orta bölgede yaşamakta ve Hazaragi denilen bir Farsça diyalekti konuşmaktadırlar. Dillerinde Çağatay Türkçesi’nin de önemli etkisi görülmektedir. Hazaralar Şii oldukları için Afganistan’da en fazla baskı ve ayrımcılığa uğramış etnik gruptur. Genelde yönetici

---

²¹ A.e., s.31.

²² Orhan Yazıcı, “Hazaraların Menşei ile İlgili Yeni Bir Görüş”, **Türklük Bilimi Araştırmaları** Sayı:29, 2011, s.475-492.

sınıflar tarafından köle ve hizmetçi olarak istihdam edilmişlerdir.²³ Tarihte Peştun yönetimleri tarafından baskı altına alınmak istenen Hazaraların bir kısmı İran ve Pakistan’a göçmek zorunda kalmıştır. Hazaraların Şii oldukları için İran ile özel bir ilişkileri vardır ve bu yüzden Hazaraların uluslararası hamisi İran’dır.²⁴

Afganistan’da bunlar dışında daha az nüfusa sahip Çaraymaklar, Nuriler (Kafirler), Beluçlar, Araplar ve Hindular gibi küçük etnik gruplar da yaşamaktadır.

Afganistan’da onlarca etnik grup olmakla birlikte, siyasal ve askeri güce sahip olanlar Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve Türkmenlerdir. Başlangıçta Peştunları ağırlıkla Hizbi İslami ve lideri Gülbettin Hikmetyar sonrasında ise Taliban; Özbek ve Türkmenleri General Abdurreşit Dostum; Tacikleri Cemiyeti İslami ve lideri Burhaneddin Rabbani ve askeri açıdan Ahmet Şah Mesud; Hazaraları ise önce Ali Mazari sonrasında Kerim Halili temsil etmektedir. Bu grupların her birinin kendine göre uluslararası destekçileri bulunmaktadır. ABD, Sovyetlere karşı İslamcı mücahitleri, sonrasında Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte Taliban’ı desteklerken; Sovyetler çekildikten sonra Rusya, Mesut-Dostum-Halili’den oluşan Peştun olmayan kesimi desteklemiştir. ABD yönetimi 11 Eylül saldırılarından sonra ise Taliban’a karşı mücadelesinde Kuzey İttifakı’nı yanına almıştır. Bu evrede Rusya ve İran ABD’yi takip ederken, Türkiye Afganistan Türklerine manevi olarak daha yakın durmakla birlikte Afganistan’da kimseyi dışlamamak adına tarafsız ya da pasif bir tutum benimsemiştir.²⁵

Afgan kimliğinin izlerini sürmek için tarihsel olarak biraz daha geriye gitmek gerekmektedir. Daha öncesinde kendisini çağrıştıran sözcüklere rastlanmasına rağmen, ilk defa Ortaçağ’da bu günkü şekliyle telaffuz edilmeye başlanan “Afgan” kavramı, Kuzey Hindistan’da Herodotos’un Paktia dediği bölgede yaşayan Pakhtun (Peştun) veya Patan denilen halkı tanımlamaktadır.²⁶ Sonrasında Peştun olan veya asimile olarak Peştunlaşmış olan herkes Afgan olarak tanımlanmıştır. Afgan

²³ Magnus, Naby, a.g.e., s.16.

²⁴ Oğuz, a.g.e., s.33-48.

²⁵ A.e., s.14.

²⁶ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.21.

sözcüğünün sadece bir etnik gruba hitap etmesinden rahatsız olan yöneticiler, 1977 Anayasası ile Afganistan'da yaşayan tüm vatandaşları Afgan olarak nitelemiştir. Afgan milliyetçileri ise bu kapsayıcı hukuki ve siyasi tanımdan uzaklaşarak yeniden Peştun kimliği ve Büyük Peştunistan hedefine dönüş yapmaktadırlar. Afganistan kavramı ise Babürler döneminde bu günkü Afganistan'ın sadece küçük bir kısmını oluşturan Peşaver, Quetta ve Kandahar civarını kapsayan bölge için ve coğrafi anlamda kullanılmıştır. Horasan içinde kalan Herat ve Belh gibi tarihi merkezler yani kuzey bölge Afganistan dışındaydı. Ancak Durranelerin sınırları genişletmesi sonucunda bugünkü Afganistan'ın tamamı ve Pakistan'ın kuzeyi bu tanımın içine dahil olmuştur.²⁷

Bazı kaynaklara göre ise Afgan ismi ilk defa Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı döneminde vakanüvisler tarafından ve daha çok ovalarda yaşayan Peştun yani Pathan kabileler için kullanılmıştır.²⁸

Peştunlar Hindistan'da tesis ettikleri Lodi hanedanı eliyle Delhi ve havalisini 1626'da Babür Şah tarafından yenilgiye uğratılıncaya kadar yönetmişlerdir. Yine Hindistan'ın kuzey bölgeleri kısa sürelerle Afgan hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Bunun dışında Babür İmparatorluğu'nda Afganların asker ve yönetici olarak önemli roller üstlendiklerini de görmekteyiz. Yine Gılzai Peştunları Mir Veyis Han Hotaki ve oğulları önderliğinde 1709-1738 yılları arasında Afganistan'ı yönetmekle kalmayıp İran'ı da kısa süreliğine fethetmişlerdir. Ancak Türkmen komutan Nadir Şah Afşar 1729'da Gılzai devletini dağıtıp İran'dan çıkarmıştır.²⁹ Nadir Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesini takiben ortaya çıkan güç boşluğunu iyi değerlendiren Ahmet Şah Durrani Abdali Konfederasyonu'nun iktidarını başlatmıştır. Ahmet Şah Loya Jirga tarafından seçilmesine rağmen aslında elde ettiği statü Peştun geleneklerine uygun olarak "eşitler arasında birinci" olma durumudur.³⁰ Ahmet Şah İran'dan Keşmir'e Güney Türkistan'dan Hindistan'ın Pencap bölgesine

²⁷ A.e., s.22-23.

²⁸ Özmen, a.g.e., s.20; ayrıca Peştunlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Olaf Caroe, **The Pathans: 550 BC- AD 1957**, 1.Edition, London, Routledge, 2000.

²⁹ Magnus, Naby, a.g.e., s.28.

³⁰ Ganda Singh, **Ahmad Shah Durrani: Founder of Modern Afghanistan**, Bombay, Asia Publishing House, 1959, s.33.

uzanan imparatorluğunda Peştunları ve Peştun olmayanları farklı bir yöntemle yönetmiştir. Peştunlara karşı Jirga kararlarını uygulayan seçilmiş bir lider, diğerlerine karşı ise fetih yapan muzaffer bir imparator gibi davranmıştır. Aksi halde Peştunları yönetmek ve yeni savaflara ikna etmenin mümkün olmayacağını iyi değerlendirmiştir.³¹

Peştunlar arasında “Baba” olarak anılan Ahmet Şah’ın fetihleri, özellikle İslam’ın Hindistan’da yayılması adına kazandığı Panipat Zaferi, Peştun kimliğinin oluşumu ve Afganların İslamın taşıyıcı ve koruyucusu olma misyonunu güçlendiren tarihi olaylardır.

Peştunlar arasında ulus olma bilinci yeni bir kavramdır, onlar daha çok kabile gelenekleri ve dil ile birbirlerine bağlıdırlar. Tarihin hiçbir döneminde modern anlamda bir Afgan ulusu yaratılamamışsa bile her devirde bir Afgan devlet ya da devletçliği vardır.³²

2.1.2 Afganistan Coğrafyasında 18’inci Yüzyıla Kadar Yaşanan İktidar Mücadeleleri

Afganistan toprakları coğrafi konum ve öneminden dolayı tarih boyunca sürekli olarak yabancı güçlerin istilasına uğramıştır. Bu güçler arasında Persler, Büyük İskender, Araplar, Türkler, Moğollar, İngilizler ve son olarak ABD’yi saymak mümkündür.

Afgan aydınları arasında bir dönem çok moda olan bir eğilim Orta Asya ve Afganistan’ın Ari (Aryan) ırkının anavatanı olduğu fikridir. Bu görüşün kaynağı Orta Asya’yı istila eden Rusların bu bölgenin atalarının yurdu olduğunu iddia ederek yayılmacı politikalarına meşruiyet kazandırma çabalarıdır.³³ Bu görüş Peştun ve

³¹ Magnus, Naby, a.g.e., s.30.

³² Oliver Roy, **İslam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, s.29.

³³ Konu hakkında Bkz. Svetlana Gorshenina, Claude Rapin, **Kabil’den Semerkand’a Arkeologlar Orta Asya’da**, Çev.Saadet Özen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Tacikler tarafından hemen benimsenmiş ve Türkler ile Hazaraların Afganistan'a sonradan gelen yabancılar olduğu iddia edilmiştir. Oysa Ari ırkın ilk ortaya çıktığı bölge Hazar-Karadeniz hattı kuzeyi ve Kafkaslardır.³⁴ Arkeolojik araştırmalar Afganistan'ın Aryanların ana yurdu değil sonradan MÖ 18 ila 15'inci yüzyıllar arasında yerleştikleri bir bölge olduğunu göstermektedir.³⁵ Öte yandan Afganistan coğrafyasının eski dinlerden Mecusilik ya da diğer ifadeyle Zerdüştlüğün doğduğu ya da geliştiği bir bölge olduğu neredeyse kesindir.

Afganistan'ın MÖ 6'ncı yüzyılda Pers hakimiyetine girdiğine dair bilgilere Behistun ve Nakş-ı Rüstem yazıtları ile Herodotos tarihinde rastlanmaktadır.³⁶ Makedonyalı İskender Asya seferinde Pers Kralı'nı yendikten sonra MÖ 329'da Aria denilen batı bölgesinden Afganistan'a girmiş ve bu günkü Afganistan coğrafyasının tamamını fethettikten sonra MÖ 327'de Hindistan'a yönelmiştir.³⁷ Ancak İskender'in savaşlarda en çok zorlandığı yerlerden birinin Afganistan coğrafyası olduğu bilinmektedir. Büyük İskender Afganistan'da çoğunluğu artık yok olmuş olan şehirler kurmuş, yerel halktan ordular teşkil etmiş ve kendi askerlerinden bir kısmını da buraya yerleştirdiğinden Afganistan'da bir süre devam edecek kültürel etkiler yaratmıştır. Afganistan'daki Makedon-Yunan idaresi Hintliler tarafından zayıflatılmış ve Baktria denilen Kuzey Afganistan'daki son varlıkları Saka Türkleri ve Partların saldırıları sonucunda MÖ 130'dan itibaren ortadan kaldırılmıştır.³⁸

Milattan sonraki yıllarda Afganistan'a haklarında İrani ya da Türk kökenli olduklarına dair çelişkili iddialar bulunan Kuşanlar hakim olmuşlardır. Bu dönemde Afganistan'da Budizm yayılmış ve bu coğrafya Budizm'in adeta merkezi haline gelmiştir.³⁹ MS 5'nci yüzyıldan itibaren ise önce kısa süreyle Kidariler sonra Türk

³⁴ James Patrick Mallory, **Hint-Avrupahlıların İzinde**, Ankara, Dost Yayınları, 2002, s.213-257.

³⁵ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.41.

³⁶ Herbert Cushing Tolman, **A Guide to the Old Persian Inscriptions**, New York, American Book Company, 1893, s.54, 79.

³⁷ Büyük İskender hakkında detaylı bilgi için Bkz. Arrian, **İskender'in Seferleri**, Çev.Meriç Mete, İstanbul, İdea Yayınları, 2006; ayrıca A.B. Bosworth, **Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve İmparatorluk**, Çev. M. Hamit Çalışkan, Ankara, Dost Yayınları, 2005.

³⁸ Richard Frye, **Orta Asya Mirası**, Çev. Füsun ve Tunç Tayanç, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2009, s.123.

³⁹ Jean-Paul Roux, **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2014, s.101, 103.

asilli Akhunlar (Eftalitler) Afganistan'a hakim olmuşlardır.⁴⁰ Akhunların Sasaniler ve Göktürklerin baskısıyla çöküşünden sonra Herat, Kabil, Belh ve Gazne gibi merkezlerde küçük şehir devletleri kurulmuştur ki, bu döneme Türkşahiler dönemi denilmektedir. Türkşahiler de Budist inancına sahip olduklarından Bamyana Buda heykellerinin ve diğer Budist kültürü kalıntılarının bu dönemde yapıldığı sanılmaktadır.⁴¹ Budizm Afganistan'dan İpek Yolu üzerinde seyahat eden tüccarlar tarafından Çin ve Güney Asya'ya götürülmüştür.

Araplar İranlıları 637 yılında yapılan Kadisiye Savaşı'nda yendikten sonra Afganistan ve Orta Asya'nın kapıları İslam'a açılmıştır. İslamiyetin ortaya çıkışından sonra yeni dinlerini yaymak ve yeni topraklar ele geçirmek isteyen Arap orduları öncelikle Sasanilerin yönetimindeki İran ülkesini ele geçirmişlerdir. Sonrasında kaçan Sasani hükümdarı Yezdigerd III'ü yakalamak ve sınırlarını daha doğuya uzatmak için MS 639 veya 641'de girdikleri Afganistan'ın tamamına Halife Ömer'in ölümünden sonra hakim olmuşlar ve henüz müslüman olmayan Afganistan'ın yerel hükümdarlarından cizye toplamaya başlamışlardır.⁴² Araplar gelmeden önce Afganistan ve Türkistan topraklarında bir çok din ve inanç sistemi bir arada yaşamaktaydı. Arap komutanlar özellikle putperest olarak niteledikleri Budist ve Hindular ile zındık saydıkları Mani dinine inananlara karşı çok sert davranmış ve mabetlerini yakıp yıkmışlardır. Bu yüzden bölgede ciddi bir direnişle karşılaşmışlar, şehirler sık aralıklarla Araplarla yerel hükümdarlar arasında el değiştirmiştir. Bunun üzerine Afganistan'a çok sayıda Arap aile getirilip yerleştirilerek koloniler kurulmuştur.⁴³ Bir iddiaya göre bölgeye yerleştirilen ve Taz ya da Tazig olarak adlandırılan bu Arap göçmenler sonradan Farsça konuşup Fars kültürünü benimsemiş ve Tacik adını almıştır.⁴⁴ Akabinde Afganistan coğrafyasına sırasıyla Tahiriler ve Saffariler diye iki İranlı müslüman hanedan hakim olmuştur. Daha sonra yine Buhara-Semerikand merkezli Farsi ve Sünni bir hanedanın başında bulunduğu ancak

⁴⁰ Eftalitler hakkında Bkz. Dursun Ali Akbulut, **Akhunlar ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler Cilt I**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

⁴¹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s. 66-67.

⁴² A.e., s. 79-81.

⁴³ Bkz. Melhelm Chokr, **İslam'ın İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar**, Çev.Ayşe Meral, İstanbul, Anka Yayınları, 2002.

⁴⁴ Frye, a.g.e., s.231.

fiilen Türk asıllı komutanların hakim olduğu Samaniler (Samanogulları) Afganistan'ın bütününe ele geçirmiştir. Bu devirde Belh başta olmak üzere Afganistan'da bazı şehirler İslami kültür ve sanatın merkezi haline gelmiştir.

Ancak Afganistan'ın bir güç merkezi olarak gerçek anlamda yükselişi Gazneliler dönemidir.⁴⁵ Gazne Devleti, Samaniler hizmetinde olan Alp Tegin isimli Türk komutanın 10'uncu yüzyılda sarayla ilişkilerinin bozulması ve Samani kuvvetlerine karşı kazandığı efsanevi Hulm Geçidi Savaşı'ndan sonra Afganistan şehirlerini teker teker ele geçirip kurduğu Gazne merkezli devletin adıdır. Bu devlet bir hanedandan ziyade askeri bir konsey tarafından yönetilen ve büyük bir imparatorluğa dönüşen bir yapıdır. Alp Tegin'den sonra oğullarının devleti zor duruma sokması üzerine, komutanlardan Sebük Tegin hem Afganistan'ı yeniden kontrol altına almış hem de Hindistan üzerine seferlere başlamıştır. Sebük Tegin'in ölümünden sonra iktidarı eline geçiren oğlu Sultan Mahmud ya da çok bilinen ismiyle Gazneli Mahmud bölgede tarihin en güçlü devletlerinden birisini yaratmıştır. Mahmud melik, emir gibi ünvanları bir tarafa bırakıp “sultan” ünvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.⁴⁶

Gazneli Mahmud 999 yılında bu günkü Türkmenistan topraklarında Samani, Semerkand ve Horasan ittifakının ordularını ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Bağdat'taki Halife'den Sünni İslam hükümdarları için kullanılan en yüksek payeleri elde etmiştir. Aynı yıl içinde Samaniler de Karahanlılar tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır. Gazneli Sultan Mahmud Afganistan coğrafyasında tam kontrolü sağlamak ve tüm grupları müslümanlaştırmak için Peştunlar ve Gurlular üzerine bir çok sefer düzenlemiştir. Savaşçı geleneğe sahip bu halklar dağlık alanlarda Mahmud'un ordularına karşı bu günkü gerilla savaşına denk düşen bir mantıkla zorlu direniş göstermişlerdir. Gazne Devleti'nde yönetim ve askerlik Türklerin elinde olmakla birlikte, bürokrasi ve kültürde Fars etkisi çok büyüktür. Bu bakımdan birbirinin çağdaşı olan Büyük Selçuklu ve Gazne Devletlerinin yapıları birbirine

⁴⁵ Gazne Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Erdoğan Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler: Siyaset, Teşkilat, Kültür**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014.

⁴⁶ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.100.

benzemektedir. İyi bir asker ve kıvrak bir politikacı olan Sultan Mahmud hem kuzeydeki Karahanlıları hem de ele avuca sığmayan göçebe Oğuz boylarını etkisiz hale getirerek dikkatini Hindistan seferlerine vermeyi başarmıştır. Mahmud o günün koşullarında zenginliğiyle göz kamaştıran Hindistan'ı fethetmenin devletinin gücüne güç katacağının bilincindeydi. Bu düşüncesinin meşruiyetini de Abbasi Halifesi'nden İslam'ı yayma adına aldığı icazet ile sağlıyordu. Kendi sağlığında Hindistan'a yaptığı 17 büyük sefer ile alt kıtanın tamamına yakını ele geçirmiş ve her seferden Gazne'ye uçsuz bucaksız ganimet kervanları ve esir kabileleriyle dönmüştür.⁴⁷ Sultan Mahmud döneminde kurulan devlet teşkilatı ile İslami kültür ve sanat hayatı Selçuklu ve Osmanlılar dahil bir çok devlete örnek ve ilham kaynağı olmuştur. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra duraklama dönemine giren Gazne Devleti Selçuklularla süren uzun mücadeleler sonucunda 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nda yenilerek çözülme sürecine girmiştir. Yıllarca süren savaşlar sonucunda Gazne uygarlığı yıkılmış ve yağmalanmış, Hindistan'daki kazanımlar elden çıkmış ve Gazne Devleti 1190 yılına doğru Hintlilerle ittifak yapan Gurlular tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. Gazne Devletinin yıkılışından sonra Afganistan'ın büyük kısmına sahip olan Gurlular Herat'ın doğusundaki dağlık alanda yaşayan bağımsız ruhlu ve savaşçı kabilelerden oluşmaktadır. Gurlular hem Afganistan'ı hem de Gaznelilerin kaybettikleri Hindistan topraklarını yeniden ele geçirmeyi başarmışlardır. Delhi'den sonra Bengal bölgesini ele geçiren ilk müslümanlar onlar olmuşlardır. Gurlular bu kadar güçlenmişken Afganistan'ın dış müdahale kaderi yeniden devreye girerek, Türk Harezmliler ve Moğol Karahitaylar birleşip Gurluları yenerek dağılmalarına neden olmuşlardır.

Harezm bölgesinde kurulup Tebriz'e kadar İran toprakları ve Maveräünnehir'i ele geçiren Harezmsahlar Devleti, Gurluların dağılmasından da yararlanarak 1215 yılı civarında Afganistan'ın tümünün hakimi haline gelmişlerdir. Ancak bir çok kaynakta belirtildiği üzere Muhammed Harezmsah'ın kışkırtmalarının da etkisiyle Cengiz Han liderliğindeki Moğollar 1219 yılından itibaren Harezmsahlar

---

⁴⁷ A.e., s.106-108.

üzerine saldırmıştır.⁴⁸ Öncelikle ele geçirdiği Maverâünnehir'den bazı Türk boylarının da kendisine katılmasıyla güçlenen Cengiz Han Horasan'a kaçan Muhammed Harezmşah'ı takip ederek İran topraklarını da fethetmekle kalmamış, Afganistan'ı da çığnemiştir. Moğol istilasında Belh, Herat ve Gazne gibi İslam uygarlığının önemli merkezleri yanında Bamyân da yerle bir edilmiş; kadınlar esir alınmış, erkekler kılıçtan geçirilmiştir. Gazne'de Sultan Mahmud'un, Merv'de Selçuklu Sultanı Sencer'in cesetleri türbelerinden çıkarılıp Moğollar tarafından yakılmıştır. Moğollardan kaçarak Hazar Denizinde bir adaya sığınmış olan Muhammed Harezmşah'ın uğruna tahttan feragat ettiği Celaleddin de Hindistan'a kaçmıştır. Sonradan İran'a geçen Celaleddin'in 1230'daki Yassıçemen Savaşı'nda Selçuklulara yenildikten sonra kalan askerleriyle Anadolu'ya geçtiği ve Elazığ/Palu bölgesinde aşiretlerle çarpışırken öldüğü söylenmektedir.⁴⁹

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu oğulları arasında bölüşüldüğünde Afganistan'ın batısı İran merkezli İlhanlılar, doğusu ise Maverâünnehir merkezli Çağatayların sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde Hülagu komutasındaki Moğol orduları 1258 yılında Halifelige saldırmış ve Bağdat'ı yakıp yıkmıştır. Sonrasında İlhanlılar Çağatayları kuzeye doğru sürerek Afganistan'ın tamamına sahip olmuşlardır. Ancak İlhanlılar ele geçirdikleri topraklarda kalıcı olmak için müslüman olmaları ve Farsi kültürü benimsemelerine rağmen, 14'üncü yüzyıl içinde parçalanmaktan kurtulamamışlardır.

Kavimlerin ve kültürlerin dövüş alanı Afganistan'ın sonraki mutlak hakimi Timur Devletidir. Timur, Barlas isimli Türk-Tatar aşireti lideri Turgan'ın oğlu olarak dünyaya gelmiş ve kendi elleriyle tüm Orta Asya, Rusya, İran ve Anadolu'yu içine alan dev bir imparatorluk kurmuştur. Başlangıçta Çağatayların hizmetinde ve yanındaki az sayıda adamıyla bilinmeyen bir sebeple Afganistan'da Badahşan bölgesine geçmiştir. Burada savaşçı Afgan aşiretleri ile çarpışırken bacağına gelen

⁴⁸ Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası Hoca Bahauddin Veled'in Orta Asya'daki Moğol ilerlemesi üzerine ata yurdu Belh'i terk ederek Anadolu'ya geçtiği bilinmektedir.

⁴⁹ Harezmşahlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Yayını, 2000.

zehirli bir okla sakat kaldığı kaydedilmektedir.⁵⁰ Emir Timur etkin liderliği ve sert mizacı ile demografik açıdan oldukça kozmopolit ve zor bir coğrafyada istikrarlı bir devlet ve iktidar kurmayı başarmıştır. Timur’u bu süreçte en fazla zorlayan şeyin Afganistan topraklarında yaptığı seferler olduğu anlaşılmaktadır. Bunda Afganistan’ın zor topografik yapısı yanında Afgan topraklarında yaşayan kabilelerin otorite kabul etmez savaşçı niteliklerinin rol oynadığı kabul edilmelidir. Timur Afganistan’ın kuzeyinde Belh ve Badahşan gibi bölgelerde kolayca hakimiyet tesis ederken, güneyde Kandahar ve Helmand gibi yerlerde dirençle karşılaşmıştır. Bunun sebebi kuzeydeki Türk ve Tacikler Timur’un yönetimini kolaylıkla kabullenirken, güneydeki Peştunların buna direnmeleridir. Nitekim 1390’larda son olarak güney Afganistan’ı ele geçiren Timur 1398’de Hindistan’a başarılı bir sefer düzenleyerek Delhi Sultanı’nı mağlup etmiştir. Hindistan seferi hem devlet hazinesini doldurmuş hem de ordunun fillerle donatılmasını sağlamıştır.⁵¹

Altınordu ve Osmanlı Devletleri ile Delhi Sultanlığına büyük darbe vuran ve Semerkand merkezli büyük bir medeniyet kuran Emir Timur 1405’de Çin seferi yolunda ölmüştür. Timur Rönesansı denilen dönemden Afganistan’da çok önemli tarihi eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Timur’un oğulları günümüz Afganistan’ındaki Herat, Belh ve Kandahar gibi şehirleri kendi aralarında paylaşmışlarsa da daha sonra oğullarından Şahruh babasının siyasi mirasını tek yönetim altında toplamayı başarmış ve Herat’ı kendisine merkez olarak seçmiştir. Son Timuri hükümdar Baykara’nın 1506’da ölümünden sonra Herat Özbek Hanlığının eline geçmiştir.

Afganistan’da Peştunların hakimiyeti ele geçirmelerinden önceki son büyük devlet 1526’da kurulduğu kabul edilen Babür İmparatorluğu’dur. Devletin kurucusu Babür Şah Timur’un soyundan gelen ve Çağatay Türkçesi konuşan bir liderdir. Çocuk yaşında Fergana hükümdarı olarak Semerkand’ı ele geçiren Babür, Özbek Şeybani Han’ın saldırısı üzerine ülkesini terk edip Afganistan’a gelerek Kabil’i ele

---

⁵⁰ Timur’un biyografisi için Bkz. Harold Lamb, **Emir Timur**, Çev.A.Göke Bozkurt, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2006.

⁵¹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.146.

geçirmiş ve Timur sülalesinin son hanedanını kurmuştur. Kısa sürede Afganistan'ı kendi idaresi altına toplayan Babür Şah gözünü Hindistan'a dikmiştir. Kuzey Hindistan'da bu sırada yerel Peştun beylikleri hüküm sürmektedir. Delhi'nin hükümdarı Peştun İbrahim Lodi'ye karşı Peştunlar Babür'ü desteklemişlerdir. 1526 Panipat Savaşı'nda İbrahim'i mağlup eden Babür, Delhi ve Agra'yı ele geçirip, güney Hindistan'daki Peştunların da desteklediği Hindu Racput'u 1527 Kanva Savaşı'nda yenmeyi de başarmıştır. 1529'da ölen Babür Şah'ın türbesi Kabil'de Babür'ün Bahçesi denilen mahallededir. Timur'un oğlu Hümayun döneminde Bengal Valisi Şir Han liderliğinde Hindistan Peştunları ayaklanmış ve Hümayun Safevilere sığınmıştır. Sonrasında duruma yeniden hakim olan Hümayun Hindistan'da kaybettiği yerleri tekrar ele geçirme mücadelesine başlamıştır. Babür Devletini asıl büyüten ve gerçek bir imparatorluk haline getiren Hümayun'un oğlu 1556'da tahta çıkan Ekber-i Kebir diye anılan Ekber Şah'tır. Bundan sonra Babür Devleti dikkatini Afganistan'dan ziyade Hindistan'a verecek ve orada kalıcı olmaya çalışacaktır. Ekber kısa sürede tüm kuzey ve orta Hindistan'ı kendi yönetimi altına almış ve bölgedeki Peştun emirliklerine son vermiştir. Türklerin Hindistan'a hakim olma mücadelesinde Peştunların sık sık saf değiştirmeleri ve bir çok kez Hint hükümdarlarla birlikte hareket etmiş olmaları dikkat çekicidir. Bu aynı zamanda Hindistan'da sayıca çoğalmış olan müslümanlara liderlik etme ve Hindistan'ın zenginliklerine hükmetme mücadelesidir. Ekber Şah döneminde Afganistan'ın kuzeyi Özbeklere, batısı Safevilere bırakılmış; Kabil dahil güney ve doğu bölgeler Babürler adına Ekber Şah'ın kardeşi tarafından yönetilmiştir. Ekber Şah gerek Afganistan gerekse Hindistan'da o günün koşullarında etnik ve dini farklılıkları iyi yöneterek ılımlı bir yönetim iklimi oluşturmayı başarmıştır. Hindistan'da hibrid bir ordu dili olarak oluşan Urdu'ca bu dönemin ürünü olup günümüzde Pakistan'ın resmi dilidir. Ekber Şah, benzer şekilde ortak bir din oluşturmak maksadıyla Din-i İlahi adıyla bir girişimde de bulunmuştur. Ancak bu girişim ulema tarafından şiddetle reddedilmiştir.⁵²

---

⁵² A.e., s.159-176.

Ekber'in böylesine kozmopolit bir coğrafyayı yönetmek için yaptığı müthiş reformlar bugünün sorunlarına dahi reçete olacak niteliktedir.⁵³ Ekber'den sonra sırasıyla tahta geçen oğlu Cihangir ve torunu Şah Cihan döneminde Babür İmparatorluğu'nun yükselişi sürmüştür ve 1647 yılında Afganistan yeniden onların hakimiyeti altında birleşmiştir. Ancak Babürlerdeki din ve mezhep serbestiyeti zamanla yerini daha katı bir Sünni İslam anlayışına bırakmıştır. Hindulara tanınan ayrıcalıklar yavaş yavaş geri alınmıştır. Özellikle sofı bir kişiliğe sahip olan Evrengzib döneminde bu durum daha açıktır. Babür imparatorluğu teknolojik açıdan ilerleyen Avrupa'ya ayak uyduramadığı ve son dönemde din ve mezhep ayrımcılığına başladığı için çıkan ayaklanmalar nedeniyle zayıflamış ve çökmüştür. Hindistan'daki ayaklanmalar ve özellikle Sih ayaklanmaları devleti iyice yıpratmıştır. İngilizlerin Hindistan'da etkinlikleri de bu sayede artmaya başlamıştır. 1650'lerde Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu 30 milyon iken Babür İmparatorluğu'nun 140 milyon nüfusa sahip olması ve Hindistan'da inşa ettikleri kültür ve sanat şaheserleri ne kadar önemli bir devlet olduklarını göstermektedir.⁵⁴

Babür Devletinin zayıflaması Afganların yani Peştunların işine yaramıştır. Mir Üveys liderliğindeki Peştun aşiretleri Safevilere karşı ayaklanarak Kandahar'ı 1706 yılında geri almış ve yönetmeye başlayarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Aynı zamanda Abdali aşireti lideri Sadullah Han Sadozai Herat'ı ele geçirmiş ve Afgan akınları İran içlerinde Meşhed, Kirman ve İsfahan'ı dahi düşürmeyi başarmıştır. Ancak Nadir Afşar'ın İranlıları kendi etrafında birleştirmesiyle Afganlar İran'daki kazanımlarını ellerinde tutamayacaklardır. Nadir Afşar İran ve Herat'ı Afgan istilasından kurtardıktan sonra 1736'da Şah ilan edilmiş ve 1738'e kadar neredeyse Afganistan'ın tamamına hakim olmuştur. Nadir Şah'ın Hindistan'a uzanan bu başarıları Babür İmparatorluğuna da son vermiştir.⁵⁵

⁵³ Hindistan'daki Türk hakimiyeti hakkında Bkz. Abraham Eraly, **The Mughal Worlds Life in India's Last Golden Age**, New York, Penguin Books, 2007.

⁵⁴ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.177-186.

⁵⁵ A.e., s.187-191.

2.1.3 Peştun Hakimiyeti ve Durrani Hanedanı

Türk-Moğol hanedanları 18'inci yüzyılda güç kaybettiklerinde Safeviler tarafına geçen Peştun aşiretleri oluşan güç boşluğunu iyi değerlendirmişlerdir. Yüzyıllardır yabancı hanedan veya devletlerin hakimiyeti altında yaşayan Peştunlar, kendi devletlerini kurma ve Afganistan'ı kontrol altına alma fırsatını İran'ın güçlü hükümdarı Nadir Şah Afşar'ın bir suikast sonucu öldürülmesiyle elde etmişlerdir.

Afgan Abdali aşireti Sadozai kolu liderinin oğlu olan Ahmed Durrani, Nadir Şah'ın ölümü üzerine 1747'de Kandahar'da Peştun geleneksel meclisi Loya Jirga tarafından tüm Peştunların yani Afganların lideri olarak seçilmiştir. Böylece yüzyıllardır Afganistan coğrafyasında devam eden Türk hakimiyeti sona ermiş, halen devam eden Peştun hakimiyeti başlamıştır. Ahmed Durrani'ye "Durr-i Durrani" yani "İnciler İncisi" adı verilmiştir. Afganların kurucu olduğu için Baba dedikleri Durrani devlet yapısında hakim unsur olarak Peştunları öne çıkarmıştır. Ahmed Şah Durrani bir Peştun devleti kurduğu için bu devlet artık Afganistan Emirliği olarak tanımlanmıştır. Yeni devlet öncelikle Gazne, Kabil, Peşaver ve Herat gibi merkezleri ele geçirmiş, beş yıl içinde kuzey sınırlarını Ceyhun (Amuderya) Nehri'ne kadar genişletmeyi başarmıştır. Ahmed Şah'ın kurduğu 18'inci yüzyıldaki Afgan Devleti dönemin Osmanlılardan sonraki ikinci büyük müslüman imparatorluğu olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶

Peştunlar arasındaki geleneksel Gılzai-Abdali aşiretlerinin birbiriyle mücadelesinden galip çıkan Abdalilerin (Durrani Hanedanı) iki ana kolu Afganistan'ı 1747'den cumhuriyetin ilan edildiği 1973'e kadar yönetmişlerdir. Bunlardan Popolzai kabilesinden Sadozai ailesi 1826'ya, Barakzai kabilesinden Muhammedzai ailesi ise o tarihten 1973'e kadar iktidarda kalmışlardır.⁵⁷

⁵⁶ Ömer Tarzi, **İki Kral Bir Lider**, İstanbul, Paloma Yayınevi, 2014, s.20.

⁵⁷ Vartan Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946**, Stanford, Stanford University Press, 1969, s.44-45.

Çevresinde güçlü bir devlet kalmamış olan Ahmed Şah, Peştunların geleneksel yapısını iyi bildiğinden aşiret yapısına dokunmamış ve aşiretlerin içişlerine karışmayarak onların devlete gevşek bir bağla bağlanmasıyla yetinmiştir. Ahmet Şah Durrani 18'inci yüzyılda kurduğu modern Afganistan'da çok güçlü merkezi bir otorite yerine, gücün yerel aşiret liderleri arasında paylaştırılması esasına dayanan bir sistem yaratmıştır. Bu sistem İngiltere'nin bölgeye gelmesinden sonra bozulmuş, o zamana kadar birbirleriyle nispeten barış içinde yaşayan aşiret liderleri arasında yoğun bir çekişme başlamıştır.

Afganistan coğrafyası sürekli iç mücadelelere sahne olması ve çok sık el değiştirmesi sebebiyle güçlü bir ekonomik altyapı kuramamış ve tarım arazilerinin azlığı nedeniyle güçlü bir feodal yapı da oluşturamamıştır. Dolayısıyla aşiret yapısı da ekonomik temelli değil dil, din, gelenek gibi üstyapı kurumlarına bağlı bir sosyal gerçeklik olarak gelişmiştir. Bu durum günümüze kadar güçlü bir merkezi devlet kurulamamasının başlıca nedenidir.

Babür Devleti de ortada kalmadığından Ahmed Şah önderliğinde Hindistan'da önemli başarılar elde eden Afganlar, Hindu ve Sihlere karşı Hindistan müslümanlarının da hamiliğini üstlenmiştir. Devletin başkenti ise Ahmed Şah'tan sonra yerini alan oğlu Timur Şah tarafından Kandahar'dan Kabil'e getirilmiştir. Kabil geleneksel olarak bir Peştun şehri değil, Tacikler ağırlıklı olmak üzere Türkler ve diğer etnik grupların birlikte yaşadığı kozmopolit bir merkezdir.

Afganistan Emirliği bir Peştun devleti olmasına rağmen, Peştunların isyan geleneği yine devam etmiştir. Peştunlar bazen aşiretler arasında taraflı davranışa, bazen ordudaki Kızılbaş Türkmen ağırlığına kızarak, bazen de taht kavgası nedeniyle sık sık kendi devletlerine karşı ayaklanmalar çıkarmışlardır. Aşiret kavgası genellikle ikisi de Peştun olan Sadozai ve Barakzai (Muhammedzai) aşiretleri arasında cereyan etmiştir. Kaldı ki, bir Peştun devleti olan Afganistan'ın başkentinin tam bir Peştun

şehri olan Kandahar'dan daha kozmopolit Kabil'e taşınması Peştun devletini ve hanedanı Peştunlardan korumak içindir.⁵⁸

Afganistan'ı 1790'larda yöneten Zaman Şah döneminde ise Hindistan'da İngiliz etkisi gözle görülür hale gelmeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde İngiltere ABD'nin bağımsızlığı sonucu Amerika kolonilerini kaptırınca, benzer doğal zenginliklere sahip Hindistan'ı sömürgeleştirme planını yürürlüğe koymuştur. İngilizler bölgeye geldikten sonra Hindistan'da Afganlar karşısında Sih ve Hinduların yanında yer almış ve Afgan devletini iki ateş altında bırakmak için İran ile 1800 yılında gizli bir anlaşma yapmıştır. Buna göre, Afganlar Hindistan'a saldırırsa İran da Afganistan'a saldıracaktır ve İngilizler İran kazanımlarına göz yumacaktır.⁵⁹ İşte bu noktadan sonra büyük güçlerin Afganistan üzerinde oynadıkları “Büyük Oyun” ve ardı arkası kesilmeyen dış müdahaleler süreci başlamıştır.⁶⁰

2.1.4 “Büyük Oyun” ve Afganistan’a İngiliz Müdahaleleri

İngiltere ile Rusya arasında 19 ve 20'nci yüzyıllardaki emperyal rekabet İstanbul Boğazı'ndan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmıştır. 19'uncu yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki en önemli hedefi sıcak denizlere inmek, Britanya İmparatorluğu'nun hedefi ise bunu engelleyerek Rusların Hindistan'ı tehdit etmesinin önüne geçmektir. İki güç arasında “Büyük Oyun” olarak adlandırılan bu rekabetin uygulama sahası ise Afganistan'dır. Afganistan'ın bu günkü etnik çeşitliliği de bir dereceye kadar bu rekabetin yarattığı yapay sınırlardan kaynaklanmaktadır.

Birleşik Krallık yetkililerine göre Ruslar hem Osmanlı'nın başkenti İstanbul hem de Afganistan'ı ele geçirerek yüzyıllık sıcak denizlere inme hayallerini gerçekleştirmek istemekteydiler. Hindistan'ı elinde bulunduran İngilizler, bu korkuyla Rusların güneye inmelerini önlemek için Afganistan'a üç defa hareket

⁵⁸ Özmen, a.g.e., s.61.

⁵⁹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.196.

⁶⁰ Bölgedeki Rus-İngiliz rekabetine “Büyük Oyun” adı İngiliz istihbarat subayı Arthur Connoly tarafından verilmiş ; bu ifade İngiliz romancı Rudyard Kipling'in “Kim” isimli romanında kullanılınca yaygınlaşmıştır.

düzenlemişler ve ülkeyi işgal etmeye çalışmışlarsa da her seferinde yenilgiye uğrayıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁶¹

İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Afgan Devletini kontrol altında tutmak için öncelikle Alexander Burnes adlı kişiyi temsilci olarak Kabil'e göndermiştir.⁶² 19'uncu yüzyılın ilk çeyreği yerel Afgan hanedanları arasındaki iç mücadelelerle geçtikten sonra, Barakzailerden Dost Muhammed Han Rusların desteğiyle tahtı ele geçirmek isteyince, İngilizler Hindistan'da teşkil ettiği bir orduyu Sadozaileri desteklemek üzere Afganistan'a sokmuş ve 1839'da Kabil'e girmiştir. Bu olay Afgan devletine ilk askeri müdahale ve 1'inci İngiliz-Afgan Savaşı olarak anılmaktadır. Kabil'e 6 bin asker ve 12 bin sivilden oluşan İngiliz toplumu yerleştirilmiş; Bamyan, Celalabad, Gazne ve Kandahar'da İngiliz garnizonları kurulmuştur. İngilizler Afganistan tahtına Sadozailerden Şah Süca'yı oturtmuşlar ve onu bir anlaşmaya zorlamışlardır. Ancak Peştunlar yeni şahı İngiliz kuklası olarak görmüş ve kabul etmemişlerdir.⁶³ Şah Süca'nın İngilizlerle 1809'da topraklarından yabancı güçlerin geçmesine izin vermeme taahhüdüyle imzaladığı anlaşma Afganistan'ın bir Avrupalı devletle yaptığı ilk anlaşmadır.⁶⁴ Bu ilk Anglo-Afgan anlaşmasıyla İngilizler Durrani Peştunlarının Sadozai-Barakzai aşiretleri arasında başlayan husumet ve iktidar kavgasından faydalanıp, Sadozailerden tavizler almaya başlamıştır.

Bu olaylar yerel halkın onurunu kırmış ve Kabil'deki İngiliz garnizonu Peştun aşiretler tarafından saldırıya uğramıştır. Söz konusu saldırılarda İngiliz seferini yöneten Sir William Hay Macnaghten ve Afganistan Baronu olarak atanan Sir Alexander Burnes dahil bir çok İngiliz Afganlarca öldürülmüştür. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1838-1842)'nda Kabil'e kadar gelen ve ağırlıkla sömürge Hint askerlerinden oluşan İngiliz ordusu Afganların bitmeyen saldırı ve direnişi karşısında Afganistan'da kalamamıştır. Kış şartlarında kuşatılan ve yiyecek sıkıntısına düşen İngilizler Hayber Geçidinden Hindistan'a çekilmeye çalışırken, Celalabad yolunda

⁶¹ Afganistan'daki İngiliz müdahaleleri için Bkz. William Dalrymple, **Return of a King: The Battle for Afghanistan (1839-1942)**, New York, Knopf, 2013; Jules Stewart, **On Afghanistan's Plain: The Story of Britain's Afghan Wars**, London, I.B.Tauris, 2011.

⁶² Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s.58-59.

⁶³ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.202.

⁶⁴ Özmen, a.g.e., s.62.

pusuya düşürülen asker-sivil toplam 16500 kişilik İngiliz kafilesinin tümü yok edilmiş, başlarına geleni anlatsın ve ibret olsun diye kafileden sadece bir kişi sağ bırakılmıştır. Bu felaket üzerine İngiltere’de hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır.

İngilizler Afganistan’ın güçlü bir hükümdar liderliğinde istikrarlı bir yönetime kavuşmasına Hindistan’ı tehdit edeceği gerekçesiyle izin vermemeye ve yenilginin intikamını almaya karar vermişlerdi. Bu maksatla 1842’de ikinci defa saldırmış ve Kabil ile Gazneyi yakıp yıkmışlar ve yağmalamışlardır. Ancak Afganistan’da kalmaya yine cesaret edemeyip hemen Hindistan’a geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine Dost Muhammed Han Kabil’e dönüp yönetimi ele geçirerek ülkeyi birleştirmeyi başarmış ve İngilizlerle iyi geçinmeye yönelik bir politika izlemeye başlamıştır. Onun ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgası Şir Ali Han’ın 1868’de diğerlerini tasfiyesiyle sonuçlanmıştır.

Bu dönemde Orta Asya Türkistan’ı da Rusların eline geçmiştir. Artık Afganistan Rus Çarlığı ve İngiliz İmparatorluğu gibi iki dünya gücünün arasında kalmıştır. Afgan-Rus sınırının Türkistan’la Afgan Türkistan’ını birbirinden ayıracak şekilde geçirilmesi ve Vakhan koridorunun Afganistan’a bırakılması konusunda İngiliz ve Ruslar aralarında mutabakat sağlamışlardır. Böylece Ruslar Afganistan Türklerinin Rus hakimiyeti altındaki Orta Asya Türklerinden siyasi bir sınırla ayrılmış olmasından, İngilizler ise Rusya’nın Hindistan’la ortak sınırının kalmamasından memnun olmuşlardır.

Afganistan’ın Türkistan’la olan sınırı da güney sınırı gibi yapay olarak 1885’de İngiltere ve Rusya tarafından çizilmiş olup, sonradan sadece küçük değişikliklere uğramıştır. Dolayısıyla güney bölgesi Peştunistan ve Belucistan’dan, kuzey bölgesi ise Türkistan’dan koparılarak oluşturulan Afganistan’ın İngiliz ve Rus İmparatorlukları arasında bir tampon oluşturması amaçlanmıştır.⁶⁵ Sonuçta Rusya ve İngiltere 1907’de anlaşıp Afganistan’ı fiilen işgalden vazgeçerek, anılan ülkeyi kendi aralarında resmen bir güvenlik tamponu haline getirmişlerdir. Bu mutabakat 1917’de

---

⁶⁵ Demirel, a.g.e., s.31.

iktidara gelen Bolşeviklerin bu anlaşmayı bozarak Hindistanla birlikte Afganistan'ın İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanması için iki ülkeyi kışkırtmaya başlamasına kadar devam etmiştir.

Öte yandan İngilizlerin Afganistan-İran sınırını tespit ederken verimli toprakları İran'a vermesi ve Rusların da sınıra dayanması nedeniyle, Afganistan İngilizlerden uzaklaşmaya başlamıştır. İngilizlerin Ruslara karşı Afganistan topraklarında bir İngiliz ordusu konuşlandırma ve kendilerine ticaret imtiyazları verilmesi talebine Afganlarca olumlu cevap verilmemiştir. Şir Ali Han'ın Ruslara yaklaşması üzerine İngilizler 1879'da Kandahar ve Celalabad'a saldırarak 2'nci İngiliz-Afgan Savaşını başlatmışlardır. Afgan ordusu bu saldırıya karşı başlangıçta fazla direnememiştir. Ancak 2'nci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngilizler Kandahar yakınlarında Maiwand'da ağır bir yenilgiye uğramışlar ve Kabil'den gelen takviye birliklerle durumu kurtarmaya muvaffak olmuşlardır. Sonuçta İngilizler Şir Ali'nin oğlu Yakup'u tahta geçirmiş ve Afgan topraklarına asker yerleştirme hakkını elde etmişlerdir. Afgan kabileleri önceden olduğu gibi İngiliz birlik ve temsilciliklerine saldırarak onlara ağır zayıflatlar verdirmişlerdir. Taşkent'te sürgünde bulunan ve Yakup'un amcasının oğlu olan Abdurrahman Han, Rusların ve Afganistan Türklerinin de desteğiyle Kabil'e gelerek 1880'lerin başında Afganistan'ı yeniden bir araya getirmeyi başarmış ve bu durum İngilizler tarafından da kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere bu dönemlerde Büyük Oyun'un gereği olarak Kabil'deki iktidar mücadelesine artık İngiliz ve Ruslar tarafından iki taraflı müdahale edilmektedir.

Aslında 2'nci İngiliz-Afgan Savaşı İngilizlerin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden de faydalanarak Afganistan'a el atması şeklinde olmuş, Kabil bir süreliğine ele geçirilmesine rağmen, İngilizler ağır kayıplarla vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu savaşın iki önemli sonucu olmuştur ki, bunlardan birincisi 1893'te çizilen yapay Durand hattı ile Peştunların Afganistan ve Hindistan arasında bölünmesidir. Bu bölünmenin yarattığı sorunlar bu güne kadar ulaşmış ve Afganistan'daki istikrarsızlık ve iktidar mücadelelerinin temelini oluşturmuştur. İngilizlerin Durand Hattı ile Peştunları Afganistan ve Hindistan arasında bölmesinin maksadı, mücadelecı bir toplum olan Peştunların güçlü bir devlet kurup Hindistan'ı

tehdit etmelerini önlemektir.⁶⁶ İkinci önemli sonuç, Afganistan'a Çin ile kısa da olsa sınır teşkil edecek şekilde Vakhan koridorunun verilmesiyle Rusya'nın Hindistan sınırından uzaklaştırılmasıdır. Ayrıca yapılan anlaşmayla İngilizler Afgan dış politikası üzerinde bir çeşit vesayet oluşturmuşlardır.

Afganlar Durand hattını asla kabul etmemiş ve önce Hindistan, bölünmeden sonra Pakistan sınırları içinde yaşayan Peştun ve Belucilerin üzerinde yaşadıkları toprakları Afganistan'ın doğal bir parçası kabul etmişlerdir. Afganistan ve Pakistan sınırının iki tarafında yaşayan Peştunlar arasında kopması olanaksız bağlar mevcuttur. Kaldı ki Pakistan tarafındaki Peşaver, Sihler tarafından ele geçirilinceye kadar Afgan devletinin kışlık başkentidir. Dost Muhammed Han İngilizlerden Peşaver'i geri vermeleri için Sihlere baskı yapmalarını istemesine rağmen İngilizler Hindistan'daki müttefikleri olan Sihlerden bu talepte bulunmaktan kaçınmışlardır. Bunun üzerine ilişkiler bozulmuş, İngilizler Şah Süca'yı desteklemişler ve Dost Muhammed Han 1839'da tahttan uzaklaştırılmıştır. İlk İngiliz-Afgan Savaşı'nın sebeplerinden biri zaten budur.

2'nci İngiliz-Afgan Savaşı'yla tahta çıkan Emir Abdurrahman uzun süre Taşkent'te sürgün hayatı yaşadığından Rusları yakından tanıyan bir kişidir. Ona göre İngiltere'nin Afganistan'daki çıkarı Hindistan'ın güvenliği için bir tampon ülke olarak kalmasındaydı. Ruslar ise Afganistan'a karşı saldırgan bir strateji izlemekteydi; çünkü Hindistan'ın ele geçirilmesi için Afganistan coğrafyasına ihtiyaç vardı.⁶⁷ Abdurrahman Han iki tarafı birbirine karşı kullanarak kendi tahtını güçlendirmiş ve sert tedbirler de kullanarak Afganistan'da ilk defa merkezi bir devlet ve otorite oluşturmayı başarmıştır. Kendisini Jirga'nın seçtiği bir emirden öte İslam'ın muhafızı ve ilahi yetkilere sahip bir egemen olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Ama İslam'ın korunması konusunda emperyalist devletlerle karşılaşmaktan da kaçınmış ve sapkın diye nitelediği Hazara ve Nuristanilere yönelmiştir. Tampon bir ülke rolünü tescil ettirmek için, Peştunları Hindistan ve Afganistan arasında ikiye bölen ve halkın reddettiği Durand Hattı'nı resmi sınır

---

⁶⁶ Tarzi, a.g.e., s.31-32.

⁶⁷ Magnus, Naby, a.g.e, s.36.

olarak kabul etmiştir. Peştunlar dışındaki etnik grupları etkisiz hale getirme yönündeki acımasız ve hukuk dışı uygulamaları uzmanlar tarafından “iç emperyalizm” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁸ Modern eğitim ve zorunlu askerlik sistemini kurduktan sonra ülke içinde nüfus hareketleri başlatmış ve Peştun aşiretleri özellikle kuzeyde Türk ve Tacik bölgelerine yerleştirmiş ve onlara büyük araziler tahsis etmiştir.⁶⁹

Afganistan’da Türk toplulukları ve özellikle Hazaralar Abdurrahman Han’ın iktidara gelmesinden itibaren sistematik olarak siyasi baskı ve zaman zaman devlet şiddetine maruz kalmışlardır. Abdurrahman Han İngilizlerin de onayıyla emirlik makamına geldikten sonra danışmanı Dr. John Gerry’nin yönlendirmesiyle Türkistan bölgesinde Herat’tan Badahşan’a kadar olan bölgeye ülkenin güneyinden getirdiği Peştun aşiretleri yerleştirmiştir. Oysa bu bölgeler başta Türkler olmak üzere Peştun olmayan etnik grupların topraklarıdır. Kendisinden öncekiler “Horasan Emiri” diye anılmasına rağmen, Abdurrahman Han yine İngilizlerin önerisiyle ülkenin adını “Afganistan” kendi ünvanını da “Afganistan Emiri” olarak değiştirmiştir.⁷⁰

Abdurrahman Han aşiretlerin güçlerini kırmak ve merkezi yönetim tesis etmek maksadıyla sert önlemler almasıyla bilinmektedir. Bu bağlamda, Kızılbaş Türkmenler, Şii Hazaralar ve o günkü ismiyle Kafiristan bölgesindeki pagan topluluğa karşı çok zalimane şiddet ve baskı uygulamıştır. Kafiristan halkı zorla Müslüman yapılarak bölgenin ismi Nuristan olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte devlet örgütlenmesi adına bir çok batılı anlamda reformun hayata geçirilmesi de bu döneme rastlamaktadır. Bütün grupların kabul edildiği ulusal bir ordu kurulması, eğitim, sağlık, iletişim ve ulaşım yatırımları Abdurrahman Han döneminde yapılmıştır. Ancak dış müdahalelerden çok çeken Afganistan’ın hakimi istilacıların işini kolaylaştırmasın diye demiryollarının yapımına karşı çıkmıştır.

⁶⁸ Emir Abdurrahman Han dönemi için Bkz. Hasan Kawun Kakar, **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir Abd al-Rahman Khan**, Austin, University of Texas Press, 1977.

⁶⁹ Magnus, Naby, a.g.e, s.36.

⁷⁰ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.12.

İngilizlerin yardımıyla tahta çıkan ve Afganistan'ı 1880-1901 yılları arasında yöneten “Demir Emir” lakaplı Abdurrahman Han, Peştun olmayanlar özellikle Hazara ve Özbekler üzerinde ağır baskı ve katliamlar uygulayarak onların özerk haklarını ellerinden almış; ayrıca güneyden getirdiği binlerce Peştun aileyi kuzeye yerleştirerek yeni bir demografik denge yaratma çabası içine girmiştir. Emir Abdurrahman ayrıca kültürel modernleşme çabalarına karşı çıkarak Peştun mollalara ayrıcalıklar tanımış ve emirlerin Loya Jirga'nın seçimiyle atanması yerine egemenler için bir nevi ilahi yetkilendirme anlayışı getirmeye çalışarak bu günkü Taliban'a ilham kaynağı olmuştur.⁷¹

1901'de ölen Abdurrahman Han aşağı yukarı kendisinden önceki yüz yıl ve kendisinden sonraki yüz yıl içinde görevi başında iken hayatını doğal nedenlerle kaybeden tek Afgan lideridir.⁷² Bu çarpıcı örnek Afganistan'da iktidar mücadelelerinin ne kadar yoğun olduğu ve iktidarın ne kadar sık el değiştirdiğinin önemli bir kanıtıdır.

Abdurrahman Han'dan sonra 1901'de yerini alan oğlu Habibullah Han babasının da vasiyeti üzerine reformları zamana yayarak devam ettirmeye ve İngilizlerle iyi geçinmeye çalışmıştır. Habibullah Han dönemi modernizasyon hamleleri ile hatırlanmaktadır. Babasının baskısından yurtdışına kaçmış ya da sürgün edilmiş aydınlar geri çağırılmış; modern eğitimin öncüsü Habibiye Koleji ve Türk subaylarının yardımıyla Harp Okulu açılmıştır. Serdar Mahmud Beg Tarzi Han da onun döneminde Osmanlı topraklarından Afganistan'a dönmüştür. Mahmut Tarzi Han uzun süre Osmanlı topraklarında yaşamış ve Jön Türklerden etkilenmiş büyük bir reformcu ve modern Afgan milliyetçiliğinin kurucusu olan bir aydındır.

Osmanlı Devleti 1'inci Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı cihat ilan ettiğinde Habibullah buna kayıtsız kalmıştır. Osmanlı'nın cihat çağrısına olumlu cevap vermek bir yana, Hindistan'da oluşturulan İngiliz ordusuna Peştun askerlerin

---

⁷¹ Raşid, a.g.e., s.19.

⁷² Magnus, Naby, a.g.e., p.38.

katılmasını dahi engellememiştir.⁷³ Habibullah bu şekilde 1'inci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmaya çaba göstermiş ve Osmanlı Devleti'ne de mesafeli davranmış olmakla birlikte, Mahmud Tarzi Han sahibi olduğu Siracul Ahbar gazetesi yoluyla Hindistan Müslümanlarının Türklere yaptığı yardımlarda önemli rol oynamıştır.⁷⁴

Habibullah Han'ın 1919 yılında bir av partisi esnasında suikast sonucu öldürülmesi üzerine oğlu Amanullah Han tahtı ele geçirmiştir. Afganistan'da "Kral" ünvanı ilk defa Amanullah Han tarafından 1926'da kullanılmıştır.⁷⁵

3'üncü İngiliz-Afgan Savaşı Britanya İmparatorluğunun bir çok cephede savaş halinde olmasından ve Hindistan'daki ayaklanmalardan faydalanan Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Durand hattının güneyinde kalan Peştun bölgesini ele geçirmek maksadıyla saldırıya geçmesiyle başlamıştır. Afgan ordusu Hayber geçidini aşarak Peşaver dahil sınır ötesinde bazı bölgeleri ele geçirmiş; ancak İngilizlerin hava üstünlüğü nedeniyle ateşkese razı olmak zorunda kalmıştır. Ateşkesten sonra imzalanan Rawalpindi Anlaşması ile Afganistan 19 Ağustos 1919'da tam bağımsızlığını kazanmış ve İngilizlerin ülke üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmıştır. Anlaşmada olmasına rağmen, günümüzde Pakistan topraklarında kalan Veziristan bölgesi Afganistan'a teslim edilmemiştir. Afganistan'daki İngiliz karşıtlığı bağımsızlıkla birlikte Sovyetlere yaklaşma ve ülkede Sovyet etkisinin artması şeklinde gelişmeye başlamıştır. Zaten Amanullah Han 1919'da Afganistan'ın bağımsızlığını resmen ilan ederken Lenin önderliğindeki Sovyetler Birliği'nin de desteğini almıştır. Lenin dışarıda bunu yaparken Orta Asyadaki müslümanların taleplerini ise şiddetle bastıracaktır. Bolşeviklere karşı Türkmenistan'da Cüneyd Han Özbekistan'da İbrahim Lakay önderliğinde yürütülen Basmacılar direnişi Afganistan tarafından kısmen desteklenecek, Bolşeviklerin sıkıştırdığı Türkmen ve Özbek savaşçılar Afgan topraklarına sığınacaklardır.

⁷³ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.221.

⁷⁴ Bkz. Ahmet Kasım Han,"Kavşaktaki Ülke Afganistan", **National Geographic**, Aralık 2001, s.22-35; Ahmed Kasım Han, "Büyük Oyunun Küçük Ülkesi", **Sahibini Arayan Barış**, Masis Kürkçügil (Der.), İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s.202-203.

⁷⁵ Tarzi, a.g.e., 2014, s.19.

İngilizlerle yapılan savaşlar modern Afganistan'ın ve Afgan kimliğinin oluşumu yanında yabancı hakimiyetine karşı direniş kültürünün oluşmasında da en önemli etkidir. Yaptıkları üç başarısız denemede Afganları savaşla yenemeyeceğini anlayan İngilizler, onları politik entrikalar yoluyla dize getirme stratejisini devreye sokacaktır. Bu stratejinin içinde birbirine düşürmek, mali açıdan kendisine bağımlı kılmak, rüşvet ve yolsuzlukla çökertmek vb. yöntemler kullanılacaktır.

2.1.5 Bağımsızlık Sonrası İktidar Mücadeleleri

Babası Habibullah Han'ın bir suikastle öldürülmesinden sonra başa geçen Amanullah Han İngilizlere mesafeli olunması taraftarı ve reform yanlısı bir kişiliğe sahiptir. Hindistan'da İngiliz karşıtı hareketlere ve özellikle Peştun aşiretlere destek sağlamaktan çekinmemiş; onun bu tutumu 3'üncü İngiliz-Afgan Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Yukarda belirtildiği gibi Mayıs 1919'daki bu savaşta Afgan Ordusu Durand hattını geçmiş ve Peşaver'e ulaşmışsa da İngilizlerin hava gücü nedeniyle Afgan birlikleri daha fazla ilerleyememişlerdir. Kaldı ki savaştan yeni çıkmış ve başka sorunlarla boğuşan İngilizler'in de bu çatışmayı uzatma niyetleri yoktur. Sonuçta yapılan anlaşma ile Afganistan'ın içerde ve dışarıda tam bağımsızlığı İngiltere tarafından kabul edilmiştir. Bu anlaşmadan sonra bağımsız Afganistan'ı ilk tanıyan ülkenin Sovyetler Birliği olması ve Ankara'da büyükelçilik açan ilk müslüman ülkenin ise Afganistan olması dikkat çekicidir. Buradan Afganistan'ın İngiltere ile ilişkileri sorunlu olan ülkelerle yakınlaştığı anlaşılmaktadır.

Afganistan ile SSCB arasında 1921 yılında ilk Dostluk Anlaşması imzalanmış ve Afgan yönetimi Sovyetlerin Hindistan'daki İngiltere karşıtı faaliyetlerinden memnun olmuşlardır. Ayrıca Sovyetler Amanullah Han'ın modernleşme çabalarına katkıda bulunmuş ve Kral'a karşı halktan gelen muhalefetin bastırılmasına destek olmuşlardır. Bunların arasında Afgan posta teşkilatı ve radyo kurulması, yolcu uçakları verilmesi gibi yardımlar vardır. Bunun karşılığında Kızılordu'nun Orta Asya'da kontrolü sağlamasına Amanullah Han sessiz kalacaktır. Ancak iki ülke arasında Amuderya ırmağı yatağındaki Orta Tagay adasının aidiyeti vb. konularda

askeri krizler de çıkmış ve Amanullah Han ülkesinin çıkarları konusunda Sovyetlere taviz de vermemiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın belli başlı şehirlerinde temsilcilik açma ayrıcalığı elde etmesi ve Afganistan'a finansal ve teknik destek vermesi İngiltere'nin tepkisini çekmekte gecikmeyecektir.

Bu dönemde Afganistan ile Türkiye arasında da bir Dostluk ve Yardım Anlaşması imzalanmıştır. İttihat ve Terakki liderlerinden Cemal Paşa'nın Türkiye'den ayrıldıktan bir süre sonra Afganistan'a geçip Afgan Ordusu'nun yeniden yapılandırılmasına öncülük eden isimlerden biri olması ve Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni Afganistan'a büyükelçi olarak Medine Kahramanı Fahreddin Paşa (Korgeneral Türkkân) gibi önemli bir şahsiyetin atanması, Türkiye'nin Afganistan'a ve Afganistan'la olan dostluğu verdiği değerin bir ifadesidir.

Amanullah Han babasının aksine batılı reformların hayata geçirilmesinde aceleci davranmıştır; çünkü Afganistan'ın bu konuda kaybedecek zamanının olmadığına inanmaktadır. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in Türkiye'de izlediği yolu örnek almıştır. Peştunca olarak 1923'de ilan edilen ülkenin ilk anayasası, insan hak ve özgürlükleriyle ilgili bir çok çağdaş esas getirmiştir. Bunların arasında eşitlik, kadın hakları, karma eğitim, kıyafet, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı gibi o günün koşullarında Afgan geleneklerini alt üst eden radikal kuralları vardır. Kayınpederi Mahmud Tarzi'nin fikirlerinden beslenen Amanullah Han etnik farklılıkları bir kenara koyarak yeni bir Afgan milleti yaratmak istemiştir.

Peştun hanedan ailesinden gelen ve Habibullah Han'ın oğlu olan Amanullah Han değişime açık ve aydın bir kişi olmasına rağmen, en büyük şanssızlığı deneyimsizliği ve başlattığı reformların halk tarafından anlaşılamamış ve desteklenmemiş olmasıdır. 1927-1928 yıllarında uzun bir Avrupa gezisine çıkmış olan Amanullah Han en fazla müslüman bir ülke olan Türkiye'de Atatürk'ten ve onun yaptığı reformlardan etkilenmiştir. Amanullah Han Türkiye'de Atatürk'ün yaptığı reformları kendi ülkesinde uygulamak istemiştir. Ancak kendisi Atatürk gibi savaş alanlarında pişmiş tecrübeli bir asker ve Batı uygarlığını okumuş ve irdelemiş

birikimli bir devlet adamı değildi.⁷⁶ Öte yandan Türkiye’de Tanzimat’tan beri süre gelen bir Batılılaşma serüveni yaşanmıştı. Atatürk de reformlara karşı bir çok kalkışma ile karşılaşmış; ancak bunları bertaraf etmesini bilmiştir. Atatürk Türkiye’yi ziyareti esnasında Amanullah Han’a ülkesinde başlattığı reformların başarılı olabilmesi için disiplinli ve güçlü bir ordunun desteğine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷ Amanullah Han güçlü bir ordu desteğinin yokluğunda dini liderlerin ve Peştun aşiretlerin desteğini de kaybettiği için devrilmiştir. Nitekim kendisine ilk başkaldıranlar Celalabad merkezli Peştun Şinvari aşiretidir.

Ülkesinde aşiret liderleri ve diğer önde gelen yerel kişiliklerin otoritesini kırmak, merkezi idareyi güçlendirmek, çok eşliliği yasaklamak, modern kıyafetler giyilmesini ve kadınlara haklar tanınmasını öngören tedbirler alan Amanullah Han’ın bu tavrı gerici çevrelerde İslamın emirlerine karşı gelme olarak nitelenmiş ve kışkırtmaların etkisiyle ayaklanmalara yol açmıştır. Kraliçe Süreyya’nın Avrupa gezisinde peçe takmamış olması ve saçının açık olması dahi istismar edilmiştir. Kraliçe Süreyya ve beraberindeki Afgan kadınların Avrupa gezisindeki başları açık fotoğrafları İngilizler tarafından ülkedeki gerici ayaklanmayı başlatmak için propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.⁷⁸

Amanullah Han’ın bu atılımlarına karşı İngilizler derhal karşılık vererek, işbirlikçileri din adamları kanalıyla Amanullah Han’ın dinden çıktığı ve kafir adetlerini yerleştirmeye çalıştığı yönünde yoğun bir propagandaya başlamışlardır.⁷⁹ Bunun sonucunda aşiretler yönetime karşı ayaklandığında, arkasında güçlü bir halk ve ordu desteği bulamayan Amanullah Han Ocak 1929’da tahtı bırakarak ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yüzlerce yıldan bu yana savaş ve yoksulluktan başka bir şey görmemiş olan Afgan halkı modern bir devlet ve yönetime sahip olma fırsatını böylece elinden kaçırmıştır.

⁷⁶ Esedullah Oğuz, **Ülkem ve Ben**, İstanbul, Truva Yayınları, 2017, s.143.

⁷⁷ Tarzi, a.g.e., s.239.

⁷⁸ Louis Dupree, **Mahmud Tarzi: Forgotten Nationalist**, New York, American University Field Staff, 1964, s.13.

⁷⁹ Dönemin İngiliz politikası için Bkz. Asta Olesen, **Islam and Politics in Afghanistan**, NewYork-London, Routledge, 1996.

Halkın ayaklanması üzerine Amanullah Han öncelikle Kandahar'a kaçmış ve isyancıların lideri Tacik çete reisi, Beççe-i Saka (Sucunun oğlu) lakaplı Habibullah Kalakani kendisini Afgan Kralı ilan etmiştir. Habibullah okuma yazması olmayan bir eşkiyadan başka birisi değildir. Nitekim başa geçer geçmez Amanullah Han zamanında çağdaşlaşma adına yapılan tüm reformları kaldırıp, katı Şeriat kurallarını tekrar uygulamaya koymuştur. Bu olayda İngiltere'nin rolünü belirtmek açısından, Arap isyanında Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetleriyle bilinen İngiliz casusu Lawrence'in Beççe-i Saka'nın yanında askeri danışman olduğunu belirtmek gerekmektedir. Kaldı ki Habibullah Kalakani yönetimini resmi olarak ilk tanıyan da İngilizler olmuştur.⁸⁰ Beççe-i Saka'nın Peştun hanedana karşı Tacik, Özbek ve Türkmenler tarafından desteklenmesi de Afganistan'da yüzyıllardır süren etnik iktidar çatışmasının bir başka göstergesidir. Zaten Kalakani'nin iktidarı ele geçirmesinde Sovyetlerin Orta Asya'da yaptığı zulüm ve Basmacı isyanına Amanullah'ın yeterince destek vermemesine Türk ve Taciklerin tepkisi de rol oynamıştır.

Amanullah Han'ın devrilmesi olayında Sovyetler de bir süre kararsız kalmıştır. Bir taraftan Afgan monarşisine karşı emekçi sınıfları temsil eden ancak iktidarda kalma olasılığı düşük olan Beççe-i Saka, diğer tarafta Hindistan tarafında kalan ve İngilizlere karşı Amanullah Han'ın desteğini almış Peştunlar vardır. Sonunda Amanullah Han'ı desteklemeye karar veren Sovyetler Afgan sınırını geçerek Mezarı Şerif'i Nisan 1929'da ele geçirmiş ve Kabil üzerine yürümüştür. Ancak Amanullah'ın tahttan feragat etmesi ve müdahalenin anlamsız kalması üzerine işgal kuvveti geri çekilmiştir.⁸¹ Böylece 50 yıl ertelenen Sovyet işgali 1979'da gerçekleşecektir.

Her ne kadar Habibullah Kalakani katı tutucu çevrelerin aradığı adam olsa da etnik olarak Tacik olduğundan uzun süre iktidarda kalması ve ülkenin en büyük etnik unsuru olan Peştunları yönetmesi mümkün olmamıştır. Afgan halkından başlangıçta kendisine destek olanlar bile tahtın Kalakani gibi Peştun olmayan cahil

⁸⁰ Özmen, a.g.e., s.41.

⁸¹ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.56-59.

bir haydutun eline geçmesini hazmedememiştir. İngilizler de Hindistan Peştunlarını da kontrol edebilecek ve kendilerine yakın olan bir Peştunu Afgan tahtına oturtmak isteyince, Amanullah Han'ın yurt dışında bulunan kuzeni Muhammed Nadir Han Peştun aşiretler ve mollaların desteğiyle Habibullah Kalakani'yi devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Dolayısıyla dokuz ay süren Beççe-i Saka iktidarı yine Peştun hanedanından Nadir Şah tarafından Ekim 1929 ayında sona erdirilmiştir. Nadir Şah Afganistan'a döndüğünde Amanullah'ın reformlarının Afganistan gerçeklerini görmezden gelen Türk subaylarının da etkisiyle çok aceleci yapıldığı düşüncesindedir.⁸² Bu yüzden hem İngiliz hem de din ulehasının nabzını tutmak adına reformları yavaşlatıp zamana yayma politikası izlemiştir. Nadir Şah, kendisine muhalif Çarhi ailesinden idam ettirdiği birisinin oğlu tarafından 1933'de öldürülmüştür. Nadir Şah'ın kısa süren iktidarının en belirgin özelliği Amanullah Han zamanında başlatılan modernleşme çabalarını durdurması ve Sovyetlerle arasına mesafe koymasındır. Nadir Şah ve dört kardeşi Afgan tarihinde “Musahiban Kardeşler” olarak anılmaktadırlar.

Musahiban Kardeşler'in 1929-1978 arasındaki iktidarına bazı uzmanlar “Aile oligarşisi dönemi” demektedirler.⁸³ Nadir Şah Beççe-i Saka'yı devirmesine rağmen gerici uygulamaları ile adeta onun yönetimini devam ettirmiştir. Afgan toplumu on sene içindeki çağdaş kazanımlarının tümünü Nadir Şah döneminde kaybetmiştir. Sınır boylarındaki bazı Peştun kabilelerin vergi ve askerlik görevlerinden muaf tutulmaları ve ülkedeki ayaklanmaların bastırılmasında Peştun aşiret güçlerinden yararlanılması Nadir Şah'ın Peştun kimliğinin yansımaları olup, ülkedeki etnik nefreti artıran uygulamalardır.⁸⁴

Nadir Şah'ın ölümü üzerine tahta 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah geçirilmiştir. Afganistan'ı kırk yıl yöneten Zahir Şah kişilik olarak girişken bir hükümdar olamamıştır. Zahir Şah döneminde 1960'lara kadar devlet yönetimi büyük

---

⁸² Magnus, Naby, a.g.e., s.42.

⁸³ Olesen, a.g.e.'de bu tabiri kullanmaktadır.

⁸⁴ M.Nazif Shahrani, “State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: A Historical Perspective”, **The State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, İran and Pakistan**, Ed. by Ali Banuazizi, Myron Weiner, New York, Syracuse University Press, 1986, s.61, 63.

oranda Başbakanlık, Savunma Bakanlığı ve Başkomutanlık gibi görevleri ellerinde tutan “Musahiban” amcalarının kontrolünde kalmıştır. Bu dönemde Afgan yönetici ve aydınları Nazilerin “Ari ırk” propagandalarının da etkisiyle Almanlara yaklaşmışlar ve onlardan bazı yardımlar sağlamayı başarmışlardır.⁸⁵ Öte yandan 1937’de Türkiye, İran ve Irak’la birlikte Sadabad Paktı’na katılan Afganistan bu sayede ABD ile de ilişki kurma olanağına kavuşmuş ve 2’nci Dünya Savaşı’nda tarafsızlığını ilan etmiştir.

Savaşın sonra 1947’de Hindistan’ın bağımsızlığını elde etmesi ve Pakistan’ın kuruluşu Afganistan için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Afganistan, Pakistan sınırları içinde kalan ve Peştunların çoğunluğu oluşturduğu Afghanwa veya Pakhtunwa denilen bölge ile FATA (Federally Adminstrated Tribal Areas/Federal Şekilde Yönetilen Kabile Bölgeleri) ve Belucilerin yaşadığı bölgelerde referandum yapılmasını istemiştir. Peştun milliyetçilerine göre bu bölgelerin hepsi Afganistan’a katılmak isteyecek ve böylece denize çıkışı da olan “Büyük Peştunistan” kurulmuş olacaktı. Ancak uluslararası toplum Pakistan Peştunlarına ne Afganistan’la birleşme ne de bağımsız bir devlet kurma hakkı tanımamış; sadece Hindistan veya Pakistan’a katılma seçeneklerini sunmuştur. Peştunlar da en azından halkı müslüman olan bir ülkede kalma yönünde karar vererek Pakistan’ı seçmiştir. Bu nedenle Afganistan, Pakistan’ın BM üyeliğine ret oyu vermiştir. Pakistan ve BM Afganistan’ın taleplerini bu şekilde reddedince Pakistan sınırları içindeki Peştunlar ayaklanarak 1949 yılında Peştunistan adı altında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Afganistan’ın bu devleti tanınması üzerine Pakistan ve İngiltere Peştun bölgelerini bombardımana tutmuşlar ve bağımsızlığı doğmadan ortadan kaldırmışlardır. Afganistan bundan sonra Pakistan’da Peştun ve Beluci ayrılıkçılığını sürekli desteklemiştir. ABD ise bu rekabette genel olarak Pakistan’ın yanında yer almıştır. Çünkü Soğuk Savaş mücadelesinde Pakistan’ın desteğinin kazanılması ve Sovyetler Birliğinin önüne güneyde bir set çekilmesi gerekmektedir. Güney Doğu Asya Anlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO), komünist blokun Asya ve Ortadoğu’ya

---

⁸⁵ Nazi Almanyası’nın Ari ırk araştırmaları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Christopher Hale, **Himler’s Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race**, N.J., John Wiley and Sons, 2003.

yayılmasının önlenmesine yönelik olarak kurulmuştur. ABD'den de destek göremeyen Afganistan siyasal yaşamındaki radikalleşme bu yalnızlıkla birlikte güçlenmeye başlamıştır. Afganistan'ın 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan CENTO'ya alınmaması onu SSCB'nin kucağına iten nedenlerden biri olarak değerlendirmeye alınmalıdır.

Pakistan Peştunların yaşadığı kuzey bölgesini FATA adı altında özerkliğe yakın bir tarzda yönetmektedir. Bu bölgede İslamabat hükümetinin etkisi sınırlandırılmış olup, aşiret liderlerinin yönetimde önemli bir ağırlığa sahip oldukları görülmektedir. Ciddi asayiş sorunları yaşanan bu bölge geçmişte mücahitlerin bu gün ise Taliban'ın üslendiği bir coğrafya olmuştur.

Afganistan konuşurken Belucilerden bahsetmeden geçmek mümkün değildir. Günümüzde Belucilerin yaşadığı coğrafya İran, Afganistan ve Pakistan arasında bölüşülmüştür. Aslında Beluciler 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık ilan etmişlerse de Pakistan Belucistan'ı kendi sınırları içine dahil etmiştir. Belucilerin Pakistan'a karşı mücadeleleri daima Afganistan tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla bağımsız ve güçlü bir Afganistan'ın varlığı Pakistan'da hem Peştun hem de Beluci nüfusun hareketlenmesine yol açabileceğinden, Pakistan yönetimi tüm araçları kullanarak bu olasılığı önlemeye çalışmaktadır.

Afganistan'a ABD ilgisi ilk Afgan elçisinin Vaşington'a geldiği 1922'de başlamasına rağmen Kabil'e ilk ABD büyükelçisi 1942'de gönderilmiştir. ABD'nin bundan sonraki yaptığı en önemli iş Afganistan'da bazı tarım geliştirme ve sulama projelerini finanse etmek olmuştur. Bunun dışında Afganlıların askeri yardım talepleri ABD yönetimleri tarafından geri çevrilmiştir.⁸⁶ Afganistan'ın Sovyetler Birliğine yaklaşmak zorunda kalmasının ana sebeplerinden biri de budur.

ABD 2'nci Dünya Savaşı süresince Sovyetler ve Çin'e askeri malzeme yollamak için Afganistan'a ihtiyaç duyduğundan, anılan ülke ile iyi ilişkiler içinde

---

⁸⁶ Leon B. Puollada, Leila D.J.Puollada, **The Kingdom of Afghanistan and the United States: 1828-1973**, Lincoln, University of Nebraska, 1995, s.142.

bulunmaya gayret sarf etmiştir. Hatta bu dönemde Afganistan'dan afyon satın almıştır. Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde Afganistan'ı Sovyetlere kaptırmamak için Afganistan'daki kalkınma projelerine finansal destek vermiştir.

Zamanla Batı'nın ilgisizliği ve Afganistan'ın yalnızlığını gören Sovyetler Birliği bu altın fırsatı kaçırmamıştır. Sovyetler 1950'lerden itibaren Afganistan ile ticaret anlaşmaları imzalamaya başlamışlar ve ilk olarak Afganistan'ın kuzey bölgelerinde petrol ve doğal gaz arama işlerini üstlenmişlerdir. Silah alımı, öğrenci değişimi ve kalkınma yardımlarıyla süren yakınlaşma karşılıklı ziyaretlerle daha da pekişmeye başlamıştır. Hatta Sovyet lider Kruşçev Peştunistan daha doğrusu Pakistan'da kalan Peştunlar konusunda Afganistan'ın görüşlerini desteklediklerini ifade etmiştir.⁸⁷

Zahir Şah'ın amcasının oğlu ve kayınbiraderi olan, modernleşme taraftarı Muhammed Davud Han 1953'de Başbakan yapılmıştır. Başbakanlık yaptığı on yıl süresince Afganistan'ın en güçlü adamı Davud Han'dır. Davud Han çok hızlı bir kalkınma hamlesi başlatmış ve buna destek sağlamak üzere Sovyetler Birliği ile yakınlaşma politikası izlemiştir. Afgan yönetimi Hindistan bölgesinde kalan Peştunların Afganistan'a katılmalarını beklerken, İngilizlerin bu bölgeyi yeni kurulan Pakistan'a vermesi ve Pakistan'ın Afganistan sınırını kapatması da Sovyetlerle yakınlaşmaya yol açmıştır. ABD'nin de bu anlaşmazlıkta Pakistan'ın yanında durması ve Afganistan'a ilgisizliğinin de etkisiyle Davud Han Afganistan'ı Sovyetler Birliğine yaklaştırırken, ulaşım hatları, Salang Tüneli ve Bagram Hava Üssü'nün yapımında Sovyetlerden destek sağlamıştır.⁸⁸ Bu dönemde Sovyetler Birliği ve onun uydusu durumundaki Çekoslovakya'dan silahlar alınmış, eğitim maksadıyla Sovyetler Birliği'ne ve Doğu Bloku ülkelerine binlerce öğrenci gönderilmiştir. Zahir Şah ile reformcu bir kişiliğe sahip olan Davud Han arasında bir çok konuda görüş ayrılıkları baş göstermiştir. Zahir Şah yurtdışında eğitilmiş bu gençlere hep ihtiyatla

⁸⁷ Peter Tomsen, **The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism Tribal Conflicts and the Failures of Great Powers**, New York, Public Affairs, 2011, s.91.

⁸⁸ Salang Tüneli, Hindukuş Dağlarını geçerek ülkenin kuzey-güney bağlantısını sağlayan, 3500 metre rakımda ve 2,8 kilometre uzunluğunda stratejik bir geçittir.

yaklaşmış ve onların devlet bürokrasisi ve orduda ilerlemelerine engel olmaya çalışmıştır.

Amanullah Han reformlarının trajik sonunun nedeninin güçlü bir ordu desteğinden mahrumiyet olduğunu anlayan Davud Han, daha 1953’de Başbakan olur olmaz ordunun modernizasyonuna özel bir önem vermiş; ancak 1970’lerde kendi kurduğu ordunun kurbanı olmaktan kurtulamamıştır. Davud Han orduya harcanan bütçenin halk tarafından kabul görmesi için Büyük Peştunistan idealini de devamlı canlı tutmuş ve bu doğrultuda söylemlerden kaçınmamıştır. Sovyetler Birliği de Peştunistan idealine daima yakın durmuştur. Bunun sebebi ABD ve Çin’in yakın müttefiki Pakistan’ı zayıflatmak ve Pakistan-Afganistan sınırının her iki tarafındaki Peştunları hoş tutarak Hindistan alt kıtasını tehdit etmek üzere bir çıkış arazisine sahip olmaktır.

Sovyetlerin Afganistan’a ilgisi Kruşçev’in 1955’de Afganistan’ı ziyaretiyle daha da artmaya başlamıştır. O tarihten sonra Sovyetler Afganistan’a yardım ve danışmanlık adı altında adeta ülkenin kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiştir. Sovyet lider Kruşçev 1955’de Afganistan’ı, Zahir Şah ise iki yıl sonra Moskova’yı ziyaret etmiştir. 1979’a kadar Sovyetlerin Afganistan’a yaptığı ekonomik yardımlar 1,5 milyar, askeri yardımlar 1 milyar doları bulmuştur.⁸⁹ Sovyet desteğini de arkasına alan Davud Han kadın hakları, eğitim ve fiziki altyapı gibi alanlarda bir çok reforma imza atmıştır. Ancak Davud Han’ın reformcu bir lider olmakla birlikte çok katı Peştun milliyetçisi tavrı ve Büyük Peştunistan hayali hem bölgesel ve küresel güçler hem de Afganistan’daki azınlıklar açısından tedirginlik kaynağı olmuştur. Hatta 1961’de asker ve milislerden oluşan bir Afgan kuvvetini Pakistan sınırının ötesinde operasyona göndermesi nedeniyle Pakistan hükümetinin sınırı kapatması, ülkede ciddi bir ekonomik bunalıma yol açmıştır. Büyük oranda bu sebeple Davud Han’a 1963 yılında Başbakanlık görevinden el çektirilmiştir.

---

⁸⁹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.240.

Amanullah Han kendi iktidarında etnik gruplar açısından mümkün olduğu ölçüde tarafsız davranmaya gayret etmesine rağmen, Nadir Şah ve Zahir Şah dönemleri için aynı iyimser ifadeleri kullanmak çok zordur. Nadir Şah'ın İçişleri Bakanı Türklerle ilgili bir çok kültür eserini yok etmiştir. Aynı dönemde çok sayıda Peştun aile Qatagan bölgesine getirilerek yerli halkın malı mülkü bunlara tahsis edilmiştir. Türkçe eğitim yasaklanmıştır. Davud Han döneminde yedi yıl boyunca Türkler harp okullarına kabul edilmemiştir. Yüksek makamlara Türk ve Hazaralar hemen hiç getirilmemişlerdir.⁹⁰

Afganistan'da militan İslamcı akımların giderek yaygınlaşması da Davud Han'ın başbakanlığı dönemindeki bazı uygulamalara tepki olarak başlamıştır. Davud Han'ın Kraliyet ailesi ve üst düzey bürokratların eşlerinin peçesiz dışarıya çıkması emrini vermesi ve kız çocuklarının okula gönderilmesi talimatı Afgan toplumu ve özellikle dini çevrelerde tepkiyle karşılanmış ve suistimal edilmiştir.

Oldukça muhafazakar bir toplumsal yapıya sahip olan Afganistan'da İslami grupların radikalleşmesinde Kabil Üniversitesindeki radikal sol hareketin tahrikleri ve ülkeye yapılan dış müdahalelerin de etkili olduğu iddia edilmektedir.⁹¹

Davud Han'dan sonra Afganistan'ın siyasal rejiminde liberal bazı kararlar alındığı görülmektedir. İki kamaralı bir meclis kurularak (Wolesi Jirga ve Meşrano Jirga) kapatılan siyasal partiler yeniden açılmış ve 1965 seçimlerinde ilk kez kadın vekiller meclise girmişlerdir. Bu seçimlerde komünist ideolojinin temsilcisi Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) de meclise temsilci göndermeyi başarmıştır.

Afganistan Demokratik Halk Partisi 1964'de yapılan ve demokratikleşmeyi hedefleyen yeni anayasa ikliminde kurulmuştur. Marsist-Leninist çizgide ve Sovyet Komünist Partisi örnek alınarak kurulan partinin ilk genel sekreteri Gazneli Peştun bir köylü çocuğu olan Nurmhammed Taraki'dir. İkinci adam yine Peştun olan

---

⁹⁰ A.e., s.13.

⁹¹ Demirel, a.g.e., s.32.

Hafızullah Emin'dir. Her ikisi de Marksist olmalarına rağmen ABD'de bulunmuş kişilerdir. Hatta Taraki ABD'ye iltica talebinde bulunmuş, Emin ise Columbia Üniversitesi'nde eğitim almıştır. Partinin kurucularından önemli bir kişi de bir Peştun generalin oğlu olan Babrak Karmal'dır. Diğer bir etkili adam ise yine Peştun olan genç Doktor Necibullah'tır.⁹²

Görüldüğü gibi Peştun bir hanedana dayalı monarşiye karşı kurulan partinin en önemli isimleri de yine Peştundur. Yani rejim değişse de ülkedeki Peştun hakimiyetinin sürdürülmesi değişmeyen bir hedeftir. Daha sonra ADHP sözde kendi içindeki ideolojik farklılıklar nedeniyle iki farklı fraksiyona ayrılmıştır. Bunlardan biri Nurm Muhammed Taraki'nin başını çektiği ve proleterya sınıfına dayalı bir sistemi savunan "Halk", diğeri de toplumun tüm kesimlerini kapsayan cephe anlayışını savunan ve Babrak Karmal'ın lideri olduğu "Perçem (Bayrak)" fraksiyonudur. Ancak bu bölünmenin arkasındaki asıl etken iki fraksiyonunun etnik yapıları ve ülkedeki etnik soruna bakış açılarıdır. "Halk" fraksiyonu genelde kırsal kökenli emekçi Peştunların, "Perçem" ise ağırlıkla Farsça konuşan eğitimli kesim ve diğer etnik azınlıkların itibar ettiği bir gruptur. Taraki liderliğindeki "Halk" grubu kendisini milliyetçi sosyalist bir ideoloji temelinde tanımlarken, Karmal etrafında toplanan "Perçem" grubu etnisite bakımından nispeten daha çoğulcu, enternasyonalist bir tavır sergileyen ve Moskova'ya çok daha yakın duran bir gruptur.

Afganistan'da modern eğitim kurumları sonuçta hanedan üyeleri tarafından kurulmasına rağmen, orada eğitim alan gençler mevcut yönetim şekline karşı reformcu veya Marksist muhalefetin başını çekmişlerdir. Bu kesimin talepleri arasında tam bağımsızlık, anayasal bir sistem, daha katılımcı bir yönetim ve yeni bir milli kültür oluşturulması ön sıraları almaktadır.⁹³ Bunların başında yer alan Mahmud Tarzi Han'ın önderliğindeki "Genç Afganlar" hareketi, onun İslamcılık, milliyetçilik ve modernleşmeyi bağdaştıran görüşlerini benimsemiştir. Bu görüşler

⁹² Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.62-71.

⁹³ Hasan Kakar, "Trends in Modern Afghan History", **Afganistan in the 1970's**, by Louis Dupree, Linette Albert, New York, Praeger, 1974, s.26.

idealist Kral Amanullah Han tarafından acele ve hazırlıksız bir şekilde uygulama alanına konulmuşsa da başarısız olunmuştur. Kısa süren Kalakani yönetiminden sonra iktidarı yeniden ele geçiren Peştun monarşisi yani Musahiban Kardeşler reformları kısmen devam ettirmiş; ancak bunu daha realist ve zamana yaymak suretiyle yapma yolunu benimsemişlerdir. Yavaş da olsa bu reform ikliminde 60'lı yıllardan sonra Marksist sol hareketler çok hızlı bir gelişim göstermiştir.

Afganistan'da hem reformcuların hem de Marksistlerin ortak yanı milliyetçi ve modernleşme taraftarı olmalarıdır. Ancak ikisinin de başarısızlığının temelinde ortada millet olmayan bir ülkede milli bir demokratik devrim yapmaya çalışmaları yatmaktadır.⁹⁴

Dünyadaki öğrenci hareketlerine paralel olarak, 60 ve 70'li yıllar Afganistan'da sol gençlik hareketlerinin geliştiği ve ülkede sağ-sol çatışmasının derinleştiği, aynı zamanda ekonomik kriz, yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaştığı yıllardır. Afganistan'da durum bu şekilde ve Kral Zahir Şah İtalya'da seyahatte iken, 17 Temmuz 1973 günü Davud Han genellikle SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinde eğitilmiş solcu subayların, Peştun milliyetçilerinin ve ADHP Perçem kanadının desteğiyle gerçekleştirdiği kansız askeri darbe ile yönetime el koymuş ve ülkede cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmiştir. Kendisi de yeni rejimin ilk Cumhurbaşkanı ve Başbakanı olmuştur. Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları gibi kritik görevleri de üzerine almıştır. Davud Han askeri darbeye kendisine yardımcı olan solcuları, özellikle de Perçem yanlılarını yeni rejimde önemli mevkilere getirmiştir. Ancak genellikle deneyimsiz gençlerden oluşan bu yeni kadrolar, aldıkları görevlerde başarısız olup bir çok yolsuzluğa adları karışmıştır. Davud Han kendi iktidarını sağlamlaştırmak için önce solun desteğiyle İslamcı muhalefeti, onların işini bitirdikten sonra da sol grupları ezmiştir. Hikmetyar ve Mesud gibi genç İslamcı liderler bu dönemde Pakistan'a kaçmışlardır. Yerini sağlamlaştırdığına inandığı anda da 1977 yılında yeni bir anayasa hazırlayarak solcuları kabineden uzaklaştırıp kendi yandaşlarına Ulusal Devrim Partisi adı altında yeni bir parti kurdurarak tek partili

---

⁹⁴ Magnus, Naby, a.g.e., s.99.

sisteme geçişi denemiştir. Ayrıca Peştun milliyetçiliğini körükleyerek Pakistan'daki Peştun nüfusu kışkırtacak faaliyetleri desteklemiştir.

Davud Han Peştunistan ve Belucistan konularına yakınlığı ve bu nedenle Pakistan'la sürtüşmeye girmekten çekinmeyeceği yönündeki imajıyla, darbeden sonra Sovyet desteği almış ve Sovyet danışman ve ajanlarının ülkeye girişine kapıyı aralamıştır. Yaptığı darbe Sovyet liderlerinden alkış alan Davud Han 1974'de Moskova'yı ziyaret ederek yüklü bir mali destekle geri dnmştir. Ancak ülkesini tamamen Sovyet güdümüne sokmak istemediğinden İran şahı'ndan 2 milyar dolarlık yardım sözü almaktan ve şah'ın aracılığıyla arayı yumuşatmak için Pakistan lideri Zülfikar Ali Butto ile görüşmekten de geri kalmamıştır. İktidarının sonuna doğru Pakistan ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Bu değişimde ABD'nin Afganistan'ı Sovyet yörüngesinden kurtarma politikasının da etkisi vardır. Kaldı ki Washington yönetimi Pakistan'ın Peştun krizi nedeniyle zayıf düşmesi ya da bir iç savaşa sürüklenmesine razı olamazdı. Bunun da etkisiyle Davud Han Sovyet kampından uzaklaşarak Bağlantısızlar'a yaklaşmıştır. Çin ile ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu politikalar Moskova'da kaygı ile izlenirken Davud Han yönetiminin sonunu da hazırlamıştır. Nitekim 1977 yılı Nisan ayında Moskova'ya yaptığı ziyarette Brejnev tarafından diplomatik teamüllere uymayacak kabalıkta azarlanmış ve tehdit edilmiştir.⁹⁵ Moskova yönetimi, Halk ve Perçem kanatlarını birleştirerek Kabil'in tam bir komnrist yönetim altına alınmasını planlamaya başlamış ve bu maksatla ülkede şiddet hareketlerini tırmandırmıştır. Davud Han da buna karşılık olarak ülkedeki baskıcı yönetimini daha da sertleşirmiştir.

Afgan komnristleri ve SSCB Davud Han yönetimini sosyalizmden önceki son durak olarak görmüşlerdir. Fakat başa geçtikten sonra eski yol arkadaşları olan komnristleri birer birer devletten uzaklaştıran Davud Han Pakistan'da Zülfikar Ali Butto yönetimi ile de dirsek temasına girince hem içerden hem de Sovyetlerden tepki toplamıştır. Komnristler kendisini iktidarı tekeline almak ve Peştunistan idealinden vazgeçmekle suçlamışlardır. Sonuçta Davud Han Moskova'ya 1977 Nisan'ında

---

⁹⁵ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.78-79.

yaptığı ziyarette Brejnev'in tehditlerine sert karşılık vererek ipleri tamamen koparmıştır.⁹⁶

Afganistan hükümeti Sovyetler Birliği'nin Çin'e karşı bir "Asya Ortak Savunma Örgütü" kurulması yönündeki teklifini reddederek Brejnev'in tepkisini aslında daha önceden çekmiş ve böylece Moskova'da Afganistan'ın işgali fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği 1970'de Pakistan'ın düşmanı Hindistan ile bir ittifak zaten yapmıştı. Zahir Şah'ın 1971'de Moskova'ya yaptığı ziyarette Brejnev kendisine Hindistan'la birlikte olup Pakistan'ın çökertilmesine yardım ederse, Afganistan'ın büyük Peştunistan kurulmasıyla ödüllendirileceğini söylemiş; ancak Şah komşu ve müslüman bir ülkeye saldırma anlamına gelen bu teklifi reddetmiştir.⁹⁷

Bu arada Afgan komünistleri arasındaki ayrılığı gideren Sovyet yönetimi darbe hazırlıklarını başlatmıştır. Ülkedeki anti demokratik kısıtlamalar ve ekonomik kötü gidişten memnun olmayan İslamcılar dahil diğer kesimler de Davut Han'ın yönetiminden hoşnut değillerdi. Nitekim ADHP'nin öncü kadrosunda yer alan ve bir suikat sonucu öldürülen Mir Ekber Hayber'in cenazesinde çıkan olaylardan sonra Davud Han Nurmuhammed Taraki ve Babrak Karmal'ı tutuklatıp Hafızullah Emin'i gözaltına aldırınca, sıranın kendilerine geleceğinden korkan solcu subayları harekete geçirmiş ve Davud Han yönetimine karşı 27 Nisan 1978 günü askeri darbe (İnkılab-ı Savr/Nisan Devrimi) yapılmıştır. Darbeciler kısa sürede Kabil'de devlet kurumlarını ele geçirmiş ve Muhammedzai hanedanını yıkan halkın yönetimi ele aldığını ilan etmişlerdir. İçlerinde Afganistan'da danışmanlık yapan Sovyet subay ve istihbaratçıların da olduğu darbeciler sonuna kadar direnen Davud Han ve yakınlarını hunharca öldürmüşlerdir. Askeri Devrim Konseyi'nin başına hapisten çıkarılan Nurmuhammed Taraki getirilmiştir. Burada dikkat çeken husus halktan kimsenin darbeye destek olmaması ve darbenin Afgan ordusu içindeki küçük bir grup tarafından Kabil ve çevre garnizonlarda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yeni yönetimde en güçlü kişi Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı sıfatlarını üzerinde

⁹⁶ Magnus, Naby, a.g.e., s.121-122.

⁹⁷ A.e., s.117.

toplayan Hafızullah Emin idi. Savr Devrimi ile birlikte ülkeye Sovyet danışman ordusu adeta akmaya başlamıştır. Yeni yönetim ilk iş olarak Sovyetler Birliği ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Afganistan bayrağı bile kıızıl bayrağa benzer hale getirilmiş, Davut Han dönemi devlet yetkililerinin tamamına yakını hapse atılmıştır. Kabil'in hemen doğu yakasındaki Puli Çarkhi hapishanesi muhaliflerle doldurulmuştur. Halki denilen Halk grubu iktidara hakim olduktan sonra devrimci ortakları Perçemileri de bilahare devletten tasfiye edeceklerdir. Yeni yönetimin birkaç ay içinde 30 bin kişiyi hapse attığı, iki bin kişiyi de idam ettiği uluslararası basında yer almıştır.⁹⁸

Savr Devrimi diye anılan bu askeri darbe Sovyetlerce memnuniyetle karşılanmış ve ülke üzerindeki Sovyet etkisi katlanarak artmaya başlamıştır. Yeni yönetimde Taraki Cumhurbaşkanı ve Başbakan, Babrak Karmal Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Hafızullah Emin de Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Başkanı olmuştur. Bunların üçünün de Peştun olması Afganistan'daki bitmeyen iktidar kavgasını anlamak açısından önemli bir ayrıntıdır. Radikal bir modernizasyon programı ile işe başlayan Peştun ağırlıklı bu rejim, daha ilk günden şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır. Ülkenin neredeyse yarısını kontrol altına alan direnişçilerin en güçlü olduğu bölgelerin Şii Hazaraların yaşadığı Bamyan ve Taciklerin çoğunlukta olduğu Badahşan gibi yerler olması dikkat çekicidir. Elbette Pakistan sınırına yakın bazı muhafazakar Peştun bölgelerinde de direnişçiler güçlüydü. 1979 yılı Mart ayında kuzey batıdaki tarihi Herat şehrindeki ayaklanma ancak hava bombardımanı ile durdurulabilmiş ve ölü sayısının 25 bini bulduğu iddia edilmiştir. Bu olay Taraki'nin yönetimde etkisini kaybetmesi ve Hafızullah Emin'in öne çıkmasına neden olmuştur. Bazı kaynaklarda Taraki'nin iktidarında 200 bin kişi katledildiği, sadece Herat'a yapılan hava bombardımanında 20 bin kişinin öldüğü belirtilmektedir.⁹⁹

Taraki yönetiminin aceleyle yaptığı Sovyetleştirme reformları kendi iktidarının sonunu getirecektir. Bunlardan en önemlisi toprak reformudur. Birisinin

⁹⁸ "Afganistan: Murders in the Mountains", **Time**, October 1, 1979, (Çevrimiçi) <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,947444,00.html>, 30 Ağustos 2019.

⁹⁹ Demirel, a.g.e., s.34.

toprağını zorla elinden almak Afgan gelenekleri ve İslami kurallara uygun bulunmadığından asla halk tarafından benimsenmemiş ve uygulanamamıştır. Özellikle ateizm propagandası halkın çok yoğun nefret ve tepkisini çekmiştir.

Afganistan bir çok açıdan son derece geri kalmış, içine kapanık ve geleneksel toplum yapısına sahip bir ülke olduğundan, aydınlar ve yöneticiler daima ülkeyi bu durumdan en kısa sürede kurtaracak bir formül arayışı içinde olmuştur. Batı'nın Pakistan'ı küstürmek istememesi vb. konjonktürel nedenlerle Sovyetler Birliğine yakınlaşma zorunluluğu doğmuş ve kısa vadede bu formülün sosyalizm olacağı geniş bir kabul görmüştür. Günlük yaşamda İslami kodların böylesine etkili olduğu bir toplumda sosyalist akımların bu derece güçlenmesinin arkasındaki gerçek budur. Dolayısıyla Afgan sosyalizmi ulus üstü, sınıf mücadelesine dayanan, enternasyonalist bir hareket değil, daha çok” milli demokratik devrim” kurgusunda yürüyen bir politik akımdır. Dolayısıyla içinde hem sosyalizm, hem Peştun milliyetçiliği hem de dönemsel olarak değişen ölçüde İslami motifler içeren bir ideolojidir. Taraki'den Necibullah'a kadar bütün komünist dönem devlet başkanları, önemli askeri liderler ve istihbarat yöneticileri Peştundur. Bu yüzden de komünist hareketler tutucu Peştun aşiretlerin gençlerinden de taraftar bulabilmiştir.¹⁰⁰ 1965'de yasallaşan ADHP içindeki Taraki'nin başını çektiği Halk kanadı daha fazla Peştun milliyetçisi iken, Karmal'ın Perçem kanadı daha kentli ve eğitilmiş her gruptan insanlara hitap eden sosyalist bir anlayışı temsil etmektedir. Buna karşın çok fazla güçlü olmasa bile Özbek Türkü Tahir Badahşi'nin liderliğindeki Sitem-i Milli isimli grup, hem Halk hem de Perçem gruplarını Peştun milliyetçisi olmakla suçlayarak Peştunlar dışındaki etnik gruplardan taraftar toplamıştır.¹⁰¹

ADHP'nin gizli tüzüğünde ideolojik olarak Marksist-Leninist bir parti olduğu ve işçi sınıfını temsil ettiği yazılıdır.¹⁰² Parti programı etnik eşitlik, sosyal adalet, özgürlükler gibi demokratik projeler içermiştir. Ancak uygulamada bambaşka bir tablo ile karşı karşıya gelinmiştir. Başlatılan tasfiye hareketi kapsamında 27 bin kişi

¹⁰⁰ Oliver Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul, Yöneliş, 1990, s.169.

¹⁰¹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.251.

¹⁰² Magnus, Naby, a.g.e., s.110.

idam edilmiş, bu dalgadan İslamcı, kraliyetçi ve solcuların hepsi nasibini almıştır. Yüz binden fazla eğitimli Afganlı ülkeyi terk etmiştir. Toprak ağalığını tasfiye etmeye yönelik toprak reformu aşiret sisteminden kaynaklanan direnç nedeniyle başarısız olmuştur. Öte yandan laik ve zorunlu eğitim sistemi özellikle kız çocuklarının okula gönderilmesi konusunda toplumda tepki yaratmıştır. Bu yüzden yeni düzene karşı kırsal kesimlerde hemen geniş çaplı ayaklanmalar başlamıştır. Din adamlarının artık klasikleşmiş “din elden gidiyor” kışkırtmasıyla öğretmenler öldürülmüştür. Komünist rejime karşı ilk ve güçlü direnişler Tacik ve Hazara bölgelerinde başlamıştır. “Tacik ve Hazara köylüleri yerel garnizonlara saldırarak Peştun askerleri öldürüyor, kimi zaman da Tacik kökenli subaylar isyancıların tarafına geçiyordu.”¹⁰³ Çünkü azınlıklar yeni rejimi sadece komünist bir yönetim olarak değil, Peştun iktidarının pekiştirilmesi olarak görmüşlerdi. Başlangıçta halkın genel isyanı şeklinde başlayan bu hareketler bir süre sonra İslamcıların kontrolüne girmiştir.

Sovyetler Birliği aceleyle tepeden inme reformların Afganistan’da iktidarın köktencilerin eline düşmesine neden olacağından kaygılandığı için, Kabil’de gücü elinde tutan Hafızullah Emin’in görevlerinden uzaklaştırılmasını planlıyordu. Kendisine kurulan komployu haber alan Emin, önce Taraki’ye bağlı adamları görevden almış, arkasından Parti Merkez Komitesi’ni de arkasına alarak Eylül 1978’de Taraki’nin görevden alınıp tutuklanmasını sağlamıştır. Tutuklu Nurmhammed Taraki hapishanede boğularak öldürülmüş ve Moskova’ya rağmen bu darbeyi gerçekleştiren Emin Cumhurbaşkanı olarak tüm gücü elinde toplamıştır. Hafızullah Emin de hareketini genellikle Sovyet eğitilmiş solcu Peştun subaylara dayandırmıştır. Emin’in en belirgin yanlarından biri de Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ın içişlerine bu denli karışmasına karşı olmasıydı. Hafızullah Emin diğer komünist liderlere oranla daha milliyetçi karakterde bir kişiydi. Bu yüzden doğrudan Sovyet yardımına bağlanmak yerine Bağılantısızlar Hareketi ile daha yakın olma ve ABD’den karşılıksız yardım alma yollarını aramıştır.¹⁰⁴ SSCB yönetimi bozuntuya vermeksizin yeni Afgan Cumhurbaşkanı’ni kutlamıştır. Ancak iplerin kendi ellerinden

¹⁰³ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.255.

¹⁰⁴ Beverly Male, **Revolutionary Afghanistan**, New York, St. Martin Press, 1982, s.200.

çıkmakta olduğunu gören Moskova, fazla milliyetçi buldukları Emin'in CIA ajanı olduğu propagandasına ve onu devirme hazırlıklarına başlamıştır. Bunun farkında olan Emin ise bir taraftan Sovyetleri yumuşatacak hamleler yaparken, diğer taraftan içerde kendisini güçlendirmek için halk tabanını genişletecek çalışmalar yapmıştır. Örneğin ülkede genel af yürürlüğe koymuş, Cemiyet-ül Ulema denilen din alimleri kurulunun desteğini sağlamak için kendisini “Büyük Emir” ilan ettirmiştir. Emin'in ABD'ye yaklaşma çabaları sonuçsuz kalırken, ülkedeki ayaklanmalar ve Mücahitlerin hükümete saldırıları sürekli tırmanmaya başlamıştır.¹⁰⁵

Sonuç olarak, uzun yıllar iktidarı ellerinde tutan Durraniler, 1978'deki komünist darbeyle birlikte iktidarı yine bir Peştun kabile olan Gılzai'lere kaptırmıştır. Birbirleri ile çatışmış olsalar da Taraki, Emin ve Karmal gibi solcu liderler ile mücahit liderlerinden Hikmetyar ve Seyyaf da Gılzai kabilesine mensuptur.¹⁰⁶ Hangi aşiret ya da kabileye ait olursa olsun, Afganistan'ın bağımsız olmasından itibaren Peştunların devlet organlarında önemli kadroları tekellerinde bulundurdıkları, çoğunluğu Peştun olmayanların oluşturduğu kuzey vilayetlerine bile yönetici olarak çoğunlukla Peştunların getirildiği görülmektedir.¹⁰⁷

Bu süreçte Afganistan'da Peştun hakimiyeti iki komşu ülke olan Pakistan ve ve SSCB tarafından desteklenmiştir. Pakistan kendi ülkesindeki Peştun nüfusu kontrol altında tutmak için Kabil'de kendisine dost bir Peştun yönetimden yanadır. Öte yandan, Savr Devriminden sonra Afganistan'a akın eden Sovyet danışmanlar kuzeydeki Türk ve Tacikler üzerinde çok fazla durmuşlardır. Bunun da sebebi Çin'in kuzey bölgede Özbek Türk'ü Dr. Tahir Badahşi'nin kurduğu Sitem-i Milli gibi bazı Maocu örgütler kanalıyla nüfuz alanı yaratmasını önlemek ve Sovyet yanlısı Peştun hakimiyetini pekiştirmektir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.101-110.

¹⁰⁶ Demirel, a.g.e., s.31.

¹⁰⁷ Magnus, Naby, a.g.e., s.50.

¹⁰⁸ A.e., s.124.

2.1.6 Afganistan’a Sovyet Müdahalesi

Belirtildiği üzere SSCB Afganistan’a çok yakından ilgi göstermeye 2’nci Dünya Savaşı’ndan sonra başlamış, Davud Han’ın darbe ile iktidarı ele geçirmesinden sonra Afganistan’a politik anlamda iyice angaje olmuştur. Ancak 1979’da gerçekleşen Sovyet işgali modern Afganistan’daki iktidar mücadelelerine dışarıdan yapılan ilk topyekün askeri müdahaledir.

2.1.6.1 Sovyet İşgali ve Direniş

Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgali Soğuk Savaş’ın bir parçası olup, ABD’nin aynı yıllarda İran’a karşı Irak’ta Saddam ile Mısır’da ise Camp David Anlaşması sonrası Enver Sedat ile kurduğu yakın ilişkiye bir cevap olarak görülmelidir.

Her emperyalist güç gibi Sovyetlerin Afganistan’ı işgalinin görünürdeki gerekçesi de dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Afganistan’da sosyalist sistemin ilerici ve reformcu yüzünü sergilemek ve anılan ülkeye barış ve istikrar getirmektir. Ancak işgalin asıl maksadı Afganistan’ın jeopolitik öneminde yatmaktadır. Afganistan coğrafyası ABD’nin en önemli bölgesel müttefiki Pakistan’a ulaşan en kısa yol ve Rusları sıcak denizlere yaklaştıran bir ara hedeftir. Öte yandan Afganistan’ın kontrol altına alınması halinde Çin ile Pakistan’ın irtibatını kesmek de mümkün olacaktır. Nitekim Kabil yakınındaki Bagram ve Herat yakınındaki Şindand hava üslerini Sovyetler bu günleri düşünerek inşa etmişlerdir.

Afganistan Savaşı, müslüman bir halkın 20 nci yüzyılın bir süper gücüne karşı kazandığı ilk silahlı mücadele olarak küresel cihadın yolunu açmıştır. Aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin çöküşünü hızlandıran bir gelişmedir.

1970’li yılların sonuna doğru ABD istihbaratında görevli analistlerin çoğunluğu Sovyetler Birliği’nin büyük kuvvetlerle Afganistan’a müdahale etmeyeceği görüşündeydi. Aslında Moskova’daki Komünist Parti yöneticileri de

Afganistan'ın bir Vietnam trajedisine dönüşmesinden endişe duydukları için doğrudan müdahaleye karşıydılar. Sovyetlerin müdahale için hazırlık yaptığı yönündeki raporların dahi CIA tarafından ciddiye alınmadığı iddia edilmektedir.¹⁰⁹ Dolayısıyla Sovyet işgali ABD ve Batı dünyası için stratejik açıdan baskın etkisi yaratmıştır.

Sovyet karar mekanizması müdahale için gönülsüz bir tutum sergilerken onları ikna eden iki önemli figürle karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi Afganistan'ı kaybetmemek gerektiğine inanan ve o dönemde KGB'nin başında olan Yuri Andropov'dur. Diğeri ise durumu yerinde görmek için kalabalık bir heyetle Kabil'de incelemeler yapan Sovyet Kara Kuvvetleri Komutanı General Ivan G. Pavlovsky'dir. Çekoslovakya'nın işgali tecrübesine de sahip olan Pavlovsky müdahaleden başka çare olmadığını Politbüro'ya iletmıştır. Sovyetleri pek saymayan Hafızullah Emin'in Ekim 1979'da yönetimi ele geçirmesi de müdahalenin yapılmasında etkili olmuştur. Solcu kimliği yanında muhafazakar Afgan toplumuna hitap etmeye de önem veren ateşli bir Peştun milliyetçisi olan Emin, Sovyetler tarafından Columbia Üniversitesi eğitimine atfen CIA ajanı olmak ve güneyde yeni bir Osmanlı İmparatorluğu kurma hevesi taşımakla suçlanmıştır. Bu durum İran'daki mollalar iktidarıyla birlikte İslami tehdidin büyümesi anlamına gelmekteydi.¹¹⁰ Bu düşüncenin etkisiyle, Brejnev liderliğindeki Politbüro 12 Aralık 1979'da müdahaleye onay verip, bu maksatla 40'ıncı Kızıl Ordu'nun kurulmasını emretmiştir.

Sovyet işgal hazırlıkları daha çok ülkede bulunan askeri danışman kadro tarafından koordine edilmiş ve 1968 Çekoslovakya işgalinin hazırlıklarını da yapmış olan Generaller Pavlovsky ve Yepishev 1979 yılında iki defa tetkik gezisi adı altında Afganistan'ı ziyaret etmişlerdir. Afganistan sınırına yakın olan bölgelerde büyük bir askeri yığınak yapılmış ve Hafızullah Emin'den ya Sovyet Ordusu'nu resmen ülkesine davet etmesi ya da istifa etmesi istenmiştir. Emin bu teklifleri kabul

¹⁰⁹ Bruce Riedel, **Ne Kazandık: Amerika'nın Afganistan'daki Gizli Savaşı (1979-1989)**, Çev.İkbal Saylık, İstanbul, Matbuat Yayın Grubu, 2014, s.35; ayrıca Bkz. Douglas MacEachin, "Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan: The Intelligence Communities Record", **Central Intelligence Agency Center for the Study of Intelligence**, 15 April 2007.

¹¹⁰ Rodric Braithwaite, **Afghantsy: The Russians in Afghanistan (1979-1989)**, London, Oxford University Press, 2011, s.77.

etmemiştir. Oysa Sovyet dış politikasının ana esaslarını belirleyen Brejnev doktrini hiç bir komünist yönetimin Sovyet yörüngesinden çıkmasına izin verilmemesini öngörmekteydi.

Bunun üzerine Sovyet hava hücum birlikleri 8 Aralık 1979'dan itibaren Bagram Hava Üssü ve Kabil Havaalanı'na indirilmeye başlanmıştır. Sovyet 105'inci Hava Hücum Tümeni Orta Asya'dan kaldırılan yaklaşık 300 kadar sorti ile 24 Aralık 1979'da Bagram Hava Üssü'ne indirildiğinde ABD'liler hareketin boyutları konusunda habersiz görünmektedirler. Akabinde iki Sovyet Motorlu Tümeni karadan Afganistan'a girerek biri Salang Geçidi üzerinden Kabil, diğeri ise Herat üzerinden Kandahar'a ilerlemişlerdir.¹¹¹ Hava alanlarıyla birlikte kuzey-güney bağlantısını sağlayan stratejik Salang Tüneli öncelikle kontrol altına alınmıştır. Öncü Sovyet birlikleri zaten bir direniş göstermeyen Afgan ordu birliklerini de etkisiz hale getirdikten sonra 24 Aralık'tan itibaren asıl işgal birlikleri kitleler halinde Afganistan'a havadan ve karadan girmeye başlamışlardır. İşgalci 40'inci Sovyet Ordusu Komutanı Mareşal Sergey L. Sokolov, 2'nci Dünya Savaşı, Vietnam ve Somali'de savaş tecrübesi kazanmış ve Komünist Parti Merkez Komitesi üyeliğine seçilmiş bir kişiydi; ancak henüz Afganistan'da başına geleceklerden habersizdir. İşgal birlikleri Türkmenistan'ın Kuşka, Özbekistan'ın Termez bölgesinden Afganistan'a girerek Mezar-ı Şerif ve Herat istikametlerine yönelmişlerdir. Hava köprüsü ile getirilen Sovyet birlikleri Kabil'in doğudan ve batıdan güvenliğini sağlayan Puli Çarkhi ve Karga garnizonlarını süratle ele geçirmişlerdir. 27 Aralık 1979'da Afganistan fiilen 85 bin kişilik bir Sovyet ordusunun işgali altındadır.

Ancak aslında kontrol altına alınan ülke değil, belli başlı şehirler ve ulaşım hatlarıydı. Bu yanlışın faturasının ne kadar ağır olacağı sonradan anlaşılacaktır. Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin şehrin dışında sığındığı Darülamen Sarayı'nda işgal kuvvetlerince kuşatılmış ve kendisine Sovyet birliklerini resmen davet yazısı imzalatılmaya çalışılmıştır. Burada direnmesine rağmen Sovyet Spetznaz komandoları tarafından yakalanıp Büyükelçilikte sorgulandıktan sonra 28 Aralık

---

¹¹¹ Riedel, a.g.e., s.36.

sabahı öldürülmüştür. Ancak radyoda Emin'in CIA ve ABD ajanı olduğu için Afgan Devrim Konseyi tarafından idama mahkum edildiği ve cezanın infaz edildiği duyurulmuştur. Yeni Devlet Başkanı Babrak Karmal ise 27 Aralık günü gece saatlerinde Afganistan'a dönerek Sovyet birliklerini resmen davet ettiğini kamuoyuna duyurmuştur. Oysa Sovyet birlikleri zaten Afganistan'dadır.

Cumhurbaşkanı, Başbakan, Parti Genel Sekreteri ve Devrim Konseyi Başkanı gibi bir çok görevi şahsında toplayan ve Perçem fraksiyonunun lideri olan Babrak Karmal rejimin zafiyetini bildiği için, halk tabanında desteğini güçlendirmek maksadıyla Emin karşıtı Halkileri ve hatta İslami kesimleri yönetime dahil etmeyi denemiştir. Konuşmalarına Besmele ile başlamak gibi yapay politik çıkışlar halk nezdinde hiçbir kabul görmemiştir. Babrak Karmal'ın komünistliği bir yana Sovyetlerin kuklası olduğu çok açıktır. Nitekim genel afı boşalttığı cezaevlerini kısa süre içinde muhaliflerle tıka basa doldurmuştur. Sovyetlerin Afgan solcularını birleştirme çabalarına rağmen Halki-Perçemi çatışması yeniden şiddetlenmiş ve Halkiler sistemden tasfiye edilmişlerdir. Perçemiler dahi kendi aralarında bölünerek bir kısmı Karmal ile ters düşmeye başlamışlardır. Karmal yönetimi tam bir Sovyetleştirme programı uygulamış, her devlet kademesine ve üst düzey bürokratin yanına bir Sovyet danışman yerleştirilmiştir. Aslında devlet Afganlar tarafından yönetilmemektedir. Kırsal kesimlerde Mücahitlerin kontrolündeki bölgeler her geçen gün daha da genişlemektedir. 1980'li yıllarda 50 binden fazla öğrenci Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerine eğitime gönderilmiş, Parti'nin gençlik teşkilatı güçlendirilerek Afgan gençliği aşırı derecede politize edilmeye çalışılmıştır. Babrak Karmal'ın en önemli icraatı KGB mantığıyla çalışan yeni bir gizli polis örgütü oluşturmaktır. Başında Dr. Necibullah'ın bulunduğu yeni devlet haberalma örgütü KHAD (Khedemat-ı İttılât-i Devleti) Afganistan'da yoğun bir devlet terörü kampanyası yürütmüştür. Ülke çapında çok etkili bir muhbir örgütlenmesi kurulmuş ve insanların günlük yaşamı dahi adım adım izlenir hale gelmiştir.

Karmal yönetiminin bir diğer politikası da Pakistan aleyhindeki faaliyetleri artırmak olmuştur. Bu maksatla, idam edilen Pakistan Başbakanı Butto'nun oğulları Mir Murtaza ve Şahnavaz'ı Afganistan'a davet ederek Ziya ül Hak aleyhinde

kullanmak ve Pakistan'daki Peştun ve Beluci ayrılıkçı hareketlerine destek sağlamak gibi etkili politikalar geliştirilmiştir. İçerde ise daha az komünist ve daha fazla milliyetçi görünmek için tedbirler alınmış, halkın benimsemediği toprak reformu gibi uygulamalar kaldırılmış veya askıya alınmıştır. Ancak bütün bu önlemler yeni Afgan yönetiminin halk tarafından yeni bir Sovyet kuklası olarak görülmesini engelleyememiştir.

Babrak Karmal'ın Afgan kültürü ile sosyalizmin bağdaşmadığını anladığı ve ülkede sosyalizmi yeniden inşa etmek için geçmiş yönetimlerin yaptığı hataların restore edilmesi yönünde tavır koyduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceyle öncelikle bir genel af ilan ederek zindanlardaki muhalifleri salıvermiş, yönetime her kanattan hatta ADHP dışından olanları da dahil etmiştir. Sosyalizmle İslam'ın mesajlarının benzer olduğu propagandasını yaparak, söylemlerinde İslami unsurlara yer vermiştir. Parti tabanını genişletmek için üye kaydı ve halk desteğini sağlayacak popüler altyapı yatırımlarına öncelik vermiştir. Bu dönemde Peştunca dışındaki dillerle eğitimin serbest bırakılmasına Peştunların tepkili olması özellikle dikkat çekicidir. Afgan tarihinin en yüksek okullaşma oranına ulaşılmıştır. Ancak bunlar dahi eğitilmiş ve kentli sınıf haricinde halk nezdinde kabul görmemiş, işgale karşı direniş ülkenin her tarafına dalga dalga yayılmaya başlamıştır. Direnişin öncülüğünü yapan İslamcı mücahitler batılılar tarafından "özgürlük savaşçıları" olarak selamlanmışlar ve haklarında romantik bir hava estirilmiştir. Ülkedeki komünist baskı ve işgali sona erdirmeye çalışan bu savaşçıların gerçekte ne kadar özgürlükçü oldukları ancak işgal bittikten sonra anlaşılacaktır. Aslında "...Sovyet işgali ve Afgan cihadı esnasında yaşananlar iki yüz yıldır bölge hakimiyeti için karşı karşıya gelen Rus ve Anglo-Sakson güçlerinin yeni bir kapışma savaşından ve Afganistan'a özgü etnik kavgaların tekrarından başka bir şey değildi."¹¹² Bu süreçte küresel güçlerin yerli ortakları modernistler ve tutucular olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Afganistan'da Sovyetlere karşı en fazla direnenler Taciklerdir. Bunun sebebinin Taciklerin daha muhafazakar olması değil, adı sosyalizm olsa bile yönetimin her el değişiminde Peştun ağırlığının artmasına gösterilen tepki olduğu değerlendirilmektedir.

---

¹¹² Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.263.

Savaşla birlikte Afgan halkı aşırı derecede politize olmuş ve etnik bir ayrılmaya uğramıştır. Kurulduğu 1747 yılından beri Afganistan'daki Peştun hakimiyetine genelde bir itiraz olmamıştır. Ancak savaşla birlikte Pakistan'a kaçan mülteciler arasında hem Pakistan yönetimi hem de mücahit örgütlerin Peştunlara ayrıcalıklar tanınması Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen gibi diğer etnik grupların uyanmasına neden olmuş ve onlar da açıkça Sovyet işgaliyle birlikte iktidardan pay istemeye başlamışlardır. Bu günkü iç çatışmanın kökeninde bu iktidar kavgasının yattığı açıkça ortadadır.¹¹³

Afganistan'da yerleştirilmeye çalışılan rejim bir çok açıdan yerli geleneklere, yaşam tarzına ve halkın inanç kültürüne uymamıştır. Bu yüzden 1978'de Taraki'nin bir darbe ile iktidara gelmesinden sonra çeşitli çap ve şiddette ayaklanmalar ve direniş hareketleri baş göstermiştir. Bunlar Sovyet işgalinden sonra daha da şiddetlenmiş ve ülke sathına yayılmıştır. Hatta bir çok kez ordu birlikleri de ayaklanmış ve birliklerden silahlarıyla birlikte toplu olarak Mücahitlere katılanlar olmuştur. Afgan ordusu bunlarla başa çıkmakta başarısız olmuş ve kırsal kesimle birlikte bir çok kasaba da Mücahitlerin kontrolüne girmiştir. Başlangıçta düzensiz ve koordinesiz tepki hareketleri olarak başlayan direniş Sovyet işgalinden sonra topyekün bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. İşgalin ve rejimin en güçlü olduğu Kabil'de bile grev, kepenk kapatma vb. pasif eylemlerle başlayan direniş, kısa sürede işgal karşıtı kitlesel gösteriler halini almıştır.

Nisan 1980'de Sovyet askerlerinin göstericilere ateş açması sonucu bir çok öğrenci hayatını kaybetmiş ve iki bin kadar öğrenci hapsedilmiştir.¹¹⁴ Mücahitler buna Kabil'de devlet görevlileri ve işgal kuvvetine karşı bir çok suikast ve bombalama eylemleriyle yanıt vermiştir. Bir çok vilayette çatışmalar sürerken, cihat ilan edilmiş olmasının moral desteği ve Afganistan halklarının savaşçı ve intikamcı özellikleri birleşmiştir. Geri kalmış ve ekonomisi tarıma dayalı bir ülke olan Afganistan'da savaş, kaybedecek fazlaca bir şeyi olmayan ve savaşa çok aşina olan sıradan insanları fazla etkilemiyordu.

¹¹³ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.13.

¹¹⁴ A.e., s.146.

Sovyet işgalinin sosyolojik sonuçlarından biri de geleneksel toplum yapısının ana unsurları olan aşiret reisleri, ağalar gibi yerel otoriteleri ortadan kaldırarak feodal yapıyı hırpalaması olmuştur. İlk bakışta olumlu bir gelişme gibi görülen bu durum ülkenin tüm değerlerinin çökmesine neden olmuştur. Çünkü feodal yapı yerine modern bir devlet sistemi ve merkezi otorite kurulamadığından, yerel kontrolü eline alan mücahit komutanları zamanla birer savaş ağasına dönüşmüş ve çıkarlarına göre sık sık saf değiştirerek hak ve adalet kavramları rafa kaldırılmıştır.¹¹⁵ Afganistan'ı ve Sovyetlere direnişi anlayabilmek için, savaşın efsanevi isimleri olan bazı şahsiyetlerin kişiliklerinin incelenmesi gerekmektedir.

Tacik asıllı Ahmet Şah Mesud siyaseten yine Tacik olan Burhaneddin Rabbani'nin Cemiyet-i İslami örgütüne bağlı olmakla birlikte Mücahidler arasında gerçek anlamda askeri konulardan anlayan, düzenli bir ordu yapısına yakın bir askeri örgütlenmeye sahip belki de tek liderdir. Mesud, Che Guevera, Mao ve Ho Chi Minh'in yazdıkları gerilla savaşı eserlerini incelemiş ve Pakistan gizli servisi ISI tarafından askeri konularda eğitilmiştir. İşgalcilere karşı asla mağlubiyet yüzü görmeyen ve üslendiği bölgeleri girilmez kılan Mesud haklı olarak "Pencşir Aslanı" olarak anılmaya başlamıştır.¹¹⁶ Sovyet işgalcilere karşı büyük başarılar kazanmış olan Mesud'un ana üslenme bölgesi Kabil'in yüz kilometre kadar kuzeyinde bulunan Pencşir vadisidir. Mesud'un çocukluğu Afgan ordusunda albay olan babasının görevi gereği Kabil'de geçmiştir. Kabil'deki mühendislik öğrenimini 1978 komünist ihtilali nedeniyle yarıda bırakarak yeni yönetime karşı memleketi olan Pencşir bölgesinde silahlı mücadeleye başlamıştır. Yakınındaki adamları genellikle hemşehrisi yüksek öğrenimli Taciklerden oluşmuştur. Kendisi İslamcı bir görüşe sahip olmasına rağmen kontrolü altındaki bölgelerde diğerlerine oranla daha özgürlükçü bir yönetim sergilemiştir. Sovyetlere karşı direniş safhasında büyük başarılar elde etmesine rağmen, Sovyetlerin çekilmesinden sonra hemen Kabil üzerine yürümemiş olması, Necibullah yönetiminin devrilmesinden sonra girdiği Kabil'i 1996'da Taliban'a savaşmadan terk etmesi halen eleştiri konusudur. Taliban'ın Kabil'i ele

---

¹¹⁵ A.e., s.12.

¹¹⁶ Peter B. DeNeufville, "Ahmed Shah Massoud and the Genesis of the Nationalist Anti-Communist Movement in North Eastern Afghanistan, 1969-1979", **Doktora Tezi**, Mediterranean Studies Programme, King's College, University of London, May 2006, s.76-106.

geçirmesinden sonra, General Dostum ve Hazaraların lideri Kerim Halili ile işbirliği yapmaya başlamış ve böylece oluşan Kuzey İttifakı Rusya ve Hindistan tarafından askeri açıdan desteklenmiştir. Pencşir Vadisi ve kısmen Salang Tüneli'nden geçen ulaştırma hattını kontrol ederek, Kabil'i sürekli baskı altında tutmasına rağmen Ahmed Şah Mesud savaş boyunca Pakistan ve ABD'den fazla destek alamamıştır. Çünkü Pakistan daha radikal İslamcı ve Peştun olan grupları destekliyordu. Mesud İngilizlerden nispeten daha fazla destek görmekteydi.¹¹⁷ Mesud Nisan 2001'de Fransa ve Belçika'ya yaptığı gezide Taliban'a yaptığı desteği çekmesi için Pakistan'a baskı yapılmasını istemiştir.¹¹⁸ El Kaide, Taliban yönetiminin önündeki son engel olduğunu düşündüğü Ahmed Şah Mesud'u 9 Eylül 2001'de bir suikastle ortadan kaldırmıştır. Bu olaydan sadece iki gün sonra ise ABD'de 11 Eylül saldırıları gerçekleştirilmiştir.

General Raşid Dostum ya da gerçek adıyla Abdurreşid Dostum Afgan savaş ve siyasetinin kırk yıllık değişmeyen figürlerinden birisidir. Şibirgan eyaletinde fakir bir Özbek ailenin çocuğu olarak 1955'de dünyaya gelen Dostum genç yaşında Afgan Demokratik Halk Partisine katılmış ve Perçem grubu içinde yer almıştır. Kraliyet dönemlerinde iktidarda aslan payı Peştunlara ait olmakla birlikte, Tacikler de gerek nüfusları gerekse Farsi kültürün gücü nedeniyle azınlıklar arasında nispeten ayrıcalıklı bir yere sahipti. Komünistler 1978'de iktidara geldiğinde tüm etnik gruplara eşit haklar tanıyacaklarını ilan ettiklerinden Türkler yeni iktidara sempati ile yaklaşmıştır. Ancak komünistlerinki aslında 1917 devriminden sonra Bolşeviklerin Rus imparatorluğu sınırları içindeki farklı halklara zaman kazanmak için uzattıkları havuç benzeri bir hamledir. Raşid Dostum da bu atmosfer içinde yeni rejimin kendisini korumak için kurduğu sivil muhafız birliği olan "Melişe"ye katılmış ve kendisine Özbek ve Türkmenlerden kurulu bir askeri güç oluşturmuştur. Taraki'nin 1978'de gerçekleştirdiği Savr Devrimi'nden sonra Perçem yanlılarının tasfiyesi üzerine Dostum da Pakistan'a kaçmıştır. Sovyet işgalinden sonra Afganistan'a dönen Dostum, Sovyetlerle uyum içinde çalışarak, kuzeyde doğal gaz yataklarını koruyan

---

¹¹⁷ Riedel, a.g.e., s.61-66.

¹¹⁸ Gary Schroen, **First In: An Insider's Account of How the CIA Spearheaded the War on Terror in Afghanistan**, New York, Ballantine Books, 2006, s.89.

milis kuvvetlerinin başına geçmiştir. Dostum cesur, sert ve zaman zaman acımasız uygulamaları olan karizmatik bir kişiliktir. Askeri eğitim ve tecrübesini çatışma alanlarında elde etmiştir. Necibullah döneminde Afgan gizli polis örgütü KHAD'da da aktif görevler almıştır. Mücahitlere karşı komünist yönetimi savunan Cevizcan Tümeni'ni oluşturarak başarılar elde etmiş ve 7 nci Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Üç tümen, 60 MİG savaş uçağı, 20 helikopter ve 200 tanktan oluşan kuvvetiyle Mücahitlerin 1989'daki Celalabat taarruzunu durduran kişi Dostum'dur. Oldukça zeki ve gelişen koşullara uymakta yetenekli olan Dostum, Sovyetler Birliği'nin çökmesi üzerine derhal Mücahitlerin safına katılarak Kabil'in ele geçirilmesi ve Necibullah yönetiminin devrilmesinde yaşamsal bir rol oynamıştır.

Raşid Dostum komünist rejimin çöküşünden sonra da "Cümbüş-i Milli İslami Afganistan" adı altında bir örgüt oluşturarak, merkezi Mezar-ı Şerif kenti olan ve doğuda Kunduz'dan batıda Herat'a kadar uzanan Afgan Türkistanı'nı kapsayan bölgede bir yönetim kurmuştur. Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile yapılan ticaret ve sağlanan nispi güvenlik ortamı nedeniyle bu dönemde Kuzey Afganistan hızlı bir ekonomik gelişme göstermiştir. Rusya da Afganistan'da beliren köktenci tehdide karşı Dostum yönetimine destek vermiştir. Seçimle örgütün başına geçen, 50-60 bin kişilik silahlı bir ordu ve mütevazı bir hava kuvvetine sahip olan Dostum artık Afganistan'ın kaderinde söz hakkı olan bir aktör haline gelmiştir. Türkiye, İran, Özbekistan, Rusya gibi devletlerin desteğini almayı başarmıştır. Kendi içinden uğradığı ihanet dolayısıyla Taliban'ın 24 Mayıs 1997'de Mezar-ı Şerif'i ele geçirmesine engel olamayan General Dostum, önce Özbekistan sonra Türkiye'de kısa süre kaldıktan sonra tekrar ülkesine dönüp aynı yıl sonlarında Kuzey Afganistan'a yeniden hakim olmuştur. Taliban'ın yönetimden uzaklaştırılmasında ABD'liler ile birlikte saf tutmuş ve son olarak Eşref Gani yönetiminde Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı olarak yer almıştır. Lehide ve aleyhinde çok fazla şey söylenen Dostum, ülkede ulusal bir azınlık olan Türk asıllıların hak ve çıkarlarını korumak için sürpriz politik manevralar yapmış ve bölgesini nispeten savaşın yıkıcı etkilerinden korumaya gayret etmiştir. Gönülsüzce de olsa bu uğurda

bazen komünist bazen mücahit görünmekten, iddialara göre bazı hukuk dışı ve sert uygulamalar yapmaktan çekinmemiştir.¹¹⁹

Afganistan cihadının kilit isimlerinden birisi de Celaleddin Hakkani'dir. ISI ile adeta eklemlenmiş bir görüntü veren Hakkani, Taliban hareketinin de önemli bir bileşenidir. Pakistan sınırında Paktia vilayetinden varlıklı bir ailenin oğlu olan Hakkani'nin Durand hattının iki tarafında yani her iki ülkede aşiret akrabaları yaşamaktadır. Pakistan tarafında yer alan Hakkani Medresesi, Deobandi öğretilerine göre kurulmuş ve Pakistan ve Afganistan'daki Peştun toplumunda radikal İslami akımlar için önemli bir kaynak durumundadır. Sünni Deobandi okulun son dönemde Suudi Vahabi akımının önemli ölçüde etkisinde kaldığını belirtmek yerinde olacaktır. Celaleddin Hakkani uzun süren militan kariyeri sonunda Host, Paktia ve Nangarhar bölgelerinde önemli bir güç oluşumu sağlayarak Pakistan sınırındaki Zhawar Vadisini Mesud'un Pencşir'i gibi Sovyetlere karşı güçlü bir askeri direnek bölgesi haline getirmiştir. Burası aynı zamanda Pakistan'dan gelen yardımların Afganistan'a giriş yeridir. Sovyetler bu vadiye büyük operasyonlar düzenlemişlerse de tamamını kontrol etme veya elde tutmayı başaramamışlardır. Hakkani Suudilerden ve özellikle Usame bin Ladin'den de büyük maddi destek görmüştür. Yabancı cihatçılar da öncelikle Hakkani grubu ile hareket etmişlerdir. Hakkani 1990'larda Taliban'a katılmıştır.

Mücahitler etnik köken ve dini inanç yani mezhep temelinde örgütlenmiş bir yapıdır.¹²⁰ Peşaver'de kurulan yedi Sünni mücahit grubundan altısı Peştun, birisi ise Tacikler tarafından kurulmuştur. Sovyet işgaline karşı mücadele sürecinde bütün direniş gruplarının referansı İslamdır. Çünkü İslami yaklaşım, birleştirici ve vatanın işgalciden kurtarılması için cihat fikrini kitlelere benimseten bir ideolojiydi. Oysa isminde İslam sözcüğü geçen her örgüt radikal İslamcı değildi. İşgale karşı savaşan ve Pakistan'ın tanıdığı yedi Sünni mücahit örgütünden dördü radikal, üçü nispeten

---

¹¹⁹ Raşid dostum hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Brian Glyn Williams, **The Last Warlord: The Life and Legend of Dostum, The Afgan Warrior Who Led U.S. Special Forces to Topple the Taliban Regime**, Chicago, Review Press, 2013; Antonio Giustozzi, **Empires in the Mud: War and Warlords in Afghanistan**, New York, Columbia University Press, 2009.

¹²⁰ Riedel, a.g.e., s.59.

ılımlı İslamcı görüşlere sahipti. Bazı kaynaklarda bunlardan dördü İslamcı üçü ise gelenekçi olarak nitelendirilmektedir. Aslında tamamı dindar insanlardan oluşan bu gruplardan İslamcı olarak etiketlenenler radikal görüşlere sahip olan ve ülkede İslami esaslara göre yeni bir rejim kurulmasını isteyenler, gelenekçiler ise monarşinin geri gelmesini ve kısmen laik bir yönetim oluşturulmasını savunanlardır. İslami grupların en radikal olanı ISI tarafından en fazla desteklenen ve acımasızlığıyla tanınan Peştun asıllı Gülbettin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami grubuydu. Tacik asıllı ilahiyatçı Burhaneddin Rabbani'nin Cemiyet-i İslami'si, Abdürrabbilresul Seyyaf'ın İttihad-ı İslami'si ve yine dini eğitilmiş bir Peştun olan ve üniversitede örtüsüz kadınların yüzüne kezzap atmakla ünlü Mevlana Yunus Halis'in Hizb-i İslami grubu da İslami mücahit gruplarıydı. Gelenekçi gruplar ise Seyid Ahmed Geylani liderliğindeki Mehaz-ı Milli İslami (Milli İslami Cephe), Sibgatullah Müceddidi liderliğindeki Jabha-i Nijat-ı Milli (Milli Kurtuluş Cephesi) ve Mevlana Nabi Muhammedi liderliğindeki Harakat-i İnqılab-i İslami (İslami Devrim Hareketi) idi.¹²¹ Radikal örgüt liderleri arasında yer alan Gülbettin Hikmetyar işgalci Sovyet birliklerinden ziyade rakibi mücahit örgütleriyle özellikle de Taciklerin çoğunlukta olduğu Cemiyet-i İslami ile mücadele etmiştir. Hikmetyar Türkiye'ye ve Afganistan'daki Türk kökenli kişi ve örgütlere karşı sert tutumuyla bilinen bir kişidir.

Mücahitler arasında başlangıçta etnik ayrılıklar ortak düşman karşısında önemli bir sorun yaratmamakla birlikte, direniş ilerleyip başarı olasılığı arttıkça etnik rekabet açığa çıkmaya başlamıştır. Tacik Ahmed Şah Mesud'un uluslararası bilinirlik ve ünü arttıkça bu rekabet daha da şiddetlenmiştir. Bu arada radikal İslamcılar ile geleneksel İslamcılar arasındaki rekabet ve çatışma da en az etnik ayrılıklar kadar keskindir. Hikmetyar'ın birleşik bir mücahit cephesi kurulması yönündeki çabalara şiddetle karşı durması bu ayrışmanın bir göstergesidir.

1981 yılında kuzey bölgedeki Türk asıllıları bir çatı altında toplamak için Muhammed Azad Beg Kerimi tarafından kurulan Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı, Afganistan'da bağımsız bir İslam Devleti kurulması ve her etnik grubun

---

¹²¹ A.e., s.60-61.

nüfusu oranında devlette temsil edilmesini öngörmüştür. Ancak bu örgüt başta Peştunlar olmak üzere dış aktörler tarafından tanınmamıştır.¹²² Oysa geçmişte Rus yayılmacılığı nedeniyle yurtlarını terk ederek Afganistan'a sığınmış olan Türkler'deki Rus düşmanlığı Mücahitlerin konsantrasyonunu artıran ana faktörlerden biridir.¹²³ Hazaraların Hizb-i Vahdet örgütü ise Şii doktrinine göre teşkil edilmiş ve ABD ve Pakistan yerine İran tarafından desteklenmiştir.

ISI tarafından Pakistan üzerinden mücahitlere akıtılan dış yardımların aslan payı Peştunlara, onların içinde ise doğuda ve Kabil civarındaki Gılzai Peştunlarına akıtılmıştır. Peşaver'de Pakistan'ın resmen tanıdığı yedi mücahit grubun hiç birinin lideri Durrani Peştun'u değildir. Kandahar merkezli Durraniler Gılzai'lara göre daha az yardım almışlar ve cihadı İslami temele değil aşiret esasına göre örgütlemişlerdir.¹²⁴ Kandahar direnişçilerinin belli ki hedefleri Sovyetleri kovmak ve sürgündeki Durrani Kral Zahir Şah'ı tekrar tahta oturtmaktır. Bu yüzden radikal İslamcı olanlar değil gelenekçi olan mücahit örgütler bu bölgede daha fazla taban toplamıştır. Nitekim sonradan Taliban'ın lideri olacak Molla Ömer de bu dönemde Mevlevi Yunus Halis'in Hizb-i İslami'sine katılmıştır. Ancak radikal İslamcı örgütler 1992'den sonra gelenekçi kadroları ortadan kaldırmışlardır.

İslamın ilk yıllarına dönmeyi savunan köktenci akımlar ile İslamın günümüz gerçekleriyle var olmasını savunanlar arasındaki bu ayrışma, Afganistan'da işgalin sona ermesiyle başlayan iç savaşın da sebeplerinden biridir. Radikal İslamcı hareketler ve liderleri beklendiğinin aksine toplumun tutucu kırsal kesimlerinde değil, nispeten kentli ve eğitilmiş kesimlerinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu liderler fakir ve çaresiz Afgan köylü gençlerini savaş alanına sürerken, kendileri çatışma bölgelerine hiç gitmeyip örgütlerini Pakistan'dan yönetmişlerdir.

İslami direniş örgütlerine ilave olarak, bazı üst düzey komutanlar hariç Afgan ordusu da işgalcilere karşıydı. Bu yüzden firar ederek mücahitlere katılan çok sayıda

---

¹²² Demirel, a.g.e., s.44.

¹²³ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.149.

¹²⁴ Raşid, a.g.e., s.27.

asker vardır. Afgan yönetimi firarlardan kaynaklanan bu açığı “Melişe” adı altında kurduğu milis örgütü ile doldurmaya çalışmıştır. Ancak yaş olarak askerlik çağı dışına çıkmış olanlar ya da küçük çocukların bu maksatla silah altına alınması halkın tepkisini çekmiştir.

Afganistan’daki savaş klasik bir gayri nizami harp yani gerilla savaşıydı. Mücahitler daima küçük gruplar halinde arazi ve düşmanın özelliklerini istismar etmek suretiyle baskın, pusu, el yapımı patlayıcı (EYP) vb. taktikleri kullanarak savaşımlardır. Bahar ve yaz mevsimlerindeki askeri hareketlilik kışın yerini sessizliğe terk etmekte ve mücahitler bu dönemde yurt içindeki ya da Afganistan’daki kamplarında toparlanma olanağı bulmaktaydı.

Kızılordu Afganistan’da çözümü çok zor hatta imkansız sorunlarla karşılaşmıştır. Sovyet askerlerine Afganistan’da emperyalistlere karşı savaşacakları propagandası yapılmışken karşılarında Afgan halkını bulmuşlardı. Mücahitlerin uyguladığı gayrinizami harp teknikleri düzenli ordu askerlerinin yabancı olduğu usuller idi. Sovyet ordusu genelde yerel halkla daha kolay iletişim kuracakları gerekçesiyle genelde Orta Asyalı müslüman askerleri getirmişlerdi. Oysa tam tersine, bu askerler aynı inancı paylaştığı ve kimi zaman aynı etnik gruptan akrabaları olan Afganlara silah doğrultmakta en azından tereddüt etmişlerdir. Hatta bir çoğu firar edip Mücahitlere katılmışlardır. Öte yandan Kızılordu askerleri yiyecek, içecek ya da elektronik eşya satın almak için kendi birliklerinden silah ve mühimmat çalarak Mücahitlere satmaktan dahi geri durmamışlardır. Çünkü asker harçlığı günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Ayrıca uyuşturucu madde kullanımı askerler arasında çok yaygınlaşmıştır.¹²⁵

Başlangıçta 80 bin kişilik bir işgal kuvveti olarak kurulan 40’ıncı Kızıl Ordu, sonradan mevcudu 110 bin kişiye kadar çıkan üç motorlu tümen, bir hava hücum tümeni, dört piyade tugayı, iki hava indirme tugayı, iki özel kuvvet tugayı ve diğer destek birliklerinden oluşuyordu. Alanda 600 tank, 1800 zırhlı personel taşıyıcı ve

---

¹²⁵ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.157-160.

muharebe aracı, 900 top ve 500 kadar uçak ve helikopter bulunuyordu.¹²⁶ Bu kuvvet Afganistan gibi büyük ve zor bir coğrafyadan oluşan bir ülkeyi kontrol altına almakta yetersiz kalmıştır. Kaldı ki 40'ıncı Ordu on yılda yedi komutan değiştirmesine rağmen hiçbirinin performansı öncekinden ileriye geçememiştir. CIA tarafından savaşın Sovyetlere 1987'ye kadar maliyetinin 50 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir ki, bu ölçekteki bir sınır ötesi askeri hareket için gayet mütevazı bir rakamdır.¹²⁷

Gözden kaçırılmaması gereken bir husus da işgalden sonra Sovyetlerin Afganistan'da yeni bir ulus inşa etme iddiasıyla çok kapsamlı yatırımlar başlatmalarıdır. Ülkenin bir çok bölgesinde büyük konut, sanayi, ulaşım ve enerji projeleri hayata geçirilmiş; Afgan ordusu 1979'daki 25 bin kişilik mevcuttan 150 bin asker, 400 uçak ve 100 helikopterden oluşan hatırı sayılır bir askeri güç seviyesine çıkarılmıştır.¹²⁸ Sadece 1982-1986 yılları arasında Afganistan'a yapılan Sovyet yardımı 7,5 milyar doları bulmuştur.¹²⁹ Afganistan'da sosyalist dönem demokrasi ve insan hakları bakımından korkunç olaylara sahne olmasına rağmen, eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, sanayi, tarım, spor ve sanat gibi alanlarda o güne kadar ülkede hiç olmadığı ölçüde ilerlemeler sağlandığı bir dönem olarak anılmaktadır.

Sovyet Ordusu ağırlıkla Kabil ve Bagram bölgesiyle Salang Geçidi, ana ulaşım hatları ve kuzeyde sınıra yakın bölgeleri kontrol altına almak üzere konuşlanmıştı. Ülkenin çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin neredeyse tümü mücahitlerin kontrolündeydi. Direnişçilerin güçlü olduğu Pencşir Vadisi gibi kırsal alanlara yapılan Sovyet operasyonları istenen sonuçları üretmemiş, Ruslar çekildiklerinde mücahitler yeniden her şeye hakim olmuşlardır. Ruslar direnişçilere karşı mücadele adına en acımasız terör yöntemlerini uygulamaktan çekinmemiş ve bu yüzden sivil halk ağır maliyetler ödemek zorunda kalmıştır. Örneğin Kandahar'ın nüfusu hava bombardımanları ve çatışmalar nedeniyle 250 binden 25 bine kadar

¹²⁶ Braithwaite, a.g.e., s.136, 122, 342-345.

¹²⁷ George Washington Üniversitesindeki Ulusal Güvenlik Arşivi'nde gizliliği kaldırılan bir bilgidir. Riedel, a.g.e., s.43.

¹²⁸ Braithwaite, a.g.e., s.36.

¹²⁹ Artemy M. Kalinovsky, **A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, Boston, Harvard University Press, 2011, s.134.

düşmüştür. Ülkenin bütününde 1 milyon kişi yaşamını yitirmiş, 5 milyon kişi mülteci olarak Pakistan ve İran'a geçmiştir.¹³⁰

Kırsal alanı kontrol altında tutan direnişçiler 1984'den itibaren çatışmaları ağır roket ateşi altına almaya başladıkları şehir merkezlerine taşımışlardır. 1986'dan itibaren Ziya ül Hak'ın insiyatifi ile Afganistan'a Stinger silahının sokulması ve Suudilerin parasal desteğinin artmasıyla Sovyet ordusu iyice baskı altına alınmış oluyordu.

Sovyet ordusunun Afganistan'daki önemli sorunlarından birisi karar verme sistemi ve raporlaşma zincirinin uzun ve karmaşık olmasıdır. İşgal kuvveti doğrudan Moskova'dan değil Orta Asya'daki Türkistan Askeri Bölge Komutanlığı tarafından yönetilmekte idi. Üstüne üstlük Sovyet liderliği 1982'de Brejnev, 1984'te Andropov, 1985'de de Çernenko'nun ölümüyle istikrarsız bir döneme girmişti.

Mücahitler ise ulusal ölçekte kurumsal bir komuta yapısına sahip olmayıp yerel liderler tarafından ademi merkezi bir şekilde yönetilmekte ve verdikleri kayıplar sistemde herhangi bir çöküşe neden olmamaktaydı. Genel koordinasyon Pakistan istihbaratı ISI tarafından yerine getirilmekteydi. Pakistan savaş bölgesi dışında olduğundan, hem direnişi sekteye uğratmak hem de sınır ötesinin direnişçiler için güvenli bir üs olmasının önüne geçmek mümkün değildi.

Sovyet işgal ordusu mevcudu sonradan 140 bine kadar çıkmış, 40 bin kişilik bir kuvvet de Afgan sınırında hazır bekletilmiştir. Harekat boyunca 25 bin Sovyet askeri hayatını kaybetmiş ve bunun üç katı kadarı yaralanmıştır. Toplumun üstlenmekte isteksiz olduğu bu maliyet bir süre sonra Sovyetler Birliğinde savaş karşıtı tepkilere yol açmaya başlamıştır.

İşgalin sürdüğü on yıllık süreçte Afgan halkının maruz kaldığı zulüm ve vahşet belki de Afganistan yenilgisinin en önemli nedenidir. Mücahitlerin vur-kaç

---

¹³⁰ Robert Kaplan, **Soldiers of God: With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan**, New York, Vintage Books, 2001, s.184-188.

taktiklerine karşı çaresiz kalan Sovyet birlikleri hedef gözetmeksizin ağır misilleme bombardımanlarına başvurmuş ve bundan en büyük zararı sivil halk görmüştür. Sovyet ordusunun Afganistan'da kimyasal silah kullandığı ve yeni silahlarını denediğine dair kuvvetli kanıtlar vardır.¹³¹

Savaş sırasında ülkesini terk eden yaklaşık 5 milyon Afganlının büyük çoğunluğu Pakistan'a, bir kısmı da İran'a geçmiştir. Özellikle Pakistan tarafında sınırdan 30-40 kilometre mesafede bir çok mülteci kampı kurulmuştur. Bu kamplar da etnik grup esasına göre ayrılmıştır. Peştunlar ayrı Tacikler ayrı Türkler ayrı kamplara yerleşmişlerdir. Buradan da Afgan toplumunun tam anlamıyla tek bir millet haline gelemediği kolayca anlaşılmaktadır. Kamplarda genellikle sıradan yoksul insanlar kalırken, varlıklı olanlar Peşaver, Quetta veya daha iç kesimlerdeki Pakistan şehirlerinde kendilerine yeni bir hayat kurmuşlardır. Yetersiz sağlık koşulları nedeniyle salgın hastalıklardan çocuklar başta olmak üzere on binlerce mülteci hayatlarını kaybetmişlerdir. Pakistan hükümetinin imkansızlıkları, BM'nin de yeterli miktarda kaynak ayırmaması nedeniyle kamplarda tam bir sefalet yaşanmış, kamp yerleri sık sık Sovyet uçakları tarafından bombalanmış ve bu durum ileride değineceğimiz gibi Taliban gibi terörist grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Afganistan işgal edildikten sonra Sovyetler Birliğinin Hint yarımadası ve sıcak denize inmesinin önündeki engel olarak Pakistan'ın kalması, anılan ülkenin jeostratejik önemini artırmıştır. Pakistan'da Ziya ül Hak'ın iktidara gelmesi ve 1980'li yıllarda ABD tarafından Pakistan'a büyük ekonomik ve askeri yardım sağlanmasını bu açıdan okumak gerekmektedir. Pakistan'a yapılan askeri yardımların bir kısmı Mücahitlere ulaştırılmak içindi. Karaçi limanında indirilen silah ve mühimmat Peşavere getirilip Mücahitlere dağıtılıyordu. Bu yardımların toplamı 1,5 milyar dolara yaklaşmıştır.¹³²

¹³¹ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.168-170.

¹³² A.e., s.153, Selig S. Harrison, "Afghanistan: Soviet Intervention, Afghan Resistance and the American Role", **Low Intensity Warfare: Conterinsurgency, Proinsurgency and Antiterrorism in the Eighties**, Ed. by Michael T. Clare, Peter Kornbluh, New York, Pantheon, 1988, s.183-206.

Afganistan'daki etnik rekabet BM'nin mültecilere dağıttığı yiyecek tahsisatının dağıtımında da kendisini göstermiştir. Gıda dağıtımını yapan Pakistanlı memurlar Peştun asıllı olduklarından aslan payını Peştun mülteciler alırken, Özbek ve Türkmenler hakları olan tahsisatın yarısını almışlardır.¹³³ Yine Savabi kampındaki Afganistan Türkü mülteciler Patanların ve Hikmetyar'ın adamlarının ağır baskısı altında kalmışlardır. Kampta Türkçe eğitim yapılmasına dahi izin verilmemiş; Atatürk posterleri zorla indirilmiştir.¹³⁴ ABD silahlarının Mücahit gruplar arasında dağılımında da ülkedeki etnik rekabet ve mücadelenin izlerini bulmak mümkündür. Örneğin Afganistan Türklerinin "Kuzey Afganistan İlleri İslam Birliği" isimli örgütü ile Hazaralara silah verilmiyordu. Pakistan yetkilileri Mücahitlere sağlanan dış desteğin dağıtımında, Hikmetyar başta olmak üzere kendisine yakın olan Peştun asıllı grupları kayırmıştır. Yerel memurlar veya mücahitler bir kısım silahı da pazarda parayla satarak büyük gelirler elde etmişlerdir.

Bu arada mültecilerin Pakistan'ın kuzeyini adeta kanunsuzluk cenneti haline getirdiğini, bölgede uyuşturucu ve silah ticareti, her türlü kaçakçılık, sahtecilik ve casusluk faaliyetinin sıradan hale geldiğini tespit etmek gereklidir.

Sovyetlerin Afganistan'da bir askeri felaketle karşılaşmasında en büyük pay sahibi olan şahıs Pakistan Devlet Başkanı Ziya ül Hak'tır. Ziya ül Hak bölgede İslami yapıyı güçlendirme ve Pakistan'ı İslam dünyasının öncü ülkesi yapmak istiyordu. Afganistan'da Sovyet işgaline karşı direnişin örgütlenmesindeki merkezi rolü bu sebeptir. Kendisini Genelkurmay Başkanı yapan Başbakan Zülfikar Ali Butto'yu bir askeri darbe ile devirip idam eden Ziya ül Hak 1977'de iktidara gelmiştir. Bir askeri diktatör olmanın ötesinde eğitilmiş bir kişi ve iyi bir oyun kurucu olan General Ziya İslamcı düşünceye sahip olup, Pakistan'ın İslamcı partisi Cemaat-i İslami ile ilişki içindeydi. Orduyu da İslamileştiren Ziya ül Hak, asker olmasına rağmen politikaya yatkın ve hırslı bir kişiliğe sahipti. Pakistan'daki medrese sayısı

¹³³ Oğuz, , **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.173-174.

¹³⁴ A.e., s.178-179.

onun zamanında on kat artarak 1988’de 8 bini bulmuştur. Gayrı resmi olarak çalıştırılan medrese sayısı ise 25 bin civarındadır.¹³⁵

Ziya ül Hak istihbarat örgütü ISI’nın başına sınıf arkadaşı ve Peştun asıllı General Akhtar Abdur Rahman’ı getirmiştir. Yetenekli bir istihbaratçı olan General Akhtar özellikle Peştun asıllı Afgan mücahit gruplarıyla yakın ilişkiler kurup, onlara pozitif ayrımcılık yapmaktan çekinmemiştir. İkilinin düşüncesine göre Pakistan’ın en büyük düşmanı Hindistan onun da en büyük müttefiki Sovyetler Birliği’dir. Hindistan’la 1948, 1965 ve 1971’de yapılan savaşlar, Doğu Pakistan’ın elden çıkması ve Bangladeş’in bağımsızlığı ve devam eden Keşmir sorunu, onların bu tespitlerinde haklı olduklarını göstermektedir. Onlara göre Afganistan’ın Sovyetlerin kontrolüne girmesiyle Pakistan kısıkaç altına alınacak, Sovyetler Pakistan’daki Peştun ve Belucileri de kullanarak sıcak denizlere inecek ve Pakistan parçalanacaktı. Öte yandan, Hindistan’da güçlü lider İndira Gandhi 1980 seçimlerini kazanarak yeniden iktidara gelmişti. O halde Pakistan var gücüyle Sovyetleri Afganistan’dan atmaya çalışmalıydı. Sovyetler Afganistan’dan atılırsa İslami hareket Orta Asya’ya da sirayet ederek küresel bir cihada dönüşecekti. Ziya ve Akhtar bu konuda Suudi istihbaratının (GID) başındaki Prens Turki bin Faysal kanalıyla Suudi Kralı’nı da ikna edebilmişlerdir. Afganistan savaşını kazanan para Suudi Arabistan’dan gelecekti. Ziya Afganistan savaşının kontrollü bir şekilde tırmanmasını, “kazanın birden kaynaması yerine yavaş yavaş ısıtılması” stratejisi şeklinde ifade ederek bu gizli görevi ISI’ya vermiştir.¹³⁶

CIA da bu ittifaka katıldıktan sonra mücahitlere Sovyet yapımı silah ve malzemeler dağıtılarak bunların savaş alanında ele geçirildiği görüntüsü verilmiş ve ABD ve Batı’nın Afganistan savaşındaki rolü gizlenmeye çalışılmıştır. ISI timleri mücahitlere danışmanlık yapmak üzere sivil kıyafet ve sahte kimliklerle Afganistan içlerinde görev yapmışlardır. Hatta ISI mücahitlerin kuzeyde sınırı geçerek Sovyet

---

¹³⁵ Steve Call, **Ghost Wars: The Secret History of CIA, Afghanistan and Bin Laden from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, New York, Penguin Books, 2004, s.180.

¹³⁶ Mohammed Yousaf and Mark Adkin, **The Bear Trap: Afghanistan’s Untold Story**, London, Leo Cooper, 1992, s.20.

toprakları içinde de nokta operasyonları yapmasına izin vermiştir. Kısaca mücahitlerin operasyonları üzerinde Pakistan tam bir kontrol sağlamıştır.

Ziya'nın Afganistan Savaşı'ndan en büyük kazançlarından birisi de ABD ve Batı dünyasının içinde bulunduğu nazik ortamı kullanarak nükleer silaha sahip olmasıdır. ABD en önemli bölgesel müttefiki İran Şahı'nı kaybetmiş, Sovyetler Birliği'nin müttefiki Hindistan Pakistan'ı askeri yenilgiye uğratarak nükleer denemesini yapmış ve bu ortamda Afganistan Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Pakistan Sovyet liderlerince açıktan tehdit edilmektedir. Bu şartlar altında Pakistan, Çin'in teknoloji desteğiyle yaptığı çalışmaları ABD'ye rağmen sürdürerek 1980'lerin ortalarına varmadan nükleer yeteneğe dönüştürmeyi bilmiştir.

Ziya ül Hak muhalif Pakistanlı grupların eline geçmesinden çekindiği için başlangıçta karşı çıkmasına rağmen, 1986 başında mücahitlere dağıtmak üzere ABD'den Stinger silahı talep etmiştir. Daha ilk kullanıldığı 25 Eylül 1986 günü üç Sovyet helikopteri düşüren Stinger'ın alana girmesi savaşın dönüm noktalarından birisidir. ABD savaş süresince mücahitlere 900 kadar Stinger füzesi vermiş ve bunun sonucunda Sovyetler 400'den fazla hava aracı kaybetmişlerdir.¹³⁷ Sovyetler Birliği'nin Afganistan harekatında yaptığı yıllık harcama 1986'da 4.2 milyar rubleye çıkmıştır.¹³⁸ Savaşın toplam maliyeti ise 2 trilyon dolar olarak tahmin edilmektedir.¹³⁹

Ziya ül Hak, ABD'nin Pakistan Büyükelçisi, General Akhtar ve daha bir çok Pakistanlı komutanı taşıyan C-130 askeri nakliye uçağı, 17 Ağustos 1988'de esrareniz bir şekilde düşmüş ve içindekiler yaşamlarını yitirmişlerdir. Yapılan teknik incelemeler Afganistan savaşı ile bağlantılı muhtemel bir sabotaja işaret etmektedir. Ziya ül Hak'a büyük emek verdiği Afganistan savaşının sonunu görmek nasip olmamıştır. Ziya tarafından babası idam ettirilen kendisi de hapse konulan Benazir Butto, aynı yıl Kasım ayında yapılan seçimleri kazanarak Başbakanlık

¹³⁷ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.269.

¹³⁸ Braithwaite, a.g.e., s.122.

¹³⁹ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.270.

koltuğuna oturacaktır. Bu trajik sona rağmen, Ziya ül Hak doğusunda Hindistan, kuzeyde Sovyetler Birliği gibi iki büyük tehdide karşı cesur kararlar alarak etkili bir lider ve politikacı olduğunu kanıtlamıştır. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaline karşı mücadele Pakistan'ın Batı dünyası nezdinde önemini artırarak, Ziya ül Hak askeri rejiminin ayakta kalmasını sağlamıştır. Ancak Pakistan'ın toplum, siyaset ve ordusundaki radikal İslami yapılanma ve istikrarsızlığı da Afganistan sorunu beslemektedir.

Gorbaçov'un 1985 başında iktidara gelmesi Sovyetler Birliği'nin Afganistan politikasının yeniden değerlendirilmesi için bir dönüm noktasıdır. Dev bir işgal ordusunun verdiği ağır zayıtın ABD'nin verdiği Stinger füzeleri nedeniyle daha da artması, günlük 10 milyon dolardan fazla hareket masrafı, buna karşılık görünürde hiçbir başarı elde edilememiş olması ve Sovyet toplumunda yükselen savaş karşıtlığı durumun yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁴⁰ Pakistan Mücahitlerin topraklarında üslenmesine izin verdiği ve ABD yardımını onlara taşıdığı sürece, Afganistan'da başarı elde etmek uzak bir olasılık gibi gözüküyordu. O halde Afgan rejimini ayakta tutacak önlemleri aldıktan sonra onurlu bir çekilme en uygun hareket tarzıydı. Savaşın sürdürebilir olmadığını fark eden ve Afganistan'dan çıkışın yollarını arayan Gorbaçov öncelikle bu fikrini Afgan lider Babrak Karmal'a açarak ülkelerini kendi askerleriyle savunmaya hazır olmalarını ihtar etmiş ve Karmal Mayıs 1986'da bu baskı sonucu görevi bırakmıştır.¹⁴¹

Planın ilk aşaması olarak, Moskova'nın sadık adamı, Demokratik Halk Partisi kuruluşundan beri sol hareketin içinde yer alan ve 1980'den beri KHAD Başkanı olan Peştun Dr. Necibullah, 1986 Kasım'ında Afganistan'ın yeni lideri ve tek hakimi konumuna yükseltilmiştir. Kendisi Gılzai aşiretinin Ahmedzai boyuna mensuptur. Necibullah KHAD'daki sertliğinin aksine rejimi ayakta tutmak için görünüşte de olsa daha ılımlı ve uzlaşmacı bir yönetim uygulamıştır. Yeni lider önceliği kendi iktidarını güçlendirecek önlemlere vermiş ve önemli kadrolara kendi adamlarını

¹⁴⁰ İşgalin maliyeti hakkında Bkz. Amin Saikal, William Maley, **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

¹⁴¹ Braithwaite, a.g.e., s.272-276.

getirmiştir. Komünist rejimin asla beklenen halk desteğini sağlayamayacağını kısa sürede gören Necibullah'ın hazırladığı barış planı Mücahitler tarafından reddedilmiştir.

Gorbaçev'in Glasnost ve Perestroyka politikaları Afganistan hareketinin sona erdirilmesini gerektiriyor, Politbüro'da buna karşı olan üyelerin çoğunluğu da devre dışına çıkmış bulunuyordu. Nihayet Gorbaçov Afganistan'daki Sovyet birliklerinin geri çekileceğini 8 Şubat 1988 tarihinde resmen kamuoyuna açıklamıştır. ABD, SSCB, Pakistan ve Afganistan temsilcileri arasında 14 Nisan 1988'de BM gözetiminde imzalanan Cenevre Mutabakatında Sovyet birliklerinin 15 Mayıs 1988'de çekilmeye başlayıp 15 Şubat 1989'da çekilmeyi tamamlaması karara bağlanmış, ancak Sovyetlerden sonra ülkede savaşı taraflara yapılan yardımların kesilmesi konusunda bir anlaşma sağlanamamıştır. Cenevre Anlaşmalarının imzacıları arasında SSCB, ABD, Pakistan ve Afganistan varken Afgan direniş örgütlerinin bulunmaması dikkat çekicidir. Sonuçta Sovyetler çekilme takvimine sadık kalmışlar ve çekilme planlandığı şekilde 15 Mayıs 1988'de başlayıp 15 Şubat 1989 tarihinde tamamlanmıştır. Ancak Sovyetlerin Kabil'de kurduğu rejime dokunulmuyor, aksine ayakta kalmasını sağlayacak şekilde desteklenmeye devam ediyordu. Bu kapsamda Halki yetkililer ve Perçemilerden Babrak Karmal'a yakın olan kişilerin tümü görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Çekilen işgal kuvvetleri Afgan güvenlik kuvvetlerine MIG 27 savaş uçakları, SCUD füzeleri ve zırhlı araçlar başta olmak üzere çok miktarda silah ve mühimmat bırakmışlardır. Çekilme esnasında Pakistan'da bir çok terör eylemi olmuş; Mücahitlerin sırtlarını dayadıkları adam olan Devlet Başkanı Ziya ül Hak 17 Ağustos 1988 tarihinde bindiği askeri uçağın havada infilak etmesi sonucunda hayatını kaybetmiş ve Mücahitlere mesafeli duran Halk Partisi iktidara gelmiştir. Bütün bu olanların Sovyetlerin Afganistan felaketini perdelemek ve Necibullah yönetiminin işini kolaylaştırmaya yönelik hamleler olduğu iddia edilmektedir.¹⁴²

---

¹⁴² Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.210-220.

Gözlemcilerin çoğunluğu Afganistan'ın Sovyetler çekilir çekilmez çökeceğini düşünürken, Necibullah üç yıl daha ayakta kalmayı başaracaktır. Bunda Sovyetlerin kendisine bıraktığı askeri silah sistemleri ve malzeme yanında özellikle Raşid Dostum'un kendisine sağladığı desteğin de rolü vardır.

Afganistan'da en kalabalık olduğu dönemde 140 bin kişiye ulaşan Sovyet ordusu anılan ülkede on yıl içinde 25 bin kayıp vermiş, bunun 2-3 katı Sovyet askeri de savaşta sakat kalmıştır.¹⁴³ Resmi kayıtlara göre Sovyetlerin Afganistan'daki kayıpları 13883 ölü 35 bin yaralıdır. Resmi olmayan kaynaklara göre ise ölü sayısı 50 bine kadar yükselmektedir.¹⁴⁴ Sovyetler Afganistan'da ilk beş yıl içinde yüzde 85'i helikopter olmak üzere 750 hava aracı kaybetmişler, bu sayı Stinger'lerin mücahitlere verilmesiyle daha da artmıştır.¹⁴⁵ Çoğu zırhlı on bin civarında askeri araç Afganistan'da tahrip ya da terk edilmiştir.

Savaşta iki milyon (bazı kaynaklara göre bir milyon) insan hayatını kaybetmiş, beş milyon Afganlı yaralanmıştır.¹⁴⁶ Sovyetler arkalarında bir çoğu halen temizlenememiş 30 milyon kadar mayın bırakmışlardır.¹⁴⁷

Afganistan Savaşı'nın ABD'ye maliyeti ise yaklaşık 3 milyar dolar kadardır. Vietnam'da 300 milyar, Irak'ta ise bir trilyon dolar harcayan bir ülke için Afganistan zaferinin fiyatı çok düşüktür.¹⁴⁸ Ancak savaşta ABD'nin Afganistan'daki Büyükelçisi Adolph Dubs ve Pakistan'daki Büyükelçisi Arnie Raphel hayatlarını kaybetmişlerdir.

ABD'nin 39'uncu Başkanı ve sonradan kendisine Nobel Barış ödülü de verilecek olan Demokrat Partili Jimmy Earl Carter, Detant politikasının bir gereği olarak iki blok arasında diyalogu savunuyor gözükmesine rağmen, Sovyetlerin

¹⁴³ A.e.,s.11; Noor Ahmad Khalidi, "Afghanistan: Demographic Consequences of War (1978-1987)", **Central Asian Survey** 10(3), February 1991, s.101-126.

¹⁴⁴ Arnold, a.g.e., s.190-191.

¹⁴⁵ Riedel, a.g.e., s.44.

¹⁴⁶ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.11.

¹⁴⁷ A.e., s.12.

¹⁴⁸ Riedel, a.g.e., s.3.

Afganistan'ı işgaline mümkün olan en şiddetli karşılığın verilmesini sağlayan kişidir. Ocak 1980'de ortaya koyduğu Carter Doktrini ile Basra Körfezi ve Ortadoğu petrol kaynaklarına yönelen her tehdidi ABD çıkarlarına yönelmiş saymayı ve buna karşı askeri müdahale dahil her türlü önlemi almayı öngörmüştür. Carter bu anlamda Sovyet işgaline karşı “özgürlük savaşçıları” dediği direnişçilerin desteklenmesi ve bu maksatla Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD arasında bir ittifak oluşturulmasının mimarlarından. Bu değişimde 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali ve sol gruplarca kaçırılan ABD'nin Kabil Büyükelçisi'nin kurtarma operasyonunda öldürülmesi, İslamabad'daki ABD Büyükelçiliği'nin saldırıya uğraması ve Kabe baskını gibi yerel olaylar da etkili olmuştur. Ayrıca, Jimmy Carter'ın görüşünün oluşmasında Avrasya jeopolitiğini iyi değerlendiren ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin rolünün göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹⁴⁹

Eisenhower'ın 1959'da Afganistan'ı Zahir Şah'ın ise 1963'de ABD'yi ziyaretine rağmen, aslında iki ülke arasında gelişmiş bir ilişki veya iletişim kurulamamıştır. Bu bakımdan ABD'nin Afganistan işine sokulmasında Ziya ül Hak'ın rolü büyüktür. Ziya ül Hak hassas dengeleri kullanarak anti demokratik yönetimine karşı olan tepkileri yumuşatmış, dış dünyanın muhalefetine rağmen muhalifi Butto'yu idam etmiş, ABD ve Suudileri Afganistan Savaşına çekmeyi başarmış ve nükleer silaha sahip olmuştur. Öte yandan Çin'in de bu ittifaka katılımını sağlamıştır. Çin savaş boyunca mücahitlere 400 milyon dolar kadar yardımda bulunmuş ve mücahit kamplarında askeri danışmanlarını görevlendirmiştir.¹⁵⁰

Carter'dan Başkanlık koltuğunu devralan Ronald Reagan, CIA'nin başına getirdiği koyu Katolik William J. Casey'in de etkisiyle soğuk savaş iyi ile kötünün ya da Tanrı ile şeytanın mücadelesine benzetiyor ve Sovyetler Birliği'ni mutlaka yenilmesi gereken bir “şer imparatorluğu” olarak niteliyordu.¹⁵¹ Reagan'ın ilk

¹⁴⁹ Bkz. Zbigniew Brzezinski, **Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981**, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1983 s.427.

¹⁵⁰ Çin'in İslami hareketler konusundaki tutumu için Bkz. S. Frederick Starr, **Xinjiang: China's Muslim Borderland**, New York, M.E.Sharpe, 2004.

¹⁵¹ Riedel, a.g.e., s.141.

yıllarında Ziya  l Hak'ın yönlendirmesiyle Afganistan kazanını ta mayacak şekilde usul usul ısıtan ABD ve müttefikleri, Başkan'ın Oval Ofis'teki ikinci döneminde Afganistan'daki politik hedefi ‘‘Sovyetler için i galin maliyetini artırmak’’tan ‘‘Sovyetleri yenmek ve Afganistan'dan çıkarmaya’’ d n  t rm  lerdir.¹⁵² Savaşın tırmandırılmasının en bariz göstergesi mücahitlere yapılan yardımların artırılması ve Stingerların Afganistan'a sokulması karardır. Bu politika de i ikli i konjonktürel bazı gelişmelerle de yakından ilgilidir. Bunlardan birincisi Ziya'nın asıl endişe kaynağı olan Hindistan'ın güçlü lideri  ndira Gandhi Sihlerin suikastiyle öldürülmüş; artık Pakistan kendisini daha rahat hissetmeye ba lamı tı.  kincisi de Sovyetler Birliği'nde Afganistan Savaşı'na eleştirel bakan ve eskilere nazaran daha genç birisi olan Mihail Gorbaçov ba a geçmişti.

Afganistan Savaşı'nın dünya çapındaki etkilerinden biri de küresel bir terör baronunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamasıdır. Usame bin Ladin Afganistan'da Sovyet işgali ba lar ba lamaz direnişe katılmak üzere Pakistan'a gelmiştir. Sonradan küresel  slami cihadın fikri liderlerinden Abdullah Azzam ve Enver Sedat suikastinde adı geçenlerden Mısırlı Eyman el Zevahiri de ona katılmışlardır. Çok zengin bir ailenin oğlu olan Suudi Arabistan vatandaşı Usame'nin ilk görevi gelen paraları mücahitlere aktarmaktır. Hırslı bir kişi olan bin Ladin 1980'lerin ortalarından itibaren daha fazlasını yapmak için Afganistan'a geçmiş ve kendi savaşçı grubunu oluşturarak Hakkani'nin bölgesinde kampını kurmuştur. Azzam'a göre Sovyet işgali sadece Afganistan veya Pakistan'ın değil tüm  slamın savunulması meselesiydi.¹⁵³ Bu d  nceyle değişik ülkelerden savaş boyunca 20 bini aşkın Müslüman sava  ıyı Afganistan'a çekmeyi ba armı lardır.¹⁵⁴ Azzam'ın ümmetin sağlam yani savaşçı bir tabana (Kaide) sahip olması fikri El Kaide ismini doğuracaktır. Filistin'de Hamas, Ke mir ve Hindistan'da Le ker-i Tayyibe isimli örgütler de Azzam'ın cihat d  ncesinin ürünleridir. El Kaide'nin fikir babası Abdullah Azzam'ın kendisi de 1989'da Pe aver'de bir bombalı suikast sonucu

¹⁵² ABD politikasındaki yol ayrımı için Bkz. Başkan Ronald Reagan'ın 166 No.lu Ulusal Güvenlik Karar Direktifi, ( evrimi i) <https://www.reaganlibrary.gov/digital.library/nsdds>, 02 Nisan 2019.

¹⁵³ Konu ile ilgili olarak Bkz. Abdullah Azzam, **The Defence of Muslim Lands** 2. Edition, y.y., Maktabah Publications, 2002.

¹⁵⁴ Milt Bearden, James Risen, **The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB**, New York, Ballantine Books, 2003, s.357.

öldürülmüştür. İslamcı savaşçıların Afganistan’da elde ettikleri başarı ve tecrübelerin hem küresel terör eylemlerinde hem de Arap Baharı denilen ayaklanmalarla iktidar değişimlerinde önemli rolünün olduğu bilinmektedir.

ABD savaşın fırsatlar ortamında Afganistan ve Pakistan sınır bölgesinde gönüllü Arap militanların önderliğinde gelişen ve El Kaide’ye dönüşecek olan terör tehlikesini maalesef görememiştir.¹⁵⁵

Savaş süresince Pakistan’a çok fazla inisiyatif verilmesinin, savaş sonrasında Pakistan’a bağlı Peştunlarca desteklenen Hikmetyar ve Hakkani gibi radikal grupların öne çıkmasına neden olduğu iddia edilmektedir.¹⁵⁶ Doğrusu ABD bu duruma yeterli ölçüde müdahale etmemiş, adeta Afganistan’ın geleceği için olumsuz bir ortam oluşturan bu desteğe göz yummuştur. ABD’nin önceliği mücahitlerin elinde kalan Stinger’ları dünyanın başına başka işler açmadan geri getirmeye kaymıştır.¹⁵⁷ Dolayısıyla elde edilen zafer Afganlılar için bir Pirus zaferine dönüşmüştür.

Sonuç olarak, Afganistan’daki Sovyet işgaline karşı kazanılan başarı büyük ve teknolojik üstünlüğe sahip bir ordunun asimetrik metotları kullanan küçük direniş gruplarıyla alt edilebileceğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Daha da önemlisi Afganistan hezimetini SSCB ve Doğu Bloku’nun çöküşünü hızlandıran ve Soğuk Savaş’a son veren tarihi olaylardan birisidir.

Afganistan’da farklı ülkelerin gizli servislerinin yürüttüğü örtülü mücadeleler tahminlerin çok ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Örneğin CIA ve ABD yönetiminin başlangıçtaki hedefleri Sovyetleri yıpratmak ve işgalin maliyetini onlar için artırmak iken, savaş Sovyetlerin mağlubiyeti ve bunun tüm SSCB ve Doğu Bloku’nun çöküşünü hızlandıran bir olaya dönüşmüştür.

---

¹⁵⁵ Robert Gates, **From the Shadows: The Ultimate Insiders’s Story of Five Presidents and How They Won the Cold War**, New York, Simon and Shuster, 1996, s.349.

¹⁵⁶ Tomsen, a.g.e., s.265-289.

¹⁵⁷ Riedel, a.g.e., s.184.

Bu savaşta bir ittifakı iyi yönetmek ve ittifakı meydana getiren devletler ve devlet dışı aktörlerin çıkarlarını ortaklaştırmanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸

Zaferi getiren en önemli etken, Sovyetlerin siyasal ve askeri hataları ile işgale karşı kurulan güçlü ittifak bir yana, Afgan halkının yabancı müdahalesini reddeden tutumu ve efsanevi direnme gücüdür.

2.1.6.2 Sovyetlerin Başarısızlığının Siyasi ve Askeri Nedenleri

Sovyet ordusunun Afganistan'ı işgaline Brejnev Doktrini ile meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Brejnev Doktrini, Sovyetler Birliği'ne rejimin tehdit altında olduğu sosyalist ülkelere müdahale hak ve sorumluluğu yükleyen bir doktrindir. Bu bağlamda Sovyetler Afganistan'a yasal Afgan yönetiminin talebi üzerine müdahale ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Afganistan'da yaptıkları ilk işin yasal yönetimin başı Hafızullah Emin'i öldürmek olması ve onu "Amerikan emperyalizmi ve CIA ajanı olmakla" suçlamalarından sonra bu iddiaları son derece ironik gelmektedir.¹⁵⁹ Elbette işgalin asıl maksadı, Emin'i indirerek yerine Karmal'ı getirmek, muhalefeti ezmek, halkı sindirmek ve Afgan ordusunu rejimi koruyabilecek bir düzeye ulaştırmaktır.

Askeri işgalin arkasında başka stratejik gerekçeler de bulunmaktadır. Belirtildiği gibi, bu gerekçelerden en önemlisi Rusların yüzlerce yıllık "sıcak denizlere inme" arzusudur. Bu cümleden olmak üzere, Afganistan'ın işgali Ruslara Hint Okyanusu kıyılarına ulaşma fırsatı yaratacaktır. Dolayısıyla Afgan harekâtı Kafkasya ve Orta Asya istikametlerindeki geleneksel Rus yayılma politikası ile uyumludur.¹⁶⁰ Sovyetlerin büyük bir jeopolitik planın parçası olarak Afganistan'ı işgal ettiği düşüncesi doğal olarak saldırgan bir stratejiye işaret etmektedir. Öte

¹⁵⁸ A.e., s.183.

¹⁵⁹ Edward Girardet, **Afganistan: The Soviet War**, New York, Palgrave Mcmillan, 1985, s.27.

¹⁶⁰ Rasul B. Rais, **War Without Winners: Afganistan's Uncertain Transition After The Cold War**, New York, Oxford University Press, 1994, s.68-69. Ayrıca Bkz. Milan Hauner, **The Soviet War in Afghanistan, Patterns of Russian Imperialism**, Philadelphia, UPA, 1991.

yandan, bu harekâtın savunmaya yönelik bir boyutu olduğu da göz ardı edilmemelidir. Afganistan geleneksel olarak Hindistan alt kıtası ve Orta Asya arasında doğal bir engel teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Afganistan'ın işgalini "kendisini dost, bağımlı ya da tarafsız bir '*cordon sanitaire*' ile çevrelemeyi öngören Sovyet savunma stratejisinin"¹⁶¹ bir parçası olarak varsaymak da mümkündür. Diğer bir deyişle, harekât savunmaya yönelik bir saldırganlıktır. Son olarak, Sovyetler Afganistan'da olası bir İslami rejim kurulması ve bunun çoğunlukla Afganlar gibi Sünni müslüman olan Orta Asya Türklerine sirayet etmesinden ciddi ölçüde endişe duymuşlardır.

Konunun uzmanlarının genel kanısı Sovyet askerlerinin Afganistan hareketinin başlatılması konusunda bizzat inisiyatif sahibi olmayıp, büyük oranda Politbüro'nun işgal kararından etkilendikleri yönündedir. O dönemde Politbüro'nun oy hakkı bulunmayan bir üyesi olan Yevgeni M. Primakov, askeri müdahalenin ortak kararla değil küçük bir grup lider tarafından emredildiğini sonradan açıklamıştır.¹⁶² Belki de kendilerini sorumluluktan uzak tutma adına, Gorbaçov, Şevardnadze ve hatta bazı generaller müdahalenin hata olduğunu itiraf edip, Afganistan'daki Sovyet eylemlerini kınamaktan geri kalmamışlardır.

Sovyet Genelkurmayı ilk askeri planlamalar esnasında bazı stratejik hatalar yapmıştır. Birincisi, Çekoslovakya'nın işgalini Afganistan'ın işgali için model olarak almışlar ve planlamalarını ona benzetmişlerdir. Bunu yapan Sovyet planlamacıları iki ülke arasındaki topoğrafik, demografik ve kültürel farklılıkları doğru değerlendirememişlerdir. Oysa "Afganistan Çekoslovakya'nın bir metin tekrarı olamazdı...Mücahitler hareketi araziye, yüzlerce yıllık savaş geleneğine ve İslam'ın ateşine sahipti."¹⁶³ Sovyetlerin Çekoslovakya'da olduğu gibi Afganistan'da da önemli bir direnişle karşılaşmadan ana hedeflerine ulaşacaklarını sanmaları büyük yanılgıdır.

¹⁶¹ Thomas T. Hammond, **Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion and the Consequences**, Boulder, Westview Press, 1984, s.132.

¹⁶² Robert Pear, "War Powers Curb on Kremlin Seen" **New York Times**, October 28, 1989.

¹⁶³ Girardet, a.g.e., s.31.

İkinci hata, politik liderliğin görevin başarılması için 75 bin askerin yeterli olacağı yönündeki kanaatidir. Genelkurmay bu hatayı fark edip, söylenen miktarın sadece Sovyet garnizonlarının kurulması için kullanılıp, isyancılarla doğrudan mücadele için kullanılmamasını önermiştir.¹⁶⁴ Fakat Sovyet planlamacılar Afganistan'da çatışmanın kapsamını Sovyet ordusunun değil mücahitlerin belirleyeceği gerçeğini gözden kaçırmışlardır.

Üçüncü hata, Sovyet planlamacıları Afganistan'ın işgaline uluslararası tepkiyi ve direnişçilere yapılacak olası dış yardımların kapsam ve miktarını tahminde yanılmışlardır. Bu yanılğı ilerde Sovyetlerin izole edilmesi ve işgalin uzayarak bir yıpratma harekâtına dönüşmesine mal olacaktır.

Dördüncü olarak, Sovyetler Afgan ordusunun kendilerini takviye edeceği ve görevin bir kısmını üzerine alacağını varsaymışlardır. Oysa Afganistan'a girdiklerinde takviye bir yana, basit operasyon yeteneği dahi kalmamış, dağılmakta olan bir Afgan ordusu bulmuşlardır.

Son olarak, işgal kuvvetini oluşturan 40'ıncı Ordu, Orta Asya ve Türkistan askeri bölgelerinden getirilen bir birliktir. Seferberlikle birlikte yerel yedekler göreve çağrıldığında, birliklerin çoğunluğu etnik ve dini açıdan Afganların akrabası sayılabilecek Orta Asyalı müslüman Türklerden oluşmuştur. Sovyet planlamacıları bunun Afgan halkıyla iletişim bakımından olumlu bir şey olacağını hesap etmişlerdir. Fakat bu yedeklerin eğitim seviyesi savaş için yeterli değildir. Dahası Orta Asyalı Sovyet askerleri zamanla Afgan ordusu, halkı ve hatta mücahitlerle yakınlaşmaya başlamıştır. Hatta bazen bunlardan firar edenler mücahitlere katılıp Sovyetlere karşı savaşmışlardır.¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Scott R. McMichael, **Stumbling Bear: Soviet Military Performance in Afghanistan**, London, Brassey's Ltd., 1991, s.3.

¹⁶⁵ Oleg Sarin, Lev Dvoretzky, **The Afghan Syndrome, The Soviet Union's Vietnam**, Novato, Presidio Press, 1993, s.88. Ayrıca Joseph J. Collins, **The Soviet Invasion of Afghanistan: A Study in the Use of Force in Soviet Foreign Policy**, Lexington, Lexington Books, 1986, s.80.

Askeri açıdan değerlendirildiğinde, Sovyetlerin işgal için yapmış oldukları hazırlıkların yetersiz olduğu söylenemez. Afganistan'daki Sovyet askeri delegasyonu askeri harekât için gereken bilgileri önceden toplayarak Moskova'ya göndermiştir. Eğitim konundaki bazı eksikliklere rağmen, Sovyetlerin büyük bir seferi gücü önemli bir lojistik engelle karşılaşmadan savaş durumuna geçirme ve sınır ötesine taşıma yeteneğine sahip oldukları görülmüştür. Fakat stratejik düzeydeki Sovyet planlamacıları müdahale ve ayaklanmalara karşı koyma doktrinlerini, Bolşevik ihtilalindeki iç savaşlar ve Doğu Avrupa'da uyguladıkları başarılı askeri operasyonlar ışığında şekillendirmişlerdir.¹⁶⁶ Sovyet ordusunun Afganistan'a girişi de büyük miktarda asker ve zırhlı gücün hızlı hareketi ile hava kuvvetleri ve ateş gücünün ezici etkisine odaklanan geleneksel Sovyet harekât doktrini ışığında gerçekleşmiştir. Ne var ki, bu askeri yaklaşım ne ayaklanmalara karşı koyma harekâtının gerekleri ne de Afganistan'ın nesnel koşullarına uygun değildir.

Sovyet işgal planı başkent Kabil üzerine odaklanmıştır. Ana hedef olan Kabil dışında, ülkenin diğer belli başlı şehir merkezlerinin de etkisiz hale getirilmesi planlanmıştır. Bu yüzden ülkeyi dolaşan ana ulaşım şebekesi ve havaalanlarının kontrol altına alınması öngörülmüştür. Planlara göre kara harekâtı Kushka-Kandahar ve Termez-Kabil gibi iki istikametten ilerleyecektir.¹⁶⁷ Görüldüğü üzere plan icrası çok basit olan, ancak kırsal kesimin tümünü mücahitlere bırakan bir plandır. Çünkü Sovyetler ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın hızlı bir zafer kazanacaklarını düşünmüşlerdir.

Çok etkili bir baskın ve aldatma sağlandığı için, Afgan toprağına inme ve stratejik bölgeleri kontrol altına almayı içeren ilk safha başarıyla icra edilmiştir. Çünkü bu safhada Afgan ordusunda çok zayıf bir karşı koyma olmuş, şehirlerde her hangi bir gerilla direnişiyle karşılaşılmamıştır. Fakat işgalin ilk şoku atıldıktan sonra, büyük çaplı kargaşa ve başkaldırıları patlak vermeye başlamış; Sovyet ordusu hemen her bölgede aralıksız mücahit saldırı ve tuzaklarıyla yüz yüze gelmiştir. Böylece

---

¹⁶⁶ Stephen Blank, "Soviet Low-Intensity Conflicts: An Agenda for Research", **Conflict** Vol.9 No.1, 1989, s.1-19.

¹⁶⁷ McMichael, a.g.e., s.5.

planlamada direnişin gücünü hafife alıp Afgan ordusuna bel bağlayan Sovyetler, mücahitlere karşı büyük çaplı arazi operasyonları düzenlemek zorunda kalmışlardır. Sovyet motorlu tümenleri bu tür gayri nizami harp hareketi için hiçbir bakımdan elverişli değildi. Ayrıca kırsalda üslenmiş gerilla hareketine karşı etkili olacak doğru düzgün bir ayaklanmalara karşı koyma doktrini de yoktu. Mart 1980'den sonbahara kadar süren Sovyet operasyonları mücahitlerin saf dışı edilmelerinin öngörülenden daha karmaşık ve zaman alıcı bir süreç olacağını kanıtlamıştır. Ayrıca direnişçi mücahitlerin Sovyet birliklerine verdikleri ağır zayıat, planlamacıları Avrupa ovalarında savaşmak üzere donatılmış ve eğitilmiş birliklerin Afganistan dağlarında savaşamayacağını kabule sevk etmiştir. Her şeyden önce Sovyet askerinin ne eğitim seviyesi ne de moral ve psikolojik doktrinasyonu bu tür bir savaşa uygun değildir. Genç subaylarda profesyonel askeri niteliklerden yoksunluk ve tecrübe eksikliği başlı başına bir sorundur.¹⁶⁸

Savaşın ilk yılının sonuna doğru hatalarının farkına varan Sovyetler, stratejilerini şehirler, ana yollar ve garnizonların kontrolünden mücahitlerin üslenme alanlarına doğrudan saldırıya dönüştürmüşlerdir. Bu değişim doğal olarak işgal kuvvetlerinin yapısı ve kompozisyonunu da etkilemiştir. Kuvvetlerin yeniden yapılandırılması iki yıl almış; bu kapsamda Orta Asyalı askerler geri gönderilip yerlerine Slav asıllılar konulmaya başlanmıştır. Bu arada işgal kuvvetini teşkil eden 40'inci Ordu'nun birliklerinin ağır unsurları da geri gönderilmişlerdir. Operasyonlarda ağırlık hava indirme, hava hücum ve keşif birliklerine kaydırılmıştır. Askeri komuta kontrolde ademi merkezi bir yapıya geçmek için Afganistan'ı yedi bölgeye ayırmış ve ayrıca bağımsız tugaylar kurmuşlardır. Hava gücü yeni unsurlarla takviye edilmiş ve helikopter sayısı artırılmıştır. Sovyet taktiği büyük oranda havadan manevra esasına bağlı hale getirilmiştir. Yakın hava desteği ve silahlı helikopterler dağlık alanlarda etkisiz olan topçunun yerini almıştır. Mücahit bölgelerine düzenli aralıklarla büyük çaplı saldırılar yapılmaya başlanmıştır. Ancak dağlık alanda manevra olanakları kısıtlı olduğundan mücahit mevzilerini çember içine almakta genellikle başarısız olmuşlardır. Aslında uzun süren Sovyet hazırlık

---

¹⁶⁸ Sarin, Dvoretzky, a.g.e., s.90.

ateşi baskın etkisini ortadan kaldırdığı ve mücahitler Kabil'deki bilgi kaynaklarından zamanında haber aldıkları için operasyonlardan sonuç alınamamıştır. Dahası direnişçiler pusu ve mayınlamayı etkili kullanma ve çatışma yeri ve zamanını seçme avantajıyla Sovyet birliklerine ağır kayıplar verdirmişlerdir. Ana ikmal yollarındaki mücahit pusu ve tuzakları nedeniyle lojistik ulaştırma problemi tam bir felaket halini almıştır.

Sovyet Ordusu 1983'ten itibaren stratejisine politik, ideolojik, sosyal, ekonomik ve askeri anlamda yeni boyutlar eklemiştir. Mücahitleri imha etmeye yönelik devamlı operasyonlara ek olarak, onların halkla irtibat ve ilişkisini koparmayı amaçlayan tedbirler uygulamaya başlamıştır. Bu da sivil halka karşı kullanılan şiddetin dozunun artması sonucunu doğurmuştur. Yine de mücahitleri halktan uzaklaştıramayan Sovyet askerleri, halkı onlardan uzaklaştırma yolunu seçmişlerdir. Bu maksatla, mücahit kontrolündeki bölgelerde yer alan köyler hedef ayırt etmeksizin bombalanarak dümdüz edilmiş; birçok sivil insan öldürülmüş ve çiftlik hayvanları telef edilmiştir. Halkı göç etmeye zorlamak için ekinler tahrip edilmiş, hasat yakılmış ve ormanlar ateşe verilmiştir. Sulama sistemleri tahrip edilmiş, tatlı su kaynakları kirletilmiştir. Hatta Sovyetlerin direnişçilere karşı kimyasal silah kullandığı yönünde ikna edici kanıtlar bulunmaktadır.¹⁶⁹ Sovyetlerin daha sonraki askeri faaliyetleri kırsal alanı insansızlaştırmak, şehir ve üsleri emniyete almak, ikmal ve ulaşım hatlarını korumak ve mücahitlere doğrudan saldırmak şeklindedir. Bu dört harekâttan sadece ilki başarılmış ve çoğunluğu kırsal alandan olmak üzere beş milyon Afganlı göç etmiştir. Ancak direnişçiler boşalan kırsalda da hayatta kalmanın yollarını bulmuşlar; ayrıca Afgan mülteciler de mücahitler için yeni eleman kaynağı haline gelmiştir.

1980'lerin ortalarına doğru bu savaşta kesin bir kazananın olmayacağı belli olmaya başlamıştır. Yabancı kaynaklı ileri teknoloji ürünü silahların direnişçilere ulaşması işgal kuvvetleri için savaşın maliyetini iyice artırmıştır. Yaşanan kayıpların büyüklüğü Sovyet askerlerindeki moral ve motivasyon sorununu derinleştirmiştir.

---

¹⁶⁹ Bu kanıtlardan bazıları için Bkz. Rais, a.g.e., s.106-107.

Onlara Afganistan hakkında söylenenlerle burada karşılaştıkları şeyler taban tabana zıttır. Askerlere Afganistan’da ABD, Çin, Pakistan ve İranlı paralı askerler olduğu söylenmiştir. Oysa savaştıkları ve öldürdükleri kişiler zavallı Afgan köylüleridir. Bu hayal kırıklığı Sovyet askerleri arasında yabancılaşma, uyuşturucu, şiddet ve suça eğilimi artırmıştır.¹⁷⁰

Sovyetlerin bu süreçte görünen en önemli başarısı muhaliflerin rejimi devirmesi veya büyük şehirleri ele geçirmesini önlemektir. Bunun dışında direnişi kıramamış ve Şubat 1989’da askerlerini Afganistan bataklığından çekmek zorunda kalmışlardır.

Sonuç olarak, Sovyetler Afganistan’ın işgalindeki amaçlarından hiçbirini gerçekleştirememişlerdir. Hem insan gücü hem de ekonomik anlamda ağır zayıyat vermişler, itibar kaybetmişler, saldırgan tutumları Doğu ve Batı blokları arasındaki yumuşamaya darbe vurmuş, savaştaki zalimce eylemleri Afgan halkını radikalleştirmiş ve sonunda ülkenin kontrolü köktencilerin eline geçmiştir. Dolayısıyla Sovyet ordusunun Afganistan harekâtı askeri açıdan kesin bir başarısızlık, onarımı ve geri dönüşü olmayan bir felakettir.

2.1.7 Sovyetlerin Çekilmesinden Sonra İktidar Mücadelesi

Karmal’dan sonra iktidara gelen Necibullah yönetimine destek olmak için yeterli miktarda Sovyet askeri danışmanı, silah, araç ve gereç Afganistan’da bırakılmıştır. Mücahitlere yapılan dış yardımlar işgal bittikten sonra da devam ettiğinden, iktidar mücadelesi bir vesayet savaşı şeklinde Afganların adeta birbirini boğazlamasına dönüşmüştür. Sovyet Ordusu çekildikten sonra olaklardan endişe duyan Batılı devletler Kabil’deki diplomatik misyonlarını boşaltmışlar; Türkiye, Büyükelçiliğini tamamen kapatmayan birkaç ülkeden biri olmuştur. Bu sonuçta

---

¹⁷⁰ Sovyet yasama organı 1989’da suç işleyip hüküm giymiş 2540 eski asker için af çıkarmıştır. Bkz. Bill Keller, “Soviets Pardon Veterans Accused in Crimes During the Afgan War”, **New York Times**, November 29, 1989.

Sovyetlerin alelacele toparlanıp çekilmesi kadar, ABD'nin işgal sonrası düzen konusunda hiçbir önlem almamasının da payı büyüktür.

Sovyetler çekildikten sonra Kabil'deki Necibullah yönetimi tahminlerin aksine üç yıl daha ayakta kalmayı başarmıştır. Bunu sağlamak için Sovyetler binlerce danışmanı Afganistan'da bırakmışlar, hava köprüsüyle ana merkezlere gıda yardımını aralıksız sürdürmüşlerdir. Necibullah'ın uzun süre ayakta kalmasında Pakistan'ın yeni Başbakanı Benazir Butto ile Ziya'nın dizayn ettiği ordu ve istihbarat yapısı arasındaki kan uyuşmazlığı kadar yanlış bir askeri stratejinin de rolü büyüktür.¹⁷¹

Bu arada ABD askeri yardımlarında kesintiler ve ortak düşmanın çekilmesiyle mücahit örgütleri arasında fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Pakistan'da yapılan Geçici Mücahit Hükümeti kurma çalışmalarında Şura'nın yapısı konusunda etnik anlaşmazlıklar çıkmıştır. Kaldı ki Şura katılımcıları ağırlıkla Peştunlardan oluşmuş ve Pakistan yönetimi kendisine yakın Hikmetyar grubunun ağırlığa sahip olması yönünde tavır koymuştur. Peştunların ikinci temsilcisi Seyyaf ise Suudi Arabistan tarafından desteklenmektedir. Taciklerin gücü küçümsemekte, Türkler ve Hazaralar ise adeta yok sayılmaktadır. Bu şartlar altında Müceddidi'nin Devlet Başkanı, Seyyaf'ın Başbakan ve Hikmetyar'ın Dışişleri Bakanı olduğu bir yönetim oluşturulmuştur. Müceddidi'nin nispeten açık fikirli ve hoşgörü sahibi bir alim olması dışında olumlu bir yanı bulunmayan bu yönetimi halkın büyük çoğunluğu benimsememiş, hiçbir ülke de tanımamıştır.

Sovyetler çekildikten sonra ISI'nın da etkisiyle mücahitler artık gerilla harbinden konvansiyonel savaşa geçme zamanının geldiğine ikna olmuş ve Hayber Geçidi'ne yakın Afgan şehri Celalabad'a karşı on bin kişiyle saldırıya geçmişlerdir. Cephe savaşı ve bunu koordine edecek entegre bir komuta yapısından yoksun mücahitlerin bu saldırısı, Sovyetlerin çok sayıda uçak ve ağır silahla donattığı Afgan

---

¹⁷¹ Benazir Butto ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Benazir Bhutto, **Daughter of the East: An Autobiography**, London, Hamish and Hamilton, 1988; Benazir Bhutto, **Reconciliation, İslam, Democracy and the West**, New York, Harper Collins, 2008.

Ordusu karşısında başarısız olmuştur. Pakistan’da kurulan geçici hükümetin Celalabat’a yaptığı topyekün saldırının püskürtülmesi Necibullah yönetimini güçlendirmiş, mücahit gruplarını ise birbirine düşürmüştür. Afgan Ordusu’nun Celalabad’taki başarısında General Raşid Dostum’un önemli katkısı olduğu da kabul edilmektedir. Nitekim Afganistan’da komünist yönetimin asıl çöküşü Raşid Dostum’un Nisan 1992’de Mücahitlerin tarafına geçmesiyle başlamıştır.

Necibullah Mücahitlerle anlaşabilmek için Anayasa’ya Afganistan’ın İslami bir devlet olduğunu yazdırmasına, hatta devletin “Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti” olan isminden “Demokratik Halk” ibaresini çıkarmasına, ADHP’nin ismini “Vatan Partisi” olarak değiştirerek bunun komünist ilkelere değil Afgan gelenekleri ve İslami esaslara saygılı bir siyasal kurum olduğunu ilan etmesine ve Peştun olmayanları da önemli makamlara getirmesine rağmen inandırıcı olamamıştır.

Moskova’da Ağustos 1990’da gerçekleştirilen başarısız darbe girişiminden sonra Sovyetlerin hem iç hem de dış politikasında radikal değişimler gözlemlenmektedir. Bunun bir parçası olarak ABD ve Sovyetler Birliği Afganistan’daki savaşan taraflara yaptığı yardımları 01 Ocak 1992’den itibaren sona erdireceğini açıklamıştır. Ancak Mücahitlere yardım yapan diğer ülkeler yardıma devam ediyorlardı. Hatta Sovyetler Afganistan’da Mücahitlerin liderliğinde kurulacak yeni bir hükümetin yapısını Müceddidi ile görüşmeye bile başlamışlardır.¹⁷² Bu arada Perez de Cuellar’ın Genel Sekreterliğinde BM’nin hazırladığı Afganistan barış teklifleri Mücahitler tarafından reddedilmiştir. Çünkü Sovyetler devreden çıktıktan sonra kesin zaferin kendilerine ait olacağını anlayan mücahit liderleri dışarıdan empoze edilen hiçbir barış planını kabule yanaşmamışlardır.

Necibullah sonunda tam anlamıyla yalnız kalmış ve en güçlü askeri liderlerden General Dostum’un desteğini de kaybetmiştir. Ahmet Şah Mesud ve General Dostum ittifakı Kabil’de önemli noktaları ele geçirince, Necibullah 16 Nisan

---

¹⁷² Steve LeVine, “Two Faces of Kabulis Consummate Survivor”, **The Guardian**, 4 May 1991.

1992’de görevinden istifa etmek zorunda kalarak BM temsilciliğine sığınmıştır. Şah Mesud’un silahlı güçleri bir hafta içinde tüm başkenti kontrol altına almıştır. Dostum ise kuzeydeki beş vilayet ve buralardaki tüm askeri üslerdeki silah ve malzemeye hakim olmuş ve “Cümbüş-i Milli İslami Afganistan” örgütünü kurmuştur.

Kabil’deki komünist rejimin çökmesiyle birlikte, Mücahitler namlularını birbirine çevirerek bu güne kadar sürecektir kanlı bir iç savaş dönemini başlatmışlardır. Pakistan da bu çatışmada Peştunlardan oluşan Hikmetyar grubuna tam destek sağlamıştır.

Kabil ele geçirildikten sonra diğer mücahit liderleri de başkente gelerek başına iki aylığına Müceddidi’nin getirildiği bir yönetim konseyi oluşturmuşlardır. Yeni konsey işe kadınlara başlarını kapatma zorunluluğu getirme, içkiyi yasaklama, eğlence yerlerini kapatma gibi tedbirlerle başlamıştır. Müceddidi genel af ilan etmesine karşılık eski rejimin yetkilileri yakalandıkları yerlerde katledilmiştir. Müceddidi’nin iki aylığına göreve gelmesine rağmen süresi dolunca makamı bırakmayacağını açıklaması üzerine mücahit gruplar arasında çatışma başlamıştır. Hikmetyar ve adamları Şah Mesud ve Dostum’un unsurlarınca Kabil dışına atılmışlar ve Mücahitler arasında kanlı bir hesaplaşma süreci böylece başlamıştır. Aslında bu mücadele Peştunlar ile diğerleri arasındaki mücadelenin bir başka şekilde devam ettirilmesidir. Kabil’in yakıp yıkılarak bir hayalet şehre dönüşmesi bu sürecin sonucudur.

Müceddidi görevi plandığı şekilde zamanında bırakmış ve 15 Haziran 1992 tarihinde yerine altı aylığına Burhaneddin Rabbani seçilmiştir. Hikmetyar, Rabbani döneminde kendisine teklif edilen başbakanlığı reddederek Çarasyap’tan Kabil’i roket ateşine tutmaya devam etmiştir.

Ülkede başlayan kanlı iç savaş Hikmetyar’ın Hizb-i İslami’si ile sınırlı değildi. Şii Hazaraların Hizb-i Vahdet örgütü de Rabbani yönetimiyle köprüleri atmıştır. Bütün bu kavgaların temel sebebi iktidarın paylaşımında kendilerine göre gördükleri adaletsizliklerdir. Hatta Dostum da beklediği payı alamadığı için 6 Aralık

1992’de Cumhurbaşkanlığı Köşkü ve Savunma Bakanlığına uyarı bombardımanı yapmaktan geri kalmamıştır. Rabbani’nin görev süresinin uzatılması ve yönetim konseyinde Rabbani ve Mesud’a bağlı Taciklerin çoğunlukta olması sonucunda Kabil’de adeta herkes birbirine girmiştir. 1993 yılının sonlarında Dostum, Hikmetyar ve Mazari, Rabbani yönetimine karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Hemen her gün Rabbani’ye bağlı uçaklar muhalifleri, muhalifler de Kabil’i bombalamıştır. Kabil’de binlerce sivil hayatını kaybetmiş ve yüz bine yakın Kabilli şehri terk ederek Pakistan sınırına yakın yerlere kaçmışlardır. Kabil böyle bir yıkım ve zulüm Sovyet işgalinde dahi görmemiştir. Halk Necibullah’ı geri isteyecek duruma gelmiştir. Bu koşullar altında Afganistan’daki iç çatışma sahnesine yeni çıkan bir güç bütün dengeleri alt üst edecek, Taliban denilen bu gücün sahneye çıkmasıyla Afganistan’daki iktidar oyununda kartlar yeniden dağıtılacaktır.

2.2 TALİBAN HAREKETİ

Taliban’ın ortaya çıkması ve Afganistan’daki iktidar mücadelesine ortak olması anlık bir gelişme olarak görülmemelidir. Taliban gerçeğinin tarihsel bir altyapısı ve konjonktürel koşullardan kaynaklanan güncel nedenleri vardır.

2.2.1 Taliban Hareketini Ortaya Çıkaran Nedenler

Komünist rejimi devirmeyi başaran Mücahitlerin onun yerine nasıl bir yönetim kuracakları konusunda ne fikirleri ne de kendi aralarında bir mutabakatları vardı. Ülke adeta bir harabe haline gelmişti. Kabil’i ele geçirdikten sonra bir yanda Gülbeddin Hikmetyar diğer yanda Raşid Dostum, Ahmed Şah Mesud ve Ali Mazari ittifakı, yani bir yanda Peştunlar diğer yanda Peştun olmayanlar aralarında amansız bir mücadele ve çatışma başlatmışlardı. Hikmetyar’ın çekilmesiyle birlikte Peştunlar üç yüz yıl sonra Kabil’in kontrolünü kaybediyordu.¹⁷³ Sonrasında da karşılıklı top ve roket atışı şeklinde devam eden bu çatışmalarda Kabil adeta bir hayalet şehre dönüşmüş, devlete ait ne varsa şehre giren Mücahitler tarafından yağmalanmıştı. Şehir ablukaya alınmış ve mahalleler etnik olarak paylaşılmıştı. Bu şartlar altında

¹⁷³ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.278.

1993 Ocak ayında Tacik liderler Burhaneddin Rabbani Devlet Başkanlığına, Ahmed Şah Mesud Savunma Bakanlığına getirilmiş, Dostum da kuzeyde kendi bölgesine çekilmişti. Bu yeni gelişmeyi asla kabul etmeyecek olan Peştunların cevabı Taliban'ın kurulması olacaktır. Dolayısıyla Afganistan'daki çatışma artık tamamen etnik bir karakter kazanmaktadır.

Komünist rejimin çökmesiyle birlikte özellikle Peştun bölgelerinde asayiş durumu oldukça kötüleşmiş, her bölge bir mücahit liderin nüfuz alanı haline gelmiş; yokluk, yolsuzluk ve hukuksuzluk günlük yaşamı çekilmez hale getirmiştir. Gasp ve soygun olaylarının çok yaygın hale gelmesinin ana sebeplerinden biri, Peştunların çoğunlukta olduğu güney vilayetlerinin Pakistan'la sınır bölgesini teşkil etmesi ve bölgedeki karayolu mihverlerinin ana ticaret yolları olmasıdır. Dolayısıyla Peştun bölgesi yasadışı sınır ticareti, kaçakçılık, yol kesme ve soygun için uygun bir ortam yaratmaktadır. Özellikle Kandahar bölgesinde birden fazla savaş aşası halk üzerinde ağır baskılar kurmakta ve konvoylar, dükkanlar yağmalanmakta, kadın ve çocuklar suç örgütlerince kaçırılmaktadır.

Pakistan'ın Quetta şehrinden çıkıp Kandahar ve Herat üzerinden Orta Asya'ya uzanan kaçakçılık yolu savaş ağalarının kendi keyiflerine göre haraca bağladıkları güvenliksiz bir güzergah haline gelmiştir. Bu durum her iki tarafta bir çok adamı olan kamyoncular mafyasını bir çözüm arayışına yöneltmiştir.¹⁷⁴

Taliban hareketi Afganistan'da işgalden sonra ortaya çıkan ve çatışma, yıkım, hukuksuzluk, sefalet ve kaos gibi sözcüklerle anlatılabilecek sürecin ortaya çıkardığı bir yapıdır. Babası ve kendisi İslamcı siyasetin kurbanı olmuş Benazir Butto bile ikinci Başbakanlığı döneminde Taliban'ı Afganistan'da barış ve istikrar için son şans olarak görerek uluslararası planda ona destek vermiştir. Pakistan Taliban yönetimini uluslararası hukuk bakımından tanıyan üç ülkeden biri olmuş ve onun ayakta kalması için her türlü ekonomik ve askeri desteği sağlamıştır. 1999 yılı itibariyle Taliban saflarında çarpışanların üçte birinin Pakistanlı militanlar ya da Pakistan üzerinden

---

¹⁷⁴ Raşid, a.g.e., s.33.

Afganistan'a aktarılanlardan oluşması bu bakımdan dikkat çekicidir.¹⁷⁵ Özetle Pakistan'ın Afganistan ve Orta Asya ile olan ticaretinin güvenliğinin sağlanması düşüncesi Taliban'ın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Talib'in anlamı İslam yani medrese öğrencisi, Taliban ise bu sözcüğün çoğulu yani öğrenciler anlamına gelmektedir. Sıradan bir köy imamı olan Molla Ömer'in etrafında toplananlar, çoğunluğu Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarındaki medreselerde dini bilgiler almış öğrencilerden oluşmaktadır. Bunların günümüz dünyası, bilim, siyaset ve benzeri konularda hemen hiçbir bilgileri yoktur. Başlangıçtaki amaçları halkın zorba savaş ağaları elinde daha fazla eziyet çekmesini önlemek ve Afgan cihadını İslamın kurulduğu ilk zamanların uygulamaları ile sonuçlandırmaktır. Molla Muhammed Ömer ilk defa 14'ü silahlı 30 öğrencisi ile toplanarak Taliban'ı kurmuş ve silahlı mücadele kararını almıştır.¹⁷⁶ Molla Ömer'in nasıl bu hareketin lideri olduğu halen tam olarak bilinmemektedir. Kaldı ki kendisi çok derin dini bilgiye sahip olmayan, dış dünya ile ilişkisi bulunmayan, sosyal yaşam konusunda çok ağır yasakları savunan çekingen bir kişidir. Görevde olduğu sürece Kabil'i dahi sadece iki kez ziyaret etmiştir. Molla Ömer Kandahar'da Gılzai boyundan Hotak aşiretine mensup, yetim, fakir ve topraksız bir köylü çocuğudur. İş ararken bir köyün mollası olma imkanı bulmuş ve Sovyetler çekildikten sonra Necibullah rejimine karşı mücadelede bir gözünü kaybetmiştir. Üç karısı da peçe takmaktadır. Taliban'ı Kandahar'daki küçük evinden beraberinde not tutan güvendiği bir öğrencisi olduğu halde yönetmiştir.¹⁷⁷

Taliban'ın nasıl böylesine bir askeri güç haline geldiğine yönelik gerçeklerle hayallerin birbirine karıştığı çeşitli efsaneler vardır. Bunlardan biri de Ömer'in adamlarının köyden iki genç kızı kaçıran bir mücahit komutanının kampını basıp kızları kurtarması ve komutanı tankın namlusuna asmalarıyla ünlerinin tüm yöreye yayılmasıdır.¹⁷⁸ Taliban hırsızların kolunu kesmek, katil ve yağmacıları darağacında

¹⁷⁵ Gilles Dorronsoro, **Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to the Present**, New York, Columbia University Press, 2005, s.236.

¹⁷⁶ Zeydan, a.g.e., s.44.

¹⁷⁷ Raşid, a.g.e., s.36-38.

¹⁷⁸ A.e., s.39.

sallandırmak suretiyle dehşet bir korku iklimi tesis ederek Kandahar’da asayışı sağlamıştır. Halk için önemli olan güvenliğin sağlanmasıydı, bu yüzden cezaların ağırlığı veya günlük hayata konulan yasaklardan fazla şikayet eden yoktu.

Bütün bunlar bir yana Taliban’ın kuruluşunda asıl belirleyici olan Pakistan devletinin rolüdür. Pakistan öncelikle Kabil’de kendisine dost Peştun ağırlıklı bir yönetim kurulmasını istiyordu. Böylelikle Peştun milliyetçiliğini ve Pakistan sınırları içinde yaşayan Peştunların merkezkaç eğilimlerini kontrol edebileceğini düşünüyordu. Kaldı ki Pakistan ordusunun beşte biri Peştunlardan oluşmakta ve ordunun ve istihbaratın yönetici kadrolarında çok sayıda Peştun bulunmaktaydı. Bunlar içindeki köktenci İslami eğilimler taşıyan kişiler Afganistan’da katı şeriatçı bir yönetim kurulması konusunda her türlü çabayı göstermekteydiler. Pakistan devletinin başlangıçtan beri desteklediği Gülbeddin Hikmetyar, Peştunları bölen tutumu, acımasız eylemleri ve Peştun olmayan unsurlara karşı verdiği mücadeleyi kaybetmiş olması nedeniyle, Pakistan nezdindeki eski itibarına artık sahip değildi. Öte yandan Pakistan’ın Afganistan ve Orta Asya cumhuriyetleri ile ticaret yollarını açmak ve ticareti geliştirmek için Afganistan’da istikrar yaratacak bir güce ihtiyaç vardı. Aslında ana ticaret yolu olan Hayber Geçidi-Celalabad-Kabil-Salang Geçidi-Mezar-ı Şerif istikameti çatışmalar nedeniyle kapalı olduğundan, batıda Quetta-Kandahar-Herat-Türkmenistan hattında alternatif bir mihver açmak gerekmektedir. Pakistan’da ISI, kaçakçılık mafyası, Mevlana Fazıl Rahman’ın Cemiyet-i Ulema örgütü ve Peştunların ileri gelenlerinin bu önerisi Başbakan Benazir Butto’nun görüşüyle örtüşünce ortaya Taliban çıkmıştır. Bu projenin başında Pakistan’ın Peştun asıllı İçişleri Bakanı eski General Nasrullah Babür vardır.¹⁷⁹

Taliban’ın kuruluş aşamasındaki adamları öncelikle bu güzergahın sınır hattı ile Kandahar arasındaki güvenliğinde görevlendirilmişlerdir. Taliban bu maksatla öncelikle ticaret yolu üzerinde Hikmetyar’ın kontrolünde bulunan ve yükleme ve yakıt ikmal açısından önemli bir kavşak noktası olan sınır kasabası Spin Baldak’taki garnizonunu dağıtmakla işe başlamış, buradan ele geçirdiği silah ve cephane ile

---

¹⁷⁹ A.e., s.40-41.

güçlenmiştir. Akabinde bölgedeki güçlü mücahit komutanı Emir Lalay'ın adamları tarafından Taht-i Pul'da kaçırılan ve içinde eski bir ISI subayı ile Pakistan'ın Herat Başkonsolosu'nun da bulunduğu Pakistan ticari konvoyunu Kasım 1994'de kurtararak çetenin lideri ve adamlarını tank namlularına asmıştır. Bu olaylarla etrafa korku salan Taliban zaman kaybetmeksizin Kandahar üzerine yürüyünce şehirdeki mücahit komutanı Molla Nakib 2500 adamıyla birlikte hiç savaşımadan onlara teslim olmuştur. Taliban Kandahar'ı ele geçirmekle çok sayıda araç, silah, tank yanında altı nakliye helikopteri ve altı MİG 21 uçağına da sahip oluyor ve birkaç hafta içinde Afganistan ölçeğinde bir askeri güç haline geliyordu. Bunun üzerine Pakistan medreselerinde dini eğitim gören Afganistan veya Pakistan vatandaşı binlerce Peştun genci Taliban'a katılmak üzere Afganistan'a akmaya başlamışlardır. Aralık 1994'te bunların sayısı 12 bin kadardır.¹⁸⁰ Ancak bu işlerin içinde Pakistanlı askeri danışmanlar ve istihbaratçılar hep vardır.

Kandahar Peştunlar için psikolojik açıdan özel bir öneme sahiptir. Herşeyden önce Peştun toplumunun ve kültürünün ana merkezi ve 1747'de kurulan Afganistan'ın ilk başkentidir. Günümüzde ülkenin ikinci büyük şehridir. Antik ticaret yollarının kesişme noktasında yer alan şehir, İran, Hint ve Türk kültürlerinin de birleşim noktasında yer almaktadır. Kutsal bir ziyaret yeri olan Ahmet Şah Durrani'nin türbesi ve Hazreti Muhammed'in harmanisi bu şehirdedir. Afganistan'ın başkenti Kabil'in yıllar sonra Taciklerin eline geçmesi Kandahar ve diğer Peştun bölgelerinde şok etkisi yaratmış ve buna tepki olarak Hikmetyar Peştun savaşçılarıyla birlikte Kabil'i aylarca top ve roket ateşine tutmuştur. Bunun da ötesinde savaş ağalarının Afganistan'ı kendi aralarında etnik çizgilere göre parça parça bölmeleri ve her birinin kendi bölgesinde hak ve hukuk tanımaz yönetimler kurmaları, Peştun toplumunda hayal kırıklığı ve öfke yaratmıştır. Gasp, tecavüz, adam kaçırma, cinayet, rüşvet gibi olaylar olağan hale gelmiş ve halkı canından bezdirmiştir.

---

¹⁸⁰ A.e., s.44-45.

Taliban Kandahar'ı ele geçirdikten sonra ülkedeki 31 vilayetin 12'sini üç ay içinde kendi hakimiyet alanı içine katmıştır. Ele geçirdiği yerlerde sağladığı göreceli güvenlik ortamı nedeniyle Muhammed Nabi, Yunus Halis ve Sibgatullah Müceddidi gibi geleneksel İslamcı liderler de başlangıçta Taliban hareketini onaylayan ifadeler kullanmışlardır.¹⁸¹ Hatta Burhaneddin Rabbani bile başlangıçta Taliban'a karşı oldukça yumuşak bir tutum belirleyip onu Hikmetyar ve diğer Peştun muhaliflerine karşı bir denge unsuru olarak kullanma yolunu seçmiştir.

2.2.2 Taliban'ın İdeolojisi ve Örgütsel Yapısı

Bir yönetimin meşruiyet sorununu gidermenin en kestirme yollarından biri de yönetilenleri ortak bir ideoloji etrafında bütünleştirmektir. Afganistan gibi çok kültürlü, etnik açıdan çok çeşitli bir ülkede bu ideolojiyi İslam temsil etmektedir. Özellikle işgalci bir yabancı devlete karşı direniş ve ülke topraklarını yeniden özgürleştirme söz konusu olduğunda, İslam dini bu işlevi mükemmel bir şekilde yerine getirmiştir. İngilizlere ve Ruslara karşı Afgan direnişinde başarının önemli bir payının İslamın birleştirici rolüne ait olduğu açıktır. İslamiyet ve cihat anlayışı geçmişte istilacılara karşı koyma güç ve direnci yaratmada çok başarılı bir rol oynadığından, dinin Afgan milliyetçiliğinin kurucu bir faktörü olduğunu kabul etmek gerekmektedir.¹⁸² Dolayısıyla ülkenin hukuk düzenindeki Şeriat etkisi komünist dönemde dahi tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

Ancak ülkenin neredeyse tamamının müslüman olması kendi aralarındaki etnik uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaya yetmemiştir. İç çatışma ortamında bu sefer Peştunların birliği ve Peştun davasına istisnasız bir destek sağlamak maksadıyla yine İslami ideoloji kullanılmaktadır. Taliban'ın İslami yönüne bakmadan önce Afganistan toplumunda yüzyıllar içinde yerleşmiş geleneksel İslam anlayışına kısaca göz atmakta yarar vardır.

---

¹⁸¹ Magnus, Naby, a.g.e., s.182.

¹⁸² Raşid, a.g.e., s.133.

2.2.2.1 Geleneksel Afgan İslamı

İslamiyet Afganistan halkının yaşamının en önemli parçasıdır ve her Afganlı İslamın gereklerini yerine getirme konusunda çok hassastır. Afganistan'da emirler, krallar, devlet adamları, komutanlar hatta komünist idareciler dahi ibadetlerini yerine getirmeye ve İslamda kabul görmeyen tavırlardan kaçınmaya özen göstermişlerdir.

Şiiiler dışındaki müslüman Afganistan halklarının tamamına yakını, şer'i hukuk açısından en liberal Sünni okul olan Hanefi inancına sahiptir. Bu husus Davud Han'ın 1977 Anayasası'na kadar Anayasa'da da yer almıştır. Hanefi fıkhı İmam-ı Azam Ebu Hanife (MS 700-767) ve onun müritlerinin vaz'ettikleri hukuk ve teoloji öğretilerine dayanmaktadır. Geçmişte Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde resmi şer'i hukuk sistemini teşkil eden Hanefilik, Türkiye yanında Orta Asya, Afganistan ve Hindistan müslümanlarında da hakim olan inanç sistemini oluşturur. Hanefilik hadis değil rey ekolüne göre şekillenmiştir. Bu anlayış, Kur'an ve hadis asıl kaynak olmakla birlikte hadislerin dikkatlice ele alınması ve hakkında Kuran ve hadiste kesin hüküm yer almayan konularda ilim sahibi kişilerin fikirlerine başvurulması esasına dayanır. Etnik olarak Arap olmayan İmam-ı Azam Şii okulun kurucusu Cafer el Sadık dahil önemli şahıslardan ders almış olup, çağdaşlarına göre daha özgürlükçü ve hoşgörülü bir dini doktrin vaz'eder. Ona göre vahiylerin insan aklının ışığında yorumlanması önem taşımaktadır. Dolayısıyla İmam-ı Azam nakli değil akli bir İslam dini öngörmektedir.¹⁸³

Sünni mezhebinde Şiiliğin aksine merkezi bir dini otorite olmadığından, toplumsal yapı fazla hiyerarşik değildir. Hanefilik çok merkeziyetçi olmayan, şekilsel konularda nispeten esnek ve kadın hakları gibi konularda daha gerçekçi yapısıyla belki de en özgürlükçü İslami inançlardan biridir. Bu sebeple tarih boyunca Afganistan'daki kozmopolit etnik ve dini unsurlar bir arada barış içinde yaşayabilmişler, Herat ve Belh gibi şehirler İslami bilim ve sanatın merkezi olabilmışlerdir. Bunda Orta Asya merkezli Sufi akımların da büyük rolü vardır. Bu

¹⁸³ Demirel, a.g.e., s.62-63. İmam-ı Azam hakkında Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, **Arapçılığa Karşı Akılcılığın İncisi: İmam-ı Azam Ebu Hanife**, İstanbul, Yeni Boyut, 2009.

yüzden radikal İslamcılığın yükselişe geçtiği 1960'lardan sonraki yıllarda bile İslamcılar geleneksel aşiret temelli İslami oluşumlara daha fazla rağbet göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde oluşturulan Şeyhülislamlık kurumu bu dağınıklığı ortadan kaldırmak ve merkezi devleti güçlendirmek için yapılan istisnai bir uygulamadır. Benzer bir uygulama Sovyetler Birliği tarafından Başmüftülük kurumu kanalıyla başarılmak istenmiştir. Böyle bir yapılanmanın olmadığı Afganistan'da dini etkileşim cami, cemaat ve imam arasında gerçekleşmektedir ki; bu sistemin kilit elemanı imam ya da Afganistan'da söylendiği şekliyle molladır. Mollalar devletten maaş almadıkları ve geçimlerini cemaat bağışları ya da vakıflardan sağladıkları için merkezi otoriteden bir dereceye kadar bağımsız hareket edebilmektedirler. Daha üst dini eğitim de medreselerde mevlevi denilen hocalardan alınmaktadır. Bu hocaların ya da din alimlerinin oluşturduğu topluma ulema denilmektedir. Devletin bir uygulamasının toplumda kabul görmesi çoğunlukla ulemanın onayının sağlanmış olmasına bağlıdır. Bu sistem tüm Orta Asya, Afganistan ve Pakistan bölgelerinde tarih boyunca yaygın bir sistemdir.

Afganistan'daki İslamcı akım geçmişte bugün olduğu kadar güçlü ve belirgin değildir. Geleneksel Afgan İslamı ve köy mollasının devleti yönetme talebi olmamıştır. Manevi açıdan kendilerine yakın buldukları Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Halifeliğin kaldırılmasından sonra ülkede hilafet ilanı önerisi ve tamamen İslami bir anayasa yapma önerileri kabul görmemiştir.

Afgan din alimleri kendi medreseleri yanında 19'uncu yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Buhara ve Hindistan'daki Deobandi medreseleri ile Mısır'daki El Ezher'de eğitim görmeye başlamışlardır. Medreseden mezun olanlar imam, müftü veya kadı gibi görevlere getirilmişlerdir. Ancak Amanullah Han döneminde sivil hukuk sisteminin yürürlüğe girmesi ve 1940'larda Kabil Üniversitesinde Şeriat Fakültesi açılmasıyla medreselerin etkinliği azalmaya başlamıştır. Bu durum geleneksel İslam anlayışına kısmen zarar vermiş ve kalan medreseler radikal akımların beslendiği merkezler haline gelmiştir. Savaş ve direniş yıllarında modern

eğitim kurumları kapatıldığı için mücahit liderleri kendi bölgelerinde medreseler kurarak kendilerine göre eğitim vermeye devam etmişlerdir. Ayrıca Pakistan'a kaçan mülteciler ve savaş yetimleri için de Peşaver ve Quetta gibi bölgelerde çok sayıda medrese teşkil edilmiştir. Bu medreselerde yetişen gençler radikal düşüncelerle donatılmış ve silahlı mücahit grupları için en önemli insan kaynağını oluşturmuşlardır.

Bir çok müslüman ülkede olduğu gibi, İslamcılık eğitilmiş ve kırsal kökenli gençlerin kamusal imkanları kullanan şehirli laik elite karşı tepkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yani ekonomik eşitsizlikle ilgili bir bağlantı vardır. Bunun yanında dini ya da geleneksel sosyal güvenlik araçlarının her hangi bir sebeple ortadan kalkması, yalnızlaşan insanları yeni bir gruba ait olma arayışına sokmaktadır. Afganistan özelinde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler ve giderek güçlenen komünist muhalefet de İslamcı hareketin yaygınlaşması ve taban bulmasına yardımcı olmuştur. İslamcı şiddet gayrimüslim dış güçler yanında "tağut" olarak niteleyip hiç benimsemedikleri iç uygulamalar ve müslüman çevrelere de yönelmektedir. Pakistan Afgan cihadını uluslararası ilişkilerde kendi gücünü artırmak için çok etkili bir şekilde kullanmayı başarmıştır.

Geleneksel Peştun töresi olan Peştunveli kuralları ile Şeriat kuralları kan davası, bedel, müsadere gibi bazı temel konularda birbiriyle çelişki içindedir. Bu gibi durumlarda iki kurum arasında bir orta yol bulmak için din adamlarının arabuluculuğuna başvurulmaktadır.¹⁸⁴

Sürekli devlet ve çoğunluk gruplardan baskı gören Hazara, Kızılbaş, Farsivan ve İsmaili gibi Şii topluluklar kendilerini korumak için İslami bir kavram olan takiyyeyi sıklıkla kullanmışlardır. Bunlardan On İki İmam Şiiliğini benimsemiş olanların başlarındaki Ayetullahlar ve İran'la hiyerarşik bağları mevcut iken, Yedi

---

¹⁸⁴ Louis Dupree, "Tribal Warfare in Afghanistan and Pakistan", **İslam and Tribal Societies: From the Atlas to the Indus**, Ed. by Akbar S. Ahmed and David M. Hart, London, Routledge and Kegan Paul, 1984, s.282.

İmamcı İsmaililerin Ağa Han'a katı bir bağlılık içinde olduklarını kaydetmek gerekmektedir.

Geleneksel İslamcılar zamanla ılımlı bir şariat rejimi ve monarşinin dönüşünü isteyen politik gruplar haline dönüşmüş ve Sovyetlere karşı direnişe farklı ölçeklerde katılmışlardır. Afganistan'da geleneksel İslam anlamında Sufi tarikatların çok etkili bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Sufi geleneğin Sovyet işgaline karşı direnişin örgütlenmesi ve uygulanmasındaki rolü de önemlidir. Bu tarikatların en etkili olanları Nakşibendilik ve Kadiriliktir. Nakşibendiliğin öncülüğünü Müceddidi ailesi, Kadiriliğini ise Geylaniler yapmaktadır. Her iki tarikat da Sovyet işgaline karşı geleneksel İslamı temsil eden ve direnişe katılan kendi partilerini kurmuşlardır. Özellikle Nakşibendilik münzevi bir yaşamdan ziyade sosyal bir yaşamı öngörüp bir çeşit "tarikat kardeşliği" hukuku yaratmakta ve bu ağı güçlü bir örgüte dönüştürmekte oldukça etkilidir. Sufilik etnik sınırları aşan bir anlayışı temsil etmekle birlikte, Peştunlar arasında daha fazla taraftar topladıkları bir gerçektir. Ancak Afganistan'da yıllardır süren savaş ile etnik ve mezhepsel ayrışma geleneksel İslam taraftarlarını da bölmüş ve zayıflatmıştır.

Afganistan'da İslami köktencilik Mısır'a El Ezher Üniversitesine gönderilen öğrencilerin orada Müslüman Kardeşler taraftarı haline gelmeleri sonucu 1950'lerden itibaren yayılmaya başlamıştır. Bunların öncüleri Gulam Muhammed Niyazi ve Burhaneddin Rabbani'dir. İlk ciddi örgütleri 1969 yılında kurulan "Müslüman Gençler (Civanan-i Musulman)" örgütüdür. Üniversite öğrencilerinden az sayıda üyesi olan örgüt kuruluşundan itibaren hükümetin takip ve baskısı altında kalmıştır. Özellikle Davud Han hem başbakanlığında hem de iktidarı ele geçirdikten sonra radikal İslami örgütlenmenin ülkeye yönelttiği tehdidi ciddiye almıştır. Zamanla İslamcılar bir kısmı Rabbani diğerleri Hikmetyar'ın etrafında olacak şekilde ikiye bölünmüşlerdir. Bu aslında Peştun ve diğerleri arasındaki etnik bölünmenin bir yansımasıdır.

Hikmetyar ve Mesud'un radikalleşmelerinde ana etkenler 1970'li yıllarda Davud Han yönetiminin uygulamalarına duyulan toplumsal tepki ve onlara rol model

olan Pakistan'daki Cemaat-i İslami Partisi'nin propagandalarıdır. Bunların ideolojik temeli ise Mısır'daki Müslüman Kardeşler (İhvanü'l Müslimin) örgütü ve onun kurucusu Hasan el Benna'nın öğretileridir. Afganlıların Müslüman Kardeşler ideolojisiyle tanışmaları El Ezher üniversitesinde eğitim gören Afgan din adamları sayesinde olmuştur. Müslüman Kardeşler sömürgecilğe karşı İslami devrimler öngören ve milliyetçilik ile kabile-aşiret yapılarını reddeden; küresel ölçekte tek adama bağlı gizli örgütlenme öngören bir ideolojiye sahiptir. Sovyet işgaline karşı direnen Rabbani, Hikmetyar, Mesud gibi mücahit liderler bu anlayışa göre örgütler oluşturmuşlardır. Oysa görüldüğü gibi Afganistan gibi bir ülkede etnik aidiyetleri ve feodal yapıları inkar etmek olanaksızdır.

Afganistan İslamını radikalleştiren unsur, Orta Asya'da yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olan Suudi kaynaklı Vahabilik'tir. Selefi inancına sahip Vahabilerin Peştunlar arasında en bilinen temsilcisi Abdülresul Seyyaf ve onun Peşaver'de kurduğu İttihad-ı İslami adındaki örgüttür. Geçmişte fazla kabul görmeyen bu anlayışın Peştun toplumunda kök salması büyük ölçüde Sovyet işgalinin bir sonucudur.

2.2.2.2 Taliban'ın İslam Anlayışı

Taliban dini anlamda Sünni mezhebinin Hanefi okulunun fikirleri üzerine inşa edildiğini iddia eden bir harekettir. Ancak genelde batı müslümanları daha doğrusu Türklerde Hanefilik yukarıda belirtildiği şekilde sosyal yaşamla ilgili olarak daha esnek ve özgürlükçü bir inanç sistemi olarak algılanırken, Afganistan, Hindistan ve Pakistan Hanefilerinin dini öğretileri nasıl olmuşsa Vahabilere benzemektedir. Moderniteye karşı olan Vahabiler, modernite ve İslam'ın birlikte var olabileceğini kanıtlayan bir örnek oluşturan Türkiye gibi ülkelerden hiç hoşlanmamaktadırlar.

Vahabi etkisi Peştun bölgelerinde diğer yerlere nazaran çok daha fazla ve belirgindir. Bu yüzden Taliban'ın teolojik temelinde Vahabi motifler yer almaktadır. Vahabi öğretisine göre her müslüman ahiretini garantiye almak için cemaatini

Allah'ın kanunlarına göre yöneten bir müslüman emire kayıtsız şartsız biat etmek zorundadır. Kaldı ki bu niteliklere sahip bir yöneticinin tebaasından bu sadakati bekleme hakkı vardır. Vahabilere göre dinin merkezi mesajı Allah'ın birliği yani "tevhid" anlayışıdır. Bu yüzden Vahabiler kendi anlayışlarına aykırı gördükleri her şeyi "şirk koşmak" yani çok tanrıcılığın yansımaları olarak görürler. Örneğin bu anlayış nedeniyle mezar, anıt, türbe vb. yerlerin ziyareti ve bu mekanlarda dua etmek yasaklanmıştır.¹⁸⁵ Aynı şeyleri Taliban da uygulamıştır. Bamyân'daki tarihi Buda heykellerini infilak ettirmeleri, Mezar-ı Şerif kentindeki Hz.Ali'ye atfedilen kutsal mezarın ziyaretini yasaklamaları Vahabi anlayışa uyan davranışlardır. Hanefi olmalarına rağmen Kur'an ve sünnet dışındaki İslami kaynakları kabule yanaşmamışlardır. Kadınların ne giyeceğini dahi onlar belirlemiştir. Vahabilerde bir müslümanın şer'i bir hayat yaşadığını takip etmekten komşuları bile sorumlu görüldüğünden, bir nevi ahlak zabıtası gibi işlevi olan "mutavviin" ya da "halak bekçileri" diye bir uygulama vardır. Bunlar kadının peçesi, erkeğin sakalı, namaz vakti dükkanların kapatılması, alkol kontrolü vb. her şeye karışırlar. Taliban yönetiminde bu baskıcı işlev bir bakanlık kurularak onun sorumluluğuna verilmiştir.

Vahabi etkisinin Afganistan ve Pakistan Peştun toplulukları arasında yayılmasında Darul Ulum, Deobandi Okulu'nun kuruluşunun büyük etkisi vardır. Deobandilik hareketi İngiliz hakimiyetindeki Hindistan'da 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış İslami bir akımdır. Adını Reşid Ahmed Ganguhi'nin ilk medreseyi kurduğu Deoband şehrinden almaktadır. Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde Deoband kasabasında Muhammed Subbed Essay tarafından 1867'de kurulan bir medrese etrafında şekillenen bu okul bölge Hanefilerini püritan yani Selefi bir inanca doğru götürmüştür. Deobandi okul son derece gelenekçi, dinin modern yorumlarına şiddetle karşı çıkan, ortodoks bir İslam anlayışı geliştirmiştir. Afganistan'daki bir çok din alimi Hindistan'da süratle yayılan Deobandi medreselerinde yetişmiştir.

---

¹⁸⁵ Demirel, a.g.e., s.72-73.

İngiliz sömürgecilere karşı 1857’de gerçekleşen ve Hint müslümanlarının başını çektiği ayaklanmanın başarısız olması müslümanları yeni arayışlara sürüklemiştir. Bunlardan Deobandiler Batı sömürgeciliğine karşı eğitim aracılığıyla İslami ilkeleri yeniden canlandıracak ve Şeriat’ı doğru yorumlayacak bir nesil yetiştirmeyi amaçlamıştı. Zamanla katı bir İslam anlayışının geliştiği ve çok sayıda Afgan öğrencinin de eğitildiği bu medreselerin sayısı 1967’de 9 bine ulaşmıştır.¹⁸⁶

Deobandiler ilk defa Afganistan’a Zahir Şah’ın tahta geçtiği sıralarda gelmişlerdir. Pakistan’da ise çok hızlı bir yayılma göstererek sonradan siyasi partiye dönüşecek “Cemiyet-i Ulema-i İslami”yi kurmuşlardır. Cemiyet-i Ulema 1970’li yıllardan itibaren Pakistan kuzeyindeki ve Belucistan’daki Peştun bölgelerinde çok sayıda medrese kurmuş ve Afganlı mültecilerin çocuklarını eğitmeye ve ailelere yaşam desteği sağlamaya başlamıştır. Peştun bölgelerindeki Deobandi medreseleri cahil mollaların eline düşerek ilim ve reform gibi kuruluş amaçlarından da uzaklaşmış, Taliban sayesinde her türlü modernizme karşı bir dini akım haline gelmiştir. Medreselerde ezbercilik hariç bir şey yapılmamış; en basit tarih, matematik, hukuk, felsefe gibi dersler bile verilmemiştir.

Cemiyet-i Ulema 1993 seçimlerinde Benazir Butto’yu destekleyince, bir anda iktidarın olanaklarından yararlanmaya başlamış, lideri Mevlana Fazıl Rahman Parlamento’da önemli bir göreve getirilmiş ve İçişleri Bakanı Nasrullah Babür’le ilişki kurma şansını elde etmiştir. Orta Asya ticaret yolunu güvenlik altına almak için Peştun bir örgüt arayan Babür’ün imdadına medreselerinde binlerce Peştun genci radikalleştirmiş olan Deobandiler yetişmiştir. Taliban’ın nüvesi bu medreselerde, özellikle de Deobandi okul içindeki bir hizip lideri olan Mevlana Sami ül Hak’ın Dar ül Ulum Hakanya medresesinde yetişmiş Peştun gençleridir.

Deobandi medreseleri iç savaş boyunca Taliban’a katılmak üzere Pakistan’dan Afganistan’a öğrencilerini göndermeye devam etmişlerdir. Kaldı ki bir çok Deobandi ileri geleni Durrani Peştun kabilelere mensup kişilerdir.¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ Raşid, a.g.e., s.143-144.

¹⁸⁷ A.e., s.145-147.

Deobandiler içindeki bazı hiziplerin en belirgin özelliği Şii karşıtlığıdır ki, bu özellik Taliban’a da geçmiştir. Deobandilerin Taliban üzerindeki etkisi onların Pakistan devleti nezdindeki itibarını da yükseltmiş ve ISI’dan kabul görmelerine neden olmuştur. Hatta Keşmir için savaşçı yetiştiren Hareket ül Ensar örgütü de Deobandi hareketinin içinden çıkmıştır. Bölge için en büyük tehdit, “Taliban İslamı” anlayışının Pakistan’a da hakim olup bu büyük müslüman ülkeyi çökertmesidir.

Taliban’ın cihat kavramı da geleneksel anlamından sapmıştır. Cihat kavramı aslında İslamiyetin ortaya çıkışından itibaren radikal bir anlam değişikliğine uğramıştır. İslamın yayılması devirlerinde cihat yeni toprakların ele geçirilmesi ve halkının müslüman yapılması maksadına yönelik olduğundan, genellikle saldırgan bir nitelik taşımaktadır. Ancak İslam dünyasının bilim ve teknoloji bakımından Batı’nın gerisinde kalması, fetihlerin durması ve özellikle Haçlı seferleri ve Batı sömürgeciliğinin saldırıları karşısında cihat savunmaya yönelik bir konsept haline gelmiştir. Bu durum Afganistan için de geçerli bir olgudur. Özellikle Hindistan’a yapılan seferler Gazneliler, Babürlüler ve Durrani hanedanı döneminde taarruzi bir nitelik taşıırken, Moğol ve İngiliz saldırıları ile Sovyet işgaline karşı ilan edilen cihat savunmaya yöneliktir. Ancak Deobandi ve Vahabi etkisiyle, müslüman grup ve devletlere karşı da cihat ilan edilmesi son yüzyılda ve günümüzde yaygın bir uygulama haline gelmiştir.

Taliban da müslüman ya da gayrimüslim kendisine karşı olan herkese karşı cihat ilan etmiştir. Ancak Taliban kendi iddialarına göre müslümanlıktan sapmış kişi ve gruplara karşı cihat ilan ettiğini söylerken, ülkede yaşayan etnik azınlıklar Taliban’ın cihat anlayışının müslümanlıkla ilgisi olmadığı ve Peştun olmayanları ezmeye yönelik bir hamle olduğu görüşündedirler.¹⁸⁸ Taliban’a göre gerçek müslüman kendileri, kendileri dışındakiler kötü müslüman hatta kafirdir. Hiç bir şekilde oturmayan bu müslümanlık anlayışının kökenini Deobandilikte aramak gerekmektedir. Nitekim Deobandi ileri gelenleri Taliban’a karşı savaşanları kafir ilan etmiş ve bunların namazlarının kılınamayacağı yönünde fetva vermişlerdir.¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ A.e., s.142.

¹⁸⁹ Zeydan, a.g.e., s.293-294.

Ancak şunu özellikle vurgulamak gerekir ki, Taliban’da bir küresel cihat ya da evrensel bir İslami devrim perspektifi yoktur. Taliban Afganistan özeli ile ilgili yerel bir cihat örgütüdür. Bu özellik Taliban’ı El Kaide ve benzeri İslamcı örgütlerden ayıran asıl niteliktir.

Hz. Muhammed’e atfedilen bir hadiste “Horasan tarafından çıkan siyah bayraklılara katılınması, çünkü onların arasında Mehdi’nin olduğu”nun belirtildiği ve bu siyah bayraklılarla Taliban’ın kastedildiği iddia edilmektedir.¹⁹⁰ Taliban halk tabanını genişletmek ve yeni savaşçılar kazanmak için bu propagandayı sürekli canlı tutmaktadır.

2.2.2.3 Taliban’ın Örgütsel Yapısı

Taliban karar mekanizması olarak Peştunların Loya Jirga geleneği gibi şura sistemini benimsemiş görünüyor ve merkez karargahını on üyeden oluşan Kandahar Şurası yani Yüksek Şura oluşturuyordu. Bu şura ağırlıkla Durrani Peştunların kontrolünde bir oluşumdur. Şura’da Gılzai Peştunları ve Peştun olmayan etnik gruplar yeterli bir temsil asla elde edememişlerdir. Taliban’ın yeni kurulduğu yıllarda herhangi bir iktidar talebi olmadığı, örgütün amacının Afganistan’da yok edilmiş olan düzenin tesis edilmesi olduğu sürekli vurgulanıp durmuştur. Oysa zaman içinde Taliban güçlenip ülkenin kontrolünü ele aldıktan sonra, Molla Ömer’in tek otorite olduğu ve örgüt yapısının ülkenin etnik çeşitliliğini yansıtmaktan çok uzak ve alenen bir Peştun örgütü olduğu açığa çıkmıştır. Başkent Peştun olmayan grupların eline geçmesi ve Peştun cephesinde oluşan otorite boşluğu Taliban’a alan açan gelişmelerdir. Kandahar Şurası’na bağlı olarak hareket eden ve kabine görevi yapan Kabil Şurası ile Askeri Şura gibi iki oluşum daha vardır. Ayrıca vilayetlere atanan üst düzey yöneticilerin çoğunluğu da Peştun kökenliler olmuştur.¹⁹¹ Taliban kontrolü sağlar sağlamaz başkent bürokrasisindeki Peştun asıllı olmayanların işlerine derhal son verilmiştir.

---

¹⁹⁰ A.e., s.21.

¹⁹¹ Raşid, a.g.e., s.159-160.

Taliban kadroları ne pozitif ne de İslami ilimlerde derin bir bilgi ve birikime sahip değillerdir. Medreselerde daha çok Kur'an ve hadis ezberleme eğitiminden geçmişlerdir. Yönetici kadrolarda çatışmalarda yaralanmış ve sakat kalmış olan kişilerin varlığı dikkat çekicidir. Ayrıca çoğunluğun genç yani 40 yaşın altında olduğu görülür. Çoğunluk Peştun ve Kandaharlıdır.¹⁹² Taliban'ın lider kadrosu ve savaşçılarından çok azı Afganistan'da Sovyetlere karşı direniş hareketinde katılmıştır. Yine az bir kısım Taliban üyesi 1989'dan sonra Necibullah yönetimine ve mücahitlerin birbirine karşı mücadelesinde yer almışlardır.¹⁹³

Taliban'ın daimi askeri gücü daha çok aşiretlerin milis gücüne benzeyen savaşçılardan oluşmaktaydı. Bunlar maaş almayan ancak ganimetten pay alan gönüllü kişilerdi. Taliban'ın düşürülmeden önce en az 25 bin savaşçı ve 35 uçak/helikoptere sahip olduğu bilinmektedir.¹⁹⁴ Askeri Şura daha çok savaşçıların lojistik ihtiyaçlarını karşılarken, stratejik kararlar Kandahar Şura'sının tek hakimi Molla Ömer'den gelmekteydi.

Bilindiği üzere Molla Ömer ABD'lilere göre Pakistan'da bazı kaynaklara göre ise Afganistan'da memleketi Zabul vilayetinde gizlenirken 2013 yılında hastalanarak hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁵ Ömer'in ölümünden sonra Taliban liderliğine getirilen Molla Akhtar Mansur da bir ABD İHA saldırısı sonucunda 2016 yılında öldürülmüştür. Mevcut durumda örgütün lideri Haybatullah Akhundzade'dir. Günümüzde Taliban'ın 20-40 kişiden oluşan bir Quetta Şurası (Bakanlar Kurulu) ve 1500 kişiden oluşan bir şura meclisi vardır. Taliban'ın aldığı kararlarda Peştun Kandaharlılar, Mevlevi Nasrullah Mansur Topluluğu denilen katı tutucu mollalar, Pakistan medreseleri ve Pakistan hükümeti gibi etkenler rol oynamaktadır.¹⁹⁶

Molla Akhundzade sözde yargı sistemi başta olmak üzere Taliban'ın çeşitli konularda oluşturduğu 11 ayrı komisyonun çalışmalarını kontrolü altında

¹⁹² Zeydan, a.g.e., s.54-56.

¹⁹³ Raşid, a.g.e., s.2.

¹⁹⁴ Zeydan, a.g.e., s.60.

¹⁹⁵ "Taliban Lideri Molla Ömer ABD Üssü'nün Yakınında Yaşadı", **BBC News (Türkçe)**, 11.03.2019, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.com>turkce>, 19 Nisan 2019.

¹⁹⁶ Zeydan, a.g.e., s.50-54.

bulundurmaktadır. Örgütün 2016'dan itibaren askeri lideri Mevlevi İbrahim Sadar'dır. Taliban'ı yöneten Quetta Şurası'nın bir süredir Afganistan içinde Helmand eyaletinde konuşlandığı ve her vilayete bir gölge vali atadığı iddia edilmektedir. Kendisini adeta Afganistan Emirliği yönetimi olarak gören Şura'nın, Taliban'ın ülke içinde hakim olduğu bölgelerde yargılama, eleman ve vergi toplama vb. yetkiler kullandığı sır değildir. Quetta Şurası Afganistan'ın güney ve batı bölgelerindeki eylemleri yönetirken, örgütün Peşaver'de bulunan askeri komisyonu da ülkenin doğu ve kuzey bölgelerindeki faaliyetleri kontrol etmektedir. 2014 yılı itibarıyla Taliban'ın 60 bin savaşçıya sahip olduğu ve eleman bulmakta zorluk çekmediği belirtilmektedir. 2017 yılı için 300-500 milyon dolar arasında olduğu tahmin edilen örgüt bütçesinin yaklaşık yüzde 60'ı uyuşturucu ticaretinden gelmektedir.¹⁹⁷

Sonuçta Taliban çok fazla dışa açık, diplomasi diline hakim ve şeffaf bir örgüt değildir. Bu yüzden örgüt hakkında kesin bilgilere ulaşmak çoğunlukla olanaksızdır. Taliban'ın gizlilik ilkesi ve liderlerinin ulaşılmazlığı ile basın ve kamuoyunu aydınlatmadaki kayıtsızlığı, kendisini anlatmada başarısız olmasının asıl nedenidir. Kaldı ki kendisini anlatmak gibi bir kaygısının olmadığı da görülmektedir.

2.2.2.4 Taliban'ın Peştun Kimliği

Hangi politik kanada sahip olursa olsunlar, Afganistan'da iktidara gelen Peştun liderler Pakistanlı Peştun ve Belucilerin yaşadığı toprakların Afganistan sınırları içine alınmasını yani Büyük Peştunistan idealini savunmuşlardır. Nitekim Emin'in Sovyet Büyükelçisi'ne Afganistan'ın sınırlarının Umman Körfezi ve Hint Okyanusu'na kadar uzanması gerektiğini söylediği; Sovyet işgali ile iktidara getirilen komünist Babrak Karmal'ın dahi Afganistan sınırlarını İndus Nehri'ne taşımaktan bahsettiği iddia edilmektedir.¹⁹⁸ Taliban da bu tarihi tavrın istisnası değildir. Peştunlar ülke üzerindeki hakimiyetlerini korumak için dönemsel koşulların etkisiyle farklı savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir ki, içinde bulunduğumuz dönemde

¹⁹⁷ "Taliban", **Counter Extremism Project**, (Çevrimiçi) <https://www.counterextremism.com/threat/taliban>, 02 Şubat 2019.

¹⁹⁸ Vasily Mitrokhin, "The KGB in Afghanistan", Working Paper 40, **Cold War International History Project**, Washington, Woodrow Wilson Center, New Edition July 2009, s.98.

bunun adı Taliban'dır. Taliban'ın ana omurgasını Peştun gençleri oluşturmakta ve nihai siyasi hedef olarak merkezi Peşaver olan ve nüfus çoğunluğunu Patan denen Peştunların oluşturduğu Kuzey Pakistan'ı da içeren büyük Peştunistan hayaliyle yaşamaktadırlar.¹⁹⁹

Taliban'ın kuruluş yıllarından itibaren en yetkili yönetim organı olan Yüksek Şura ya da diğer adıyla Kandahar Şurası'nın yapısına bakıldığında Peştun kimliği tartışmasız bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1994-1997 arasında anılan Şura'nın 11 üyesinin 10'u Peştun ve bunların da tamamına yakını Kandaharlıdır.²⁰⁰

Taliban hareketinin Peştun kimliğinin en görünür kanıtı, liderlik, savaşçılar ve siyasal tabandaki Peştun ağırlığıdır. Taliban'ın Afganistan'da Peştun nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde daha güçlü ve etkin olduğu açıktır. Bu bölgelerde hem daha kolay adam kazanmakta hem de daha kolay eylemler gerçekleştirmektedir. Öte yandan, Taliban'ın merkez yönetimi, eğitim ve öğretim tesislerinin tamamına yakını İslamabad yönetiminin kontrol etmekte zorlandığı ve Peştunların çoğunlukta olduğu Pakistan'ın kuzey bölgesinde konuşlanmıştır. Bölge uzmanları ve analistlerin bir kısmı, Pakistan yönetiminin kendi ülkesindeki Peştun enerjisini komşu ülkeye yöneltmek için Taliban'ı desteklediğini iddia etmektedirler. Kaldı ki Pakistan sınırları içinde yaşayan Peştun nüfus Afganistan'daki Peştunlardan çok daha fazladır.

El Kaide, IŞİD gibi diğer İslami örgütler “küresel cihat” öngörürken Taliban'ın “yerel cihat” ekseninde hareket etmesi, tek hedefinin Afganistan'da iktidarı ele geçirmek olduğunu kanıtlamaktadır. Taliban hareketinin gündeminde İslam'ın dünya hakimiyeti gibi evrensel bir hedef söz konusu değildir. Kaldı ki, Taliban son dönemde IŞİD'e karşı silahlı mücadeleye bile girmiştir. Rusya düşman olduğu ve kökeni Mücahidin hareketine dayanan Taliban ile IŞİD'e karşı resmen işbirliğine başlamıştır. Buradan Taliban'ın nadir de olsa rasyonel davranabilen bir uluslararası aktör olduğu da anlaşılmaktadır.

¹⁹⁹ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.17.

²⁰⁰ Raşid, a.g.e., s.367

Taliban 1996’da Kabil’e hakim olduktan sonra halkı silahsızlandıracağını ilan etmiştir. Bu hamlenin arkasındaki maksadın Peştunlar dışındaki grupların pasifize edilmesi olduğu hemen anlaşılmaktadır. Nitekim Taliban karşıtı blokun çekirdeğini oluşturan “Kuzey İttifakı” çoğunlukla Peştunlar dışındaki etnik gruplardan oluşmaktadır. Mevcut Afganistan yönetiminde çok önemli bir ağırlığa sahip Kuzey İttifakı, başlangıçta Sovyet sonrası yönetimin devrilmesini amaçladığı halde, iktidarı Taliban’a kaptırdıktan sonra Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen ve diğer azınlıkların – ki toplamı Peştunlardan fazladır- hak ve özgürlüklerini korumaya yönelmiştir.

Bu gün Afganistan bir İslam Cumhuriyeti, rejimin ileri gelenleri de her etnik gruptan muhafazakar kişilerdir. Taliban’ın bu gerçeğe rağmen halen din adına mücadele etmesi anlamsızlaşmakta ve asıl mücadelenin siyasal iktidarı Peştun çoğunluk adına ele geçirmek olduğu tezi güçlenmektedir. Taliban’ın temel ahlak ve yaşam felsefesinin “Peştunveli” diye adlandırılan Peştun töresini esas alması, örgütün Peştun kimliğini vurgulamaktadır. Taliban üyelerinin büyük çoğunluğu Peştu dili haricinde başka dil bilmemektedir.

Ağırlıkla Peştunlardan oluşan Taliban, 1970’lerden sonra ve özellikle Sovyetlerin çekilmesinden sonra diğer etnik grupların yönetimde söz sahibi olmalarına bir tepki olarak Peştun milliyetçiliğini ayağa kaldırmıştır.²⁰¹ Taliban katı şeriatçı uygulamaları ve aşırı milliyetçi tutumuyla, İslamın barış ve hoşgörü gibi evrensel mesajlarını yok saymış ve Afganistan’ı bir çok etnik grubun bir arada yaşayabileceği bir ülke olmaktan çıkarmıştır. Bu uygulamaların çoğunun aslında ne Peştun töresi Peştunveli ne de İslami geleneklerle uzaktan yakından ilgisi olmadığı açıktır.

ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyona karşı Taliban direnişi nüfus olarak Peştunların çoğunlukta olduğu güney ve doğu Afganistan’da daha etkilidir.

---

²⁰¹ A.e., s.2.

Taliban diğer etnik grupların yaşadığı yerlerde –ki bunlar ülkenin yüzde 60’ına yakın kesimidir- yeterince taban bulamamıştır.²⁰²

Çoğu mülteci kamplarında yetişen Taliban üyesi gençlerin tek düşündükleri şey püritan bir İslami yaşamı yeniden ülkeye getirmek için savaşmak ve bu uğurda her şeyi yakıp yıkmaktı. Bu süreçte yaratılan Taliban’ın yenilmezliği efsanesi kulaktan kulağa yayıldıkça örgüte kitleler halinde katılımlar her geçen gün artıyor ve Taliban’ın gözü zafer sarhoşluğundan hiçbir şeyi görmüyordu. Etrafa yaydıkları bu dehşet ve korku karşısında geçmişin güçlü mücahit komutanları bile silah dahi doğrultmadan kendilerine teslim oluyorlardı. Taliban mücahitleri birbirine karşı kıskırtmak veya sadakati parayla satın almak gibi politik entrikaları da kısa sürede öğrenmişti. Dolayısıyla örgütün Peştun yapısı bilindiğinden özellikle Peştun bölgelerinde Taliban’a önemli bir direniş gösterilmemiştir. Çünkü Peştunların gözünde Taliban hem ülkeye güvenlik getirecek hem de Kabil’i Tacik, Özbek ve Hazaraların elinden geri alabilecek yegane güç idi.²⁰³

Taliban, Mezar-ı Şerif’te bulduğu ve Ahmed Şah Mesud’un Şurayı Nazar örgütüne ait olan gizli bir dokümanda kuzeydeki bütün Peştunların o bölgeden çıkarılmasının planlandığını iddia etmiştir.²⁰⁴ Belki de bu propagandanın etkisiyle, Taliban kuzey vilayetlerini ele geçirdiğinde Afgan Türkistanı’nda yaşayan Tacikler ve Özbekler Taliban’ı destekleyen komşuları kuzeyli Peştunlar’ın ağır baskı ve tecavüzlerine maruz kalmışlardır.²⁰⁵

Tüm bunlardan anlaşılan Taliban’ın Peştun kimliğinin İslami kimliğinden önce geldiği ve Taliban’ın örgütsel yapısı ve siyasal hedefleri bakımından kayıtsız şartsız bir Peştun örgütü olduğudur. Ancak örgüt etnik taleplerini İslami taleplerinin arkasına ustaca gizlemekte oldukça başarılı olmuştur. Hal böyle iken Taliban’ı sadece köktenci bir terör örgütü olarak tanımlamak ve Afganistan’daki mücadeleyi

²⁰² Vanda Felbub-Brown, **Aspirations and Ambivalence: Strategies and Realities of Counterinsurgency and State Building in Afghanistan**, Washington DC, Brookings Institution Press, 2013, s.42-50.

²⁰³ Raşid, a.g.e., s.50-51.

²⁰⁴ Magnus, Naby, a.g.e., s.194.

²⁰⁵ Oğuz, **Ülkem ve Ben**, s.197.

bu ekseninde geliştirmek geçen 18 yılda uluslararası topluma fazla bir şey kazandırmamıştır.

2.2.3 Taliban İktidarının Kurulması ve Uygulamaları

Yoğun dış yardımlarla yeterince güçlü hale gelen ve kendine güveni artan Taliban artık Kandahar'a sığmamış ve Kasım 1994'de hedef olarak Kabil istikametinde harekete geçmiştir. O kadar ki Kabil'in hemen batısında yer alan Vardak vilayetinin merkezi Meydan řehr'i ele geçirdikten sonra, 14 şubat 1995 tarihinde Gülbeddin Hikmetyar'ın ana üssü durumundaki arasyab kasabasını önemli bir direnişle karşılaşmadan kontrol altına almıştır. Böylece Kabil Hikmetyar ablukasından kurtularak yiyecek konvoyları Kabil'e girmeye başlamış ve bu gelişme halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Taliban Kabil kapılarına dayandığında, bütün Batı dñnyası da Taliban'ı Afganistan'ın istikrarı için adeta son şans olarak görerek bu gelişmeye sessiz kalmıştır.

Bu arada Ahmet şah Mesud Kabil'in güney varoşlarını tutan Hazaralara saldırınca, Hazaralar da Taliban'a yanaşmak zorunda kalmışlardır. Ancak Taliban bu süreçte Hazaraların Hizb-i Vahdet örgütünü kısa sürede dağıtmış ve liderleri Abdül Ali Mazari'yi esir almıştır. Hazaraların efsanevi lideri Mazari bindirildiği helikopter şüpheli şekilde havada patlayınca hayatını kaybetmiştir. Taliban'ın Abdül Ali Mazari'yi öldürmesi hem Hazaralar hem de İran nezdinde büyük bir öfke ve ö alma duygusu yaratmıştır. Bu arada Dostum Kabil'den çekilip Seyyaf'ın Pagman'daki kuvvetleri de Taliban'a katılınca, Rabbani yönetimi Kabil'de yalnız kalmıştır.

Ahmet şah Mesud Taliban'ın Kabil'e Mart 1995 başında yaptığı saldırıyı püskürtmüş ve onlara ağır zayıat verdirmiştir. Kabil'in batı kesiminde kalan Karte Se semtindeki ilk çatışmada Taliban kuvvetleri kısa sürede dağılarak geri çekilmek zorunda kalmışlar, başarıdan faydalanan şah Mesud unsurları Taliban'ı takip ederek onları Hikmetyar'dan aldıkları arasyap'ta ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Böylece Rabbani ve Mesud Kabil'deki iktidarlarını iyice tahkim etmişlerdir.

Taliban bu yenilgiden aldığı dersle dış destekçilerinden yeni yardım taleplerinde bulunmuş, eğitime önem vermiş ve en önemlisi ciddi miktarda zırhlı araç edinmiştir. Ayrıca bu noktadan itibaren Pakistan askeri açıdan Taliban'ın yönetimini büyük oranda kendi eline almıştır. Taliban toparlandıktan sonra 1995 yılında Rabbani'ye bağlı Tacik mücahit liderlerinden İsmail Han'ın kontrolündeki Herat'ı hedef almıştır.

Taliban öncelikle batıda Belucilerin de yaşadığı Helmand, Nimroz ve Ferah illerini ele geçirmiş ve Şindand üzerinden Herat'a yönelmiştir. Herat bölgesini elinde bulunduran güçlü Tacik mücahit komutanı İsmail Han'ın tecrübeli savaşçıları Kabil'deki Rabbani yönetimi ve Mesud'un desteğiyle Taliban'ı epey uğraştıracaktır. Taliban nihayet Eylül 1995 başlarında İsmail Han'ı yenilgiye uğratmış ve Timurluların Semerkand'dan sonraki başkenti ve Türk dilinin ölümsüz şairi Ali Şir Nevai'nin memleketi Herat'ı ele geçirmiştir. Herat çoğunluğu Peştun olmayıp Taliban'ın eline geçen ilk şehirdir. Herat'ın yönetimi Kandahar'dan getirilen ve yerel halkın dilini bile bilmeyen Peştun kadrolara bırakılmıştır.²⁰⁶

Molla Ömer 1996 Mart ayı sonlarında kendi liderliğini onaylattırmak üzere ülkedeki önemli din adamlarını Kandahar'da toplamıştır. Burada dikkat çeken nokta Peştunlar dışındaki etnik gruba mensup din adamlarının bu toplantıda bulunmamalarıdır. Pakistanlı gözlemciler hariç yabancıların alınmadığı bu toplantılarda Molla Ömer'e "Emir-ül Müminin" ünvanı verilmiş ve Burhaneddin Rabbani yönetimine karşı cihat ilan edilmiştir.²⁰⁷ Üstelik bunu ilan etmek adına Molla Ömer, Hazreti Muhammed'in harmanisini giyip bir çatıya çıkarak halka görünmüştür. Peştunlar hariç kimsenin katılamadığı bir toplantıda Taliban liderine dünyadaki tüm müslümanların emiri ünvanı verilmesi gerçekten de anlaşılmaz bir durumdur.

Kabil'e ilk saldırıdaki hataları yapmamak için, ikinci saldırı daha kontrollü ve Pakistan'lı uzmanların planlama ve kontrolünde gerçekleştirilmiştir. 1996 yılı

---

²⁰⁶ Raşid, a.g.e., s.62.

²⁰⁷ A.e., s.63-65.

boyunca Rabbani Hikmetyar'ı yanına çekip diğer grupların da desteğini almaya çalışırken, Taliban da Kabil'i sürekli top ve roket atışına tutmuştur. Kabil'in batısını zaten ele geçirmiş olan Taliban, Eylül 1996'da Kabil'in doğusuna yönelip önce Hayber Geçidi'ni kontrol eden Celalabad bölgesi, arkasından Nangarhar, Laghman ve Konarha'yı düşürdükten sonra Bagram Havaalanını da kontrol edip başkentin kuşatmasını tamamlamıştır. Kabil'de Şah Mesud'un bazı komutanları Taliban tarafından rüşvetle satın alınmıştır. Taliban Celalabad'dan sonra Kabil'e yönelince Şah Mesud beraberinde Rabbani de olmak üzere başkenti boşaltıp 50 kilometre kuzeyde yer alan Çarikar'a çekilmiştir. Bunun muhtemel sebebi içerden uğradığı ihanet nedeniyle Kabil'de tutunamayacağını anlamış olmasıdır. Mesud'un kuzeye çekilmesi üzerine Taliban kuvvetleri 26 Eylül 1996'da girdikleri Kabil'i hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirmişlerdir. Mesud'un kendisiyle gelme teklifini Taciklere sığınmış olmamak için reddeden Dr. Necibullah'ın BM tarafından Kabil'den çıkarılmasına izin vermeyen Taliban, komünist dönemin son Devlet Başkanı'nı hunharca öldürerek cesedini ibret olmak üzere Kabil şehir merkezinde bir elektrik direğine asmıştır. Bir Peştun hareketi olan Taliban'ın bir Peştun Devlet Başkanı'na olan bu hareketi Peştun milliyetçilerince iyi karşılanmamıştır.²⁰⁸ Taliban ayrıca Tacik liderler Rabbani ve Mesud ile birlikte Özbek lider Raşid Dostum'un da ölümüne mahkum edildiğini ilan etmiştir. Kabil'deki Peştun olmayan nüfusun büyük kısmı şehri terk ederek kuzeyde Mesud'un bulunduğu bölgeye ulaşmak üzere yollara düşmüşlerdir.

Taliban Peştunların nüfus olarak azınlıkta olduğu başkenti ele geçirdikten sonra üyelerinin hiç birisi Kabil yerlisi olmayan Durrani Peştunlardan oluşan bir Kabil Şurası atayarak şehri bununla yönetmiştir. Bu Şura aynı zamanda Taliban'ın merkezi hükümeti gibi görev yapmıştır.

Taliban'ın kurduğu Kabil Şurası'nın ilk icraatları katı kural ve yasaklar koymak olmuştur. Artık Kabil'de kadınların başı açık dolaşması, dışarıda çalışması, yalnız başına dışarı çıkması, çocukların uçurtma uçurması, oyuncakla oynaması

---

²⁰⁸ A.e., s.78.

yasaklanmıştır. Erkeklerle sakal uzatma zorunluluğu getirilmiş, traş bıçağı satmak yasaklanmıştır. İçki, futbol, müzik, spor ve güzellik salonlarına gitmek artık hayal haline gelmiştir. Pencereler dışarıdan içerisi görülmeyecek şekilde karartılacak, hırsızlık yapanın eli kesilecek, zina yapan recm edilecek, ezan okunurken araçlar seyredebeyecektir.²⁰⁹ Elbette bütün bu tuhaf tedbirler gerçek İslamda yeri olmaması gereken şeylerdir.

Ayrıca dikkate değer bir nokta, Taliban tarafından Peştun asıllı olmayan kişilerin üzerine daha fazla gidilmesi, evlerinin basılması, çeşitli gerekçelerle tutuklanmaları ve sokaklarda kurşuna dizilmeleridir.

Başta Dostum olmak üzere diğer eski mücahitler Taliban'ın Peştun olmayanlar için büyük tehdit olduğunu fark etmişler ve Tacik liderler Rabbani ve Mesud, Özbek lider Dostum ve Hazara lider Kerim Halili 10 Ekim 1996'da Taliban'a karşı "Anavatanı Koruma Yüksek Konseyi"ni kurmuşlardır. Artık yeni hedefi kuzey bölgeler olan Taliban ile muhaliflerinin kurduğu bu "Kuzey İttifakı" arasında kanlı bir süreç başlamaktadır. Bu arada Rusya, İran ve Orta Asya cumhuriyetleri Taliban'ı kuzeye saldırması halinde karşılarında kendilerini bulacağı konusunda uyarılmışlardır. Çünkü Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleri, Dostum ve kontrolündeki bölgeyi "Peştun fundamentalizmine karşı laik bir tampon" olarak görmektedirler.²¹⁰

Afganistan'ın tarıma elverişli arazilerinin ve doğal zenginliklerinin çoğu kuzey bölgesindedir. Kuzey bölgesinin merkezi konumundaki Mezar-ı Şerif ve tarihi şehir Belh ve havalisi, kendisine savaşçı bir askeri güç oluşturan ve bunu zırhlı birlik ve hava unsurları ile destekleyen Raşid Dostum'un kontrolündeydi.

Taliban Mayıs 1996'da Herat ve Kabil istikametlerinden Mezar-ı Şerif üzerine yürüyerek Takhar, Faryap, Meymene, Sar-i Pul, Cevizcan ve Mezar-ı Şerif gibi kuzey vilayetlerini birer birer ele geçirmiş; Dostum da Özbekistan'a çekilmek

²⁰⁹ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.262-264.

²¹⁰ Steve LeVine, "Enemies of Enemies", **Newsweek**, 21 Ekim 1996.

zorunda kalmıştır. Taliban'ın bu başarısında Dostum'un generallerinden bazılarının kişisel husumet nedeniyle ihanet edip Taliban'a katılmasının rolü büyüktür. Mezar-ı Şerif'e giren Taliban kuvvetleri ülkenin belki de en liberal şehrinde derhal ağır şeriat uygulamalarını yürürlüğe koymuş ve halkı ağır baskı altına almışlardır. Bunun üzerine Hazara ve Özbekler ayaklanmışlar, daha önce Taliban'a yardım eden Özbek Generali Malik de bu isyanın başına geçerek Taliban'ı ağır bir yenilgiye uğratarak kuzeyden sürüp çıkarmıştır. Temmuz ayında Mesud da Bagram Hava üssünü yeniden ele geçirmiş; bölgeden çekilen Taliban Taciklerin köylerine dönmelerini engellemek için su kuyularını dahi zehirlemiştir.²¹¹

Bu arada iki büyük Peştun boyu Durraniler ile Gılzai'ler arasındaki bir sürtüşmeden de bahsetmek gerekmektedir. Taliban kadrolarında hakimiyet Durranilerde idi. Bu yüzden Gılzailer –ki Sovyetlere karşı direnişte büyük fedakarlıklar yapmışlardır- kendilerine yönetim kadrolarında daha fazla yer verilmedikçe Taliban saflarına savaşçı göndermekte isteksizdiler.²¹²

Pakistan ve Afganistan Peştunlarından takviyeler alan Taliban Eylül 1997'de yeniden Mezar-ı Şerif'e saldırmıştır. Bu dönemdeki çatışmalar adeta etnik gruplar arası bir boğazlaşmaya dönüşmüş, şehir Hazaralarda kalmış, Türkiye'deki sürgünden dönen Dostum Şibirgan'a çekilmiştir. Bu süreçte Taliban ve Hazaraların birbirine karşı etnik temizliğe varan katliamlar uyguladıkları tespit edilmiştir.²¹³

Taliban'ın Hazaralara karşı özellikle düşmanca bir tutum içinde olduğunu görmemek olanaksızdır. Bu düşmanlığın arkasında etnik ve dini gerekçeler olduğu da çok açıktır. Moğol savaşçıların Türki ve Tacik halklarla kaynaşmasından ortaya çıktığına inanılan Hazaralar Şii inancına sahip olup, ayakta kalmak için İran'dan destek almaktaydılar. Sırf bu yüzden Hazaraların ata yurdu olup ülkenin ortasında yer alan Hazaracat bölgesi Taliban tarafından ablukaya alınmış ve Hazara halkı

---

²¹¹ Raşid, a.g.e., s.97.

²¹² A.e., s.94.

²¹³ Gretchen Peters, "Massacres prompt fears of ethnic escalation", **AP**, 15 Şubat 1998.

açlığa mahkum edilmiştir.²¹⁴ Nitekim Hazaraların direnme gücü kalmayınca Eylül 1997 ortalarında Hazaracat ve onun merkezi Bamyân da Taliban'ın eline geçmiştir. Taliban Budizm'in kuruluş yeri ve kutsal şehri sayılan Bamyân'daki iki bin yıllık Buda heykellerini bombalayarak tahrip etmiştir.

Afganistan'da kuzey bölgeyi ele geçirmeden ekonomik açıdan nefes alamayacağını farkında olan Taliban kuzeye yeni bir saldırı için Pakistan ve Suudi yetkilileri ikna edip askeri malzeme desteği sağladıktan sonra hazırlıklarını tamamlamıştır. Temmuz 1998'de yeniden saldırı başlatan Taliban öncelikle yine kendi içinden ihanete uğrayan Dostum'un birliklerini mağlup ettikten sonra Mezar-ı Şerif'e dayanmış; şehri savunan Hazara unsurları çok fazla direnememişlerdir. Şehre giren Taliban unsurları, önceki başarısızlıklarının öcünü alırcasına neredeyse önüne gelen herkesi öldürerek büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir.²¹⁵ Bu katliamdan en fazla etkilenenler özellikle Hazaralar olmuşlardır. Yüzlerce Hazara kadın cariyeye olarak Taliban askerlerince alınıp götürülmüştür. Taliban'ın burada yaptığı en dikkat çekici katliamlardan biri de 11 İranlı diplomatı Mezar-ı Şerif'te öldürmeleridir. Taliban'ın Afganistan'ın kuzeyini ele geçirdiği tarihlerde El Kaide'nin de Kenya ve Tanzanya'daki ABD temsilciliklerine bombalı saldırılar düzenlemesi, Taliban yönetiminin geleceği açısından bir dönüm noktasıdır. Nitekim Usame bin Ladin'i korudukları için çok kızgın olan Suudi Arabistan da Taliban'dan uzaklaşmaya başlayacaktır.

Taliban yönetimi başlangıçta Kabil'de sonra da ele geçirdiği diğer bölgelerde peyder pey uygulamaya koyduğu sözde Şeriat kurallarını en sonunda tüm ülkeye şamil kılmıştır. Taliban Afganistan'a hükmettiği sürece tarih boyunca hiçbir İslam ülkesinde olmadığı şekilde kadın düşmanı bir tutum izlemiştir. Taliban üyeleri cahil mollaların kendilerine kadınların erkekleri din ve ibadetten alıkoyan şeytani varlıklar olduğu yönündeki öğretilerine kanmışlardır. Kadını kamusal alandan çıkarmayı

²¹⁴ Hazaralar hakkında geniş bilgi için Bkz. Seyid Asker Musavi, **The Hazaras of Afghanistan, A Historical, Cultural, Economic and Political Study**, London, Curzon Press, 1998.

²¹⁵ Michael Wincester, "Ethnic Cleansing in Afghanistan", **Asiaweek**, 6 November 1998; "Inside Story: Afghanistan Ethnic Cleansing", **asiaweek.com**, November 30, 2000, (Çevrimiçi) http://edition.cnn.com/ASIANOW/asiaweek/98/1106/nat_7-2_ismazar.html, 29 Ağustos 2019.

amaçlayan “Namusu ve Fazileti Koruma Dairesi” kadınların en temel insan haklarını ellerinden alan talimatlar yayımlamaktan çekinmemiştir. Kadınların sağlık sektörü hariç dışarıda çalışmaları, tek başlarına dolaşmaları, makyaj yapmaları, topuklu ayakkabı giymeleri yasaklanmıştır. Kız çocuklarının okula gitmeleri engellenmiştir. Kendilerine durumdan görev çıkaran fanatik gönüllüler ellerinde sopalarla bu kararların uygulanmasını denetlemiştir. Burka giymeyenler sokaklarda meydan dayacağına çekilmiştir.

Spor karşılaşmaları yasaklanmıştır. Müzik, sinema, televizyon, hatta uçurtma uçurmak bile yasaklanmıştır. Peştun toplumunun geleneksel aşiret yapısı ve bunun sağladığı sosyal düzen yıkılmış, ancak yerine sürdürülebilir yeni bir sistem konulmamıştır. Kırsal kesimdeki okulların tamamına yakını tahrip edilmiş, ülkenin en önemli yüksek öğretim kurumu olan Kabil Üniversitesi kapatılmıştır.

Tüm erkeklerin altı hafta içinde bir işaret parmağından kısa olmamak kaydıyla sakal uzatmaları zorunlu kılınmıştır. Evlere resim, tablo asmak heykel sergilemek yasaklanmıştır. Nevruz, Aşure, İşçi Bayramı gibi kutlamalar yasaklanmıştır.

Ülkedeki etnik azınlıklara ait olan sosyal ve kültürel haklar sorgusuz ve sualsiz ellerinden alınmıştır. Özbekçe ve Türkmençe dahil yerel dillerin kullanılması Taliban tarafından yasaklanmıştır.

Bütün bu uygulamalar İslama ve İslamla ilişkisi muallak olan Peştun töresi Peştunveli’ye dayandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bir etnik gruba ait olan töreyi kanun yerine koyup Peştun olmayanlara da uygulamanın ve bunun kabul göreceğini düşünmenin geçerli bir gerekçesi bulunmamaktadır.²¹⁶ Kaldı ki Peştun kökenli olan ve sadece kendi dilini konuşabilen Taliban yetkilileri, Afganistan’ın tamamını yönetmekte bu yüzden bile önemli sorunlarla karşılaşmıştır.

---

²¹⁶ Raşid, a.g.e., s.182.

Fazla su istemediğinden Afgan coğrafyasında kolaylıkla yetiştirilen afyon çok büyük gelir getiren bir bitkidir. İslamda uyuşturucu üretmek, kullanmak ve satmak yasak olmasına rağmen, Taliban Afganistan'da afyon üretimine engel olmamıştır. Tam tersine afyon üreten çiftçileri serbest bırakarak onlardan zekat almaya başlamıştır. Buradan elde ettiği geliri kendi askeri faaliyetlerini finanse etmekte kullanmıştır. Bu durumu da şayet uluslararası toplum kendilerini resmen tanırsa afyon ekimini yasaklayacaklarını açıklayarak şantaj malzemesi olarak kullanmıştır. 1997 yılında Afgan eroininin yüzde 96'sı başta Kandahar ve Helmand olmak üzere Taliban kontrolündeki alanlarda üretilmekteydi.²¹⁷ Afganistan'da 1980'lerin başında 150-200 ton olan yıllık afyon üretimi Taliban'la birlikte 1999'da 4600 tona çıkmıştır.²¹⁸ Eroinin dışarıya çıkarılıp pazarlanmasında Pakistan'da içinde farklı kesimlerin bulunduğu şebekelerin rolü büyüktür. Afganistan'da üretilen uyuşturucu sadece Batı dünyasını zehirlemekle kalmamış, Pakistan, Afganistan ve İran'da yerli halkın uyuşturucu bağımlılığı tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.

BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) Taliban'a afyon ekimini durdurması karşılığında Afganistan'a on yıl süreyle her yıl 25 milyon dolar mali destek sağlamayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Taliban Temmuz 2000'de afyon ekim yasağı ilan edince, Kuzey İttifakı'nın kontrolündeki bölgeler hariç ülkenin geri kalanı bu emre uymuştur. Bu durum afyon fiyatlarını neredeyse on kat artırmış ve geleneksel gelirlerinden mahrum kalan fakir Afgan halkının tepkisine dahi yol açmıştır.

Afgan mücahitleri Sovyet işgaline karşı direnişte hiçbir zaman intihar eylemi yapmamışlardır. Normalde intihar eylemleri mertlik ve cesareti ile bilinen Afgan halkının yapısı ve geleneklerine aykırıdır ve El Kaide ülkenin üzerine çörekleninceye kadar bu eyleme hiçbir zaman başvurulmamıştır. Afganistan intihar eylemiyle 9 Eylül 2001 tarihinde Ahmed Şah Mesud'un gazeteci kılığındaki teröristler tarafından kameraya yerleştirilen bombayla havaya uçurulmasıyla tanışmıştır.²¹⁹ Ancak Taliban

---

²¹⁷ A.e., s.195.

²¹⁸ UNODC, **The Opium Economy in Afghanistan**, New York, United Nations, 2003, s.30-31.

²¹⁹ Oğuz, **Ülkem ve Ben**, s.110-111.

El Kaide'den öğrendiği canlı bomba eylemlerini 2003 yılından itibaren askeri ve sivil hedeflere karşı yoğun olarak kullanmaya başlamıştır. Taliban sonradan eğitmeye başladığı intihar eylemcilerine 300 dolar maaş ve eylemden sonra ailelerine belirli miktarlarda tazminat ödeyerek, bu eylemi adeta kurumsallaştırmıştır. Canlı bombalar cennette yerlerinin hazır olduğu ve ayrıca istedikleri 70 kişinin de cennete girmesini sağlama ayrıcalıklarının bulunduğu inandırılmışlardır.²²⁰ Ayrıca adam kaçırmaya ve rehin alma da Taliban'ın sıkça başvurduğu eylemlerdir.

Ülke Sovyet mayınlarından çok çekmesine rağmen Taliban da mayın silahını kullanmıştır. Sovyet işgalinden Taliban dönemi sonuna kadar Afganistan'da mayın nedeniyle ölenlerin toplamı 400 bin civarındadır.²²¹ Sovyetler'in Afganistan'a döşediği 30 milyon mayının da sadece üçte biri temizlenebilmiştir.²²²

Taliban halkın sorunlarının çözümü ve ekonominin düzelmesi için hemen hiçbir şey yapmamış, halkın rızkını Allah'ın vereceğini söylemekle yetinmiştir.²²³ 1999 ve 2000 yılları iç çatışmanın farklı bölge ve noktalarda devam ettiği, köy ve kasabaların sürekli el değiştirdiği bir dönem olmuş, bitmeyen savaş ortamı fiyatları astronomik ölçüde yükseltirken ülkenin para birimi Afgani'nin satın alma gücünü iyice düşürmüştür. Savaşın en ağır yükünü her zaman olduğu gibi yine yoksul Afgan halkı çekmiştir.

2.2.4 Taliban'ın Dış İlişkileri

Taliban yönetimi sadece Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanınmıştır. ABD ise resmi olarak tanımamasına rağmen Taliban ile gayri resmi olarak temaslarda bulunmuştur. Taliban iktidara gelince Türkiye ve İran Büyükelçilikleri hariç Kabil'deki diplomatik temsilcilikler boşaltılmıştır.

---

²²⁰ A.e., s.118.

²²¹ Raşid, a.g.e., s.206.

²²² Oğuz, **Ülkem ve Ben**, s.38

²²³ Raşid, a.g.e., s.207.

Pakistan'ın en öncelikli beka sorunlarından biri de “Büyük Peştunistan”ın kurulması halinde kuzeyde Peştunların yaşadığı toprakları kaybetme endişesidir. Ziya ül Hak'ın Sovyet işgaline karşı Afgan cihadına dört elle sarılmasının sebebi, Afganistan'da Pakistan yanlısı İslami bir Peştun yönetiminin kurularak bu endişenin ortadan kaldırılmasıdır. Böylece Hindistan'a karşı coğrafi açıdan Afganistan'ı da kapsayan bir stratejik derinlik elde edileceği öngörülmekteydi. Ayrıca Afganistan topraklarında Keşmirli müslüman savaşçılara üs imkanları da sağlanabilecekti.²²⁴ Ancak Taliban da Pakistan'ın bu hassasiyetini iyi kullanarak kendine bir serbest hareket alanı sağlamıştır.

Taliban İslami bir söylem ve eylem içinde olmasına rağmen, Peştun milliyetçiliğini bırakmamıştır. Hatta Pakistan'ın kuzeyindeki Peştun bölgesinde de milliyetçiliğin gelişmesini besleyerek, iki ülkedeki Peştunları adeta birleştirmiş ve siyasi hudut hattı sadece harita üzerinde kalmıştır. Dahası Taliban'ın başarıları Pakistan İslamcılarının da radikalleşmesine, yolsuzluk, kaçakçılık ve uyuşturucu işinin Pakistan'a kaymasına ve Pakistan ordusu ve istihbaratında Peştunların etkisinin artmasına yol açmıştır. Yani “Taliban Pakistan'a değil, Pakistan Taliban'a stratejik derinlik kazandırmıştır.”²²⁵ Pakistan'da Taliban tarzı katı İslami bir rejim getirmek amacıyla 1998'de Tahrir-i Taliban (Tuleba) adlı bir örgüt kurulmuştur.

Pakistan yönetiminin Taliban'a verdiği destek İslami örgütlerin ülkenin sadece kuzeyini değil büyük bölümünü kontrol altına almaları ve ülkeyi kaosa sürüklemeleri ile sonuçlanmıştır. ABD'nin bu gelişme karşısında asıl endişesi Pakistan'ın nükleer silahlarının bu örgütlerin eline geçmesidir. Pakistan Talibanı yani Tahrir-i Taliban Afganistan Talibanı ile aynı etnik kökene dayanmakta ve aynı ideolojiyi taşımaktadır. Afganistan ve Pakistan Talibanları geleneksel Peştun topraklarındaki her türlü dış güce olduğu kadar Pencaplıların hakim olduğu Pakistan ordusuna da düşmandır. Nitekim Pakistan ordusu sözde müttefiki Taliban ile yaptığı mücadelede beş binden fazla kayıp vermiştir.²²⁶

---

²²⁴ A.e., s.308.

²²⁵ A.e., s.311.

²²⁶ Marshall, a.g.e., s.211-212.

Pakistan'ın kendisi dini motifli terörden çok çekmesine rağmen, neden Taliban gibi bir örgütü desteklemeye devam ettiği, cevaplanması gereken bir sorudur. Pakistan yetkililerine göre ABD ve NATO hiçbir zaman Afganistan'da tam bir kontrol sağlayamayıp er ya da geç Afganistan'ı terk edeceklerdir. Afganistan'daki mevcut yönetimin ise kendi gücüne dayanarak ayakta kalması olası değildir. Dolayısıyla Afganistan'a hakim olacak askeri ve politik güç yine Taliban'dır. O halde Afganistan'ın geleceğinde söz sahibi olmanın yolu Taliban'ı desteklemek daha doğrusu onu kontrol altında bulundurmaktır.²²⁷ Dahası bazı Pakistanlı çevreler kendi kuzey sınırlarını Durand hattı olarak değil Amuderya (Ceyhun) Nehri olarak, yani Afganistan'ı Pakistan'ın bir parçası olarak görme eğilimindedir.

Öte yandan, Pakistan kuruluşundan bu güne kadar Taliban'ı desteklemekle birlikte, Taliban'ın çok katı bir İslam anlayışına sahip olması Pakistan için ciddi bir beka sorunu olan Peştun milliyetçiliğini zayıflatmaktadır. Bu yüzden Taliban hem Afganistan'da hem de uluslararası toplumda ne kadar nefret toplarsa Pakistan'ın amacına o kadar iyi hizmet etmektedir.

Pakistan'da Benazir Butto liderliğindeki Halk Partisi yönetimi Afganistan'da tek bir merkezi güç oluşturarak istikrar sağlamak adına Taliban'ı desteklemeye karar vermiştir. Bunun sağlanması halinde Pakistan'daki Afgan mülteciler kendi topraklarına dönebilecek, Afganistan Pakistan'a müzahir bir gücün kontrolünde olacak ve Hazar havzasındaki petrol ve doğalgazı boru hatları yoluyla Afganistan üzerinden Hint alt kıtasına indirmek mümkün olacaktı. Bu boru hatları hem Pakistan'ın ihtiyacı olan enerji kaynaklarını ayağına getirecek hem de Karaçi bölgesinde kurulacak bir terminal yoluyla ona 5-6 milyar dolar kazanç sağlayacaktı.²²⁸ Pakistan bu düşünceyle çok sayıda askeri uzmanı hiç düşünmeksizin Taliban'a göndermiştir.

Pakistanlılar ayrıca Afganistan'da Taliban'ın başarısız olması ve ülkenin bölünmesi halinde, iki ülkeden toprak verilerek bağımsız bir Belucistan kurulması ve

---

²²⁷ Riedel, a.g.e., s.174.

²²⁸ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.252.

Orta Asya petrol ve doğalgazının Belucistan'dan başka bir ülkeye ihtiyaç kalmaksızın denize ulaştırılmasından korkmaktadırlar. Belucistan nüfusu az olmasına rağmen Pakistan topraklarının yüzde 45'ini oluşturan ve yer altı zenginlikleri fazla olan bir bölgedir. Bölgedeki Gwadar limanı sıcak denize çıkış için stratejik önemde bir yerdir.²²⁹ Geçmişte Sovyetler Birliği, şimdi ise Malaga Boğazını kullanmak istemeyen Çin için yaşamsal önemdedir. Çin Sincan bölgesinden Gwadar'a uzanan otoyol, demiryolu ve boru hattı yapımı için 2015'de Pakistan'la 45 milyar dolarlık bir anlaşma yapmıştır.²³⁰

İran Sovyet işgali sırasında Afganistan direnişine destek vermiştir. Ancak Sovyetlerin çekilmesinden sonra Afgan gruplar birbirine düşünce öncelikle Şii olan Hazaraları koruyup kollamış, ikinci sırada Farsça konuşan Tacikleri desteklemiştir. İranlılar Taliban'ı ise Peştunlardan oluşan bir örgüt olarak tanımlamışlardır.²³¹ Taliban ortaya çıktıktan sonra, Afganistan'da katı şeriat uygulamasını benimsemiş radikal Sünni bir Peştun hakimiyetini engellemek maksadıyla, Peştun olmayan grupların tümüne destek sağlamışlardır. Bu nedenle Taliban Kabil'deki İran temsilciliğini 1997 Haziran'ında kapatmıştır. İran'ın bu tutumunda Taliban'ın İran'daki rejim muhaliflerine verdiği destek ve İranlı Sünni muhaliflerin Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat örgütüne Kandahar civarında kamp olanağı sağlamasıydı.²³² Taliban ve El Kaide İrandaki Sünni Belucileri ve onların Cundullah örgütünü de İran devleti aleyhine kışkırtmaktan geri kalmamışlardır. İran ayrıca Taliban iktidarını kendisini kuşatmak isteyen ABD'nin bir planı olarak görmüştür.

Taliban'ın Mezar-ı Şerif'te dokuz İranlı diplomatı öldürmesi üzerine İran yönetimi 200-250 bin askerini Afganistan sınırına konuşlandırmış ve Afganistan'ı işgal etme tehdidinde dahi bulunmuştur.²³³

---

²²⁹ Marshall, a.g.e., s.202.

²³⁰ A.e., s.202.

²³¹ "İran says Taliban threat to the region", **AFP**, 14 Ağustos 1998.

²³² Raşid, a.g.e., s.338.

²³³ A.e., s.307.

Suudi Arabistan ise Afganistan'a daha çok İran ile rekabet penceresinden bakmaktadır. Bu nedenle Sünni bir örgütün Afganistan'da kontrolü eline geçirmesinin Afganistan'da İran etkisini en aza indireceği düşüncesiyle Taliban'a finansal yardım yağdırmaya başlamıştır. Bu paralar Taliban'ın hem silahlanması hem de artık para ve zenginliğin esiri olmuş mücahit liderlerini satın alması için kullanılmıştır.

Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi en fazla Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde – Türkmenistan hariç- endişe yaratmıştır. Rusya köktencilüğün Orta Asya cumhuriyetlerine sıçramasından endişe ettiği için Taliban'a karşı olmuştur. Kendi ülkelerinde ciddi birer İslami muhalefete sahip olan Orta Asya cumhuriyetleri de aynı endişeyi taşımaktadır. Türkmenistan ise enerji kaynaklarını güneye indirerek pazarlayabilmek maksadıyla Taliban'la köprüleri atmamaya özen göstermiştir.

Hindistan Taliban'ı Pakistan'ın çıkarlarına hizmet eden ve onun kontrolunda olan bir yapı olarak görmektedir. Üç bin kilometreden fazla kara sınırı paylaşan Hindistan ve Pakistan varlıklarını adeta birbirlerinin yok edilmesine adanmış iki düşman komşu olarak, kuruluşlarından günümüze dört büyük savaş ve sayısız sınır çatışması yaşamışlardır. Bu amansız mücadele iki ülkenin de nükleer yeteneğe sahip olmasıyla sonuçlanmıştır. Hindistan ve Pakistan'ın coğrafi yapısı tarih boyunca buralara egemen olanların bölgeyi tam olarak yönetebilmesine olanak vermemiştir. Nitekim 1947'de İngilizlerin çekilmesiyle bölgede bir milyondan fazla insanın ölmesi, milyonlarca insanın evsiz kalması gibi trajik olaylar ve sonu gelmeyen çatışmalar yaşanmıştır. Hindistan-Pakistan ayrışmasında Pakistan'ın devraldığı en olumsuz miras Hindistan'ın en sorunlu sınır hattı olan Afganistan sınırıdır. Pakistan demografik, ekonomik ve askeri açıdan Hindistan'a göre daha zayıftır. Pakistan'da demokrasi kültürü maalesef yerleştirelememiş, devlet giderek İslamlaşan otoriter bir aygıt dönüşmüştür. Hindistan ise bunca farklılıklarına rağmen nispeten istikrarlı laik bir demokrasi kurmakta daha başarılı olmuştur.²³⁴

---

²³⁴ Marshall, a.g.e., s.200.

Hindistan Afganistan’da Pakistan’a denge sağlamak maksadıyla Kuzey İttifakı liderleri ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve ayrıca Tacikistan gibi Orta Asya ülkelerinde bazı yatırımlar yapmıştır. Hindistan ayrıca Keşmir’deki Leşker-i Tayyibe ve Ceyşu Muhammed gibi direniş örgütlerini El Kaide ve Taliban terörünün yarattığı atmosferin etkisiyle terör örgütü olarak Pakistan dahil tüm dünyaya kabul ettirmeyi becermiştir.

Belirtilen nedenlerle Rusya, İran ve Hindistan başlangıçta Kabil’deki Rabbani yönetimi ve onun askeri kanadını temsil eden Ahmed Şah Mesud’a sonrasında ise Kuzey İttifakı’na destek vermişlerdir.

ABD’nin Taliban’a ilgisi Mücahitlerin kendi aralarındaki güç mücadelesi sonucunda harabeye dönen Afganistan’ı Taliban’ın istikrara kavuşturacağına dair inancıdır. ABD’li Unocal adlı şirketin 5 milyar dolarlık Orta Asya-Pakistan petrol ve doğal gaz boru hatları projesinin gerçekleştirilmesi için bu istikrara ihtiyaç vardır. ABD’de Clinton yönetimi boru hatlarının inşası için Afganistan’ı istikrara kavuşturacak yegane güç olduğu için İran karşıtı Taliban’a olumlu yaklaşmıştır.

Taliban örgütünün Afganistan’da iktidara gelişini ve dış ilişkilerini iyi anlayabilmek için bölgede planlanan boru hatları konusunun detaylı olarak incelenmesinde yarar vardır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri için birinci öncelik üzerlerindeki Rus ekonomik vesayetinden de kurtularak komşuları başta olmak üzere özgür dünya ile irtibat kurmak ve zengin doğal kaynaklarının potansiyel pazarlara ulaşım ve satışını gerçekleştirmektir. Bunun için Çin, Hint okyanusu, Basra Körfezi ve Akdeniz’e açılmak gerekmektedir.

Hazar Denizi ve söz konusu cumhuriyetlerin topraklarında çok zengin petrol ve doğalgaz rezervleri olduğu açıktır. Bunu bilen batılı petrol ve doğalgaz şirketleri hemen bölgeye üşüşerek, 19 ve 20’nci yüzyıllardaki “Büyük Oyun”u yeniden başlatmışlar ve Afganistan da bu rekabetten payına düşen ilgi ve sorunları

devralmıştır. Sadece 1994-1998 arasında 13 ülkeden 24 şirket bölgede farklı boyutlarda sözleşmeler imzalamışlardır.²³⁵ Bu yeni oyunda aslında ikiden fazla taraf olduğu görülmektedir. Bir tarafta Hazar ve Orta Asya bölgesinde arlık ve Sovyet döneminde elde ettiği üstünlüğü elinden kaçırmamaya alışan Rusya Federasyonu, diğer tarafta geçen yüzyıldaki Birleşik Krallık'ın yerini almış olan ve Rusya'yı enerji politikası ve onun yaratacağı ekonominin dışında bırakmaya alışan ABD vardır.²³⁶ Ancak ABD'nin liderliğini yaptığı blok tek sesli bir yapı olmayıp çokuluslu şirketlerin aidiyetleri bağlamında birbiriyle rekabet eden onlarca ülkeden oluşmaktadır. Hatta bunlardan bazıları ABD ile rekabet etme cüretini dahi rahatlıkla göstermektedir.

Hazar Denizi ve Orta Asya lkelerinin petrol ve doğalgazı için doğgunluğa ulaşmamış en potansiyel pazar, olağanüstü nüfus yoğunluğu ve hızla gelişmekte olan ekonomisiyle Hindistan alt kıtasıdır. Bu gerçek Hint Okyanusu'na çıkış için en kestirme güzergah olan Afganistan'ı enerji politikasının mihver ülkesi haline getirmektedir. Batılı lkeler Afganistan'ı muhtemel boru hatları için istikrarlı bir hale getirmek maksadıyla Taliban'ı devirmek mi desteklemek mi gerektiği konusunda ikilemde kalmışlardır. Aslında başlangıçta ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan dahil ülkelerin bir kısmı Taliban'ı Afganistan'ı merkezi bir otorite altına alarak i çatışmayı bitirecek bir g olarak görme yanılığına düşmüşlerdir. Taliban gibi katı etnik milliyetçilik yapan bir örgütün bir çok etnik grup ve inanç kültürünü barındıran Afganistan gibi bir ülkede barış ve istikrar yaratamayacağı bilinmeliydi.

Taliban'ı İran etkisine karşı kullanılabilecek yeni bir araç olarak gören Mossad, Pakistan istihbaratının da desteğiyle Taliban ve petrol şirketleri arasında diyalog kurulmasına önayak olmaktaydı. Ancak Usame bin Ladin yüzünden ABD'nin Taliban'ı desteklemekten vazgeçmesi ve Türkiye'nin Taliban'ın İşlami

---

²³⁵ Raşid, a.g.e., s.235.

²³⁶ Stephen Kinzer, "Casbian Competitors in Race for Power on Sea of Oil", **New York Times**, 24 Ocak 1999.

köktenciliği Orta Asya'ya ihraç edebileceği yönündeki uyarıları üzerine Mossad da Taliban'dan uzaklaşmaya başlamıştır.²³⁷

Taliban'ı uluslararası enerji piyasası ile tanıştıran Arjantin'in Bidas şirkettir. Orta Asya cumhuriyetlerinden doğal enerji kaynağı zengini Türkmenistan ile 1992'den itibaren anlaşmalar yapmış olan şirket, Orta Asya petrol ve doğal gazını Pakistan ve Hindistan'a taşımayı ve bu dev proje ile bölgenin siyasal dengeleri dahil her şeyi değiştirerek yeni bir barış ve istikrar iklimi yaratmayı hayal ediyordu. Arjantinli bir şirketin Amerikalılardan bile önce bölgede bu inisiyatifi almış olması dikkate değer bir durumdur. Şirketin tutkulu Yönetim Kurulu Başkanı bu projeyi gerçekleştirmek üzere bölgedeki başkentler arasında yıllarca mekik dokumuş; adeta çalmadık kapı, görüşmedik kimse bırakmamıştır. Türkmenistan'da aldığı işletme imtiyazları yeni keşfedilen yataklarla sürekli büyümüştür. Bidas çıkardığı petrol ve doğal gazı Pakistan'ın Belucistan bölgesine aktaracak 1400 kilometrelik bir boru hattı için Saparmurad Niyazov ve Benazir Butto'yu ikna ettikten sonra sıra Taliban'ı ve bazı yerel güçlere sahip Afganistanlı savaş ağalarını projeye dahil etmeye gelmiştir. Hatta Kabil'deki Rabbani yönetimi ile 30 yıllık bir anlaşma dahi imzalanmış ve boru hattının inşası için uluslararası bir konsorsiyum kurulması öngörülmüştür. Bidas daha sonra Amerikalıların bu işin içinde olmasının kolaylaştırıcı etkisi olacağından hareketle ABD'li Unocal şirketini de projeye katılmaya davet etmiştir. Unocal devreye girdikten sonra ABD'lilerle iş yapmanın daha güvenli ve karlı olacağını düşünen Niyazov, Bidas şirketine bir çok zorluk çıkarmış, şirketle mahkemelik olmuştur. Türkmenistan sonuçta ABD'li Unocal ve Suudi Delta Oil şirketleriyle Afgan boru hattı sözleşmesini 1995'de imzalamıştır. Unocal boru hattı için yüzde 70 hissesi kendinde olmak üzere Suudi Delta, Rus Gazprom ve Türkmen Turkmenrosgaz'ın ortak olduğu Centgas konsorsiyumunu kurarak, Türkmenistan'dan Pakistan'ın Karaçi kıyılarına 1700 kilometrelik Orta Asya Petrol Boru Hattı Projesini hazırlamıştır. Rusların da projeye ortak edilmesi boru hattının hayata geçirilmesi açısından stratejik bir hamledir.²³⁸ Ancak Ruslar ağızlarına bir parmak bal çalınmasına kanmayacaklardır. Arjantinlilerin elinden

---

²³⁷ Raşid, a.g.e., s.252-253.

²³⁸ A.e., s.257-264.

projeyi kapan ABD böylece İran'ın pastadan pay almasını da önlemiş oluyordu. Bu arada Taliban da Kabil'i ele geçirmişti. Bu gelişme boru hattı projesi üzerinden bir ittifakın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar ABD, Pakistan, Suudi Arabistan ve Taliban'dır. Bunun karşısında İran, Rusya ve bazı Orta Asya ülkeleri birlikte saf tutmuş ve oyunun temposu gittikçe yükselmeye başlamıştır. ABD'ye göre Afganistan iç çatışmasından bir grubun yani Taliban'ın galip çıkması boru hattının inşasını kolaylaştıran bir gelişmedir.²³⁹

Bridas ve Unocal mücadelesi zaman içinde sertleşerek devam etmiştir. Bridas boru hattının inşası için gerekli finansmanının hazır olduğunu, oysa rakiplerine uluslararası kredi kuruluşlarının Kabil'de hukuken tanınan bir hükümet olmadan kredi vermeyeceklerini iddia ederek Taliban'ı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.²⁴⁰

Kendisiyle anlaşmak pek de kolay olmayan Taliban, ABD ve Pakistan'ın Unocal teklifinin kabulü yönündeki baskılarına rağmen elde edeceği karı maksimize edebilmek için işi ağırdan almaktaydı. Adeta iki şirketi bir açık artırma sürecine çekmeye çalışıyordu. Bütün bunlar olurken, bir İran-Avustralya ortaklığı olan BHP Petroleum şirketi iç karışıklık halindeki Afganistan'ı dışarıda bırakıp istikrarlı İran topraklarından Pakistan'a ulaşan 2500 kilometrelik başka bir doğalgaz boru hattı alternatifi sununca işler daha da karışmıştır. Unocal şirketinin öne çıkmasına karşı Bridas boş durmamış, ABD'li Amoco şirketini Güney Amerika'daki işlerine ortak ederek Amerikan yönetiminin desteğini alma konusunda son bir hamle yapmıştır. Bu durumda şirketler arasındaki rekabeti kimin kazandığına bakmaksızın ABD her halükarda kazanacaktır. Ancak 1998'de Amerikan hedeflerine yapılan El Kaide saldırılarından sonra ABD'nin Taliban'ı ve Afganistan'daki kampları vurması üzerine, tüm paydaşlar boru hattı projelerinin suya düştüğü ve Taliban ile işbirliği yaparak hiçbir projenin gerçekleşme olasılığının bulunmadığını anlamışlardır. ABD'nin Taliban'dan sırt çevirmesinde Taliban'ın cinsiyetçi politikalarına Amerikalı kadın hareketlerinin gösterdiği tepkiyi de yabana atmamak gerekmektedir. ABD'lilerin Taliban'ı iç savaşı bitirip ülkeye istikrar getirecek ve boru hatlarını

²³⁹ "US Sending Envoy to Taliban", **Reuters**, Washington, 1 Ekim 1996.

²⁴⁰ Raşid, a.g.e., s.274

koruyacak bir unsur olarak görmesi yanılıydı. Kaldı ki bu boru hatlarının yapımı ve işletilmesi için sadece Afganistan'ın değil başta Pakistan olmak üzere tüm bölgenin barış ve istikrara ihtiyacı vardı.

Dolayısıyla ABD'nin Taliban'la sınavında sınıfta kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Zira sıradan Afganlıların çoğunluğu, ABD'yi Sovyetler çekildikten sonra Afganistan'ı yalnız bırakıp kriminal savaş ağaları ve nihayetinde Taliban'ın insafına terk etmek ve Pakistan ile Suudi Arabistan'ın Afganistan'da istedikleri gibi at oynatmalarına izin vermekle suçlamaktadır.

Uluslararası toplumun da Taliban konusunda doğru tespitler yapma ve tavır göstermede pek başarılı olmadığı ve yavaş davrandığı görülmektedir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Afganistan'a bir çözüm bulmak amacıyla 1997 ortalarında Lakhdar Brahimi'ye bölgeyi dolaşma ve bir rapor hazırlama görevi vermiş ve akabinde Afganistan'ın komşuları ile Rusya ve ABD'den oluşan 6+2 Grubunu kurmuştur. Daha sonra hazırladığı raporda İran ve Pakistan'ı Afganistan'daki çatışmaları körüklemekle suçlamıştır.²⁴¹ Olan bitenler karşısında BM bir parça daha sertleşerek 8 Aralık 1998 tarihli Güvenlik Konseyi kararıyla Afganistan'ı teröre yardım ve yataklık yapmakla suçlamıştır.

Taliban'ın uluslararası terörizme verdiği destek belki de kendisinin iktidarı kaybetmesine yol açan en önemli nedendir.

1982 ile 1992 yılları arasında 43 İslam ülkesinden 35 bin radikal müslüman savaşçı direnişe katılmak üzere Afganistan'a gelmiştir. Toplamda bu sayı 100 bini aşmıştır.²⁴² Bunların oluşturdukları kamplar ve eğitildikleri Pakistan medreseleri daha sonra dünyayı sarsacak olan İslami şiddet hareketlerinin başlangıç noktalarıdır. Sovyetlerin çekilmesi bu kesimde önu alınamaz bir zafer duygusu yaratmıştır. Oysa Sovyetlerin çekilmesinin askeri başarısızlık yanında başka nedenleri de vardı.

²⁴¹ "UN Chief slams outside forces for fuelling Afghan Conflict", **AFP**, 9 Kasım 1997.

²⁴² Raşid, a.g.e., s.213.

Bu gönüllülerden birisi de Usame bin Ladin'dir. Suudi Kraliyet ailesinin yakını, zengin bir ailenin oğlu olan Usame bin Ladin, Pakistan'da Ürdün asıllı bir Filistinli olan İslamcı ideolog Abdullah Azzam, Pakistan istihbaratı ISI ve Suudi istihbaratının başı Prens Türki bin Faysal ile yakın koordine içinde çalışmıştır. Bin Ladin önceleri kendi şahsi serveti ve Suudi fonlarından temin ettiği kaynakları Mücahitlere aktarma işi ve onların kamp tesislerinin inşaat faaliyetlerini yürütmüştür. Sonra farklı Arap ülkelerinden getirdiği savaşçılar için Host'ta kendi eğitim kampını kurarak fiilen direnişe katılmaya başlamıştır. Bin Ladin tüm servetini ve Suudi hanedanı dahil nüfuzlu kişilerle ilişkilerini Sovyet işgalcilerle mücadele yanında Afganistan ve Pakistan'da Vahabiliğin yayılmasını sağlamak için kullanmıştır. Peştun gruplar içinde özellikle Vahabiliği yaymaya çalışan Seyyaf ve Hikmetyar ile yakın ilişkiler içinde olmuş, Tacik ve Türk gruplar Bin Ladin ve onun Arap arkadaşlarından uzak durmuşlardır. Hocası Abdullah Azzam'ın aracına konan bir bombayla Peşaver'de öldürülmesinden sonra Usame bin Ladin ve Eymen el Zevahiri 1989'da El Kaide örgütünü kurmuşlardır.

Sovyetlerin çekilmesinden sonra 1990'da Arabistan'a dönen Bin Ladin, Suudi yönetiminin 1'inci Körfez Savaşı'nda ABD ordusunu ülkesinde konuşlandırmasını şiddetle eleştirince Kraliyet ailesinin hışmına uğramış ve 1992'de Sudan'a geçmiştir. Suudi vatandaşlığından 1994'de atılmış ve Suudi baskısı nedeniyle Ekim 1996'da Sudan'ı da terkedip yeniden Afganistan'a dönerek Taliban'ın himayesine sığınmıştır. Maiyetindeki kalabalık bir grupla önce Kandahar'da üslenmiş ve Celalabat'ta kamplar kurmuştur.²⁴³ Molla Ömer kızını Usame bin Ladin'le evlendirerek kendisi ve diğer aile bireylerini Kandahar'a yerleştirmiştir. ABD ise terörist faaliyetlerle ilişkisi nedeniyle Bin Ladin'in malvarlıklarına el koymuş ve 1997'de onu yakalamak için başarısız bir girişimde bulunmuştur.

Taliban ile Ladin arasındaki sıcak ilişkinin temelinde karşılıklı çıkarlar ve ideolojik yakınlık yatmaktadır. Ladin kuzey vilayetlerinin Taliban tarafından ele geçirilmesinde adamlarıyla birlikte Kuzey İttifakı güçlerine karşı çarpışmalara

---

²⁴³ Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, s.17.

katılmıştır. Oysa aynı Ladin 1992'den itibaren mücahitler arasında başlayan çatışmalardan uzak durmak için Afganistan'ı terk etmişti. Taliban Afganistan'a döndükten sonra Usame bin Ladin'i biraz da Amerikalılarla bir pazarlık kozu olarak görerek topraklarında üslenmesine ses çıkarmamıştır.

Bin Ladin cihadı Batı'ya taşıyacağını daha 1998'de açıkça ilan etmiştir. Bu tehdidin hayata geçirilmesi Kenya ve Tanzanya'daki ABD temsilciliklerinin bombalanmasıyla başlamıştır. Afganistan'da Sovyetlere karşı mücahitler safında çarpışan Araplar, daha sonra El-Kaide ve bağlısı örgütlerde farklı ülkelerde bir çok terör eyleminde ve Arap Baharı kapsamında meydana gelen olaylarda etkin rol oynayan bir dinamik halini almıştır. Örneğin Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi (FIS)'nin 1991'de yapılan genel seçimleri kazanması ve akabinde başlayıp 1999'a kadar 70 bin insanın yaşamını yitirmesine yol açan iç savaşta bunların rolü büyüktür. Yine Keşmir'de Hindistan'a karşı savaşan Pakistanlı Hareket-ül Ensar (1996'dan itibaren Hareket ül Mücahid) örgütünde de Afganistan'da çarpışmış olanlar ön saflardadır. Ancak bunların radikal uygulamaları Keşmir'deki özgürlük hareketine zarar vermiştir.²⁴⁴ Söz konusu Afganistan gazisi Arapların bir kısmı da Afganistan'da elde ettikleri uyuşturucu gelirleri sayesinde savaştan sonra ülkelerinde iş hayatına atılmışlardır.²⁴⁵ 1990'ların ikinci yarısında Bin Ladin Afganistan merkezli uyuşturucu ticaretinin ana aktörü olarak Taliban'ı kendisine muhtaç bir duruma düşürmüştür.²⁴⁶ Ayrıca Mısır, Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Endonezya vb. ülkeler başta olmak üzere dünyanın herhangi bir yerinde eylem yapan İslamcı militanlar sığınmak üzere Afganistan'a Bin Ladin'e gelmişlerdir.

Bin Ladin ABD'ye karşı savaşılmasının ve bu uğurda her türlü kitle imha silahına sahip olmanın her müslüman için bir görev olduğunu vaz'etmekteydi. Ağustos 1998'de Afrika ülkelerindeki ABD hedeflerinin bombalanması üzerine,

---

²⁴⁴ Demirel, a.g.e., s.93-94.

²⁴⁵ A.e., s.130.

²⁴⁶ A.e., s.131.

ABD ordusu Afganistan'daki Bin Ladin kamplarını Cruise füzeleriyle bombalayıp, başına 5 milyon dolar ödül koymuştur.²⁴⁷

Pearl Harbor'dan sonra ilk defa ABD'yi kendi topraklarında hedef alan 11 Eylül 2001 saldırıları bardağı taşıran son damla olmuş ve hem Taliban iktidarı hem de Bin Ladin için sonun başlangıcını oluşturmuştur.

Taliban yönetimi 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ve uluslararası toplumun baskısı karşısında, Bin Ladin'in kendilerinin konukları olduğu ve gelenekleri gereği bir konuğu teslim edemeyecekleri cevabını vermiştir. ISI, Pakistan'a yapılan baskılara rağmen Usame Bin Ladin'in ABD'ye teslim edilmesine aracılık etmemiştir. Çünkü geçmişte tamamen onlarla çalışan Bin Ladin'in bildiği çok şey vardır. Suudiler ise ABD baskısıyla birkaç kez Bin Ladin'i teslim etmesi için Taliban'ı ziyaret etmişse de hakarete uğramışlar ve bunun üzerine Taliban'la ilişkilerini kesmişlerdir. Din alimleri ile yapılan toplantılardan Bin Ladin'in ABD'ye verilmemesi ve sınır dışı da edilmemesi kararı çıkmıştır. Molla Ömer Suudi istihbarat şefine bir müslümanı kafirlere teslim edemeyeceğini sert bir dille ifade etmiştir.²⁴⁸ Baskılar daha da artınca Taliban yönetimi, ABD kendilerini resmen tanırsa Bin Ladin'i teslim değil ancak sınır dışı edebilecekleri yönünde pazarlık yapmaya çalışmıştır.

Taliban yönetimi devrildikten sonra on yıl boyunca ortadan kaybolan Usame bin Ladin, İslamabad yakınlarındaki Abbottabad'da yaşadığı ev uzun bir takip sonucu tespit edilerek, Amerikan SEAL komandolarının 1-2 Mayıs 2011 gecesi yaptıkları nokta operasyonu ile öldürülmüştür. Pakistan makamları olaydan sonra Ladin'in orada yaşadığını bilmedikleri yönünde pek de inandırıcı olmayan açıklamalar yapmışlardır.

Sonuç olarak, katı Şeriat kurallarıyla yönetilen bir İslami rejim kurarak Afganistan'daki Peştun hakimiyetini pekiştirmek için yola çıkan Taliban, ülkeyi

---

²⁴⁷ Raşid, a.g.e., s.221.

²⁴⁸ Oğuz, **Ülkem ve Ben**, s.244.

küresel terör sarmalının içine atmak ve onlarca yıl geriye götürmekle kalmamış, halka karşı yaptığı ayrımcılık ve zulümle toplumu etnik ve dini inanç ekseninde iyice ayrıştırmıştır. Bu haliyle dış müdahaleyi adeta davet eden ve ülkenin yabancı güçler tarafından işgaline yol açan Taliban'ın kendisidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'A YAPILAN SON ULUSLARARASI MÜDAHALE

3.1 MÜDAHALENİN HUKUKİ BOYUTU VE MEŞRUIYETİ

Soğuk Savaş'ın beklenmedik sonu aslında yeni sıcak savaşların başlangıcı olmuş ve uluslararası toplum bir çok krize askeri müdahalelerde bulunmak zorunda kalmıştır. İki kutuplu dünyada sayısız çatışmayı bir şekilde önleme başarısı gösteren “kuvvetler dengesi”, “nükleer caydırıcılık” vb. kontrol ve denge mekanizmaları, yeni dünya düzeninde yerlerini yavaş yavaş uluslararası hukuka bırakmaktadırlar. Günümüzde bir ülkedeki krize dışarıdan müdahale etmek için uluslararası toplumun katılım ve desteğini elde etmenin en kestirme yolu, BM amaç ve ilkelerine uygun ve kabul edilebilir gerekçelere sahip olmaktır. Dış müdahalelere hukuki meşruiyet kazandıracak bu gerekçeler bir ülkenin daveti üzerine meşru savunmasına destek sağlamak ya da bir insani krizi sona erdirmek amaçlarına yönelik olmalıdır. Yakın tarihlerde yaşanan tecrübeler, açıkça evrensel ilke ve değerlere dayanmayan müdahalelerin hukuken tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.

Afganistan harekatı bir ülkedeki krize güç kullanarak uluslararası müdahalede bulunmanın en güncel ve özgün örneklerinden birisidir. Tarihteki en kanlı terör eylemlerinin başında gelen 11 Eylül saldırıları, başta hedef alınan ABD olmak üzere tüm dünya kamuoyunda şok etkisi yaratmıştır. BM Güvenlik Konseyi birbiri ardına aldığı kararlarla olayı kınamış, küresel barış ve güvenliği tehdit eden uluslararası terörizmle mücadele için tüm üye ülkeleri dayanışma ve harekete geçmeye çağırmıştır. Saldırıların şokunu kısa sürede üzerinden atan ve doğal müttefiki İngiltere'yi de yanına alan ABD, bu çerçevede Afganistan'a yönelik olarak Kalıcı Özgürlük harekatını başlatmıştır. Harekatın görünürdeki amacı Taliban rejimini devirmek ve Afganistan topraklarını terör örgütleri için bir yaşam alanı olmaktan çıkarmaktır. BM'nin ve uluslararası toplumun daha fazla katılımı ile kısa sürede çokuluslu bir nitelik kazanan ve 2001'de başlayan Afganistan müdahalesi, önce

Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK) şimdi ise Kararlı Destek Misyonu (KDM) adı altında devam etmektedir.

Hem çokuluslu karakteri, hem sofistike savaş araçlarının yaygın kullanımı, hem de uzun süren bir hareket olması nedeniyle, Afganistan müdahalesi uluslararası hukuk için önemli bir laboratuvar ve sınav sahasıdır. Çalışmanın bu kısmında, Afganistan hareketinin başlangıcından itibaren hukuki altyapısı, tarafların savları ve BM kararlarının analizi şeklinde değerlendirilecektir. Çatışma hukuku ile ilgili hususlara ileride ayrıca değinileceğinden, sadece müdahale kararının ve güç kullanmanın hukuki boyutu üzerinde durulacaktır.

Afganistan hareketi 11 Eylül saldırıları sonrasında oluşan Amerikan mağduriyeti üzerine başlatıldığı için, genelde uluslararası kabul görmüş ve aslında literatürde hukuki açıdan fazla sorgulanmamıştır. Bu sorgulamayı sınırlı da olsa yapabilmek için uluslararası hukuk açısından güç kullanma koşulları ve doktrindeki kuramsal yaklaşım ve teamüllerin hatırlanmasında fayda görülmektedir.¹

3.1.1 Güç Kullanmanın Hukuki Boyutu

Uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağı, aslında geçmişi 17'nci yüzyıla kadar giden, fakat 1925 yılında Batı Avrupa ülkeleri arasında imzalanan Ren Misakı ve 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı ile somutlaşan bir ilkedir. Güç kullanma yasağı 2'nci Dünya Savaşı sonrası kurulan dünya düzeninin temel ilkelerinden birisi olarak BM Şartı'nda da yerini almıştır.² Güç kullanma yasağını içeren BM Şartı Madde 2(4)'ün lafzı, gücün bir ülkenin toprak bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına karşı ve BM amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir şekilde kullanılamayacağını belirtmektedir. Bu noktada vurgulanması gereken bir nokta da sadece güç kullanmanın değil güç kullanma tehdidinin de yasaklanmış olduğudur. Meşru

¹ Uluslararası hukukta güç kullanma ile ilgili kural ve ilkeler için Bkz. Ali Rıza Kuğu, "Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Güç Kullanma", **Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler**, Kış 2015, Cilt: 2, Sayı: 5, s.157-172.

² "Charter of United Nations", (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en charter-united-nations/>, 30 Ağustos 2019.

savunmaya ilişkin Madde 51, Madde 2 (4)'ün koyduğu yasağın istisnasıdır. Madde 51'de "BM Şartı'ndaki hiçbir hüküm ya da ifadenin, silahlı saldırıya uğrayan BM üyesi bir devletin kişisel veya kolektif olarak kendisini savunma hakkını ortadan kaldırmayacağı" açıkça belirtilmektedir.

BM Şartı güç kullanma konusuyla bağlantılı olarak iç savaş veya çatışmalara müdahale konusunda da önemli bir ilkeyi içermektedir. BM Şartı Madde 2(4) BM'nin ülkelerin iç hukukuna tabi olan konulara müdahale yetkisinin olmadığını kesin bir dille ifade etmektedir. Ülkelerin iç işlerine karışmama yasağının bir görüntüsü olan bu önemli ilkenin eksik yanı, hangi konuların iç hukuka tabi olduğu konusunu bir esasa bağlamamış olmasıdır.³ Westfalya sisteminin temellerinden biri olan devlet egemenliği, küresel barış ve istikrar için iç işlerine karışmama ilkesinin yoruma açık bırakılmaksızın uygulanmasını gerektirmektedir.

Güç kullanma ile ilgili BM ilkeleri çeşitli çevrelerde tartışılmakta ve kişilerin politik ya da akademik anlayışlarına göre değişik şekillerde algılanmaktadır. Bu bakımdan özellikle uluslararası hukuk alanındaki gelenekçi, neo-realist ve müttefik ekollerin konuya nasıl yaklaştıklarına göz atmakta yarar görülmektedir.⁴

Mutlak bir güç kullanma yasağına taraftar olan gelenekçi ekol daha çok profesyonel hukukçulardan oluşan bir gruptur. Gelenekçilere göre, bir ülkenin kendi iradesini başka bir ülkeye güç kullanarak kabul ettirmesi hukuk dışıdır. Benzer şekilde, iç savaşlarda da çatışan taraflara dışarıdan destek veya yardım sağlanamaz. Gelenekçi yaklaşımda savaş yasal olmayan bir eylem, barış ise insanlığın en ulvi değeridir. Dolayısıyla savaş ancak barışa hizmet edecekse makul görülebilir.⁵

---

³ Örneğin, sömürge idaresi altındaki toplumların "self determinasyon" kapsamındaki bağımsızlık mücadeleleri, sömürgeci devletlerin bir iç güvenlik sorunu gibi görülmemektedir. Bu yaklaşım bağımsızlık mücadelelerine dışarıdan yardımı zımnen meşrulaştıran bir etki yaratmaktadır.

⁴ David J. Scheffer, "Introduction: The Great Debate of the 1980s", **Right v. Might: International Law and the Use of Force**, by Louis Henkin and the others, New York, Council of Foreign Relations Press, 1991, s.1-17.

⁵ Bkz. Louis Henkin, **How Nations Behave, Law and Foreign Policy**, New York, Columbia University Press, 1979. Ayrıca, Louis Henkin, "Use of Force: Law and US Policy", **Right v. Might: International Law and the Use of Force**, by Louis Henkin and the others, New York, Council of Foreign Relations Press, 1991, s.37-69.

Gelenekçi hukukçular insan hakları, demokrasi ve kendi kaderini tayin hakkı gibi ilkelerin dahi güç kullanmayı yasallaştırmadığı; bu nedenle demokratik olmayan rejimlerin de zor kullanarak devrilemeyeceği düşüncesindedir. Güç kullanılması ancak meşru savunma ve insani amaçlar güdülürse yasal hale gelebilir. Meşru savunma için bir ülkenin saldırıya uğraması gerekmektedir. BM Şartı Madde 51'e giren bu durumda Şart'ın VII. Bölümü kapsamında güç kullanmak yasaldır. İnsani amaçlar bağlamında ise zor durumda olan insanlara yardım etmek ve sürmekte olan kitle halinde öldürmeleri durdurmak için güç kullanılabilir. Bu gibi hallerde bile ilgili devletin olaylara engel olamaması ve dışarıdan yardım talep etmesi ya da insani kriz, katliam veya soykırımın devletin kendisi tarafından uygulanması gibi koşullar aranmaktadır. Gelenekçi hukukçular, belirtilen koşullar oluşmadıkça ABD dahil hiçbir devletin tek taraflı olarak uluslararası krizlere müdahale edemeyeceğini savunmaktadırlar.

Neo-realistler ise klasik realizmi 1970'lerde revize eden Kenneth Waltz'un doğası itibariyle kaotik olan dünya düzeninin güçler dengesi ile istikrara kavuşacağı yönündeki düşüncesinden esinlenmektedirler. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısından kaynaklanan bu görüşü savunanlar, gücü her şeyin önüne koyup uluslararası hukuku güç kullanmak için bir araç olarak görmektedirler. Bu gruba dahil olan kişilerin çoğunluğu "Neo-con" denilen ABD'li Yeni Muhafazakarlar ve Cumhuriyetçilerin sağcı politikalarını destekleyenlerdir. Neo-realist hukukçulara göre, BM Şartı'nın dar yorumları ile dünyada savaşları önlemek ve istikrarlı bir sistem kurma olanağı yoktur. Bunun ana sebebi BM'nin askeri anlamda bir yaptırım gücünün bulunmamasıdır. O halde BM sisteminin kurucusu ve hamisi durumundaki ABD, BM Şartı'nın güç kullanma ile ilgili kural ve ilkelerinin de yaptırım gücü olmalıdır. Bu yaklaşım ABD'ye güce güçle karşılık verme ve dünyada istediği ülkeye BM amaç ve ilkelerini arkasına alarak tek taraflı müdahale etme hakkı tanımaktadır. Bu anlayışa dayanan "Reagan Doktrini", ABD'yi özgür dünyanın lideri olarak görmekte ve ona BM'nin amaç ve ilkelerini korumak için yalnız başına güç

kullanma yetki ve sorumluluğu vermektedir.⁶ Neo-realistlerin görüşleri doğrultusunda, ABD kendi ulusal güvenliğine tehdit teşkil ettiği iddiasıyla, Panama, Grenada, Haiti ve Irak gibi ülkelere tek taraflı olarak müdahaleden çekinmemiştir. Bu kapsamda George W. Bush'un başkanlık döneminde geliştirilen "önleyici saldırı stratejisi" oldukça çarpıcı bir örnektir.⁷ Önleyici saldırı stratejisi uluslararası krizlerde önceliği ABD çıkarlarının korunmasına vermekte ve kendisi için güvenlik riski oluşturduğunu düşündüğü devlet veya devlet dışı aktörlere tehdit oluşturmalarına fırsat vermeden saldırıyı öngörmektedir. Özellikle küresel terör tehdidini bertaraf etme ve kitle imha silahlarının yayılmasını önlemeyi amaçlayan bu strateji, 11 Eylül saldırılarından sonra daha fazla kabul görmüştür. Önleyici saldırı stratejisine meşruiyet kazandırmak için, tehdidin şekli ve şiddeti, gerçekleşme olasılığı, barışçıl seçeneklerin durumu ve uluslararası hukuka uygunluk gibi bazı kriterler oluşturulmaya çalışılmıştır.⁸ Gerçek hukukçular nezdinde asla kabul görmeyen ve ağır eleştirilere maruz kalan neo-realist yaklaşım Demokratların iktidarında geri plana düşmüşse de Donald Trump yönetiminde yeniden canlanma belirtileri göstermektedir.

Güç kullanma konusunda görüşleri incelenmesi gereken üçüncü uluslararası hukukçular grubu müttefik ekolü diye anılanlardır. Müttefik yaklaşımına sahip hukukçular gelenekçi ve neo-realist görüşlerin kendilerince olumlu yanlarını birleştirerek bir orta yol bulmuşlardır. Bu yaklaşımın benimsenmesinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası sistemde yeni düzen ve düzensizliklerin ortaya çıkmasının rolü olmuştur. Müttefik yaklaşımı diğer iki ekole oranla başta liberal ABD çevreleri ve Avrupa olmak üzere dünyada daha fazla taraftar toplamaktadır. Müttefik yaklaşımına sahip olanlara göre, güce sadece ABD'nin değil Batı dünyasının ortak çıkarları için gerektiğinde başvurulmalıdır. Bu durum transatlantik

---

⁶ Reagan 1985 yılında Kongre'de yaptığı "Birliğin Durumu" konuşmasında "[Ö]zgürlük savaşçılarını desteklemek meşru müdafaadır." demiştir. Bkz. **Public Papers of the Presidents of the US: Ronald Reagan, 1985, Book I**, Washington DC, US Government Printing Office, 1988, s.135.

⁷ George W. Bush'un görüşleri hakkında Bkz. Brian C. Schmidt, Michael C. Williams, "The Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives vs. Realists", **Security Studies** Volume 17(2), April-June 2008, s.196-200.

⁸ Abraham Sofaer, "On the Necessity of Pre-emption", **European Journal of International Law**, Vol.14, No.2, 2003, s.209-226. Ayrıca Bkz. Mark R. Amstutz, **International Ethics: Concepts, Theories and Cases in Global Politics**, Boulder, Rowman& Littlefield, 2013.

bağın sıkıca korunması ve krizler karşısında ABD ve Avrupa ülkelerinin beraber harekete geçmesini gerektirmektedir. Bu suretle müdahale gücünün kolaylıkla teşkil edilmesi ve külfetin adil paylaşımı sağlanacaktır. Müdahale ne kadar çokuluslu nitelikte olursa uluslararası kamuoyunda o ölçüde kabul görecektir ve meşruiyet sorunu yaşamayacaktır. Dolayısıyla krizlere tek taraflı değil ortak müdahale etmek ve koalisyon hareketini kurumsal bir yöntem haline getirmek mümkün olacaktır. Müttefik ekolünde, uluslararası hukuku ABD ve müttefiklerinin dış politika amaçlarını destekleyecek şekilde yeniden düzenleme eğilimi de açıkça hissedilmektedir.

Uluslararası güç kullanımını süper devletlerin ilke ve tavırlarıyla açıklamaya çalışan davranışsalci ekole, daha çok Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu düzeni ile bağlantılı olduğundan burada ayrıca değinilmemiştir.

3.1.2 Afganistan’a Müdahale ve Uluslararası Hukuk

Bilindiği üzere Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekilmesi sonrasında birbirleriyle çetin bir silahlı mücadeleye giren mücahit grupların ülkede yol açtığı derin yıkım ve tahribat, Taliban’ın 1996 yılı sonlarında iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Baskıcı Taliban yönetimi kısa sürede ülkeyi bir açık hapishane haline getirmiş ve Afganistan çeşitli silahlı terör gruplarının cirit attığı bir ülke olarak anılmaya başlanmıştır.

Tanzanya ve Kenya’daki ABD elçiliklerine karşı 1998 yılında gerçekleştirilen bombalı eylemlerden Taliban himayesindeki Usame bin Ladin’i sorumlu tutan ABD yönetimi silahlarını Afganistan’a çevirmiştir. Afganistan’da Usame bin Ladin ve El Kaide mensuplarının bulunduğu hedefler 1998 yılında füzelerle vurulmuştur. BMGK’nın sırasıyla 1998, 1999 ve 2000’de aldığı 1214, 1267 ve 1333 sayılı

kararlarda, Taliban'dan El Kaide'ye yaptığı mali ve askeri desteği derhal sonlandırması istenmiştir.⁹

ABD'ye karşı 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terörist saldırılar bardağı taşıran son damla olmuştur. Sadece ABD yönetimi değil tüm uluslararası kamuoyu saldırıların arkasında El Kaide terör örgütünün olduğunu anlamakta gecikmemiştir. BMGK'nın 12 Eylül 2001 günü aldığı 1368 sayılı kararla saldırılar şiddetle kınanmış ve uluslararası toplum terörizme karşı önlem almaya davet edilmiştir. BMGK'nın 28 Eylül 2001 tarih ve 1373 sayılı kararında da önceki kararlara benzer şekilde terörle mücadele çağrısı yapılmış ve BM Şartı'nın meşru savunma için alınacak askeri önlemleri düzenleyen VII. Bölümü'ne gönderme yapılmıştır. Bu gönderme açık bir yetkilendirme değilse de 11 Eylül terör saldırılarının ABD için bir meşru savunma durumu yarattığının kabulü anlamına gelmektedir. 1373 sayılı BMGK kararı "...her türlü tedbiri alacaktır" derken kendi yetki alanını genişletmektedir. Ancak bunun ABD'nin hareket serbestisini sınırlama amacını taşıdığını iddia edenler de vardır. Kuveyt'in işgali nedeniyle alınan 678 sayılı karardan farklı olarak, bu karar her türlü tedbirin alınması görev ve yetkisini üye devletlere vermemiştir. Ancak, ABD hareketini kınayan bir BM kararı olmaması zımnen kabul anlamına da gelmektedir. Nitekim, ABD ve İngiltere BM'den bir güç kullanma onayı almaksızın 07 Ekim 2001 günü Afganistan'da Taliban yönetimine karşı Kalıcı Özgürlük harekâtını başlatmışlardır.¹⁰ Çünkü 11 Eylül saldırılarının neden olduğu ağır kayıplar ve yaşanan dramatik insan hikayelerinin, uluslararası kamuoyu nezdinde hareketin hukuki olmasa bile moral meşruiyetini bir anlamda sağlamış olmasına güvenilmiştir.

ABD Afganistan hareketini en azından moral anlamda meşrulaştıracak uluslararası kamuoyu desteğini büyük oranda oluşturmayı gerçekten başarmıştır.

⁹ ABD'nin etkisiyle alındıkları kuşkusuz olan söz konusu BM kararlarını çatışma öncesi çevrenin şekillendirilmesi (shaping the environment /battlefield) ve gelecekteki müdahaleye giden yola döşenen ilk taşlar olarak görmek mümkündür.

¹⁰ Hem Bush yönetimi hem de sonrasında Obama, BM'nin harekate onay verdiğini ve ABD kuvvetlerinin uluslararası meşruiyetle Afganistan'a gittiğini ilan etmişlerdir. Bkz. Obama'nın 1 Aralık 2009 West Point Konuşması, (Çevrimiçi) <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/12/01/obama.afghanistan.speech.transcript/index.html>, 28 Ağustos 2019.

NATO'nun yanında Rusya ve Çin bile ABD'ye destek açıklamaları yapmışlardır.¹¹ İslam Konferansı örgütü 11 Eylül saldırılarını kınamış, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri mevcut Afgan yönetimi ile ilişkilerini kesmişler, Pakistan'ın müdahaleye kesin desteği garanti edilmiştir.¹² Hatta Taliban sözcüsü Vekil Ahmed Mütevekkil "[A]rkasında kim olursa olsun, 11 Eylül saldırılarını kınadıklarını" bildirmiştir.¹³

Harekatın ilk döneminde ABD'li yetkililerin bir Barış Gücü oluşturulması yönünde BMGK'yı ikna çabalarının sonuç vermediği; Afganistan'da UGYK'nın konuşlanması için BM'nin iknasının Bush'un Annan'a gecikmiş bütçe ödemelerini yapma vaadi karşılığında sağlandığı iddia edilmektedir.¹⁴ ABD'nin BM bütçesinin yaklaşık yüzde 25'ini karşıladığı düşünülürse, bu iddianın doğruluk payı yüksektir.

11 Eylül saldırılarının ABD'nin belki toprak bütünlüğünü değil ama siyasi egemenliğini ve bir çok masum insanın yaşam hakkını hedef aldığı açıktır. Ayrıca güç kullanma derken sadece silahlı kuvvetler değil, bir devlet ya da devletlerin desteklediği silahlı grupların kullanılmasının da kastedildiği dikkate alınırsa¹⁵; terör eylemlerinin ABD'ye karşı bir güç kullanma olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, saldırıya uğrayan bir devletin, "meşru savunma" kapsamında "orantılı" bir karşılık verme hakkı vardır. Ancak, bu hakkın sınırlı bir "silahlı-zararla karşılık" ya da "topyekün bir saldırı" olmasına nasıl karar verileceği konusu tartışmalıdır.

Örneğin BM Şartı 42'nci Madde'deki zorlayıcı tedbirler, Madde 2(4)'e istisna olup, Madde 41'deki güç kullanma dışındaki tedbirler yeterli olmazsa başvurulması gereken tedbirlerdir. Bunlar arasında en yaygın olanları caydırıcı güç gösterileri ve

¹¹Hilal Önal, "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", **Uluslararası Hukuk ve Politika** Cilt 6 Sayı 23, 2010, s.43-71.

¹² Ahmet Hamdi Topal, **Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı**, Ankara, Beta Matbaası, 2004, s.234-238. Noam Chomsky, ABD yönetiminin müslüman dünyadaki muazzam El Kaide karşıtlığını görmezden geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Noam Chomsky, **Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy**, London, Penguin Books, 2008, s.22.

¹³"Attacks draw mixed response in Mideast", **CNNWorld**, 12 September 2001, (Çevrimiçi) <http://edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/12/mideast.reaction/>, 24 Aralık 2012.

¹⁴ Ayşe Özkan, "Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu", **Avrasya Dosyası** Cilt:8, Sayı:1, BM Özel, İlkbahar 2002, s.238-257.

¹⁵ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk** 14. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s.519.

abluka gibi uygulamalardır. Afganistan müdahalesinde bunlara başvurulmadan doğrudan askeri hareket başlatılmıştır.

ABD ve İngiltere hareket hakkında BM'ye gönderdikleri bildirimde, Afganistan'daki hareketin BM Şartı 51'inci Madde uyarınca yapılan bir meşru savunma hareketi olduğunu, gelecekte ABD'ye karşı yönelecek saldırıları önlemek ve caydırmayı amaçladığını, hareketin başka devlet ve örgütlerin katılımıyla devamına ihtiyaç olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak anılan ülkelerin asıl yapmaları gereken saldırılardan Afgan yönetiminin sorumlu olduğunu kanıtlamak iken bunu yapmamışlardır.

ABD'ye karşı terör eylemlerini gerçekleştiren El Kaide görünürde her hangi bir ülke adına hareket etmemektedir. Böyle olsa bile, tüm dolaylı güç kullanma yolları meşru savunma hakkı veren saldırılar olarak değerlendirilmemektedir.¹⁶ Ayrıca, bir devlet dışı aktörün eyleminden sorumlu tutulan devletin, yani bu olayda Afganistan'ın, o aktör üzerinde tam bir hakimiyete sahip olması şartı aranmalıdır. Bir silahlı grup herhangi bir devletten bağımsız hareket etme olanak ve yeteneğine sahipse, grubun söz konusu devletin kontrolünde olduğu kabul edilmemektedir.

Yeniden Afganistan müdahalesine dönersek, Kalıcı Özgürlük hareketi Afganistan'ın El Kaide örgütü için güvenli bir üs haline geldiği gerekçesine dayandırılmıştır. Bu durumda Afgan yönetiminin El Kaide'yi topraklarından çıkarmaya gücünün yetmemesi veya buna isteksiz olması gerekmektedir. Afganistan'ın istekli olmasına rağmen El Kaide ile mücadele edecek imkanlara sahip olmaması durumunda ABD'den yardım istemesi gerekirdi ki, böyle bir talep olmamıştır. Dolayısıyla ABD-İngiliz müdahalesinin tek hukuki gerekçesi, Afgan yönetiminin El Kaide'yi topraklarından çıkarma ve uluslararası toplumla işbirliği konusunda isteksiz olmasıdır.¹⁷ Ancak, Afganistan yönetiminin Bin Ladin'i hareket öncesinde teslim etmek için eylemlerle ilgisine dair kanıt istemesine ve hareketin

¹⁶ Sevin Toluner, "Nikaragua'ya Karşı Askeri ve Benzeri Faaliyetler Davasındaki Yargı ve Meşru Müdafaa Hakkı, **Mahmut R. Belik'e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1993, s.402.

¹⁷ Gerçekten de Taliban Yönetimi, 11 Eylül saldırılarından El Kaide'nin sorumlu olduğunun kanıtlanmadığı vb. gerekçelerle Bin Ladin ve adamlarına karşı tavır almaktan kaçınmıştır.

başlamasından sonra ise Bin Ladin'i üçüncü bir ülkeye teslim etme talebine ABD yönetiminin yanıt vermediği de iddia edilmektedir.¹⁸

Hatırlanacağı üzere, ABD 1985 yılında Avrupa'da meydana gelen ve Amerikan vatandaşlarını hedef alan terör eylemlerinden Kaddafi yönetimini sorumlu tutarak, Libya sınırları içindeki bazı hedefleri havadan bombalamış ve dönemin Başkanı Reagan, ABD hareketinin BM Şartı 51'inci Madde kapsamına girdiğini açıklamıştı. Afganistan hareketinin başlangıcı bir dereceye kadar bu olaya benzemektedir. Ancak, Libya hareketi daha çok 1986 yılında Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'nın verdiği Nikaragua Kararı'ndaki "zorlayıcı karşı tedbirler" kapsamında düşünülebilecek sınırlı bir güç kullanmadır.¹⁹ Afganistan hareketi ise tam bir işgal ve yeni yönetim tesisidir. Müdahale edilen Afganistan aslında iç savaş yaşayan ve Taliban yönetiminin ülkenin her tarafında hakimiyet sağlayamadığı bir ülkedir. Küresel teröre karşı meşru savunma adına başlatılan askeri hareket bu iç savaşta taraf olmuş ve mevcut yönetimi devirerek muhalifleri iktidara getirmiştir. Nikaragua kararında (Paragraf 209) bir ülkedeki muhalefete destek amacıyla müdahale hakkının olmadığı ifade edilmektedir. Aksi halde başka bir ülke ya da ülkelerin de mevcut yönetimi desteklemek için karşı müdahalede bulunması, işleri içinden çıkılmaz bir hale getirip bölgesel hatta genel bir savaşa yol açabilir.

ABD'nin Afganistan'a karşı güç kullanması her hangi bir BM kararının sonucu olmamıştır ve hukuksal olarak buna gerek de yoktur. Meşru savunma için önceden izin alma şartı konmaması, BMGK'deki veto mekanizmasının yaratabileceği riski aşmak içindir. Ancak, hareket başladıktan sonra hemen BM'nin haberdar edilmesi –ki bunun yapıldığını varsayıyoruz- ve bundan sonra hareketi BMGK'nın alacağı kararlara uygun olarak yürütmek gereklidir. İngiliz Parlamentosu kayıtlarında, Afganistan hareketinin özel olarak BM mandası altında gerçekleşen bir

¹⁸ Konu hakkında geniş bilgi ve yorum için Bkz. David Ray Griffin, "The Invasion of Afghanistan, October 7, 2001: Did 9/11 Justify the War in Afghanistan?", **Global Research**, June 25, 2010, (Çevrimiçi) <https://www.globalresearch.ca/did-9-11-justify-the-war-in-afghanistan/19891>, 10 Ocak 2019.

¹⁹ Buna rağmen Libya bombardımanı ciddi eleştirilere maruz kalmış, BMGK'da 9 oy alan kınama kararı veto ile durdurulabilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Nikaragua Kararı için Bkz. "Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua" **ICJ**, 27 June 1986, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/cases,ICJ,4023a44d2.html>, 30 Ağustos 2019.

müdahale olmadığı, yetkilendiren bir BM kararı da bulunmadığı, ancak hareketin BM Şartı altında bir meşru savunma olduğunun genel olmasa bile geniş kabul gören bir gerçek olduğu, ABD ve İngiltere'nin hareketi 51'inci Madde çerçevesinde başlatmış ve Şart'ın gereği olarak 7 Ekim 2001'de BMGK'yı bilgilendirmiş oldukları, BMGK 1386 sayılı kararının harekate 5000 kişilik uluslararası güç öngörerek VII. Bölüm kapsamında hukuki manda sağladığı belirtilmektedir.²⁰ ABD'nin hareketin başlangıcı ve aldığı tedbirleri BM'ye bildirme yükümlülüğünü yerine getirmediği yönünde bazı eleştiriler olmakla birlikte; BM'yi haberdar etme yükümlülüğünün esasa değil usule ilişkin olduğu UAD kayıtlarında vurgulanmaktadır.

Bir dış müdahalenin teamül hukuku bakımından meşru savunma olabilmesi için silahlı saldırı, aciliyet, gereklilik ve orantılılık şartlarının gerçekleşmesi gerekir.²¹ Güç kullanmanın “gereklilik” ve “orantılılık” ilkeleri bakımından konuya yaklaşıldığında, müdahalenin en azından kamuoyu nezdinde gerekli görüldüğü; ancak harekatta yaşanan yüksek miktarda sivil kayıp ve dost ateşi sonucu verilen koalisyon kayıpları göz önüne alındığında orantılılık açısından sorunlar yaşandığı bir gerçektir.²² Orantılılık ilkesi hareketin El Kaide hedefleri ile sınırlı olmasını gerektirirdi. Oysa Taliban hedefleri vurulup, rejim devrilmiştir. Yani mevcut yönetimin egemenliği hedef alınmıştır. Ancak Taliban yönetimi uluslararası anlamda üç ülke hariç tanınmadığından aslında egemenliği de tartışmalıdır. Bu konudaki genel kabul ise tanınmanın egemenlik için zorunlu bir koşul olmadığı yönündedir.

Öte yandan, hareketin 11 Eylül eylemlerinden neredeyse bir ay sonra başlatılması, meşru savunma için bir aciliyet olmadığını da göstermektedir. Konuya hukuki pencereden bakıldığında, müdahalenin “gereklilik” açısından da tartışılabilirliği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Nikaragua Kararı'nın (Paragraf 195) ayaklanmacılara silah temini, lojistik veya diğer tür destek sağlamanın meşru

²⁰ Konu hakkında geniş bilgi için Bkz. Ben Smith, Arabella Thorp, **The Legal Basis for the Invasion of Afghanistan**, House of Commons Library, Standard Note SN/IA/5340, 26 February 2010.

²¹ Mehmet Saydam, “ABD'nin Uluslararası Hukuk Çıkmazı: Afganistan Müdahalesi”, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos 2010, s.68-76.

²² Sadece 2010-2013 döneminde UGYK'nın neden olduğu sivil kayıp miktarı 1500 civarındadır. Bu miktar hareketin ilk yıllarında çok daha fazladır.

savunma kapsamında güç kullanmayı haklı kılacak bir silahlı saldırı sayılamayacağı yönündeki hükmü göz ardı edilmemelidir. Bazı akademisyenler 11 Eylül eylemlerinin münferit terör olayları olduğunu, faillerinin polis ve yargı işbirliği ile bulunup cezalandırılmaları gerektiğini bile savunmuşlardır.²³

BMGK'nın 14 Kasım 2001'de aldığı 1378 sayılı karar, doğrudan Taliban rejimini hedef almak suretiyle Afganistan'da güç kullanılmasına gecikmeli de olsa onay vermiştir. Anılan kararda Afgan halkının Taliban yönetimine karşı mücadelesine destek verileceğinin ve ülkede geçici bir yönetim kurulması gereğinin vurgulanması, BM'nin daha önce başlatılan müdahaleye 1378 sayılı kararla -deyim yerindeyse- icazet vermesi anlamına gelmektedir.

11 Eylül terör eylemlerinden sonra toplanan NATO yetkili organları da olayı ABD'ye karşı fiili bir saldırı olarak nitelemiş ve bu durumun İttifak için kurucu Washington Anlaşması 5'inci Madde kapsamına girdiğini ilan etmiştir. Anılan anlaşma maddesi NATO üyelerinden birine yapılan saldırının bütün üyelere yapıldığının varsayılması ve İttifak'ın bir bütün halinde saldırıya karşı "ortak savunma" önlemlerini almasını öngörmektedir. Dolayısıyla 5 nci Madde ilan edilmesi tüm NATO üyelerinin müttefikleri ABD'nin kendisine karşı yapılan saldırıya karşı verdiği mücadeleyi desteklemelerini gerektirmektedir. Böylece Afganistan harekâtına birden çok NATO üyesi ülkenin katılımı onu kolektif bir meşru savunma haline getirmektedir.

BMGK'nın 1378 sayılı kararında belirtilen önlemleri yaşama geçirmek üzere, koalisyonu destek veren ülkelerle Afganistan'daki iktidar paydaşları ve değişik toplumsal kesimlerin temsilcilerinin katılımıyla 5 Aralık 2001'de Bonn Anlaşması imzalanmıştır. Bonn Anlaşması'nın asıl hedefi Afganistan'da uluslararası toplumun tanıdığı geçici bir yönetim oluşturmak ve geçici yönetimin fonksiyonlarını yerine

---

²³ Bkz. Gregor Schirmer, **The Afghanistan War and International Law**, Anti-war Congress at TO of Berlin on November 26, 2010, (Çevrimiçi) <https://www.indybay.org/newsitems/2011/02/22/18672715.php>, 02 Mayıs 2019.

getirmesi için yapılacak dış yardımları belli bir esasa bağlamaktır.²⁴ Bonn Anlaşması geçici yönetimin şekli, çalışma esasları ve devleti oluşturan temel erklerin yapısıyla ilgili kararlar içermektedir. Anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra alınan, 6 Aralık 2001 tarih ve 1383 sayılı BMGK kararı geçici hükümete uluslararası toplum tarafından verilen desteğin resmi ifadesidir. Geçici yönetim oluşturulduktan sonra 19 Aralık 2001 tarihinde Afgan Dışişleri Bakanı bir mektupla BM'den resmen Barış Gücü talep etmiştir. Bunun üzerine Bonn Anlaşması'nın gereği olarak, ilk UGYK Türkiye dahil 18 ülkenin katılımı ile teşkil edilmiş ve 16 Ocak 2002 tarihine kadar bölgeye intikal ederek harekate hazır hale gelmiştir. Artık Afganistan'daki uluslararası askeri güç meşru Afgan hükümetinin talebi ve BM'nin onayı ile orada bulunmaktadır. Böylece Afganistan müdahalesinin hukuki boyutu BM amaç ve ilkelerine uygun hale getirilmiştir.

Aslında bir ABD hareketi olarak başlayan Afganistan hareketi, NATO'nun Ağustos 2003'de UGYK'nın komutasını üzerine almasıyla NATO hareketine dönüşmüştür. Harekatın askeri boyutu tamamen NATO kuvvetleri tarafından yürütülürken BM daha çok hukuki boyut ve sivil toplum/yönetimle ilgili geliştirme faaliyetleri ile ilgilenmektedir. NATO adeta BM Şartı'nın VII. Bölümü'nde bahsedilen askeri yapı eksikliğini gidermekte ve BM'nin yaptırım gücü rolünü oynamaktadır. Müdahaleye çokuluslu karakter kazandırmak için BM ve NATO'yu ön plana çıkarmasına rağmen, hareketin gerçek sahibi ve karar merciinin ABD olduğunu belirtmeye gerek bile yoktur.

ABD küresel anlamda savaş ve barış senaryolarının en temel ve değişmeyen aktörüdür. Bu nedenle krizler ve dış müdahalelerde ABD'nin çıkarları ve stratejik yaklaşımları uluslararası hukuktan daha önemli bir etkidir. ABD içinde bulunduğumuz yüzyıl için “sınır aşan saldırganlık”, “başarısız devletler”, “trans-

---

²⁴ 5 Aralık 2001'de imzalanan Bonn Anlaşması, uluslararası hukuk bakımından önemli bir başarı sayılabilir. Çünkü bileşimleri ve gündemleri birbirinden farklı olan bir çok politik düşünce ve inanç/etnik topluluğu bir araya getirmiş ve Taliban sonrasına dair bir fikir birliği oluşturabilmiştir. Bu bağlamda Hamit Karzai liderliğindeki geçici hükümet 22 Aralık 2001'de göreve başlamıştır. Kabil ve çevresinin güvenliği için Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (ISAF)'nin oluşturulması ve komutasının 11 Ağustos 2003'de NATO'ya devredilmesi Bonn Anlaşması'nın gereğidir. Bonn Anlaşması'nın öngördüğü anayasal kavramların içinde İslami ilkeler yanında, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları, sosyal adalet gibi modern devlet yapısının vazgeçilmezleri de vardır.

nasyonal tehditler” ve “tehlikeli teknolojilerin yayılması” şeklinde dört ayrı güvenlik riski tespit etmiştir.²⁵ Bunlardan “başarısız devletler” içinde Afganistan’ın da olduğunu, “trans-nasyonal tehditler” arasında din referanslı veya etnik milliyetçi terör örgütleri başta olmak üzere devlet dışı aktörlerin yer aldığını belirtmekte fayda vardır. ABD yönetimleri kendilerine meydan okuyacak bölgesel güçlerin olabileceği ve bunların ABD ile doğrudan çatışmaktan kaçınarak terör, kitle imha silahları, bilgi harbi vb. asimetrik yöntemler kullanacaklarını düşünmektedir. ABD askeri savunma stratejisi bahse konu tehditlere karşı farklı bölgelerde eşzamanlı olarak en az iki büyük çaplı askeri harekâtı icra edebilme yeteneği üzerine kurulmuştur.

Afganistan müdahalesine ABD açısından bakıldığında, uluslararası terörün altyapısına darbe vurulması, El Kaide ve Taliban tehdidinin bertaraf edilmesi, başarısız bir devletin yol açacağı güvenlik sorunlarının yerinde çözülmesi, Orta Asya petrol ve doğal gazının uluslararası pazara ulaşımı için güvenli bir koridor oluşturulması, Pakistan ve İran’ın kontrol edilmesi, Rusya’nın uzak tutulması ve uyuşturucu ticaretinin önlenmesi gibi stratejik amaçlar açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, 11 Eylül saldırıları hiçbir gerekçe ile açıklanamayacak, hem ABD’nin egemenlik hakları hem de masum insanların yaşam haklarını hedef alan terör eylemleridir. Terör de bir insanlık suçudur. Böylesine ağır bir saldırıya uğrayan bir devletin BM Şartı gereğince kendisini savunmak adına güç kullanma dahil mümkün olan tedbirleri alma hakkı vardır. Ancak güç kullanmanın bir hukukunun olduğu, buna her safhada uyulmadığı takdirde meşruiyetinin sorgulanmaya başlayacağı açıktır. Bu bağlamda, Afganistan müdahalesinde uluslararası hukuk açısından açıkta bırakılmış bazı noktalar bulunmaktadır. Bunların başında, yukarıda detaylı olarak açıklandığı gibi güç kullanma dışındaki seçeneklerin tüketilmemiş ve teamül hukuku bakımından “gereklilik”, “aciliyet” ve “orantılılık” gibi ilkeler konusunda yeterince hassas davranılmamış olması gelmektedir. Harekatın hukuk

---

²⁵ Bkz. William S. Cohen (ABD Savunma Bakanı), **Annual Report to the President and the Congress**, Washington DC, PENTAGON, 1998 ve **A National Security Strategy For A New Century**, The White House, 1998 isimli doküman ile Douglas J. Murray and Paul R. Viotti, **The Defense Policies of Nations: A Comparative Study**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1994.

boyutu neo-realist bir yaklaşımla başlamış, sonrasında müttefik ekol uygulamasına doğru evrilmiştir. Ayrıca Afganistan'ın geçmişte olduğu gibi bazı jeopolitik planların kurbanı olduğu yönünde ciddi bir kamuoyu algısı oluşmuştur.

3.2 AFGANİSTAN HAREKATININ ANALİZİ

3.2.1 Harekatın Siyasi Boyutu

ABD Yönetimi 11 Eylül 2001 tarihinde kaçırılan yolcu uçaklarıyla New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kuleleri ve Washington DC'de Pentagon binasına yapılan saldırılardan ağırlıklı Afganistan'da üslenmiş olan El Kaide terör örgütünü sorumlu tutmuş ve Başkan George W. Bush Merkezi Kuvvetler Komutanı General Tommy Frank'a "El Kaide'nin Afganistan'ı eylemleri için bir üs olarak kullanmasını önleme ve Taliban'ın askeri yeteneklerine saldırma" emri vermiştir.²⁶ ABD Yönetiminin 11 Eylül saldırılarını incelemek üzere kurduğu komisyonun raporunda da saldırıların El Kaide örgütü militanları tarafından gerçekleştirildiği açıkça belirtilmiştir.²⁷ ABD'nin iddialarını destekleyici bir çok kanıta rağmen, Bin Ladin saldırılardaki rolünü reddetmiş; ancak saldırıyı gerçekleştirenleri de sonradan tebrik etmekten geri kalmamıştır.²⁸

Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, 20 Eylül 2001'de Kongre'de yaptığı konuşmada Taliban yönetimine bir ultimatö vermiştir. Başkan dini motiflerle süslediği konuşmasında, Taliban yönetiminden Afganistan'da bulunan El Kaide liderlerinin ABD'ye teslim edilmesi, ABD'liler dahil tüm yabancı tutukluların serbest bırakılması, Afganistan'daki yabancı basın mensupları, diplomat ve yardım görevlilerinin koruma altına alınması, ülkedeki El Kaide kamplarının kapatılarak teröristler ve destekçilerinin teslim edilmeleri ve bunu denetlemek için ABD'li

²⁶ John G. Clement, **Operation Enduring Freedom as an Enabling Campaign in the War on Terrorism**, Fort Leavenworth, U.S. Army and General Staff College, 2012, s.2.

²⁷ Jim Marrs, **CIA ve Pentagon'un Gizli Dosyaları**, Çev. Bülent Ucupunar, İstanbul, Kesit Yayınları, 2007, s.86.

²⁸ "Bin Ladin'den 11 Eylül'e Kutlama Mesajı", **Milliyet**, 11 Eylül 2003, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/bin-ladinden-11-eylule-kutlama-mesaji-5154532>, 20 Ağustos 2019.

yetkililerin anılan kamplara girmelerine izin vermelerini istemiştir.²⁹ ABD ile doğrudan görüşmek istemeyen Taliban, Pakistan kanalıyla yapılan görüşmelerde 11 Eylül saldırıları ile Bin Ladin arasındaki bağlantıyı gösteren kesin bir delil olmadığı gerekçesiyle Bush'un ultimatomeni bir gün sonra reddetmiştir. Taliban içindeki ılımlı kesim ve uluslararası siyaset ve ilişkileri nispeten iyi okuyanlar, ABD ile irtibatı kesmeyerek Bin Ladin'i Afganistan'da İslami esaslara göre yargılamak gibi bazı tekliflerle muhtemel Amerikan müdahalesini önlemeye çalışmışlarsa da Bush yönetimi bunları samimi bulmayarak reddetmiştir.

ABD'nin psikolojik hareket araçları teröre karşı başlatılan hareketi bir "Haçlı Seferi" gibi göstermeye özellikle gayret etmişler; ancak koalisyona Müslüman ülkelerin de katılması bu söylemi yumuşatmıştır. Nitekim sonradan bu savaşın uygar dünyayı korumaya yönelik olduğu yönündeki daha mutedil bir söylem sonucu, 07 Ekim 2001'de başlatılan ABD hareketi 40'dan fazla ülkenin desteğini arkasına almıştır.³⁰

BM Güvenlik Konseyi (BMGK) 12 Eylül 2001 tarih ve 4370 sayılı toplantısında 11 Eylül saldırılarını ele almıştır. Toplantı sonunda alınan 1368 sayılı BMGK kararında BM anlaşmasının amaç ve ilkeleri teyit edilerek terörizmin uluslararası barış ve güvenliğe yönelttiği tehdide karşı her türlü araçla mücadele kararlılığı vurgulanmıştır. Burada BMGK'nın yaptığı şey BM Anlaşmasına göre münferit veya kolektif meşru savunma hakkının altını çizmektir.³¹

11 Eylül saldırılarının BM Anlaşması 51'inci Madde yani meşru savunma durumu olduğu konusunda BM ve uluslararası kamuoyunda mutabakat oluşturmakta zorluk çekmeyen ABD Başkanı Bush, 7 Ekim 2001'de hareket emrini vermiştir. "Kalıcı Özgürlük (Enduring Freedom)" adı verilen hareketin küresel terörizmle mücadeleyi güçlendirmek adına çok uluslu olması özellikle istenmiştir. Harekatı asıl

²⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan_Savaşı, 01 Şubat 2014.

³⁰ Töre Sivrioğlu, Ahmad Jawid Türkoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2017, s.300, 302.

³¹ Steve Bowman, Cathherine Dale, **War in Afghanistan: Strategic Military Operations and Issues for Congress**, U.S. Congressional Research Service, 2009, s.12-18, (Çevrimiçi) <http://fpc.state.gov/documents/organization/139352.pdf>, 20 Ağustos 2019.

başlatanlar ABD ve İngiltere olmakla birlikte bir çok ülke farklı ölçeklerde destek sağlamıştır. Bu destek kapsamındaki faaliyetler olarak, ABD kuvvetlerine üs olanakları ve/veya ülke geçiş hakkı sağlamak, Afganistan sınırlarında alınacak güvenlik tedbirleri ile El Kaide teröristlerinin dışarı çıkmasını önlemek, harekata birlik desteği sağlamak, bilgi ve istihbarat paylaşımında bulunmak gibi hususlar sayılabilir.³²

Bu arada, 11 Eylül saldırılarını İttifak üyesi ABD'ye fiili bir saldırı olarak niteleyen NATO da bunu Washington Anlaşması'nın 5'inci Madde'sinde vaz'edilen bir durum olarak ilan etmiş ve tüm üyelerini Afganistan'daki harekata destek olmaya çağırıştır. NATO'nun kurucu anlaşması olan Washington Anlaşmasının 5'inci Maddesi üyelere birine yapılan saldırının bütün üyelere yapıldığının varsayılması ve "ortak savunma" tedbirlerinin yürürlüğe sokulmasını öngörmektedir. Dolayısıyla ABD öncülüğünde Afganistan'a yapılan askeri müdahale bir anda NATO için bir kolektif savunma görevi haline gelmiştir.

İngiltere hareket için bütün askeri yeteneklerini ortaya koyarak ABD'ye en fazla desteği sağlayan ülke olmuştur. İngiltere hareket için 23 bin asker, çok sayıda tank ve füze sistemleri, 30'a yakın muharip gemi, bir uçak gemisi, üç nükleer denizaltıdan oluşan bir deniz kuvveti, çok sayıda uçak ve helikopter tahsis etmiş ve bir deniz piyade tugayını ihtiyat olarak bekletmiştir. Hint Okyanusundaki Diego Garcia adası operasyon için üs olarak kullanılmıştır. Fransa tüm hava üslerini harekata katılan kuvvetlere açmış ve bir deniz filosunu ABD donanmasına destek maksadıyla Hint Okyanusuna göndermiştir. Ayrıca, bir özel kuvvet unsurunu harekata hazır halde bulundurmuş ve istihbarat uyduları başta olmak üzere mevcut haber toplama vasıtalarını hareket için kullanmıştır. Almanya da ABD'ye açık ve koşulsuz desteğini açıklamakta gecikmemiş ve NATO Anlaşması 5'inci Maddesi gereği kuvvet göndermeye hazır olduğunu açıklamıştır. Tüm askeri üslerini harekata

---

³² Harekata sağlanan uluslararası destek hakkında Bkz. David J. Gerleman, Jennifer E. Stevens, Steven A. Hildreth, **Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military and Intelligence Support**, Congressional Report Service (CRS) Report for the Congress, October 17, 2001, (Çevrimiçi) <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a477221.pdf> , 29 Ağustos 2019.

katılan birliklere açmış ve istihbarat olanaklarını hareketin hizmetine sunmuştur. Rusya operasyonu desteklediğini açıklamıştır. İsrail de ABD'ye tam desteğini deklare etmiştir. Avustralya ABD ve Yeni Zelanda ile aralarındaki güvenlik anlaşması (ANZUS) 4'üncü Maddesi gereği 11 Eylül saldırısını kendisine yapılmış sayarak, 1000 kişilik askeri birlik desteği yanında 2 tanker uçağı, istihbarat uçakları ve bir savaş gemisi desteği sağlamıştır. Kanada 2 bin asker, bir komando birliği, 6 savaş gemisi, 6 savaş uçağı ve çok sayıda helikopteri hareket için görevlendirmiştir. Arnavutluk, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Gürcistan, Gana, Macaristan, İzlanda, Hindistan, Endonezya, İrlanda, İtalya, Japonya, Kuveyt, Ürdün, Meksika, Lüksemburg, Hollanda, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Yeni Zelanda,, Pakistan, Umman, Filipinler, Polonya, Katar, Portekiz, Romanya, Suudi Arabistan, Slovakya, Güney Kore, İspanya, Sudan, İsveç, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan harekate çeşitli seviyelerde katkı sağlamışlardır.³³

Türkiye NATO Anlaşması 5'inci Maddesi gereği harekate kolektif savunma bağlamında destek vermiştir. İncirlik dahil 8 hava üssünü harekate açmış ve Taliban'a karşı verilen mücadelede Kuzey İttifakı'nı aktif olarak desteklemiştir. Harekatin başlangıcında Türkiye'den fiili kuvvet talebinde bulunulmadığından, koalisyon kuvvetleri ile istihbarat paylaşımında bulunmuştur.³⁴

Giderek genişleyen harekate 36 ülke fiilen asker katkısıyla, 44 ülke hava sahasını 33 ülke de üslerini kullanıma açarak destek vermiştir. Bu süreçte İngiltere'yi Tony Blair, Almanya'yı Gerhard Schröder, Fransa'yı Jacques Chirac gibi güçlü liderlerin yönetiyor olması ABD yönetiminin elini kuvvetlendiren bir etkidir. Uluslararası toplumun Afganistan müdahalesine geniş ölçekli katılımı gerek UGYK gerekse Kararlı Destek Misyonu (KDM) süresince devam etmiş ve hareket siyasal anlamda meşruiyet sorunu yaşamamıştır.

---

³³ A.e, s.1-15.

³⁴ A.e., s.9; "Türkiye Üç Üs Veriyor", **Milliyet**, 16 Eylül 2001.

Başlangıçtan itibaren Afganistan’da yürütülen hareketin üç temel unsuru “Güvenlik (Security), Yönetim (Governance) ve Kalkınma (Development)”dır. Güvenlik silahlı güçler tarafından yerine getirilirken, yönetim ve kalkınma konularındaki faaliyetler genellikle sivil-asker işbirliği (SAİ) kapsamında yürütülmüştür. Yönetim, hükümet teşkilatının tamamlanması, yönetim sisteminin oluşturulması ve oluşturulan sistemde bakanlık seviyesinden ilçe ve köy seviyesine kadar hizmet akışının sağlanması faaliyetlerini kapsamaktadır. Kalkınma başlığı altında ise, ekonominin gelişmesi için altyapı oluşturulması, hizmet kalitesini artırmak için kaynak yönetimi, istihdam yaratma ve ticaret hacminin genişletilmesine yönelik faaliyetler kast edilmektedir. Bir çoğu kağıt üzerinde kalmakla birlikte, SAİ kapsamındaki somut faaliyetler merkezi ve bölgesel yönetimlerin uygunluğu, hukukun üstünlüğünün gözetilmesi ve sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması gibi ana hedeflere yönlendirilmiştir. Bu bağlamda yönetimde liyakat esasını getirmek, halkın hükümete olan güven ve bağlılığını geliştirmek, farkındalığı artırmak, yolsuzlukların azaltılması ve ortadan kaldırılması, geleneksel anlaşmazlık çözüm yöntemlerinden modern hukuka geçişi kolaylaştırmak, kırsal ve kentsel gelişim projelerini yaygınlaştırmak, tarım ekonomisini iyileştirmek gibi konularda Afgan makamlarına destek olmak esas olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan UGYK hareketine fiilen katılan veya katılmayan ülkelerin sağladığı destek yanında, uluslararası kurum ve kuruluşlar ile hükümet dışı örgütler (NGO) de rol üstlenmişlerdir.

Sonuç olarak, müdahalenin siyasi hedefi olarak Afganistan’dan kaynaklanan küresel terör tehdidinin yerinde bertaraf edilmesinin belirlenmiş olması ve bunun ABD ve uluslararası kamuoyunda derhal karşılık bulması, hem ABD liderliği hem de BM açısından hareketin siyasal boyutunun kolaylıkla inşa edilmesini sağlamıştır.

3.2.2 Harekatın Askeri Boyutu ve Devlet İnşa Süreci³⁵

Kalıcı Özgürlük Harekatı beş safhada icra edilecek şekilde planlanmıştır. Birinci safha yığınaklanma ve istihbarat safhası, ikinci safha kara hedeflerine hava ve füze taarruzu safhası, üçüncü safha kara harekatı safhası, dördüncü safha Afganistan'da kontrolün sağlanması safhası, son safha ise Afganistan'dan çekilme ve yönetimin Afgan güçlerine teslim edilmesi safhasıdır.

17 Eylül 2001'de başlatılan birinci safha 7 Ekim 2001'e kadar devam etmiş ve Körfez bölgesindeki ABD üsleri ve donanma unsurlarıyla birlikte bölgeye 55 bin asker yığınaklanmıştır. Rusya dahil bölge ülkelerinin istihbarat desteği ile El Kaide ve Taliban'a ait karargah ve ana üs bölgelerinin yerleri hassasiyetle tespit edilmiştir.

İkinci safha 7 Ekim'de başlatılarak, önceden tespit edilen karargah ve kamplar hava kuvvetleri ve füze sistemleri ile yoğun bombardımana tabi tutulmuş ve bir çoğu tahrip edilmiştir. ABD'nin Predator ve Global Hawk tipi insansız hava araçları (İHA) ülke sathında hava keşfi ve istihbarat görevleri yanında, üzerlerine monteli güdümlü füze sistemleriyle yer hedeflerine saldırı maksadıyla etkili şekilde kullanılmıştır. Kuzey İttifakı kuvvetleri kendi kontrolleri altındaki bölgeden batıda Gor istikametinde harekete geçerek, Herat bölgesinde bulunan İsmail Han unsurları ile General Dostum unsurlarının birleşmesini sağlamıştır. Aynı anda Hazaraların yaşadığı Afganistan'ın orta kesiminde Kerim Halili liderliğindeki Hizb ül Vahdet unsurları Semangan istikametine yönelmişlerdir. ABD yönetimi Kuzey İttifakı kuvvetlerini Özbekistan'da oluşturduğu üs üzerinden desteklemiştir. ABD Özel Kuvvetlerinden küçük görev timleri muhalif Afgan gruplarla birlikte hareket ederek keşif, istihbarat, hedef tarifi, hava desteğinin yönlendirilmesi ve askeri danışmanlık görevlerini üstlenmiştir. Ay sonuna kadar Taliban'ın komuta kontrol ve muhabere olanaklarının çoğunluğu tahrip edilmiştir. Kasım ayında ise Herat, Mezar-ı Şerif, Bamyan, Kabil ve Celalabad gibi önemli şehirler dahil olmak üzere Afganistan'ın

³⁵ Harekatın askeri boyutu ve yeniden yapılandırma faaliyetleriyle ilgili hususlar, ağırlıklı yazarın Afganistan görevindeki kişisel gözlem ve deneyimleriyle, UGYK'nın açık kaynaklarından edindiği bilgilere dayanmaktadır.

yarısı Kuzey İttifakı'nın kontrolüne girmiştir. Kabil bölgesine nihai darbeyi vurabilmek için şehrin 50 kilometre kadar kuzeyinde bir çıkış hattı oluşturulmuştur. Kuzey İttifakı karşısında tutunamayan Taliban güçleri dağlık alanlara çekilerek dağılmışlardır.

Umman Denizindeki ABD Kitty Hawk gemisinden kalkan helikopterlerle ilk özel kuvvet timleri Kandahar Baba Sahip Dağı civarında Molla Ömer'in bulunduğu düşünülen noktalara indirilerek müstakil operasyonları da başlatmışlardır.

Kara hareketinin icra edildiği üçüncü safhada öncelikle Sovyetlerin inşa edip işgalde de kullandıkları Bagram Hava Üssü İngiliz, Kabil ve Kandahar Havaalanları ise ABD komandoları tarafından yapılan baskın tarzındaki operasyonlarla ele geçirilmişlerdir. Peştunların ağırlıkta olduğu Taliban'dan Kandahar'ı geri almak için yine Peştun aşiret lideri Hamid Karzai'nin toparladığı 2 bin kişilik bir kuvvet Amerikalıların yoğun hava desteği altında 24 Kasım 2001 tarihinden itibaren şehre saldırmış ve Kandahar'ı yoğun çatışmalardan sonra 11 Aralık 2001 tarihinde kontrol altına almışlardır. Aralık ayı içinde doğudaki Peştun aşiretlerden toplanan muhalif kuvvetler de yine ABD desteğiyle Tora Bora bölgesindeki El Kaide hedeflerine ağır zayıatlar verdirmişlerdir. Harekat birbirinden bağımsız olarak farklı bölgelerde yürütülen küçük operasyonlar manzumesi gibi gözükmesine rağmen, ABD'nin bir korgeneral komutasında oluşturduğu karargahla ileri teknoloji ürünü iletişim ve eşgüdüm olanakları sayesinde emir komuta birliği büyük oranda sağlanabilmiştir.

ABD ve Kuzey İttifakı ile muhalif Peştunların yoğun baskısı altında Taliban yönetimi kolayca çöktürülmüş ve Taliban ve El Kaide güçleri küçük gruplar halinde ülke içinde dağılarak ya da Pakistan'a çekilerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Ocak 2002 ortalarına doğru ABD liderliğindeki koalisyon güçleri ve Afganistan muhalifleri ülkenin geneline hakim olmuşlar; dördüncü safha olan kontrolün sağlanması safhası Ocak 2002'de BM güdümünde kurulan UGYK ile daha kurumsal bir temele oturtulmak istenmiştir. Afganistan'dan çekilme ve bölgenin tamamen Afgan makamlarına devri ise sözde 2014 sonunda gerçekleşmesine rağmen aslında halen tamamlanamamıştır.

Harekatın başlamasından sonra iki ay içinde Taliban yönetimi çökmüş ve Afganistan uluslararası koalisyon ve Kuzey İttifakı güçlerinin eline geçmiştir. Amerikalıların bu başarısında büyük teknolojik üstünlük yanında önemli Peştun aşiretleri ve hatta bazı Taliban liderlerinin bir şekilde kazanılmış olmasının da rolü büyüktür.³⁶ Peştun haricindeki bütün etnik gruplar zaten Taliban'ın karşısında birleşik bir cephe oluşturmuşlardır. Kalıcı Özgürlük hareketi sırasında ele geçirilen 200 civarında El Kaide mensubu ile küresel terör saldırılarıyla ilgili oldukları iddia edilen 40'ın üzerinde farklı uyruktan 600'den fazla şüpheli ABD tarafından Guantanamo Deniz Üssü'nde kurulan bir cezaevine götürülmüştür.³⁷ Ancak bu safhada icra edilen hareket Taliban iktidarını kolayca devirmesine rağmen ne ülkede istikrarlı bir yönetim oluşturmada ne de Afganistan coğrafyasında etnik rekabetten doğan sorunları çözmede başarılı olamamıştır.

Harekat AB üyesi ülkeler, Rusya, Çin, Hindistan dahil olmak üzere bir çok ülke tarafından desteklenmesine rağmen, ilerleyen safhalarda her ülke müdahaleye kendi çıkarları penceresinden bakmaya başlamıştır. Çin yönetimi ABD'nin bölgede kalıcı olduğunu anladıktan sonra, bu durumu kendisini çevreleme ve askeri bakımdan baskı altına almaya yönelik bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Çin ayrıca Rusya'nın ve Orta Asya cumhuriyetlerinin batıya kaymasını Şanghay İşbirliği Örgütü'nü zayıflatacak bir durum olarak görmüştür. Benzer şekilde başlangıçta Taliban'ın devrilmesini destekleyen İran da doğu sınırlarına ABD'nin yerleşmesinden rahatsız olmuştur. Pakistan'da radikal çevreler Afganistan'a müdahalenin şiddetle karşısında iken, Hindistan müdahaleden belki de en fazla memnun olan ülke olarak gözükmüştür.³⁸

Afganistan'da kalıcı bir yönetim kuruluncaya kadar koalisyon güçleriyle koordinasyonu yürütmek üzere geçici bir hükümet oluşturulması amacıyla, 27 Kasım-5 Aralık 2001'de Almanya'nın Bonn kentinde BM himayesinde yapılan ve Afgan toplumunun ileri gelenlerinin de katıldığı toplantıda 30 kişilik geçici bir

³⁶ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.304.

³⁷ <http://www.icasualties.org>, 25 Ağustos 2019.

³⁸ Murat Büyükbaz, "ABD'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı", **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006, s.83-84.

hükümet kurulmasına karar verilmiştir. BM kontrolü ve 19 ülkenin gözlemciliğinde yapılan Bonn Konferansı'na Kuzey İttifakı, devrik kral Zahir Şah'a bağlı Roma grubu, Pakistan'ın desteklediği Peştunlardan oluşan Peşaver grubu ve ağırlıkla Afganlı mültecilerden oluşan Kıbrıs grubu katılmıştır.³⁹

Bonn Anlaşması gereği 22 Aralık 2001 tarihinde Hamid Karzai liderliğinde göreve başlayan ve Karzai haricinde 29 üyeden oluşan geçici hükümette 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Hazara (3 Şii, 2 İsmaili), 3 Özbek ve 2 diğer etnik kökenli bakan görev almıştır. Kabinede 2 kadın üye vardır. Geçici hükümetin Loya Jirga toplanıncaya kadar 6 ay süreyle ülkeyi yönetmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰ Bonn Anlaşmasında değinilen en önemli hususların başında Afganistan'da onlarca yıl süren çatışmalı ortam nedeniyle bozulan sosyal dokunun onarılması, ulusal ordunun kurulması ve ülkenin ekonomik ve siyasi alanlarda yeniden yapılandırılması gibi konular gelmektedir.⁴¹

Geçici yönetimin başına getirilen Hamid Karzai Durrani aşiretinin Popolzai boyunun liderinin oğludur. Rabbani yönetiminde Dışişleri'nde görev almış, ancak köktenci Hikmetyar grubuyla bağlantılı olduğu iddiasıyla tutuklanmıştır. Nitekim sonrasında Hikmetyar tarafından kurtarılıp Pakistan'a kaçırılmıştır. Karzai'nin muhalefet saflarına geçmesi babasının Pakistan'da Taliban tarafından öldürülmesi sonrasında gerçekleşmiştir.⁴² Görünürde ülkeyi geçici yönetimin başı Karzai yönetmekle birlikte, gerçekte ülkenin hakimi ABD'dir. ABD Afganistan'ı yönetme işini bizzat yürütmek yerine, perde arkasından BM temsilcisi ve NATO'yu yönlendirerek yapmıştır.⁴³

³⁹ Bonn Anlaşması'nın tam ismi "Kalıcı Yönetim Kurumları Yeniden Kuruluncaya Kadar Afganistan'da Geçici Düzenlemelere Dair Anlaşma"dır.

⁴⁰ Ahmet Kasım Han, "Büyük Oyunun Küçük Ülkesi", **Sahibini Arayan Barış**, Masis Kürkcügil (Der.), İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s.183.

⁴¹ Fazıl A. Burget, "Afganistan:Umut ve Güvensizlik İkileminde", **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt:3, Sayı:29, Ankara, ASAM Yayınevi, Eylül 2002, s.62.

⁴² Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.305.

⁴³ Cengiz Özel, **Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan: Bir Ulus İnşa Örneği ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Stratejisi**, Ankara, Orion Kitabevi, 2019, s.57.

Bonn Anlaşması'nın bir sonucu olarak yeni Afganistan Anayasası Ocak 2004'de Loya Jirga tarafından kabul edilmiştir. Afganistan'ı bir İslam Cumhuriyeti olarak tanımlayan yeni Anayasa ülkeye özel bir başkanlık sistemi öngörmekte ve Devlet Başkanı'na yasama, yürütme ve yargı alanlarında önemli yetki ve sorumluluklar yüklemektedir.

Anayasada öngörüldüğü şekilde 9 Ekim 2004 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimlerini % 55,4 oy oranıyla kazanan Hamid Karzai, 3 Kasım 2004'de resmen göreve başlamıştır.⁴⁴

Bonn Anlaşması'nın öngördüğü önlemlerden biri de UGYK'nın kurulmasıdır. BM kontrolü altında oluşturulan UGYK'nın ana hedefi Afgan hükümetini ülkeye güvenlik sağlayacak derecede muktedir kılmak ve ülkenin teröristler için tekrar güvenli bir bölge olmasını önlemek için Afgan güvenlik kurumlarını yeniden teşkil etmektir.⁴⁵ BMGK'nin 1386 sayılı kararıyla oluşturulan UGYK Ocak 2002 tarihinden itibaren Kabil ve çevresinden sorumlu bir komutanlık olarak göreve başlamıştır. UGYK'nın komutası ilk seferinde İngiltere, sonrasında Türkiye ve ardından Almanya-Hollanda tarafından üstlenilmiştir.

UGYK dünya tarihinde katılan ülke açısından en geniş koalisyonlardan birisi olmakla kalmayıp, 2'inci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan en büyük çokuluslu askeri güç tarafından desteklenen bir harekattır. UGYK'nın Afganistan'daki askeri gücü 51 NATO üyesi ve ortağı ülkeden 130 bin askere kadar çıkmıştır.⁴⁶ Bir o kadar da yabancı sivil personel NATO ya da BM şemsiyesi altında Afganistan'da UGYK hareketi çerçevesinde görev yapmıştır. Bu rakamlar Afganistan müdahalesinin fiziki ve mali bakımdan devasa boyutlarını açıkça sergilemektedir.

Türkiye UGYK Harekatı'na başlangıçtan itibaren önemli katkı sağlayan ülkelerden birisidir. Bu kapsamda İngiltere liderliğindeki UGYK-1 dönemine bir

⁴⁴ http://www.iec.org.af/jemb.org/eng/electoral_system/bonn_backgrounders.pdf , 29 Ağustos 2019.

⁴⁵ <http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics 69366.htm#>, 18 Ağustos 2019.

⁴⁶ <http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics 69366.htm#>, 18 Ağustos 2019.

bölük timi, karargah unsurları ve eğitici personelden oluşan bir kuvvetle katkı sağlamıştır. Haziran 2002-Şubat 2003 tarihleri arasına tekabül eden UGYK-2 dönemine başarıyla liderlik etmiş ve Kabil Havaalanı'nı işletmiştir. UGYK-3,4,5,6 dönemlerinde sürekli olarak koalisyona olan desteğini artırmıştır. Türkiye'nin ikinci liderlik periyodu Şubat-Ağustos 2005 dönemine denk gelen UGYK-7 dönemidir. 2006 yılında Fransa, Türkiye ve İtalya tarafından teşkil edilen ve 2007'de 6 aylık bir dönem sorumluluğunu üstlendiğimiz Kabil Bölge Komutanlığı'nın liderliği, Türkiye tarafından 01 Kasım 2009'da tamamen devralınmıştır. Kabil Bölge Komutanlığı, bünyesinde iki Türk manevra taburu yanında Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan ve Gürcistan unsurlarını da barındıran helikopterlerle destekli Tugay gücündeki bir askeri yapı olarak, Afganistan'ın politik, kültürel ve ekonomik merkezi olan, beş milyona yakın nüfusun yaşadığı Kabil ve çevresinin güvenliği ve kalkınmasına çok değerli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca belirtileceği üzere Cevizcan ve Vardak Bölgesel İmar Ekipleri (BİE)'nin sorumluluğunu da üstlenen Türkiye, bir taraftan Kabil'de açtığı Gazi Askeri Eğitim Merkezi'nde temel eğitim verirken, hem Afganistan Askeri Lisesi'nin kuruluşunu gerçekleştirmiş, hem de bölgesinde Harp Okulu, Kurmay Koleji, Polis Teşkilatı ve Merkez Tümeni birliklerinin eğitimine danışmanlarıyla katkıda bulunmuştur. Bir çok Afgan asker ve polisi Türkiye'ye eğitime gönderilmiştir. Afganistan'ın sağlık, eğitim, ulaşım, şehircilik altyapısına TİKA kanalıyla önemli finansal, teknik ve işgücü desteği sağlanmıştır. Afganistan'daki Türk varlığı, halka karşı şefkatli ve adaletli davranışı, etnik gruplar arasında ayrımcılık yapmaması, yerel kültür ve geleneklere saygısı ve görevlerindeki disiplin ve titizliği ile uluslararası toplumda büyük saygınlık kazanmış ve UGYK'ya katkıda bulunan diğer ülkelere örnek gösterilmiştir. Eski Dışişleri Bakanlarımızdan Hikmet Çetin, NATO üyesi ülkelerin ortak desteği ile seçildiği Afganistan NATO Kıdemli Sivil Temsilciliği görevine Ocak 2004'te başlamış ve bu görevi Ağustos 2006'ya kadar başarıyla sürdürmüştür.

Bilindiği üzere BMGK'nın 11 Eylül olaylarını bir uluslararası terör saldırısı olarak görüp, uluslararası toplumu gerekli önlemleri almaya davet eden 1368 sayılı kararına paralel olarak, NATO da ABD'ye yapılan saldırıların tüm İttifak üyelerine yapıldığını varsayan ve ABD öncülüğündeki müdahaleye destek çağrısı yapan bir

karar almıştı. NATO Konseyi'nin UGYK kurulduktan yaklaşık 15 ay sonra 16 Nisan 2003 tarihinde aldığı karar gereği, UGYK'nın stratejik komuta ve kontrol sorumluluğu 11 Ağustos 2003'ten itibaren NATO'ya geçmiştir. UGYK başlangıçta sadece Kabil ve çevresinden sorumlu iken, 2004'den itibaren sırasıyla kuzey, batı, güney ve doğu Afganistan UGYK sorumluluk alanına dahil edilmiştir. Sorumluluk sahası 2006'da alınan 1444 sayılı BMGK Kararı ile ülkenin tamamını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁴⁷ Bu durumla birlikte 6'şar aylık ulusal liderlik uygulaması da zamanla sona ermiştir. Afganistan'ın tamamının kontrolü UGYK Komutanlığına verildikten sonra karşı terör operasyonlarını desteklemek üzere ülkeye daha fazla asker gönderilmesine karar verilerek, 2009 yılında ülkedeki yabancı asker sayısı 55 binin üzerine çıkarılmıştır.⁴⁸ (EK-4)

UGYK harekatı başlangıçta Kabil ve çevresinde güvenlik sağlayarak Afgan Geçici Hükümeti'ne destek vermeyi amaçlamışken, sonrasında güvenlik ve huzur ortamını tüm ülkeye yaymak ve Afgan devlet kurumlarının kendi kendine yeterli hale gelmesini sağlamak hedefine yönelmiştir. Bu amaca yönelik olarak Bölgesel İmar Ekipleri (BİE/ /PRT [Provincial Reconsruction Teams]), uluslararası yardım kuruluşları ve diğer hükümet dışı örgütlerin sürece katılımı giderek artmıştır.⁴⁹

UGYK, Bonn Anlaşması ve BMGK kararları doğrultusunda kendisine verilen görevleri yerine getirmek için Afganistan'ı 6 bölgesel komutanlığa ayırmıştır. Bu kapsamda; Güney Bölge Komutanlığı ABD komutasında Kandahar, Uruzgan, Zabul ve Daykundi vilayetlerinden; Kuzey Bölge Komutanlığı Almanya komutasında Badahşan, Bağlan, Belh, Faryab, Cevizcan, Kunduz, Semangan, Sar-i Pul ve Takhar vilayetlerinden; Doğu Bölge Komutanlığı ABD komutasında Bamyan, Gazne, Kapisa, Host, Kunar, Laghman, Logar, Nangarhar, Nuristan, Paktika, Paktiya, Pencşir, Parvan ve Vardak vilayetlerinden; Batı Bölge Komutanlığı İtalya komutasında Badghis, Ferah, Gor ve Herat vilayetlerinden; Güney Batı Bölge Komutanlığı ABD komutasında Helmand ve Nimroz vilayetlerinden; Başkent Bölge

⁴⁷ <http://www.rs.nato.int/about-us/history/isaf-history.aspx>, 18 Ağustos 2019.

⁴⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/International_Security_Assistance_Force, 20 Temmuz 2014.

⁴⁹ Faruk Tosun, "Afganistan'da Sürdürülen Harekatın Neresindeyiz?", **Birlik Dergisi**, Türkiye Emekli Subaylar Derneği, Sayı: 190, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s.8-11.

Komutanlığı ise Türkiye komutasında Kabil ve ilçelerinden sorumlu tutulmuştur. Bölge Komutanlıkları ABD’li bir korgeneralin başında bulunduğu ve Kabil Havaalanı’nda yerleşik Uluslararası Müşterek Komutanlığa (UMK/ International Joint Command [IJC]) bağlanmıştır.

UGYK, NATO’nun SHAPE Karargahı başlısı Brunssum (Hollanda) Müşterek Komutanlığı’na bağlı bir ABD’li Orgeneral’in komutasında olup Kabil’de konuşludur. UGYK Komutanı’nın Afganistan’daki NATO Kıdemli Sivil Temsilcisi, Afgan hükümeti, BM Misyonu, ABD Afganistan Kuvveti Komutanıyla ve hava unsurlarıyla doğrudan koordine yetkisi vardır. UGYK’nın ana ast unsurları Uluslararası Müşterek Komutanlık (IJC), Müşterek Özel Görev Kuvvet Komutanlığı, NATO Afganistan Eğitim Komutanlığı (NTM-A)’dır. UGYK Komutan Yardımcısı İngiliz, Kurmay Başkanı İtalyan’dır. İki şapkalı bir makam sahibi olan UGYK Komutanı bir yandan yukarıdaki silsile ile NATO’ya bağlı iken diğer yandan ABD’nin Afganistan Kuvvetleri Komutanı sıfatıyla ABD Merkez Kuvvetler Komutanı (CENTCOM)’na bağlıdır. UGYK Komutanı’nın bu iki başlı yapı nedeniyle, hareket esnasında uluslararası toplum ve ABD çıkarları çeliştiğinde Amerikan tarafında pozisyon alacağı açıktır. (EK-5)

Bölge Komutanlıklarının bağlı olduğu Uluslararası Müşterek Komutanlık (IJC) operasyonel bir karargahtır. UGYK Harekatının askeri boyutu büyük ölçüde bu karargah tarafından planlanmakta ve icra edilmektedir. Ancak IJC’nin faaliyetleri müşterek askeri hareket yanında, uluslararası yardım kuruluşlarının faaliyetleri ile Afgan güvenlik güçlerinin donatım ve desteklenmesi vb. hususlarla da ilişkili ve bir çok makamla koordine edilmesi gereken karmaşık faaliyetlerdir. Bu bakımdan IJC karargahının yapısı ve çalışma yöntemleri geleneksel askeri karargahlardan daha farklı olup teknik unsurları da içinde barındırmaktadır.

Burada asıl altı çizilmesi gereken konu askeri harekatı yöneten IJC karargahına bağlı 6 bölgesel komutanlıktan üçünün ABD komutasında olması ve bunların sorumluluk alanının Taliban tabanının güçlü olduğu vilayetleri kapsamasıdır. Bu vilayetler doğal olarak çoğunlukla Peştun nüfusun yaşadığı coğrafi

bölgede yer almaktadır. Bu nedenle Peştun kökenli Afgan halkında UGYK hareketinin Taliban’la birlikte kendilerine karşı yapıldığı ve UGYK hareketini yürüten uluslararası güçlerin bir işgal ordusu olduğu algısı ve ABD karşıtlığı oldukça güçlüdür.

İç çatışmalar, organize suç örgütleri, uyuşturucu, insan hakları ihlalleri vb. nedenlerle çöküntüye uğramış “başarısız” devletlerin uluslararası toplumun müdahale ve desteğiyle yeniden inşa edilmesi gerekirken; 11 Eylül saldırılarını bahane eden ABD tek taraflı müdahale ile bu devletlerin yönetimini kendi kontrolüne alıp, yeniden inşanın politik, sosyal ve finansal maliyetini uluslararası toplum ve kurumların üzerine yıkma yolunu seçmektedir. ABD zaten yıkılmış olanı tamamen yerle bir edip, yeniden yapım işine çok da sahip çıkmamaktadır.⁵⁰ Şu bir gerçektir ki, şu ana kadar yapılan devlet inşası faaliyetlerinin tamamına yakını başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya, Japonya ve Güney Kore bundan istisnadır; çünkü bu ülkelere yapılan destek Sovyet nüfuzunu önlemeye yönelik Soğuk Savaş gereği yapılan faaliyetlerdir. Sonradan başarısız ülkelerde yapılan yeniden inşa faaliyetleri, o ülkeleri ayağa kaldırmaktan ziyade Batı dünyasının çevresini güvenlik altına almaya yöneliktir.

BM Afganistan’ın yeniden inşası kapsamında diğer NGO’lar yanında kendi bünyesinde bulunan ajans, merkez, fon, komisyon, ofis, örgüt vb. adlar taşıyan 31 alt birimle çalışmış ve bunların faaliyetleri Kabil’de teşkil edilen BM Afganistan Misyonu (UNAMA) tarafından koordine edilmiştir.⁵¹

Afganistan’da devletin yeniden yapılandırılması bağlamında yürütülen faaliyetlerin en önemlisi Afgan Güvenlik Kuvvetleri (AGK)’nin yeniden yapılandırılmasıdır. Bunun içinde ordunun, polis teşkilatının, devlet istihbaratının yeniden teşkil ve donatımı gibi hususlar en başta yer almaktadır. Hamid Karzai daha 02 Aralık 2002 tarihinde, Afganistan’da güvenlik sorununu çözmek maksadıyla

⁵⁰ Francis Fukuyama, **Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim**, Çev.D. Çetinkasap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008, s.112-114.

⁵¹ Özel, a.g.e., s.56.

Afgan Milli Ordusu (AMO)'nun kurulması için bir kararname yayımlamış ve bu ordunun içinde etnik bakımdan dengeli bir temsil barındıran 70 bin kişiden oluşması ve modern silah ve teçhizatla donatılması öngörülmüştür.⁵² O dönemde Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına katkı yapan ABD, AMO'nun kurulmasına öncülük etme sorumluluğunu üstlenmiştir. Londra'da 31 Ocak-01 Şubat 2006 tarihlerinde yapılan konferansta 70 bin kişilik AMO'nun kuruluşuna destek verileceği uluslararası toplum tarafından teyit edilmiştir.⁵³

Bilindiği üzere seçim döneminde verdiği sözlerin bir gereği olarak, Başkan Obama göreve geldikten sonra Afganistan'daki kuvvetlerin azaltılması ve Afganistan'dan tedrici olarak çıkmak için bir yol haritası arayışına girmiştir. Ancak Taliban'ın 2007 yılından itibaren tüm Afganistan sathında saldırılarını artırması üzerine Obama çıkış söyleminden adeta dönüş yapmıştır. West Point Askeri Akademisi'nde 01 Aralık 2009 tarihinde yaptığı konuşmada Afganistan'a 30 bin asker takviyesi yapılması, Afgan hükümetinin güçlendirilerek onunla birlikte çalışmaya devam edilmesi ve AGK'nın Taliban'a karşı mücadeleyi tek başına yürütebilecek olanak ve yeteneklere kavuşturulması gereğinin altını çizmiştir.⁵⁴

Afganistan Güvenlik Kuvvetleri, Afganistan Milli Ordusu, Afganistan Hava Kuvvetleri (AHK) ve Afganistan Milli Polis (AMP) teşkilatından oluşmaktadır. AGK, Afgan Yerel Polisi (AYP) ve devlet istihbarat kurumu olan Afgan Milli Emniyet Başkanlığı (MEB/NDS)'nin desteği ile halkın güvenliğini sağlayan, terörle mücadele eden ve sınırları dış tehdit ve risklere karşı koruyan temel kurumdur.⁵⁵

---

⁵² "Rebuilding Afghanistan: Peace and Stability", Annex 1, **Afganistan Başkanlık Direktifi**, Petersberg, 2 Aralık 2002, (Çevrimiçi), <https://www.unric.org/de/frieden-und-sicherheit/26346>, 30 Ağustos 2019.

⁵³ Anılan konferansta üretilen "The Afghanistan Compact" isimli belgede Afganistan'da gelecek yıllarda yapılacak faaliyetler özetlenmektedir. (Çevrimiçi) <https://peacemaker.un.org/node/1799>, 30 Ağustos 2019.

⁵⁴ <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/200912/01/new-way-forward-presidents-address>, 30 Ağustos 2019.

⁵⁵ NATO/ISAF, "Developing Afghan Security Forces", (Çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_92726.htm, 30 Nisan 2013.

Afganistan’da silahlı kuvvetler Savunma Bakanlığının kontrolü altındadır. Bünyesinde Kara ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarını barındıran Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Savunma Bakanı’na bağlıdır. Afganistan’ın askeri politikası savunma temeli üzerine inşa edilmiştir. Afgan Milli Ordusu öncelikle Afgan devletini, egemenliğini, toprak bütünlüğü ve birliğini korumak ve Afgan ulusal değerlerine sahip çıkmayı amaçlamaktadır. Bir askeri kuvvet olarak AMO’nun barış dönemindeki görevi muhtemel saldırganları caydırmak, savaşta ise saldırganı mağlup etmektir. Ancak buradan AMO’nun sadece dış tehdide yönelik bir ordu olduğu anlaşılmamalıdır. AMO’nun terörle mücadele yani iç tehdide karşı gerekli önlemleri almak gibi önemli bir diğer görevi vardır.

Mevcut durumda AMO’nun kara birlikleri 6 Kolordu ve Kabil’de konuşlu Merkez Tümeni ile Özel Kuvvetler’den oluşmaktadır. Ordu yapısı içinde birisi bağımsız bir komando tugayı olmak üzere 24 tugay seviyesinde birlik bulunmakta olup, toplam personel miktarı 180 bin civarındadır.⁵⁶ 201’inci Kolordu, Gamberi’de, 203’üncü Kolordu Gardez’de, 205’inci Kolordu Kandahar’da, 207’nci Kolordu Herat’da, 209’uncu Kolordu Mezar-ı Şerif’te 215’inci Kolordu Helmand’da, 111 nci (Merkez) Tümen ise Kabil’de konuşludur. Ülkenin sınırları içinde kalan tüm alan bu birlikler arasında sorumluluk bölgeleri şeklinde paylaşılmıştır. Bu nokta aslında AMO’nun konuşlanmasının daha çok iç güvenlik hareketına göre tespit edildiğini göstermektedir. Kolordular standart bir kuruluşa sahip olmamakla birlikte, her kolordu 2-4 arasında tugayı bünyesinde barındırmakta, her tugayda ise ikisi muharebe destek ve muharebe hizmet desteğine tahsis edilmiş 6’şar tabur bulunmaktadır. Tugayların çoğunluğu hafif piyade birlikleridir.

Afgan Hava Kuvvetleri ise 2007 yılında kurulmuş ve bu bakımdan oldukça yeni ve bir o kadar da geliştirilmeye muhtaç bir askeri varlıktır. Öngörülen mevcudu 7500 olup halen bu mevcuda ulaştığı sanılmaktadır. Envanterinde 2013 yılında 45 helikopter ve 32 uçak bulunduğu bilinen AGK’da şu anda bulunan hava aracı sayısının 110’un üzerinde olduğu değerlendirilmektedir. Afganistan hava unsurları

⁵⁶ <https://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/ana-orbat.htm> , 30 Ağustos 2019.

Kabil, Kandahar, Herat ve Shindand'da bulunan hava üslerinde konuşlu bulunmaktadır. Bagram'daki hava üssü büyük oranda ABD ve müttefiklerinin kullanımındadır. AHK terörle mücadele kapsamında havadan ikmal, ulaştırma, hava desteği, arama, kurtarma gibi görevler icra edebilmektedir. Ancak, gerek bakım ve yedek parça teminindeki güçlükler, gerekse personelin eğitim yetersizlikleri gibi sebeplerle, AHK'nın bağımsız hareket icra etme yeteneği oldukça sınırlıdır. Diğer bir ifadeyle AMO'nun kara hareketinin hava desteği büyük oranda müttefiklerin sağlayacağı yardıma bağımlıdır. ABD, AGK'daki Rus yapımı Mİ 17 helikopterleri bakımdan geçirilmiş UH 60 Black Hawk'larla değiştirmeye başlamıştır. Her şey bir tarafa, ABD'liler de şu ana kadar 8 milyar dolar harcadıkları AHK'nın henüz bir başarı hikayesi olmadığına farkındadır.⁵⁷

Askeri disiplin ve eğitim koşullarına ayak uyduramama, çok düşük maaşlar, adam kayırma, çatışmalarda yüksek zayıat verilmesi vb. nedenlerle milli ordudaki yıllık personel kayıp oranı yüzde 30'lar civarındadır. Bunun anlamı, silah altına alınan kişilerin yaklaşık üçte biri her yıl orduyu terk etmektedir. Bu oran modern ordularda var olan yüzdenin çok üzerindedir.⁵⁸ Orduyu terk edenlerin içinde firar olaylarının çokluğunun da başlı başına bir sorun olduğu göze çarpmaktadır.

Yeni teşkil edilmiş kurumlardan oluşan AGK'nın en güncel sorunu eğitimidir. Bu kapsamda en acil eğitim sorunu ise her düzeyde askeri liderlerin eğitimidir. NATO'nun Devlet ve Hükümet Başkanlarının katılımıyla Nisan 2009'da yapılan Strasbourg-Kehl Zirvesi'nde, ordu dahil Afgan güvenlik kurumlarının eğitimine katkıda bulunması kararı alınmış ve 21 Kasım 2009 tarihinde "NATO Eğitim Misyonu/Afganistan (NTM-A)" kurulmuştur.⁵⁹ NATO ve Afgan unsurların eğitim faaliyetlerini birleştiren NTM-A Afgan Savunma Bakanlığı ile yakın bir çalışma yürütmüş ve 40'a yakın ülke tarafından desteklenmiştir. UGYK şemsiyesi altında

---

⁵⁷ David Zucchino, "The U.S. Spent \$8 Billion on Afghanistan's Air Force. It's Still Struggling", **New York Times**, January 10, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/01/10/world/asia/afghanistan-air-force-amp.html>, 30 Ağustos 2019.

⁵⁸ Barış Ateş, "Afghan National Army Challenge with Attrition: A Comparative Analysis", **SAREN Güvenlik Stratejileri Dergisi** Yıl 10, Sayı 19, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, s.167-197.

⁵⁹Strasbourg-Kehl Summit Declaration on Afghanistan, 04 April 2009, (Çevrimiçi) https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52836.htm, 30 Ağustos 2019.

önemli işlev üstlenen birimlerden biri olan NTM-A'nın kuruluş amacı; Afgan Milli Ordusu, Hava Kuvvetleri ve askeri okullar için eğitim sistem ve doktrinleri geliştirmek, Afgan askeri ve polis teşkilatına eğitim vermek ve danışmanlık yapmaktır. Bu bağlamda NTM-A'nın yüzlerce firma ile sözleşmesi ve binin üzerinde projesi olmuştur. NTM-A'nın faaliyetleri ile Afgan güvenlik güçlerinin kendi ayakları üzerinde durması ve ülkenin güvenliğinin sorumluluğunu kendi üzerine alması için hazırlanması hedeflenmiştir. Bir ABD'li korgeneral komutasında ve ağırlıklı ABD ve İngilizlerin kontrolünde olan NTM-A'nın aslında Afgan Ordusu ve Polisinin silah, araç ve eğitim sistemleri yoluyla ABD ve yakın müttefiklerine bağımlı kılınması projesinin bir parçası olduğu açıktır.

NTM-A ve ISAF IJC aslında eğitim faaliyetleri açısından koordineli çalışmaktadır. NTM-A AGK'nın acemi eğitimi ve başlangıç seviyesi liderlik eğitimi faaliyetlerini yürütürken, IJC danışman timleri vasıtasıyla sağladığı destekle birliklerin sahadaki görevlerini daha etkin yapmalarını sağlamakta, yani operasyonel danışmanlık yapmaktadır. Danışman Timlerinin vazifesi, tahsis edilmiş sorumluluk sahasında ve konulmuş milli kısıtlamalar çerçevesinde, UGYK hareketinin icrası ve AGK'nın eğitimine katkıda bulunmaktır. Başlangıçta Harekat Yönlendirme ve İrtibat Timleri (HYİT) olarak anılan Danışman Timleri tahsis edildikleri Afgan birliklerinin kendi kendine yeterli ve profesyonel hale gelmelerini sağlamak maksadıyla, onları eğitmek ve yönlendirmek yanında hareket planlamaları ve icrasına yardımcı olurken, AGK ile halk arasında irtibatın tesisine de katkıda bulunmaktadır. HYİT'lerin ismi 01 Mayıs 2012 tarihinde Asker/Polis Danışma Timleri olarak değiştirilmiştir. Danışman timleri, Bölge Komutanlığı komuta ve kontrolünde görev yapmakta ve koalisyon güçlerinin ateş desteği, istihbarat ve sıhhi tahliye gibi olanak ve yeteneklerini doğrudan kullanabilmektedir.⁶⁰ Danışman timlerinin görevlerini daha somut alanlara taşımak gerekirse; nezdinde görev yaptığı AMO unsurunda liderlik ve alan uzmanlığı sağlamak, AMO birliğinin rutin hizmetler ve muharebe görevlerini yapmasına yardımcı olmak, doktrin ve eğitim planlamalarına destek olmak, AMO ve IJC arasında irtibat sağlamak, Afgan hareketine UGYK desteğinin koordine

⁶⁰ Danışmanlık hizmetiyle ilgili esaslar 23 Şubat 2012 tarihli **ISAF Advisor Team Concept of Operation** isimli yayında belirtilmiştir.

edilmesine yardımcı olmak, harekattan dersler çıkarılmasını sağlamak, muharebe sahasında farklı konularda koalisyona desteğine ulaşılmasını kolaylaştırmak, NATO muhabere ve bilgi sistemlerini kullanmak ve AMO lojistik desteğini takviye etmek gibi çok geniş bir yelpazede farklı görevler sayılabilir.

AMO'nun eğitim ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olarak, öncelikle Askeri Lise, Harp Okulu seviyesinde Afgan Milli Askeri Akademisi, Komuta Kurmay Koleji ve sınıf okulları gibi eğitim kurumları teşkil edilerek liderlik eğitiminin kurumsallaşması amaçlanmıştır. Kabil Askeri Eğitim Merkezi (KMTC) kurularak acemi erbaş ve er eğitiminin Afgan personel tarafından yaptırılmasına başlanmıştır.

Bu noktada UGYK Harekatı kapsamında AMO ve polis teşkilatı nezdinde görevlendirilen danışman timlerinin yapısı ve çalışma esaslarından biraz detaylı bahsetmekte fayda vardır. Askeri Danışman Timleri (ADT) ilgili ülke ya da ülkeler tarafından Afgan kolordusundan tabur seviyesine kadar ve en az 6 ay görev yapacak şekilde görevlendirilen ve görevlendirildiği seviyeye göre 4-12 kişiden oluşan timlerdir. Danışman timleri uluslararası güç ile Afgan güvenlik güçleri arasında irtibat ve Afgan birlik ve personelinin eğitimini sağlamaya yönelik bir girişimdir. Özellikle NATO'nun 2006 yılında ülkenin tüm sorumluluğunu üzerine almasından sonra Afgan güvenlik güçlerinin kendine yeterli hale getirilmesi hedefi ön plana çıkarılmış ve NATO 2007'den itibaren danışman timlerini görevlendirmiştir. Böylece artan Taliban tehdidini Afgan güvenlik güçleri eliyle bertaraf etmek ve NATO ve koalisyon zayıyatını azaltmak mümkün olacaktır. HYİT konseptinde danışman timlerinin eğitim görevleri yanında Afgan güvenlik güçlerince operasyonların planlama ve icrasını yönlendireceği de açıkça görülmektedir. Bununla da UGYK bir anlamda kenara çekilerek Afgan yönetimi ile muhalifler arasındaki çatışmada bir tarafı dışarıdan desteklemekte ve bu da Afganistan'ın iç çatışma ve ayrışmasını daha da derinleştirmektedir. Danışman timleri faaliyetlerini NTM-A ile koordine etmekle birlikte, Bölge Komutanlıklarının komuta ve kontrolünde görev yapmaktadırlar.

PDT'ler ise görevlendirildikleri polis birimlerinin bireysel ve toplu yeteneklerinin geliştirilmesi ve günlük faaliyetlerine yönelik danışmanlık hizmeti sunmuşlardır. PDT'ler Afgan polis teşkilatı içindeki şehir polisi, sınır polisi ve sivil düzen polisi ayırımına göre ayrı ayrı görevlendirilmişlerdir. Hem ADT hem de PDT'lerde en az 6 ay görev yapma şartı olup, timlere personel atama taahhütte bulunan ülke için ulusal bir sorumluluktur. Timlerde görevlendirilecek personel ülkesi tarafından verilen bireysel eğitim yanında NATO tarafından değişik merkezlerde verilen iki haftalık ihtisas eğitimine ve en son olarak sahada görev başı eğitimine de tabi tutulmaktadır.

Afgan Milli Polisi (AMP/ Afghan National Police ANP), ordu ile birlikte Afgan Milli Güvenlik Güçleri (AGK/ Afghan National Security Forces ANSF)'nin bir parçası olarak 2002 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır.⁶¹ Milli polis teşkilatı İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Afgan Resmi Polisi (Afghan Uniform Police/AUP), Afgan Sivil Düzen Polisi (Afghan National Civil Order Police/ANCOP), Afgan Sınır Polisi (Afghan Border Police/ABP), Afgan Suçla Mücadele Polisi (Afghan Anti-Crime Police/AACP) ve Afgan Toplum Koruma Gücü (Afghan Public Protection Force/APPF) ile Afgan Yerel Polisi (Afghan Local Police/ALP)'den oluşan ve mevcudu 170 bin civarında olması planlanan bir kuruluştur. Görüldüğü üzere tamamen Amerikan sistemine göre düzenlenen ve bu haliyle Afganistan gerçekleriyle pek de bağdaşmayan bu teşkilat, kağıt üzerinde suçu ve suçluyu ortaya çıkarmak, suçluları yakalamak, , kamu güvenliği sağlamak, hukuk düzenini korumak, istihbarat toplamak, tanık ve mağdurları korumak, yangın söndürme ve trafik hizmetlerini yürütmek, seyahat emniyetini sağlamak, seçim güvenliği sağlamak, aile içi şiddeti önlemek gibi standart hizmetlerle görevlendirilmiştir.

Afgan Resmi Polisi (AUP) ana karargahı Kabil'de ve üç yıldız (Korgeneral) seviyesinde olmak üzere; 101 ve 102'nci Bölgeler (Kabil), 303'üncü Bölge (Belh), 404'üncü Bölge (Kandahar), 505'inci Bölge (Paktiya), 606'ıncı Bölge (Herat) ve

---

⁶¹ Afgan polis teşkilatı ile ilgili bilgiler Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, Polis Kanunu ve Polis Temel Eğitim Kurs Dokümanlarından alınmıştır (2013).

707'inci Bölge (Helmand) olmak üzere tek yıldızlı bölge komutanlıkları seviyesinde; il ve ilçelerde ayrıca İl/İlçe Emniyet Müdürlükleri seviyesinde teşkilatlandırılmış olup; tüm polis teşkilatının yarısından fazlasını oluşturan 85 bin mevcutla görev yapmaktadır.

Afgan Sivil Düzen Polisi (ANCOP) ise ayaklanma halinde polisi desteklemek maksadıyla toplumsal olaylara müdahale yeteneğine sahip elit bir jandarma gücü hüviyetinde olmak üzere, ana karargahı Kabil'de dört tugay ve bunlara bağlı 20 taburdan oluşturulmuştur. ANCOP kurulurken Fransız Jandarması örnek alınmış ve özel müdahale gücü olarak eğitim ve donatılması planlanmıştır. Sonradan 3 tugay daha eklenerek tugay sayısı 7'ye tabur sayısı ise 35'e yükseltilmiştir. Tugayların konuş yerleri Kabil, Kandahar, Herat, Gardez, Helmand, Mezar-Şerif ve Celalabat'tır. Mevcudu toplamda 15 bin civarındadır.

Afgan Sınır Polisi (ABP) ana karargahı Kabil'de olmak üzere Nangarhar, Gardez, Kandahar, Herat, Mezarı Şerif ve Helmand'da 6 bölge komutanlığı ve bunlara bağlı olarak konuşlandırılmış 37 sınır taburu ve 6 ani müdahale taburundan oluşmaktadır. Görevi sınırlarda ve havalimanlarında güvenlik ve giriş çıkışları kontrol etmek, kaçakçılık ve mülteci hareketlerini önlemek olan ve 25 bin civarında personel mevcudu bulunan bir kuruluştur.

Afgan Suçla Mücadele Polisi (AACPF) daha çok kriminal olayları araştırmak ve soruşturmak için kurulmuş ve bununla ilgili teknik donanım ve eğitime sahip birimdir. Bu birimde 15 bin civarında personel görev yapmaktadır.

Afgan Toplum Koruma Polisi (APPF) ise altyapı ve inşaat projeleri ile büyük lojistik konvoyları korumak maksadıyla 2006'da kurulmuş ve mevcudu ihtiyaca göre değişen bir polis gücüdür.

Afgan Yerel Polisi (ALP) de güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı kırsal alanlar ve köylerde onlara yardımcı olmak üzere teşkil edilmiş olan ve köy koruculuğuna benzeyen bir kuruluştur.

Afgan Milli Polisinin silah, teçhizat ve araç ihtiyaçları çoğunlukla diğer ülkelerin hibe ve yardımlarıyla karşılanmaktadır. İkmal sistemi tam olarak oturmamış olduğundan tedarik kanallarında ciddi gecikmeler olmaktadır. Sistemde otomasyona henüz gidilememiştir. Bakım onarım altyapısı olmadığından bu işleri özel şirketler yapmaktadır. Silah, araç ve gereçlerdeki çeşitlilik ve mahreç farkları ordu da olduğu gibi poliste de hem eğitim hem de ikmal ve bakım açısından ciddi bir idame sorunu yaratmaktadır. Afgan polis teşkilatında orduda olduğu gibi subay ve astsubay yapılanması vardır. Ancak subay ve astsubaylarda dahi yüzde 30 oranında okuma yazma bilmeyen personel mevcuttur. Polis subayları üç yıllık Polis Akademisi'nde yetiştirilmekte iken, astsubaylar örgün eğitimin 12'nci sınıfını tamamlamış adaylar arasından seçilerek 12 haftalık bir eğitimden sonra nasıpları yapılmaktadır. Polis eğitim ve öğretimi için ülke sathında 29 ayrı polis eğitim merkezi mevcuttur. Türkiye Afgan polis eğitimine bir mutabakat muhtırası dahilinde katkı sağlamakta ve bu kapsamda şimdiye kadar binlerce Afgan polisi Sivas Polis Okulu'nda yetiştirilmiş bulunmaktadır. Ayrıca Afgan Milli Polisine eğitim ve danışmanlık hizmetleri koalisyon ülkelerinin sağladığı Polis Danışma Timleri tarafından sağlanmaktadır. Bu programa Türkiye de Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü personelinden oluşan timlerle katılmıştır. Danışman personel, muadili Afgan personel ile eşleştirilerek faaliyetlerin planlama, icra ve takibine nezaret etmektedir. Taliban tarafından yapılan saldırılar veya çatışmalarda Afgan polisinin çok zayıf olması, gerek eğitim ve motivasyon gerekse silah ve donatım açısından teşkilatta ciddi eksiklikler olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan polislerin terfi ve atamalarında yaygın keyfi uygulamaların bulunması da teşkilatı olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biridir.

UGYK Harekatı'nın devlet inşası boyutuyla ilgili dikkat çeken uygulamalardan biri de "Bölgesel İmar Ekipleri (BİE)"dir. Bu timler belirli bir vilayette bölgesel olarak eğitim, tarım, sanayi vb. alanlarda altyapı çalışmaları yapan, bir veya birden fazla ülke tarafından finanse edilip yönetilen, sivil-asker işbirliğine dayalı kuruluşlardır. BİE'ler Afganistan'ın meşru yönetimini destekleyen ve onunla koordineli olarak çalışan unsurlardır. Bu ekipler tek başına bir askeri güç veya kalkınma ajansı olmaktan ziyade yerel yönetimi muktedir kılmaya yönelik

kuruluşlardır. Ekipler kendileri tarafından hazırlanan projeleri yürütebilecekleri gibi, Afgan hükümeti tarafından başlatılıp çeşitli nedenlerle sürdürülemeyen projelerin tamamlanması görevini de üstlenebilmektedir. BİE projelerinin tespiti ve gerçekleştirilmesinde, hükümetin makro planları ile uyumlu olması, yerel toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunması, halk ve uluslararası toplum tarafından kabul görmüş olmasına dikkat edilmektedir.

Bu kapsamda yapılan çalışmalarda bölgenin refah ve istikrarını güçlendirme ve insanların merkezi yönetime duyduğu güven ve bağlılığın artırılması esas amaçlardandır. Bunun yanında valilik ve belediyeler gibi yerel idare makamlarının da kurumsal yapılarının güçlendirilerek kendi ayakları üzerinde durmalarına zemin hazırlanması önemlidir. BİE'lerin bazı bölgelerde bir işgal kuvveti kurumu gibi davranması ve sadece himayesinde olduğu ülkenin çıkarlarını destekler bir görüntü vermesi, başarı bir yana Afgan halkının tepki ve nefretini çekmiştir. Öte yandan yerel halka yapamayacağı taahhütlerde bulunan ve halka sunduğu hizmetlerde eşit veya dengeli davranmayan timlerin de başarılı olamadığı açıktır.

Afganistan müdahalesinin operasyonel mimarisine bakıldığında ilk başta Taliban iktidarının devrilmesine yönelik ve ağırlıklı askerler tarafından yürütülen kinetik operasyonlar, daha sonra yeni yönetimin desteklenmesi, asayişin sağlanması ve koalisyon kuvvetlerinin korunmasına yönelik olan ve asker ve polis güçlerince gerçekleştirilen güvenlik operasyonları, son olarak da hem askeri hem de sivil veçheleri olan ve yeni rejimin yerleşmesine yönelik istikrar operasyonlarını görmektedir. BİE faaliyetleri daha çok üçüncü tip operasyonların kapsamına girmektedir. Belli ki sadece askeri üstünlük sağlamakla bir ülkeye istikrar getirmek olanaksızdır. BİE'ler ilk defa 2002 yılında oluşturulmuş ve ilk ekip aynı yılın sonu ve 2003 başlarında faaliyete geçmiştir. BİE'ler içlerinde bir miktar askeri unsur da barındırdığından güvenlik sorunu olan bölgelerde de görev yapabilme ve askeri ve sivil olanakları birleştirme yeteneğine sahiptir. Ekip içindeki askeri unsurun hacmini belirleyen ana etken bölgedeki güvenlik ve asayiş durumudur. BİE'ler eğitim, kültür ve ekonomi alanında yaptığı çalışmalar yanında hukuk ve adalete de katkı sağlayarak istikrarın sürekliliğine yardımcı olması amaçlanan bir kuruluştur.

Türkiye de Afganistan’da aslında bir hayli masraflı bir yapılanma olan iki adet BİE kurup işletmiş ve dost Afgan halkının ekonomik ve sosyal kalkınmasına gerçekten önemli katkılar yapmıştır. Bunlardan Vardak BİE 31 Ağustos 2006 tarihli Kararname ile kurulmuş ve 12 Kasım 2006 tarihinde resmen göreve başlamıştır. Ekte Dışişleri Bakanlığı, TİKA, Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile diğer devlet kurumları ve ajanslardan 50’den fazla Türk personel görev yapmıştır. Vardak BİE’nin görev süresi 117 adet projeyi tamamladığı 12 Ağustos 2013’te sona ermiştir.⁶² Cevizcan BİE ise 24 Mart 2010 tarihli Kararname gereği 21 Temmuz 2010 tarihinde Mezar-ı Şerif’te kurulmuş ve 12 Temmuz 2011’de Cevizcan’ın Şibirgan ilçesine konuşlanmıştır. Cevizcan ve Sar-i Pul vilayetleri dahilinde görev yapan ekte yüze yakın personel görev yapmıştır. Türkiye tarafından üstlenilen her iki BİE de onlarca önemli altyapı, eğitim, tarım ve sosyal sorumluluk projesine başarıyla imza atmıştır.

3.2.3 Geçiş/İntikal Süreci

Geçiş/İntikal Süreci Afganistan’da güvenlik sorumluluğunun AGK’ya devredilmesi ve koalisyon güçlerinin operasyonel görevlerden tamamen çekilmesiyle ilgili faaliyetleri ifade etmektedir. Geçiş/İntikal süreci ile ilgili hazırlık toplantılarına topluca ve özetle bakmak gerekirse, öncelikle NATO’nun 17-18 Kasım 2010 tarihinde yapılan Lizbon Zirvesi’nde Afganistan’da güvenlik sorumluluğunun 2014 yılı sonuna kadar Afgan Güvenlik Kuvvetlerine (AGK) devredilmesine karar verilmiştir. Bir yıl sonra 02 Kasım 2011 tarihinde icra edilen İstanbul Konferansı sonuç bildirisinde Afganistan’ın ekonomik gelişimi ve terörle mücadelesine destek olma kararlılığı teyit edilmiş ve güven artırıcı önlemler paketi kabul edilmiştir. 05 Aralık 2011 tarihinde icra edilen Bonn Konferansı’nda geçiş süreci, güvenliğin Afganlara devrinden sonra uluslararası topluma düşen görevler ve ülkede uzun dönemde istikrar sağlayıcı önlemler üzerinde durulmuştur. NATO ülkelerinin 20-21 Mayıs 2012 tarihlerinde gerçekleştirdikleri Chicago Zirvesi’nde ağırlıklı Afganistan’dan çıkış stratejileri görüşülmüştür. Chicago Zirvesi akabinde 14 Haziran

⁶² <https://m.haberler.com/afganistan-daki-var-dak-il-imar-ekibi-nden-bolge-4931131-haberi/>, 30 Ağustos 2019.

2012 tarihinde yapılan Kabil Konferansı'nda Afganistan'ın bölgesel rolünün artırılması ve İstanbul Konferansı'nda bahsedilen güven artırıcı önlemlerin uygulanması kararlaştırılmıştır. Uluslararası toplum 07 Temmuz 2012 yılında yapılan Tokyo Konferansı'nda Afganistan'ın istikrarlı bir devlet ve toplum haline gelmesi için 16 milyar dolar yardım sağlamayı taahhüt etmiştir.

NATO'nun 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde yapılan Lizbon Zirvesi'nde Afganistan'la ilgili olarak daha önce alınan kararların uygulanmaya devam edilmesine karar verilmiş ve ülkelerin harekate yaptıkları katkıların altı çizildikten sonra, Afganistan'ın güvenliğinin 2014 yılı sonuna kadar tamamen Afgan güvenlik kurumlarına devredileceği teyit edilmiştir. Ayrıca Rusya'nın Afganistan hareketinde ulaşım, iletişim, terörle ve uyuşturucu ile mücadele, silahsızlandırma vb. konularda NATO'ya yardımcı olması karara bağlanmıştır. Lizbon Zirvesi'nde kararlaştırılan geçiş/intikal süreci –ki UGYK Harekatı'nın dördüncü aşamasıdır-, güvenlik sorumluluğunun UGYK'dan aşamalı olarak Afgan makamlarına geçiş sürecine verilen isimdir.

Geçiş/İntikal planına göre UGYK'nın 2014 yılının sonundan itibaren Afganistan'daki varlığını büyük oranda azaltarak, faaliyetlerini danışmanlık ve eğitim düzeyine indirmesi öngörülmüştür. Ancak, merkezi yönetimin muhtemel bir karşı hareket halinde ayakta kalmasını sağlamak amacıyla, yeterli çapta çokuluslu askeri müdahale unsurunun ülkede kalmaya devam etmesi de planın bir parçasıdır. Afganistan'da güvenlik durumu bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bu yüzden geçiş sürecinin bölgesel güvenlik koşulları dikkate alınarak beş ayrı dilim halinde gerçekleşmesi planlanmıştır. 1'inci dilim güvenlik açısından en rahat bölgeler iken 5'inci dilim güvenlik bakımından en riskli bölgeleri temsil etmektedir. Bu mantıkla ilk aşamada 1'inci dilim bölgelerde geçiş süreci başlayacak, zamanla güvenlik durumu düzeldikçe diğer dilimler de sırayla geçiş sürecine girecek ve sonunda tüm ülke coğrafyasının güvenliği Afgan yönetimine devredilmiş olacaktır. Bu maksatla genel hatlarıyla bir geçiş zaman planlaması yani takvim de belirlenmiştir.

NATO ve UGYK'ya katkıda bulunan ülke temsilcileri geçiş/intikal sürecinde aranacak politik ve askeri kriterleri Nisan 2010'da Tallinn'de onaylamışlar; Temmuz 2010'da yapılan Kabil Konferansı'nda ise geçiş/intikal planı üzerinde mutabık kalınmıştır. Dolayısıyla Kasım 2010'daki Lizbon Zirvesi'ne hazırlıklı gidilmiş ve güvenlik sorumluluğunun Afgan makamlarına devri sürecinin 2011'de başlayıp 2014 yılı sonunda tamamlanması kararlaştırılmıştır. Doğal olarak bir sonraki aşama yabancı güçlerin Afganistan'ı tamamıyla terk etmesi süreci olacaktır.

Geçiş/İntikal süreci değerlendirme ve uygulama aşamalarından oluşmaktadır. Süreç bir Müşterek Afgan-NATO Geçiş Kurulu'nun yönlendirme ve denetiminde yürüyecektir. Müşterek Afgan-NATO Geçiş Kurulu Cumhurbaşkanı Karzai tarafından atanan ve kendisi de sonradan Cumhurbaşkanı seçilecek olan Dr. Eşref Gani başkanlığında teşkil edilmiştir. Değerlendirme aşamasında belirlenmiş kriterlere göre sürece hazır olan bölgeler belirlenecek, uygulama aşamasında ise bu bölgeler bir esasa göre Afgan hükümetinin sorumluluğuna bırakılacaktır. Sorumluluk Afgan makamlarına devredildikten sonra ülkede kalacak olan uluslararası gücün işlevi, sadece eğitim ve danışmanlık hizmetlerine indirgenecektir. Bir bölgenin güvenliğinin Afgan hükümetine devri kararından sonra başlatılan uygulama safhası da destekleme, danışmanlık, geliştirme ve devamlılık gibi alt aşamalar halinde gerçekleşecektir.

Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, UGYK Komutanı, Afgan hükümeti ve ordusunun üst düzey yöneticileri ile Kabil'de görevli büyükelçilerin katıldığı, güvenliğin AGK'ya devri nedeniyle düzenlenen tören (Milestone 13/Trench 5 Ceremony) 18 Haziran 2013'de Kabil'de yapılmıştır. Bu geçiş süreci uluslararası toplum açısından, hem Afganistan'da 2014 yılından itibaren tam anlamıyla sivil bir yönetimin demokratik usuller ile işbaşına gelmesi hem de ülkenin güvenlik sorumluluğunun AGK tarafından devralınması gibi iki farklı boyutu ifade etmektedir. Afganistan güvenlik güçleri bu doğrultuda hazırladıkları OQAP (Kartal) Harekat Planı ile tedrici olarak UGYK'nın görevlerini üzerlerine almayı planlamışlardır. Ancak sorumluluğun Afganlara geçmesi uluslararası toplumun elini Afganistan'dan çekmesi anlamına

gelmemektedir. Zira AGK'nin hem mali hem de silah, teçhizat ve eğitim bakımından dış desteğe bağımlılığının devam edeceği, hava kuvveti, sınır güvenliği ve özel kuvvetler ihtiyacının ortadan kalkmadığı, buna karşılık silahlı muhalefetin saldırılarını daha da artıracığı herkes tarafından bilinen gerçeklerdir.

UGYK görevinin sona ermesiyle birlikte 1 Ocak 2015'ten itibaren Afganistan'da NATO'nun Kararlı Destek Misyonu (KDM/RSM-Resolute Support Mission) başlamıştır. KDM muharip olmayan ve Afgan güvenlik güçlerine eğitim, danışmanlık ve yardım gibi hizmetler vermeyi hedefleyen bir görev yapılanmasıdır. KDM kapsamında 39 NATO üyesi ve ortağı ülkeden halen toplam 17 bin kadar personel Afganistan'da görev yapmaktadır. KDM'nin ana fonksiyonları arasında planlama, programlama ve bütçeleme, hukuka dayalı yönetim, şeffaflık ve güvenilirlik, demokratik sivil denetim, lojistik, kuvvet planlama, asker alma, eğitim ve personel yönetimi gibi hususlar sayılabilir. Bunun yanında AGK'nın uluslararası katkılarla finansmanı ve NATO-Afganistan Kalıcı Ortaklığı kurumunun oluşturulması gibi politik-askeri faaliyetler de yürütülmektedir. KDM faaliyetleri Kabil/Bagram merkezli olarak, kuzeyde Mezar-ı Şerif, batıda Herat, güneyde Kandahar ve doğuda Laghman bölgelerinden yürütülmektedir. Anılan bölgelerdeki bölge komutanlıkları Eğitim, Danışmanlık ve Yardım Komutanlığına (TAAC) dönüştürülmüştür. Bunlardan Doğu ve Güney TAAC ABD, Batı TAAC İtalya, Kuzey TAAC Almanya, Merkez TAAC Türkiye'nin liderliğindedir. Afgan Hava Kuvvetlerine eğitim ve danışmanlık hizmeti için ayrı bir TAAC bulunmaktadır. Ayrıca ABD tarafından Güney-Batı ve Güney-Doğu Görev Kuvvetleri oluşturulmuştur. TAAC Komutanlıkları Afgan hükümeti ve güvenlik güçleri ile birlikte koordineli çalışmaktadır.⁶³ Bunun dışında Afgan Hükümeti ve Savunma Bakanlığı nezdinde yürütülen faaliyetlere nezaret etmek üzere "Birleşik Güvenlik Geçiş Komutanlığı-Afganistan" oluşturularak, Afgan ordusu ve polisinin teşkilat, donatım ve eğitimi ile tahsis edilen kaynakların doğru yerlerde kullanılması garanti altına alınmak istenmiştir. Resmin geneline bakıldığında, uluslararası güç azaltılmış olmasına rağmen, ABD'nin mevcut Afgan yönetiminin ayakta kalmasını sağlayacak

---

⁶³ <http://rs.nato.int/about-us/history.aspx> , <http://rs.nato.int/about-us/mission.aspx>, 18 Ağustos 2019.

ölçüde kara ve hava muharip gücünü Peştun nüfusun çoğunlukta olduğu güney ve doğu bölgelerinde müdahale kuvveti olarak konuşlandırmaya devam ettiği görülmektedir. (EK-6)

3.2.4 Harekatın Askeri ve Siyasi Sonuçları

Afganistan müdahalesinin en önemli siyasi sonuçlarının başında, tarih boyunca gerçekleştirilen en geniş katımlı koalisyonlardan birisi tarafından yapılması ve bu nedenle arkasında çok geniş bir uluslararası destek bulunması gelmektedir. Böylesine geniş bir mutabakatın sağlanmasında, 11 Eylül saldırılarının neden olduğu dehşet duygusu ve terörizmin küresel barış ve istikrara yönelttiği tehdidin derecesi rol oynamıştır.

Afganistan müdahalesinin başlangıç safhasını oluşturan Kalıcı Özgürlük harekatı Taliban, El Kaide ve Hikmetyar'ın Hizb-i İslami gruplarını hedef almıştır. Öncelikli amaç olan Taliban iktidarının devrilmesi kısa sürede gerçekleşmiş ve koalisyon kuvvetleri ile Kuzey İttifakı güçleri görünüşte ülkenin tamamına hakim olmuşlardır. Ancak, 2001-2009 yılları arasında yoğun olarak icra edilen güvenlik operasyonlarında kısmi başarılar elde edilmesine rağmen, uluslararası koalisyonun hedefinde yer alan Taliban, Hakkani ve Hizb-i İslami grupları tamamen etkisiz hale getirilememiştir. Taliban güçleri ya ülkenin dağlık alanlarına ya da Pakistan topraklarına çekilerek dağılmışlar ve yeni koşullar içinde silahlı mücadeleye devam etmek üzere hazırlanmaya başlamışlardır. Nitekim geçen yıllar içinde Afganistan'ın kırsal kesiminin önemli bir bölümü yeniden Taliban'ın kontrolüne geçmiş; içinde bulunduğumuz 2019 yılında dahi Taliban neredeyse her hafta Kabil dahil önemli şehirlerde kanlı terör saldırıları düzenlemeye devam etmektedir.

Devlet modern bir teşkilata henüz kavuşturulamamış; güvenlik, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve vergi sistemleri yeterli düzeye getirilememiştir. Rüşvet, yolsuzluk ve uyuşturucu üretim ve ticareti önlenememiştir.

2001-2014 yılları arasında Afganistan’da 2300 civarında ABD askeri yaşamını yitirmiş, 100 bin civarında Afgan sivil ve Taliban mensubu Amerikan askerleri tarafından öldürülmüştür. Bu dönemde ABD’nin Afganistan harekatı için harcadığı para 600 milyar doları bulmuştur.⁶⁴

Her bakımdan dağılmış bir ülkenin yeniden inşası denildiğinde, bu ülkede ulus ve devletin birlikte inşa edilmesi zorunluluktur. Afganistan örneğinde ise uluslararası çabalar devlet inşasına odaklanmış ve ulus inşası yönünde neredeyse kayda değer bir şey yapılmamıştır. Oysa bir ülkeyi ayakta tutma, şiddet kullanma tekeli elinde tutan devleti inşa etmek yanında, onu benimseme ya da destekleme suretiyle meşruiyetini sağlayan ulusun da sağlam temeller üzerinde oluşturulmasına bağlıdır. Ulus inşasının bir ülkede yaşayan farklı etnik ve inanç gruplarının barıştırılması veya en azından asgari müşterekler etrafında kenetlenmesini sağlayan etkili bir yöntem olduğu kabul edilmektedir.

Ulus inşası, aralarında tarihi, kültürel, siyasal ve ekonomik farklar bulunan ve birbirine güçlü bağlarla bağlı bulunmayan toplulukların, ulus devlet çatısı altında farklılıklarını geri plana iterek ortak özellikleri etrafında bütünlük bir toplum haline getirilmesidir.⁶⁵

Afganistan müdahalesi yapılış şekli ve sonrasında yürütülen yeniden inşa faaliyetleri bakımından ABD için alışlagelenden farklı bir işgal modeli oluşturmuştur.⁶⁶ Özellikle AGK’nın yeniden kurulup belli sorumlulukları üzerine almasından sonra ABD, AGK ve muhaliflerin birbirini boğazlamasına adeta seyirci kalmıştır. Afganistan’daki etnik ayrışmayı giderici yönde etkili ve adil adımlar atılmamıştır. UGYK’nın sorumluluk alanının özellikle Peştunların yaşadığı güney ve doğu bölgelerine doğru genişlemesiyle birlikte uluslararası koalisyon sert direnişle karşılaşmış ve gün geçtikçe birliklerin sürekli takviye edilmesi ihtiyacı ortaya

⁶⁴ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.306.

⁶⁵ Jochen Hipler, **Ulus İnşası**, Çev.Algan Sezgintüredi, Burhan Şayli, İstanbul, Versus Kitap, 2007, s.11.

⁶⁶ Marvin G. Weinbaum, “Afganistan’ın Yeniden İnşası: Engeller, Dersler ve Beklentiler”, Çev. H.Kaya, **Ulus İnşası**, Francis Fukuyama, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2012, s.209-210.

çıkıştır. Bunun sebebi Taliban'ın Peştun kimliği ve Peştun bölgelerinde bulduğu taban desteğidir.

Karzai'nin yönetiminde olduğu geçici dönemde Peştunlara önemli bir temsil oranı sağlanmasına rağmen; Savunma, İçişleri ve Dışişleri gibi önemli bakanlıklar Taciklere verilmiş ve bu durum belli ki Peştun milliyetçileri tarafından pek de sıcak karşılanmamıştır.⁶⁷ Öte yandan 2014'de Cumhurbaşkanı seçilen Eşref Gani saygın akademik geçmişi ve uluslararası tecrübesine rağmen, Peştunlar dışındaki etnik gruplarla arasına mesafe koymakla suçlanmaktadır.⁶⁸ Zaten Başkanlık seçimlerindeki oy oranlarına ve adayların en çok oy aldıkları bölgelere bakıldığında, seçimlerin ülke içindeki etnik bölünmeyi çok açık biçimde yansıttığını söylemek mümkündür.

Afganistan'da milis gücüne sahip eski mücahitlerin yeni rejime entegre edilip tedrici olarak silahsızlandırılması hedefi gerçekleştirilememiştir. Eski mücahit liderler yeni rejimde devlet ve hükümet görevleri almalarına rağmen, nüfuzlarının kaynağı olan silahlı güçlerini dağıtmak istememişlerdir.

Öte yandan, Afganistan'da uluslararası müdahaleden sonra bazı alanlarda ciddi ilerlemeler kaydedildiğini de not etmek gerekmektedir. Harekat başlarken ülkede sadece 900 bin erkek öğrenci varken, bu sayı erkeklerde 6 kızlarda 4 milyonu bulmuştur. 2017 yılı itibariyle ülke genelinde öğretmenlerin yaklaşık üçte biri kadındır. Mecliste 68 kadın üye vardır. Üniversite ve okul sayısı da buna paralel olarak büyük artış göstermiştir. 2016 itibariyle yayın hayatında 75 televizyon istasyonu, 1200 ulusal ve yerel gazete, 200 radyo istasyonu vardır. Cep telefonu kapsamı alanı ülkenin yüzde 90'ına karşılık gelmektedir. Ülkedeki İnternet kullanıcısı 5 milyon, telefon kullanıcısı 22 milyona ulaşmıştır.⁶⁹

Bu gelişmelere rağmen sonuçta halk yine gelecekte umutsuz, Taliban yine kırsalın önemli bir bölümüne hakim ve güvenlik yine en büyük sorundur. Ekonomide

---

⁶⁷ Özel, a.g.e., s.66.

⁶⁸ Sivrioğlu, Türkoğlu, a.g.e., s.307.

⁶⁹ A.e., s.309.

gözle görülür bir ilerleme sağlanamamıştır. Afgan ordusu ve polisi ülkenin güvenliğini kendi kaynaklarıyla sağlamaktan çok uzaktır. Ülkede iç barışın sağlanması anlamında hemen hiçbir etkili hamle yapılamamıştır. Bu haliyle Afganistan’a yapılan dış müdahalenin başarılı olduğunu söylemek bir hayli zordur.

3.3 ULUSLARARASI MÜDAHALE ESNASINDA YAPILAN HATALAR

Afganistan müdahalesinin beklenen sonuçları elde edememesi ve miktarı azalsa da koalisyon güçlerinin Afganistan’da kalış süresinin sürekli uzaması, askeri hareket ve yeniden yapılandırma faaliyetlerinde yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Çalışmanın asıl maksadı müdahalenin detaylı bir değerlendirmesini yapmak olmadığından, söz konusu hatalara ana başlıklar halinde değinilmiştir.

3.3.1 Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyede Yapılan Hatalar

Askerlik sanatında her fırsatta ifade edildiği üzere, bir hareketin planlama ve icrasında yapılan stratejik hatalar taktik tedbirlerle giderilemez. Bunun için bir hareketin siyasi ve askeri hedefinin doğru tespit edilmesi, milli güç unsurlarının doğru kullanılması ve kuvvetlerin doğru yığılması, doğru ittifakların kurulması gibi stratejik konularda hata yapılmaması gerekir. Afganistan’a ABD öncülüğünde yapılan askeri müdahalenin siyasi hedefi Taliban iktidarını devirmek ve Afgan topraklarının küresel terör örgütleri için güvenli bir üs olmasını önlemek olarak belirlenmiştir. Nitekim Taliban iktidarı kolayca devrilmiş, ancak Afganistan’ın tümü üzerinde kalıcı bir kontrol sağlanamamıştır. Hatta kırsal kesimin yaklaşık üçte biri halen Taliban’ın kontrolündedir. Taliban’ın düzenlediği ve toplu sivil ve devlet görevlisi kayıplarına neden olan kanlı terör saldırıları her geçen gün yoğunluğunu artırmaktadır. Taliban’ın daha 11 Ağustos 2018’de bin kişilik bir kuvvetle Kabil’in batısındaki tarihi Gazne şehrine saldırmaya cüret etmesi ve şehre büyük zarar vermesi, örgütün varlığı ve eylem gücünü ortaya koyan güçlü bir meydan

okumadır.⁷⁰ İçinde bulunduğumuz 2019 yılında barış görüşmelerini ve seçim ortamını sabote etmek ya da kendisine olan desteği artırarak elini güçlendirmek isteyen Taliban ve müttefikleri, başkent Kabil ve diğer önemli merkezlerde büyük eylemler gerçekleştirmektedirler.

Taliban IŞİD'in Afganistan kolu olan Horasan İslam Devleti (IS-K) ile ciddi bir silahlı çatışma içindedir.⁷¹ Taliban ve IŞİD arasındaki temel çatışma sebebi Hanefi inancına sahip Taliban'ın küresel cihat karşıtı olması ve Vahabi-Selefi doktrine sahip IŞİD'in Afganistan'da Taliban'ın otoritesine meydan okumasıdır. IŞİD küresel cihat söylemiyle sadece Afganistan'ı değil diğer bölge ülkelerini de tehdit etmektedir. Bu yüzden Taliban'ın IŞİD'e karşı mücadelesinde İran ve Rusya'nın dahi desteğini aldığı iddia edilmektedir.⁷² Irak ve Suriye'de IŞİD ile mücadele ettiğini söyleyen ABD'nin, Afganistan'daki IŞİD konusunda sessiz kalması manidar ve spekülasyona açık bir durumdur.

Taliban'ın son dönemde Afganistan'daki toplu katliam türü eylemlerini artırmasının, barış sürecinde en önemli aktör olduğu mesajını vermek için güç gösterisi yapmak yanında savaşçıların daha radikal bir örgüt olan ve küresel cihadı savunan IS-K saflarına geçmesini önlemeye yönelik olduğu değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme bir yana, Taliban'ın özellikle 2019 yılında artan terör eylemleri, AGK'nin ülkeye ve Afgan halkına güvenlik sağlamaktan halen uzak olduğunu da gözler önüne sermektedir.⁷³

Afganistan müdahalesinin başarısızlığında en önemli etken, ABD'nin Taliban iktidarını devirdikten sonra yerine ne koyacağı konusunda hazırlıksız olmasıdır.

---

⁷⁰ Jason Lyall, "5 Key Lessons From The Taliban's Deadly Resurgence in Afghanistan" **The Washington Post**, August 19, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/08/19/5-key-lessons-from-the-talibans-deadly-resurgence-in-afghanistan>, 20 Ağustos 2019.

⁷¹ Dawood Azami, "Taliban Neden IŞİD'le Savaşıyor?", **BBC News Türkçe**, 22.12.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151222_isid_taliban_afghanistan, 30 Ağustos 2019.

⁷² "Afganistan'da IŞİD Tehdidi Büyürken Batı Sadece Irak ve Suriye'ye Odaklanıyor", **Euronews**, 16.02.2017, (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com/2017/02/16/afghanistan-da-isid-tehdidi-buyurken-bati-sadece-irak-ve-suriye-ye-odaklaniyor>, 30 Ağustos 2019.

⁷³ Lyall, a.g.e.

Müdahale ile birlikte deneme-yanılma esaslı ve çoğunlukla Afgan gerçeklerinden kopuk bazı uygulamalarla devlet inşası süreci başlatılmıştır. Oysa yüz yıllardır iktidar mücadelesi, savaş ve iç çatışmalarla yıpranmış, uluslaşma bakımından “başarısız” bir devletin öncelikle ulus inşasına ihtiyacı vardır. Bu da Afganistan toplumunu oluşturan tüm etnik ve dini toplulukların birbiriyle barıştırılması ve kaderlerini ortak bir siyasal kimlik içinde birleştirmelerini gerektirmektedir. Aksi halde Taliban ortadan kaldırılrsa bile başka örgütlerin onun yerini alacağı kesindir.

ABD öncülüğündeki koalisyon Kalıcı Özgürlük Harekatı sürecinden itibaren Kuzey İttifakı ile birlikte hareket ettiğinden, Peştunları istenilen ölçüde yanına çekmekte başarısız olmuş; hatta bazı çevrelerce Peştun karşıtı, kafır bir işgal kuvveti olarak algılanmıştır. Koalisyon içinde Türkiye hariç güçlü bir Müslüman varlığının olmaması bu algıyı daha da kuvvetlendirmiştir.

Pakistan’ın uluslararası müdahaleye güçlü bir desteğinin sağlanamamış olması başarısızlıkta birincil rol oynayan etkenlerden birisidir. Pakistan harekate açıktan karşı çıkmamış ve hatta Karaçi limanından Afganistan’a ABD ana ikmal yolunu açmış olmasına rağmen, Taliban’ın yenilgiye uğramasını asla istememiştir. Bu nedenle Taliban medreselerinin devamına ve Taliban mensuplarının topraklarında üslenmesine göz yummuştur. Hatta Afganistan sorununa Hindistan ile aralarındaki rekabet penceresinden bakmıştır. Benzer şekilde Taliban’a karşı olmasına rağmen İran da Afganistan’daki yeniden yapılanma çabalarına belli gruplar dışında fazla katkı sağlamamıştır. Dolayısıyla bir dış müdahalede başarılı olmak için bölgesel siyaset ve dengeler mutlaka göz önüne alınmalıdır.

Afganistan müdahalesinin askeri hareket planına bakıldığında klasik bir işgal planı görüntüsü vermekle kalmayıp, adeta Sovyet işgal planı ile aynı esaslar üzerine oturtulmuştur. Buna göre öncelikle havaalanları ve ana ulaşım hatları kontrol altına alındıktan sonra, büyük şehirler işgal edilmiştir. Uluslararası koalisyon kuvvetlerinin konuşlanması, yolları kontrol eden kritik noktalar, havaalanları ve şehir merkezleriyle sınırlı kalmıştır. Ana yol mihveri Türkmenistan’dan ülkeye giren ve Herat’tan güneye Kandahar ve Kabil’e uzanan, oradan bir kolla Celalabat üzerinden

Hayber Geçidi yoluyla Pakistan'a, diğer kolla Salang Geçidi üzerinden kuzeye Mezar-Şerif ve Özbekistan'a giden bir şebekedir. Ayrıca Kandahar-Quetta (Pakistan) ve Herat-Meşhed (İran) istikametleri de önemli güzergahlardır. Sovyetler de benzer bir işgal planı uygulamışlardır. Ülkenin tamamını kontrol altına almak çok büyük askeri kuvvetler gerektirdiği için, askeri hareketin böyle olmasını coğrafya dikte ettirmektedir. Bu yüzden kırsal alan büyük oranda kontrolsüz kaldığı için, bir kısım halkın desteğini de arkasına alan Taliban dağlık alanlarda ayakta kalmayı ve şehirlere ve ana yollara karşı eylem gücünü korumayı başarmıştır.

Uluslararası toplumun da baskısıyla Taliban iktidarının son yıllarında adeta bitme noktasına gelmiş olan uyuşturucu üretim ve ticareti dış müdahaleden sonra tırmanışa geçmiştir. ABD'nin Sürekli Özgürlük hareketinden sonra bir yıl içinde Afganistan'daki afyon üretimi 18 kat artmıştır. Afgan hükümetinin Ocak 2002'de afyon ve türevlerinin üretimini yasaklamasına adeta hiç kimse kulak asmamıştır. 2009 yılı sonlarında dünya yasadışı afyon üretiminin yüzde 90'ı Afganistan'da gerçekleşmiştir.⁷⁴ Halkın bir kısmı bu gelişmeden Afgan yönetimi ve UGYK'yı sorumlu tutmaktadır. Afyon ekimi yapan çiftçilere ikame ürün olarak safran vb. yeni alternatifler sunma planı pek etkili olmamıştır.

ABD ve müttefikleri iç güvenlik ya da karşı terör operasyonlarında kara gücü yerine hava üstünlüğüne güvenmişler ve hareketi daha çok hava bombardımanları şeklinde icra etmişlerdir. Hava hareketinden korunmayı belli ölçülerde öğrenen Taliban savaşçılarının bu bombardımanlardan asgari zayıyla kurtuldukları anlaşılmaktadır. Uzun yürüyüşler ve manevra gerektiren operasyonlar, ancak AGK sorumluluk aldıktan sonra onlara yaptırılmıştır.

Afganistan'ın bütün önemli şehirleri adeta birer askeri kışla halindedir. Şehirlerin en mutena semtleri ve görkemli binaları UGYK birlik ve karargahları tarafından etrafları yüksek duvarlar ve tel örgülerle çevrilerek işgal edilmiştir. Yabancı askerlerin bir kısmı güvenlik endişesiyle halka çok sert ve kaba

---

⁷⁴ Christopher Blanchard, **Afghanistan: Narcotics and US Policy**, Congressional Research Service, 12 August 2009, s.1-2.

davranmaktadır. Bu durum halkta ciddi bir tepki ve yabancı güçlere karşı düşmanca tutuma yol açmaktadır.

Geçmişte UGYK Komutanı olarak da görev yapan ABD Genelkurmay Başkanı Joseph F. Dunford, Afganistan'daki durumu “pat” yani yenilememe veya berabere kalma olarak nitelemiş ve ülkenin üçte birinin Taliban ve diğer muhalif örgütlerin kontrolünde olduğunu itiraf etmiştir. (EK-7) Afganistan'ın Yeniden Yapılanması Özel Başmüfettişi (SIGAR) ülkedeki yolsuzluğun önlenememesi nedeniyle Afgan yönetimine güven azalırken, Taliban ve diğer muhalif örgütlere desteğin arttığını rapor etmiştir. ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı da 2016'da yaptığı konuşmada geçen 15 yıl ve harcanan 783 milyar dolara rağmen Afganistan'da başarı umudu kalmadığı için harekate kamuoyu desteğinin azalmakta olduğu uyarısında bulunmuştur. 2011 yılında Afganistan'daki ABD ve NATO kuvvetlerinin mevcudu 140 bine kadar çıkmasına rağmen Afgan yönetimi ülkenin bütününde kontrolü sağlayamamışsa, Afganistan sorununun askeri bir çözümü yok demektir. Ekonomik kalkınma ve altyapı yatırımları kendi başına güvenlik üreten araçlar değildir.⁷⁵

ABD açısından Afganistan Harekatının 15 yılını değerlendiren SIGAR Raporu özellikle Afgan Güvenlik Güçlerinin yeniden yapılandırılması ile ilgili çok ilginç hususları içermektedir. Bunlardan birisi Özel Kuvvetler hariç Afgan Ordusunda mevcutlar açısından yaşanan “aşınma” sorunudur. Raporda ordunun her yıl mevcudunun üçte birini kaybettiği belirtilmektedir. Özellikle yüksek zayıat oranları, personel yönetimi ve özlük haklarındaki yetersizlikler ile okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüksekliğinden kaynaklanan bu durum, ordunun eğitimsiz ve tecrübesiz kalmasına yol açmaktadır. AGK zayıatları azaltmak için Taliban'ın üstüne gitmek yerine, kendi güvenliğine odaklanmakta ve kırsal yerine nüfus yoğunluğu fazla yerleşim birimlerinde konuşlanmaktadır. Böylece kırsal alanlar Taliban'a terk edilmiş olmaktadır. Afgan polisi bir kolluk gücü gibi değil terörle mücadele kuvveti olarak kullanılmaktadır. Oysa Afgan halkı ülkede hukuk düzenini, dolayısıyla can ve

⁷⁵ Diana Ohlbaum, “Eight Lessons From Afghanistan”, October 18, 2016, (Çevrimiçi) <http://lobelog.com/eight-lessons-from-afghanistan/>, 20 Ağustos 2019.

mal güvenliğini koruyacak, suçluları yakalayıp yargı önüne çıkaracak kolluk gücüne ihtiyaç duymaktadır.⁷⁶

Dış müdahalelerde müdahale edilen ülkenin kültürü dahil yerel koşullarını bilmek ve anlamak çok önemlidir. Afganistan’da görev yapan özellikle asker personelin görev süreleri yani rotasyon periyotları böylesine bir birikimi sağlamaya olanak vermeyecek kadar kısadır. Bir çok ülke Afganistan’daki askerlerini 6-12 ayda bir değiştirmektedir. Bu nedenle bir tecrübe birikimi mümkün olamamakta, aynı hatalar defalarca tekrarlanarak zaman ve kaynak kaybı yaşanmaktadır.

Özellikle yeniden yapılandırma faaliyetlerinde stratejik seçeneklerin Afgan yönetimi ve halkına mal edilmesi ve onlar tarafından benimsenmesi beklenmeksizin, biraz da zaman baskısıyla ABD tarafından dayatılması başarının önündeki engellerden birisidir. Bir ülkenin bütün kurumlarında yapılmak istenen büyük çaplı bir değişimin zaman alacağı bilinmelidir.

Afganistan’da ABD askerleri karar mekanizması üzerinde gereğinden fazla etkili bir hale gelmişler ve siyasi otoriteyi adeta abluka altına almışlardır. Afganistan hareketi için yıllar geçtikçe artan askeri harcamalar hem askerleri güçlendirmiş, hem de Amerikan kamuoyunda hareketin sorgulanmasına neden olmuştur. Harekatın planlama ve yürütülmesi konusunda, zaman zaman askerlerle ABD liderliği arasında çekişmeler olduğu yönünde haberler çıkmıştır. Örneğin UGYK Komutanı Orgeneral Stanley McChrystal, Başkan Obama ve arkadaşlarının Afganistan politikalarını ağır sözlerle eleştirdiği ve yönetimin kişisel yeterliliklerini hakarete varan sözlerle sorguladığının basında yer alması üzerine, 2010 yılında görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

Afganistan hareketi karşı terör operasyonundan bir anlamda ayaklanmayı bastırma hareketine dönüşmüştür. Dolayısıyla ayaklanmayı bastırma hareketinde

⁷⁶ Phil Hegseth, “Lessons Learned from 15 Years in Afghanistan: SIGAR”, **FDD’s Long War Journal**, October 2, 2017, (Çevrimiçi) <http://www.longwarjournal.org/archives/2017/10/lessons-learned-from-15-years-in-afghanistan-sigar.php>, 20 Ağustos 2019.

⁷⁷ <http://www.foxnews.com/politics/2010/06/23/mcchrystal-afghanistan-fate.html> , 03 Ocak 2017.

başarının anahtarı halkın desteğini kazanmaktır. Bu da öncelikle bulunulan ülke hakkında kültürel bir farkındalığa sahip olmayı gerektirir. Bu kapsamda din, dil, tarih, gelenekler, düşünce ve davranış kodları, sosyal yapı, hiyerarşi, iş görme biçimi, disiplin, zaman kavramı gibi konulara vakıf olmak önem arz etmektedir. UGYK, İnsan Sahası Timleri (Human Terrain Teams), Anahtar Lider Angajmanları (Key Leader Engagements), Kadın Angajman Timleri (Female Engagements Teams) gibi kurumsal girişimlere rağmen Afgan halkının kalbine dokunmayı başaramamıştır. Bunun sebebi ABD’li bazı yetkililerin Afganistan müdahalesine savaş mantığıyla yaklaşmasıdır. Nitekim UGYK Komutanlarından David McKiernan, 2008 yılında yaptığı bir konuşmada “[G]erçek olan Afganistan’da bir savaşta olduğumuzdur. Bu barışı koruma değildir. Bu istikrar hareketi değildir. Bu savaştır.” demiştir.⁷⁸

Afganistan hareketinde istihbarat daha çok uydu, insansız hava aracı (İHA), insanlı hava keşfi, sinyal istihbaratı gibi teknolojik olanaklara bağımlı kalmıştır. İnsan istihbaratı (HUMINT) yeterli düzeyde elde edilememiş ve elde edilenlerin diğer istihbarat disiplinleriyle doğrulanması işlemi verimli olarak kullanılamamıştır. Bilgi ve etki harbi yöntemlerini Taliban ve diğer muhalifler UGYK’dan daha etkili olarak kullanmışlar; bu yöntemlerle halkın UGYK ve Kabil yönetimine olan desteğini kesmeye veya azaltmaya çalışmışlardır. UGYK ve AGK, halkı bu tehdit ve baskılardan korumakta başarısız olmuştur.⁷⁹

Harekatın başarısı için hem Afgan yönetiminin hem de ülkedeki yabancı güçlerin halk nezdinde meşruiyetinin olması gerekir. Afgan halkının bir kısmında bu algı oluşturulamamıştır. UGYK’nın bir işgal gücü, Afgan yönetiminin de onun kuklası olduğu yönündeki Taliban propagandasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki seçimlere katılım oranlarının çok düşük düzeylerde seyretmesi de yönetimin meşruiyet sorununun olduğunu göstermektedir. Halka ihtiyaç duyduğu

⁷⁸ Steve Bowman, Catherine Dale, **War in Afghanistan: Strategic Military Operations, and Issues for Congress**, US Congressional Research Service, 2009, (Çevrimiçi) <http://fpc.state.gov/documents/organization/139352.pdf>, 20 Ağustos 2019.

⁷⁹ Robert Beljan, “Afghanistan: Lessons Learned From An ISAF Perspective”, **Small War Journal**, (Çevrimiçi) <http://smallwarjournal.com/jrnl/art/afghanistan-lessons-learned-from-an-ISAF-perspective>, 20 Ağustos 2019.

güvenlik ve yaşam kalitesini artıracak temel hizmetler sunulmadığı sürece meşruiyet sorunu daha da derinleşmektedir.

3.3.2 Halkla İlişkiler Alanında Yapılan Hatalar

Sivil-Asker İşbirliği (SAİ) kapsamında yapılan faaliyetler halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğundan, kamu diplomasisi anlamında en fazla etki gösterecek olanlardır. Ancak SAİ faaliyetleri daha çok askerler tarafından yürütüldüğü ve bir çok ülkenin askeri halkla ilişkiler bağlamında yeterli eğitim ve tecrübeye sahip olmadığı için beklenen etki elde edilememiştir. Ayrıca kırsal kesimlerin önemli bölümü Taliban'ın kontrolü altında olduğundan asıl ihtiyaç sahibi halka güvenlik engeli nedeniyle ulaşamamıştır. Bu bölgelere altyapı yatırımı ve iyileştirme anlamında ne BİE'ler ne de SAİ kapsamında hemen hiç hizmet götürülemediği. Yine yerel halkla ilişkiler alanında askerlerle hükümet dışı aktörler (NGO) arasında veya yardım örgütlerinin kendi aralarında anlaşmazlık ve sürtüşmeler çıkmıştır. Bu durum bazı NGO'ların farklı gündemlerle Afganistan'da bulunmaları ve ne BM (UNAMA) ne de UGYK'nın kurallarına uymak istememelerinden kaynaklanmaktadır. BM ofisinin insani yardımların düzenli bir şekilde dağıtımını koordine edemediği de iddia edilmektedir. Kaldı ki, yardımların dağıtımında ciddi eşitsizlik ve yolsuzlukların olduğu bir gerçektir.⁸⁰

Afganistan'da halkla ilişkilerde en önemli engellerden biri de UGYK güçlerinin kendi güvenlikleri konusunda duyulan endişedir. Taliban'ın intihar eylemlerini artırması, sivil halkla ilişkilerde aşırı güvenlik önlemleri alınmasına ve sıradan insanlara da şüphe ile bakılmasına neden olmuştur. Öte yandan UGYK ile çalışan AGK mensupları veya Afgan görevliler tarafından yabancılara karşı yapılan saldırı ve suikastler (insider attack) tüm UGYK faaliyetlerinde "güvenikleştirme" olgusunu ön plana çıkarmış ve halkla ilişkileri oldukça olumsuz biçimde etkilemiştir.

⁸⁰ British & Irish Agencies Afghanistan Group (BAAG), Humanitarian Policy Group (HPG), "HPG and BAAG Dialogue: Civil-Military Relations in Afghanistan, 2001 to Transition", **Roundtable Discussion**, 29 May 2013, (Çevrimiçi) <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi.assets/events-documents/5033.pdf>, 20 Ağustos 2019.

ABD'nin Afganistan harekatı öncesinde iyi bir bilgi hareketına hazır olmadığı ortaya çıkmıştır. ABD'nin bu alandaki girişimleri daha çok kendi ulusal basını ve Avrupa medyasına yöneliktir. Başlangıçta harekatı bir “Haçlı Seferi” olarak niteleyen ABD yönetiminin, sonradan bunun İslam'a karşı değil küresel teröre karşı bir savaş olduğu söylemi, Afganistan ve Müslüman ülkelerde bir kısım halk tarafından inandırıcı bulunmamıştır.⁸¹ Nitekim Afganistan'da ABD askerlerinin Kur'an ve diğer dini kitapları yaktığına dair haberler üzerine, Afgan halkı defalarca geniş çaplı gösteriler yapmış; ABD Başkanı Obama ve askeri yetkililer yapılanlar nedeniyle özür dilemek zorunda kalmışlardır.⁸²

Bağışçı ülkeler tarafından Afganistan'a gönderilen nakdi ve ayni yardımların büyük çoğunluğu ihtiyaç sahibi halka ulaşmamıştır. Toplanan milyarlarca dolar mali kaynak sıradan Afganlının refah düzeyinde hemen hiçbir iyileşmeye neden olmamıştır. En önemlisi özellikle kırsal kesimde Taliban saldırı ve baskılarına karşı halkın can ve mal güvenliği sağlanamamıştır.

3.3.3 İnsan Hakları İhlalleri

Cenevre Sözleşmelerine göre silahlı çatışma ya da savaş hukukunun en önemli ilkeleri, insani davranış, ayırt etme ve gereksiz acıya sebep olmamadır. Bunlardan insani davranış ilkesi işkence yasağı ve temel insan hak ve özgürlüklerini ihlal etmemeyi, ayırt etme ilkesi savaşımlar ile savaş dışı olanları birbirinden ayırma, askeri tedbirlerde gereklilik ve orantılılık gibi hususları, gereksiz acıya neden olmama ise insanlık dışı silah, mühimmat ve yöntemlerin kullanılmamasını ifade etmektedir.⁸³ Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokollerin önemi silahlı çatışmalar için uyulması gereken kuralları koyması yanında, büyük ihlalleri tanımlayarak ilgili devletlere bunları soruşturma ve gerekirse yargıya götürme zorunluluğu

⁸¹ Bkz. Anthony H. Cordesman, **The Ongoing Lessons of Afghanistan: Warfighting, Intelligence, Force Transformation, and Nation-Building**, CSIS Report, May 6, 2004, Washington DC, 2004.

⁸² “Afganistan'da Kuran'ın Yakılmasına Tepkiler Çığ Gibi Büyüyor”, **Hürriyet**, 23 Şubat 2012, (Çevrimiçi) <https://hurriyet.com.tr/amp/gundem/afganistanda-kuranin-yakilmasina-tepkiler-cig-gibi-buyuyor-199981149> , 30 Ağustos 2019.

⁸³ Gary D. Solis, **Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, New York, Cambridge University Press, 2010, s.250, 284.

getirmesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁴ 11 Eylül saldırılarında meydana gelen üç bini aşkın sivil can kaybı sonucu yaşanan dehşet ve acı nedeniyle, ABD'nin haklı olarak Afganistan müdahalesini küresel teröre karşı bir meşru savunma savaşı olarak ilan etmesi yadırganmamıştır. Ancak, Afganistan hareketinin ABD açısından bir “haklı savaş” olması, evrensel çatışma hukuku ilkelerinin ihlal edilmesini gerektirmemektedir.⁸⁵

Cenevre sözleşmelerinde savaşanlar ve savaş dışı olanlar, yani siviller ayrımı vardır. Savaşanlar, çatışma halindeki ülkelerin silahlı kuvvetleri ile silahlı kuvvetler kontrolü altındaki milis ve gönüllü güçlerdir. Milislerin savaşan sayılması için bir kişinin komutası altında olan, üzerlerinde uzaktan tanınacak üniforma ve/veya işaret bulunan, silahlarını açıkta taşıyan ve harp hukuku kurallarına uyan kişiler olması gereklidir. Taliban, El Kaide ve diğer örgüt üyeleri bu tanıma uymadığından Cenevre Sözleşmelerinin savaşanlara sağladığı harp esiri ayrıcalık ve haklarından yararlanmaları söz konusu değildir. ABD bu durumu öne sürerek Afganistan'da harekate karşı silahlı direniş gösterenleri “kanunsuz savaşçı” olarak nitelemiştir.⁸⁶ Harp esirleri bilindiği üzere kimlikleri dışında sorulan sorulara cevap vermek zorunda olmayıp, kendilerine hiçbir şekilde işkence ve benzeri insanlık dışı muamele yapılamaz.

Başkan George W. Bush'un 13 Kasım 2001 tarihli “Teröre Karşı Savaşta Belirli Yabancı Şahısların Alıkonulma, Muamele ve Yargılanmaları” konulu emri gereği, hareket boyunca bir çok sivil Taliban veya El Kaide terör örgütü üyesi

---

⁸⁴ Silahlı çatışma hukukunun temelini oluşturan Cenevre Konferansları aslında 1864-1949 arasındaki süreci kapsayan bir dizi toplantıdır. Son olarak 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra dört sözleşme imzalanmış, düzenlemede kalan boşluklar 1977'de imzalanan protokollerle doldurulmuştur. Ancak 1899 ve 1907'de imzalanan Lahey Sözleşmeleri de kara ve deniz savaşlarında uyulması gereken temel kurallar ve genel anlamda uluslararası insancıl hukuk anlayışını ortaya atması bakımından önemli belgelerdir. Cenevre Sözleşmeleri hakkında Bkz. Atalay Kocatepe, **Silahlı Çatışma Hukuku Açısından Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri El Kitabı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2006.

⁸⁵ ABD Cenevre Sözleşmelerine taraf, ancak protokollere taraf değildir.

⁸⁶ Kanunsuz savaşçı tanımı ABD Askeri Komisyonlar Yasası (Military Commissions Act of 2006)'nda geçmekte ve terör örgütü üyelerini kast etmektedir. (Çevrimiçi) http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/PL-109-366.pdf , 30 Ağustos 2019. Literatürde az da olsa bu anlayışa karşı olan ve tanımlanan kategoridekilerin de harp esirlerine tanınan haklardan yararlanmasını savunanlar vardır.

oldukları gerekçesiyle, ABD kuvvetleri tarafından gözaltına alınmış ya da tutuklanmış, makul süre içinde yargı önüne çıkarılmamış ve böylece hem özgürlüklerinden mahrum bırakılmış hem de adil yargılanma hakları ihlal edilmiştir.⁸⁷ Adil yargılanma hakkının içinde sadece makul süre içinde hakim önüne çıkarma değil, “doğal hakim” ilkesi de vardır. Yani alıkoyan devletin o suç için kurulu mahkemesinde yargılanma esastır. Özel yetkili mahkeme anlayışı genel hukuk ilkeleri açısından kabul görmeyen, istisnai bir uygulamadır. Ayrıca sanıkların avukat çağırma, tanık dinletme, temyiz, kendi aleyhinde ifade vermeye zorlanmama gibi hakları da vardır. ABD kuvvetleri tarafından gözaltına alınan ve tutuklanan şahıslar neden tutuklandıklarını bilmeden uzun süreler belli yerlerde tutulmuşlar bunlardan 800’e yakını 2002 yılından itibaren ABD’nin Küba’da konuşlu Guantanamo Deniz Üssü’ne nakledilmişlerdir.⁸⁸ Alıkonan kişiler mahkemelerce değil, ABD tarafından kurulan çeşitli isimler altındaki komisyonlar tarafından aylarca sorgulanmışlardır. Bu kişilere hukuka uygun davranılması yönünde uluslararası toplum ve kuruluşlardan gelen uyarılara, ABD yönetimi tarafından alıkonan şahıslarda fiziksel ve ruhsal açıdan kalıcı hasar meydana getiren uygulamalarının olmadığı gerekçesiyle olumlu yanıt verilmemiştir. Yönetimin ABD yargısını baskı altına alma ya da yargının kararlarını Kongre’nin çıkardığı karşı kanunlarla işlevsiz hale getirme çabalarına rağmen, mahkemeler ve özellikle Yüksek Mahkeme Bush yönetiminin anlayışını hukuk dışı bulan ve alıkonulanlara savunma haklarını teslim eden bazı kararlar almayı başarmıştır.⁸⁹ Sonuçta, ABD yönetimi, askerleri ve istihbarat aygıtı bu kararları çoğunlukla savsaklamış ve *habeas corpus* ilkesini bir çok olayda açıkça ihlal etmekten çekinmemiştir.

İşkence 1984 yılında kabul edilip 1987’de yürürlüğe giren İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi’nde “ ...cezalandırmak amacıyla bilgi ve itiraf elde etmek için bir kamu görevlisinin...teşviki, rızası veya onayıyla uygulanan fiziksel veya ruhsal

⁸⁷ Emrin içeriği için Bkz. <http://georgebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/20011113-27.html>, 30 Ağustos 2019.

⁸⁸ Alıkoyma ve tutuklamalarla ilgili olarak Bkz. Daphne Eviatar, **Detained and Denied in Afghanistan: How to Make U.S. Detention Comply with the Law**, New York, Human Rights First, May, 2011.

⁸⁹ Michael C. Dorf, “The Detention and Trial of Enemy Combatants: A Drama in Three Branches”, **Political Science Quarterly**, Vol. 122, No. 1., Spring 2007, s.48.

bakımdan derin acı ve ızdırap veren fiil” olarak tanımlanmış ve suç olarak kabul edilmiştir.⁹⁰ Benzer şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) de işkence ve insanlık dışı muamele veya cezayı yasaklamıştır.⁹¹ Başka belgeler yanında Cenevre Sözleşmeleri de savaşta işkenceyi kesin bir dille yasaklamaktadır. ABD tarafı bu yasakları esnetmek için kendilerine göre haklı bir savaşta ve yaklaşmakta olan büyük bir terör saldırısını önlemek amacıyla, gerekiyorsa kişilere karşı bazı zor kullanma yöntemleri kullanılabileceğini savunmuştur.⁹² Onlara göre anılan koşullarda başvurulacak zorlayıcı önlemler ölüm ya da uzuv kaybı olmadıkça işkence olarak kabul edilmemeli ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)’nin görev alanına girmemelidir. ABD istihbaratına mensup birimlerin bu anlayışla sorgulamalarda işkence sayılabilecek bir çok uygulama yaptıkları Uluslararası Af Örgütü kayıtlarına girmiştir.⁹³ Bu konuda mahkemelere intikal etmiş çok sayıda olay vardır. İşkence yasağının ihlalleri hakkında BM İnsan Hakları Komisyonu’nun Guantanamo’da etkili bir denetim yapmasına ABD tarafından izin verilmemiştir.⁹⁴

Böyle bir yaklaşımın elbette hiçbir hukuk normu ile bağdaşması mümkün değildir. Nitekim Obama’nın Başkanlık Ofisi’ne geçmesinden sonra ABD yönetimi bu olumsuz tutumunu kısmen yumuşatmış ve uluslararası hukuka daha yakın duran bir görüntü vermeye başlamıştır.

Afganistan’daki insan hakları ihlallerinden en ağır ve gözle görüneni hareketin neden olduğu sivil kayıplardır. Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokollerinde doğrudan taraf olmadıkları sürece sivillere saldırılması yasaklanmıştır. Sivillerin bu korumadan yararlanabilmeleri için taraflardan birinin karşı tarafa zarar vermesine yardım ya da katkıda bulunmamaları gerekir.⁹⁵ ABD yönetimi bu koşulu geniş

⁹⁰ http://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-9&chapter=4&lang=en, 30 Ağustos 2019.

⁹¹ <https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, 24 Ağustos 2019.

⁹² Jerome Slater, “Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?”, **Political Science Quarterly**, Vol. 121, No. 2, 2006, s.201.

⁹³ Örnek olarak, **Amnesty International Report 2005: The State of the World’s Human Rights**, (Çevrimiçi) <http://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2005/en/>, 30 Ağustos 2019.

⁹⁴ Rita Maran, “Detention and Torture in Guantanamo”, **Social Justice**, Vol. 33, No. 4(106), 2006, s.161.

⁹⁵ Eric Christensen, “Dilemma of Direct Participation in Hostilities”, **Journal of Transnational Law and Policy**, Vol.19, Spring 2010, s.290.

yorumlayarak ayırt etme ilkesini kasti olmasa da bazen ihlal etmiş ve Afganistan’da ihmal veya hata sonucu bir çok sivil yaşamını yitirmiştir. Afganistan’da sivil kayıpların miktarları konusunda araştırmacıların başvuracağı sağlıklı bir kaynak olmadığından, mevcut çalışmalarda birbirinden farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. BM’nin 2007 ve öncesindeki sivil kayıplarla ilgili bir kayıt ya da yayını bulunmamaktadır. BM’nin sivil kayıp istatistiklerini yayımlamaya başladığı 2007’den 2011 sonuna kadar olan süreçte meydana gelen sivil ölümleri, Kongre Araştırma Servisi raporuna göre 11864’dür. Aynı dönemde yaralanan sivil sayısı bunun iki katına yakındır. Anılan raporda kayıpların yüzde 70 kadarının Taliban ve diğer silahlı örgütlerin el yapımı patlayıcı ve intihar saldırılarından, yüzde 10-15 kadarının Afgan güvenlik güçlerinden kaynaklandığı; geri kalan kayıpların kaynağının bilinmediği belirtilmektedir.⁹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla açıkça belirtilmese bile sivil zayıatın kalan yüzde 15-20 kadarına ABD ve koalisyon güçlerinin sebep olduğu kast edilmektedir. UGYK (ISAF) kaynaklarında ise sivil kayıplar, isyancıların (Taliban ve diğerleri), ISAF’ın ve AGK’nın sebep oldukları kayıplar ile sebebi bilinmeyenler şeklinde dördü bir ayrıma tabi tutulmaktadır. UGYK kaynaklarında 2012 yılında meydana gelen 3822 sivil kaybının yüzde 7 kadarına UGYK unsurlarının, geri kalanına Taliban ve müttefiklerinin sebep olduğu belirtilmektedir.⁹⁷ UGYK’nın kinetik operasyonlarının tamamına yakını ABD kuvvetleri tarafından icra edildiği için, bu kayıplar doğal olarak ABD hanesine yazılmaktadır.

2012 yılından itibaren alınan bazı tedbirlerle düşüş sürecine giren sivil kayıpları 2018’den itibaren Taliban’ın intihar eylemlerini artırmasının da etkisiyle yeniden tırmanışa geçmiştir. 2019’un ilk yarısında Afganistan’daki sivil kayıp sayısı UNAMA tarafından 1366 ölü 2446’sı yaralı olmak üzere 3812 olarak rapor edilmiştir. Bu kayıpların 1397’sine (717 ölü, 680 yaralı) içinde ABD ve koalisyon

---

⁹⁶ Susan G. Chesser, “Afghanistan Casualties: Military Forces and Civilians”, **Congressional Research Service Report**, July 12, 2012, s.3.

⁹⁷ 2013 yılında Afganistan’da bizzat edinilen resmi bilgidir.

kuvvetlerinin de olduğu hükümet yanlısı kuvvetlerin sebep olduğu raporda özellikle vurgulanmaktadır.⁹⁸

ABD ve koalisyon kuvvetlerinin neden olduğu sivil kayıplarının çoğunluğu hava saldırıları sonucunda meydana gelmektedir. Dolayısıyla sivil kayıpların yüksekliği uygulanan hava hareketinin askeri gereklilik ve orantılılık ilkeleri açısından da sorgulanmasına neden olmaktadır. Ayrıca ABD'nin sivil kayıplarla ilgili olarak kamuoyunu ve inceleme mercilerini yeteri derecede aydınlatmaktan özellikle kaçındığını gösteren emareler mevcuttur. ABD hava hareketi sonucunda sivil kayıplar sadece Afganistan'da değil bir çok kez Pakistan'da da meydana gelmiştir. Bin Ladin ve diğer El Kaide ve Taliban liderlerini etkisiz hale getirmek (hedefleyerek öldürmek) için Pakistan topraklarında ve çoğunlukla Pakistan hükümetinden habersiz olarak ABD uçak ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) ile icra edilen hava hareketinde Pakistan vatandaşı siviller zarar görmüş ve bu olaylar Pakistan ve ABD arasında diplomatik kriz ve gerginliklere sebep olmuştur.

Başka kaynaklarda daha büyük rakamlardan bahsedilmekle birlikte, BM tahminlerine göre sadece 2004-2013 yılları arasında ABD'nin Pakistan'daki SİHA saldırılarında meydana gelen sivil ölüm sayısı 600 civarındadır.⁹⁹

Savaşta gereksiz acıya neden olacak silah, araç, mühimmat ve yöntemlerin kullanılması 1907 Lahey Sözleşmesi, Cenevre Sözleşmeleri, Roma Statüsü ve anti personel mayınları yasaklayan Ottawa Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde yasaklanmıştır. Afganistan'daki ABD kuvvetlerinin bu kapsamda yasaklanmış olan beyaz fosfor mermisini bazı bölgelerde kullandığına yönelik iddialar vardır.¹⁰⁰ Benzer şekilde ABD'nin Afganistan hareketinin ilk safhalarında salkım bombalarını

⁹⁸ <https://unama.unmissions.org/un-urges-parties-heed-call-afghans-zero-civilian-casualties>, 24 Ağustos 2019.

⁹⁹ Larry Lewis, Diane Vavrichuk, **Rethinking the Drone War: National Security, Legitimacy and Civilian Casualties in U.S. Counterterrorism Operations**, Quantico, Virginia, Marine Corps University Press, 2016, s.10.

¹⁰⁰ <http://hrw.org/news/2009/05/08/afghanistan-nato-should-come-clean-white-phosphorus>, 05 Şubat 2013.

kullandığı ve bunların sivil zayiata da sebep olduğu rapor edilmiştir.¹⁰¹ Kesin kanıtlanamamış olmakla birlikte, ABD kuvvetlerinin seyretilmiş uranyumlu zırh delici mermiler de kullanmış olduğuna dair yaygın bir inanç vardır.

Sonuç olarak, bir çok savaşta tarafların yaptığı gibi, ABD ve koalisyon kuvvetleri de Afganistan’da bariz bir şekilde insan hakları ihlalleri yapmıştır. Yapılan her ihlal halkın en azından bir kısmının ABD ve UGYK’dan uzaklaşmasına neden olmuş; Taliban ve diğer silahlı örgütlerin karşı propaganda yoluyla tabanlarını genişletmesine yardım etmiştir.

ABD şu ana kadar Afganistan harekatında bir trilyon dolar civarında mali kaynak harcamış,¹⁰² 2400’den fazla Amerikan askeri hayatını kaybetmiş, 20 binden fazlası da yaralanmıştır.¹⁰³ Aynı dönemde Afgan güvenlik güçleri, siviller ve Taliban’ın zayıyatı kat kat fazladır. Savaşın başladığı 2001’den bu güne kadar 31 bin Afganlı sivilin hayatını kaybettiği, 29900 sivilin yaralandığı; sivil, asker ve militan toplamı 111 bin Afgan’ın çatışmalarda yaşamını yitirdiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Bu kadar insan, para, zaman ve emek kaybına rağmen, harekatın başlangıcından neredeyse 18 yıl sonra Afganistan’dan hemen her gün intihar eylemleri, bombalama ve ölüm haberleri gelmektedir. Dolayısıyla yukarda belirtildiği üzere ABD Genelkurmay Başkanı Orgeneral Dunford’un Afganistan’daki askeri durumu “berabere kalma” olarak niteleyip ülkenin üçte birinin Taliban ve diğer muhalif örgütlerin kontrolünde olduğunu itiraf etmesi şaşırtıcı değildir. Ortadaki tabloya bakılırsa, geçmişte İngilizler ve Sovyetlerin müdahalelerinde olduğu gibi, ABD’nin Afganistan’daki iktidar mücadelesine dışarıdan müdahalesi de başarılı olamamış, tam tersine müdahalenin kendisi bir “sorunsal” halini almıştır.

---

¹⁰¹ Konu ile ilgili olarak Bkz. Human Rights Watch Report, **Fatally Flawed: Cluster Bombs and Their Use by the United States in Afghanistan**, New York, 2002.

¹⁰² Steven Mufson, “Trump’s Afghanistan Troop Adds to \$1 Trillion in War Costs”, **The Washington Post**, August 23, 2017.

¹⁰³ Pamela Constable, “Two U.S. Soldiers Killed in Afghanistan as U.S.-Taliban Talks Continue, **The Washington Post**, August 22, 2019.

¹⁰⁴ [https://en.wikipedia.org/.../Civilian_casualties_in_the-war_in_Afghanistan_\(2001-present\)](https://en.wikipedia.org/.../Civilian_casualties_in_the-war_in_Afghanistan_(2001-present)), 25 Ağustos 2019.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLUM İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI

Savaş ve çatışmalarla karakterize edilen insanlık tarihi aynı zamanda hiç bitmeyen barış arayışının da tarihidir. Hatta savaşların nihai hedefi de barışı korumak veya barışa ulaşmaktır. İnsanoğlunun barış anlayışı Grotius'dan bu yana doğal olarak çok büyük değişimlere uğramıştır.¹ Dönemsel gelişmelerin de etkisiyle siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin farklı kuramları barışı birbirinden farklı anlayışla kavramlaştırmışlardır. Küresel barış ve iç barış kavramları çatışmanın mekanı ve tarafları bakımından farklı olmakla birlikte; uluslararası ilişkiler düzlemindeki barış felsefe ve kuramlarını belli ölçüde iç barışa da uygulamak mümkündür. Bu nedenle farklı kuramların barış anlayışlarına göz atmak Afganistan barışı için seçenekler geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

4.1 BARIŞ DÜŞÜNCESİ

Kuramların barış konusundaki yaklaşımları onların uluslararası sistemi nasıl tanımladıkları ile ilgilidir. Realistler uluslararası sistemi kaotik bir ortam olarak tanımlamakta ve Thomas Hobbes'un ifadesiyle onu düzene sokacak bir Leviathan bulunmadığını düşünmektedirler.² Bu anarşi ortamında sadece güçlü olan ayakta kalabildiğinden, devletler de insanlar gibi kötü ve çıkarıcı varlıklar olarak sürekli güç edinme peşindedir. Machiavelli'ye göre devletin devamını sağlamak adına yöneticilerin başvurduğu her yöntem, ahlaki olup olmamasına bakılmaksızın mübahtır.³ Modern realizmin babası sayılan Hans Morgenthau devletlerin güç arayışını hırsla bağlarken, neo-realist Kenneth Waltz bu durumun devletlerin güvenlik

---

¹ Hugo Grotius, 16 ve 17'nci yüzyılda yaşamış, adı doğal hukuk öğretisi ile özdeşleşmiş, savaş ve barışın hukuku üzerine yaptığı çalışmaları klasikleşmiş bir düşünürdür. Bkz. Hugo Grotius, **Savaş ve Barış Hukuku**, Çev. Seha L. Meray, İstanbul, Say Yayınları, 2011.

² Thomas Hobbes 16 ve 17'nci yüzyıllarda yaşamış olan ve devletin düzenleyici gücünü kutsadığı 1651 tarihli "Leviathan" isimli eseri siyaset felsefecileri için bir başucu kitabı haline gelen İngiliz düşünürdür. Bkz. Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

³ Machiavelli 1532'de yazdığı klasik realizmin temeli sayılan "Prens" isimli eserinde, hükümdarlara güce dayanarak yönetmenin ilkelerini öğütlemektedir. Bkz. Niccolo Machiavelli, **Prens**, İstanbul, Can Yayınları, 2016.

endişesi içinde olmalarından kaynaklandığı düşüncesindedir.⁴ Bununla birlikte Thucidides'den Waltz'a kadar realist kuramın tüm şekillerinde devletlerin güç ve güvenlik ihtiyacı bağlamındaki temel düşünceler değişmemektedir.⁵ Hal böyle olunca, realistlerin barışı güce ya da güçler dengesine dayanan, çoğu durumda hegemonik ve bu yüzden kırılğan bir barıştır.

İdealizm kuramında ise savaşların evrensel kural ve değerler sisteminin hakim kılınmasıyla önleneceği ve barışın sağlanabileceği varsayılmaktadır. Barışın yerleştirilmesi için uluslararası hukuk ve güvenlik sisteminin kurulması ve ülkeler arasında diplomatik kanalların çalıştırılması yeterli olacaktır. İdealistlerin barış anlayışının zayıf yönü, devletlerin “çıkarlar harmonisi” anlayışıyla kendi çıkarları yerine dünyanın ortak çıkarlarını savunacağına olan ütobik inançtır. İdealizme göre daha kapsayıcı olan liberal kuramın 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirdiği yaklaşımda bireycilik ve özgürlükleri ön plana çıkardığı; hukuk, demokrasi, insan hakları, silahsızlanma, sivil toplum ve küreselleşme gibi kavramların barışın tesisi için önemini vurguladığı görülmektedir. Demokrasilerin çoğalması ve serbest piyasa kanalıyla ekonomik bütünleşme, karşılıklı bağımlılık yaratacağı için savaş kararı alınmasını zorlaştıracaktır. Demokrasilerde kamuoyu baskısı ve erkler arası kontrol ve denge mekanizmaları da barışı koruyan ve sorunların diyalogla çözülmesine yardımcı olan kurumlardır. Bu haliyle liberal barış kavramı Immanuel Kant'ın “ebedi barış” anlayışını çağrıştırmaktadır.⁶

---

⁴ Modern realizmin kurucularından olan Alman asıllı Amerikalı bilim insanı Hans J. Morgenthau, 2'nci Dünya Savaşı'ndan edinilen deneyimleri uluslararası ilişkiler disiplinine taşıyan kişi olarak anılmaktadır. Bkz. Hans J. Morgenthau, **Politics among Nations** (7th Edition), New York, McGraw-Hill Education, 2005. Kenneth N. Waltz, Morgenthau'nun öğretilerini bir adım ileriye götürerek devletlerin davranışlarını uluslararası sistemin belirlediğini savunan ve neorealizmin kurucusu sayılan politik bilimcidir. Bkz. Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, Long Grove, Waveland Press, 2010.

⁵ Thucidides, antik Yunan şehir devletleri Atina ve Isparta arasında 30 yıl süren Peloponez Savaşları'nı yazmış Atinalı tarihçi ve generaldir. Bkz. Thucidides, **Peloponnesos Savaşları**, Çev. Furkan Akdemir, İstanbul, Belge Yayınları, 2010.

⁶ Immanuel Kant'ın dünya barışı hakkındaki görüşleri için Bkz. Ioanna Kuçuradi (Yay. Haz.), **Barışın Felsefesi: 200. Ölüm Yıldönümünde Kant**, İstanbul, Türkiye Felsefe Kurumu, 2006. Kant 1795 yılında yazdığı “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme” adlı eserinde idealist bir bakış açısıyla ebedi barış için gerekli koşulları sıralamaktadır. Bkz. Immanuel Kant, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, Ankara, SBF Yayını, Ajans Türk Matbaası, 1960.

Marksist kurama göre uluslararası sistem zengin ve güçlü olanın fakir ve güçsüz olanı sömürmesine dayanır. Devlet ise zengin ve güçlüünün kendi iktidarını sürdürmek için kullandığı bir araçtır. Liberal barışın temel varsayımlarını reddeden Marksizm, ülkelerde ekonomik temelli sınıf çatışması ve uluslararası toplumda merkez-çevre ilişkisi var oldukça barışın sağlanamayacağını öngörmektedir. Barışa ulaşmanın tek yolu, savaşın kaynağı olan uluslararası sistemi değiştirmek için kapitalizmin yok edilmesi ve emekçi sınıf egemenliğine dayanan rejimlerin kurulmasıdır. Marksistler, toplumsal gelişme diyalektiği gereği önce sosyalist sonra komünist topluma geçildiğinde gerçek barışa kavuşulacağını savunmaktadırlar.

Uluslararası barış için öngörülen bu kuramsal reçeteleri iç barışa da uygulamak mümkündür. Afganistan özeline bakıldığında, ne güç kazanma ve iktidar olma temelinde bir asırdır süren çatışmalar ne de Marksist deneyim ülkeye barış getirememiştir. O halde Afganistan'da adil ve kalıcı bir barış için yeni bir yol bulunmasına ihtiyaç vardır.

4.2 AFGANİSTAN'DA BARIŞ GİRİŞİMLERİ

Afganistan'da barış arayışları aslında iki farklı kanaldan yürütülmektedir. Bunlardan ilki ABD ve UGYK tarafından teşvik ve desteklenmesine rağmen temelde Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin çağrısı ile başlatılan ve Afganistan yönetimi tarafından yürütüldüğü varsayılan Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (ABYBP/APRP-Afghanistan Peace and Reintegration Program)'dır. Diğeri ise Taliban'ın Afgan hükümeti ile masaya oturmayı reddetmesi nedeniyle, ABD liderliğinde uluslararası toplum tarafından yürütülen süreçtir.

4.2.1 Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (ABYBP)

Afganistan bir çok doğu ülkesi gibi kendine özgü geleneksel kodlar taşıyan farklı bir kültüre sahiptir. Ülke nüfusunun üçte ikisinin kırsal kesimde yaşaması ve merkezi otoritenin yüzyıllardır kırsal kesime tam olarak nüfuz edememesi, modern hukukla geç tanışmış olan Afgan toplumunun çatışmaların çözümü için geleneksel

mekanizmalar geliştirmesine neden olmuştur.⁷ Peştu dilinde taşı yerine yerleştirme anlamına gelen “tiga”, saygın bir yaşlı kişinin ya da kanaat önderinin çatışan taraflar arasında barışa aracılık yapmasını sembolize etmektedir.⁸ Kaldı ki Afganistan’ın yüzlerce yıllık savaş ve iç çatışmalar tarihi, çok sayıda çatışmadan çekilme ya da taraf değiştirme olayına tanıklık etmiştir. İşte Cumhurbaşkanı Karzai’nin seçim sonrası 2009 Kasım ayında yaptığı ve 2010’da Londra’da tekrarladığı barış çağırısı sonucu oluşturulan Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı, Afgan kùltüründe oldukça yaygın kullanılan arabuluculu kanalıyla barışa benzeyen geleneksel bir mekanizmayı çağırıştırmaktadır.⁹

Temmuz 2010’da Afgan Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından yayımlanan ABYBP dokümanına göre, programın amacı politik bir yaklaşımla barışın tesisini ve bu alanda bölgesel ve uluslararası işbirliğini desteklemektir. Bu bağlamda, programın barış ve yeniden uzlaşma için politik ve adli koşulları oluşturması, önceden silahlı muhalefet ve radikal gruplarda yer almış sözde komutan ve askerleri, şiddet ve terörü kınama, kanunlara uyma ve yeniden bütünleşme ve barış sürecine katkıda bulunma konusunda cesaretlendirmesi hedeflenmiştir.¹⁰ ABYBP Haziran 2010’da ÷lkenin farklı bölgelerinden farklı etnik ve inanç gruplarını temsil eden 1600 kişilik Barış Jirga’sı marifetiyle resmen başlatılmıştır. Program aynı yılın Temmuz ayında yapılan Kabil Konferansı’nda Afgan Hükümeti ve uluslararası toplum tarafından birlikte onaylanmıştır.¹¹

Afganistan’daki barış ve yeniden bütünleşme süreci ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde örgütlenmeler içeren hiyerarşik bir yapı tarafından yürüt÷lmüştür. Buna

⁷ ABYBP faaliyetleri için UGYK’nın temel dokümanı; Kuvvet Entegrasyon Hücresi’nin Mart 2012’de hazırladığı **A Guide to the Afghanistan Peace and Reintegration Program (APRP)**’dır.

⁸ Michael Semple, **Reconciliation in Afghanistan**, Washington D.C., U.S. Institute of Peace, 2009, s.13.

⁹ “Afganistan’da İkinci Karzai Dönemi”, **Deutsche Welle**, 19.11.2009, (Çevrimiçi) <https://dw.com.tr/afganistanda-ikinci-karzai-d%25C3%25B6nemi/a-4909834>, 01 Eylül 2019.

¹⁰ Steven A. Zyck, **Peace & Reintegration: An Introduction, Part 1 of a 4-Part Series on Peace and Reintegration in Afghanistan**, Civil Military Fusion Center, April 2012; www.cimicweb.org, 01 Eylül 2013.

¹¹ Serdar Erdurmaz, “Afganistan’da “Peace Jirga” Denilen Barış şırası Başlıyor”, **Türksam**, 02.06.2010, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/afganistan-da-peacejirga-denilen-baris-surasi-basliyor>, 03 Mayıs 2019.

göre kurum olarak en üstte Cumhurbaşkanı, ondan sonra üyelerinin tamamı Cumhurbaşkanı tarafından atanan Barış Yüksek Konseyi (BYK/HPC-High Peace Council) bulunmaktadır. Konseyin 70 üyesi içinde saygın kişiler, kanaat önderleri, din adamları, eski mücahit komutanları, sivil toplum temsilcileri ve kadın üyeler gibi geniş bir yelpazeden insanlar bulunmaktadır.¹² Konsey'in kuruluşunda müşterek sekreteryaya, yönetim kurulu ve alt komiteler yer almaktadır. Komiteler politika, idari, mali, alan çalışmaları, gelişim ve iletişim konularında oluşturulmuştur. Gelişim ve Alan Çalışmaları Komiteleri eski ayaklanmacıların topluma kazandırılmaları ile sorumlu asıl birimlerdir. Bölgesel düzeyde il valisi gözetiminde Bölgesel Barış Konseyi, ilçelerde ise Toplum Gelişim Konseyleri vardır. Bu yapılanma barış ve yeniden bütünleşme istikametinde çalışmak üzere kurulmuş iken, daha çok Taliban ile müzakere ve devlete teslim olma üzerine yoğunlaşmış, yeniden bütünleşme faaliyetleri geri planda kalmış ve bu yüzden pek başarılı olamamıştır.

BYK Cumhurbaşkanı'na süreçle ilgili bilgilendirme ve önerilerde bulunmakta; Cumhurbaşkanı'ndan aldığı direktifleri Sekreteryaya koordinesinde uygulama alanına koymaktadır. Uygulamayı bizzat yapanlar ise alt komitelerdir. Bölgelerde genel sorumlu valiler olmakla birlikte, barış ve yeniden bütünleşme faaliyetleri Bölgesel Barış Konseyleri eliyle yürütülmektedir. Bölgesel konseyler Afgan Sosyal Tabana Ulaşım Programı, İlçe Toplum Konseyleri, Gelişim Meclisleri vb. resmi veya resmi olmayan sosyal yapılarla birlikte hareket ederek sivil topluma ulaşmaya çalışmaktadırlar.

ABYBP Taliban veya diğer silahlı muhalif örgüt mensuplarına ulaşarak, silahlı mücadeleden vazgeçip ait oldukları topluma dönmeleri ve yeniden barış ve güvenlik içinde üretken bir hayat sürmelerini bir sistematik içinde başarmayı amaçlamaktadır. Yeniden bütünleşme denilen bu hedefe üç aşamalı bir planla ulaşılması öngörülmektedir. Birinci safha "Görüşmeler, Güven Sağlama ve Sosyal

---

¹²http://www.hpc.org.af/english/index.php?option=com_content&view=article&id=37:hpc-newsletter-1st-edition&catid=9:publications&Itemid023 , 02 Mayıs 2013. Cumhurbaşkanı Eşref Gani Temmuz 2019 sonunda Barış Yüksek Konseyi Sekreterliğini lağvederek, yetkilerini yeni teşkil edilen Barıştan Sorumlu Devlet Bakanlığına devretmiştir. "Ghani Dissolves High Peace Council's Sekretariat", **TOLONews**, 27 July 2019.

Yardım” safhasıdır. Bu safhada öncelikle hedef kişiye ulaşma, görüşme ve güven sağlama ve geri dönüş için ikna edilmesi amaçlanmaktadır. Tutuklu olanlar salıverilmektedir. Programa katılan her bir örgüt mensubuna üç ay boyunca 120 ABD doları geçiş yardımı yapılmaktadır.¹³ Ayrıca mesleki eğitime tabi tutulup uygun işlerde istihdam edilmesine yardımcı olunmaktadır. Şikayetlerin dinlenip çözüme kavuşturulması da bu safhanın önemli faaliyetlerindendir. İkinci safha “Silahsızlandırma” safhası olup, bu safhada güvenlik soruşturması, silahların alınması, kaydedilmesi ve yönetimi, şahsın güvenliği ve eğitim gibi konular ön plana çıkmaktadır. Üçüncü safha ise “Topluma İyileştirici Projelerle Destek Sağlama” safhasıdır. Bu safhada da topluma sağlanan küçük nakdi yardımlar, tarım teşvikleri, altyapı çalışmaları, okuma-yazma, dini ve mesleki kurslar verilmesi söz konusudur. Son olarak, biyometrik taraması ve güvenlik soruşturmaları tamamlananlar kayıt altına alınarak normal yaşamlarına dönmektedirler. Sistemin tamamına bakıldığında, bunun bir çeşit “pişmanlık karşılığı güvenlik ve özgürlük” sistemi olduğunu söylemek mümkündür.

Programın finansmanı birbirini tamamlayan iki kaynaktan sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi Afgan Hükümeti ve uluslararası bağışçı ülkelerin çabalarıyla oluşturulan Yeniden Bütünleşme ve Uzlaşma Programı Finans Fonu’dur. İkincisi ise ABD Savunma Bakanlığı tarafından finanse edilen Afgan Yeniden Bütünleşme Programı (Afghan Reintegration Program/ARP) olarak adlandırılan fondur. ABD Afganistan Kuvvetleri Komutanlığı (USFOR-A) tarafından kontrol edilen bu fon PENTAGON veya yetkili komutanın onayı ile kullanılabilir.

Süreçte güvensizlik ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması için programa katılan eski savaşçıların şikayetlerinin çözülmesinde, halkın da desteği ile zaman alıcı müzakereler yürütülmektedir. UGYK bu sürece doğrudan katılmamakla birlikte süreci kolaylaştıracak faaliyetler icra etmektedir. Bu faaliyetler arasında örgüt üyelerinin yeniden bütünleşmeye katılımını zorlamak için kinetik veya kinetik olmayan operasyonlar yapmak, barış ve bütünleşmeyi destekleyecek mesajların

¹³ Alexa van Sickle, **Life Post-Taliban: Solving Local Grievances**, y.y., The International Institute for Strategic Studies, 2012.

üretim ve ulaşımı için iletişim planlarını koordine etmek, örgüt üyelerinin Bölgesel Barış Komisyonları ve diğer ilgili makamlara ulaşmalarını kolaylaştırmak, toplum içinde güvenilir araçlar bulup görevlendirmek, sürecin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, köy istikrar operasyonları icra etmek, program konusunda halkı bilgilendirmek, tutuklulukların serbest bırakılmasına destek sağlamak sayılabilir. UGYK kuruluşundaki Bölge Komutanlıkları da kendi sorumluluk sahalarındaki İl Barış Komitelerinin faaliyetlerini takip etmek, bunların koalisyon kuvvetleri ile irtibatına aracılık etmek, Valiliklerin yaptığı toplantılara katılmak, sorunları üst makamlara iletmek, sürece katılımı artıracak önlemler önermek ve almak, istatistikleri tutmak ve raporları sunmak suretiyle barış sürecine katkıda bulunmaktadır.

Ağustos 2013 itibariyle ABYBP kapsamında silah bırakarak topluma kazandırılan eski örgüt üyesi sayısı 7094'e ulaşmıştır. Ancak bunların çoğunluğunun kırsaldan gelenler değil, kendi isteğiyle silah bırakmış veya yakalanarak tutuklanmış kişiler olduğu ve ceza almaktan kurtulmak için sürece katıldıkları değerlendirilmektedir.

Eşref Gani yönetimi göreve geldiği 2014 yılından itibaren barış için her kesimi içine alan diyalog yollarını açık tutmak ve gerçek bir barışma sağlamak için ABYBP'ye özel bir önem vermeye başlamıştır. Normalde 2015'de bitmesi planlanan ABYBP süreci 2018'e kadar uzatılmıştır.¹⁴ Bu kapsamda geçmişte bireysel silah bırakma ve topluma kazandırma temelinde yürütülen faaliyetlere, politik düzeyde bir barış anlaşması üzerinde mutabık kalmak maksadıyla Taliban ve diğer silahlı muhalif gruplarla doğrudan müzakere perspektifi de eklenmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı (UNDP) da bu sürece önemli katkılar sağlamaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar sonunda APYBP hükümet gündeminde ulusal öncelikli bir konu haline getirilmiş, Taliban ve diğer örgüt liderlikleri ile temas kurulmuş ve Temmuz 2015'de ilk resmi görüşmeler başlamıştır. Elde mevcut bilgilere göre 11074 eski savaşçı programa katılıp bunlardan 10995'i finansal yardım almıştır. 9380 silah

¹⁴ Marissa Quie, "Peace and Exclusion: The Afghanistan Peace and Reintegration Program", *Humanity & Society* Vol.42(1), 2018, s.23.

devlete teslim edilmiştir.¹⁵ Geçen süre içinde teslim olan örgüt üyesi sayısı kabarık gibi görünmesine rağmen, bunların bir kısmı örgütlerini zaten terk etmiş, fiziki nedenlerle silahlı mücadeleyi bırakmış veya hiç örgüte katılmamış kişilerdir. Silahlı muhalif örgütlerin çatısı altında dönemsel olarak faaliyet gösteren miktarlar da dikkate alındığında, gerçekte sürece katılanların çok fazla olmadığı görülmektedir. Bunların da tamamının toplumla yeniden bütünleştiğini söylemek güçtür.

Taliban, Hakkani bağlıları veya Hizb-i İslami üyesi bir militanın ABYBP'ye katılımı için bazı sebepler olması gerekmektedir. Bunların başında uluslararası koalisyon ve mevcut Afgan yönetiminin savaşı kazanmakta olduğuna dair inançtır. Ülkede her geçen gün artan terör olayları ve intihar saldırılarına bakıldığında Taliban'ın askeri açıdan mücadeleyi kaybettiğine dair bir emare görülmemektedir. İkinci sebep AGK ve koalisyon güçlerinin yaptığı operasyonlarla arazideki muhalif güçler üzerinde şiddetli bir baskı kurmalarıdır. Afganistan'ın sorumluluğunun 2014 sonunda AGK'ya geçmesiyle birlikte koalisyon güçlerinin miktarı ve kinetik operasyonlarının azalması ile AGK'nın çok başarılı operasyonlar icra edememesi sonucunda, Taliban ve müttefikleri üzerindeki askeri baskı hafiflemiştir. Kaldı ki baskı arttığında rahatlıkla geçilen Pakistan toprakları terör örgütleri için güvenli üs bölgeleri sağlamaktadır. Son olarak, militanların mensup oldukları Taliban ve diğer örgütlerin yapısından kaynaklanan şikayetlerinin artmasıdır. Bu şikayetlerin temelinde örgüt içi adaletsizlik ve yolsuzluklar, ideolojik sapmalar, beslenme ve barınma zorlukları, örgüt içi kötü muamele, liderlere karşı güvensizlik, yapılan eylemlerin niteliklerinden kaynaklanan rahatsızlıklar gibi olumsuzluklar sayılabilir. Mevcut koşullar altında savaşçıları mensubu olduğu örgütlerden uzaklaştırabilecek en etkili sebebin bu tür şikayetler olabileceği değerlendirilmekle birlikte, yoksul ve eğitimsiz kişilerin bir çok olumsuzluğu sineye çekmekte zorlanmayacakları da hesaba katılmalıdır.¹⁶ Bu tür yeniden bütünleşme süreçlerinin başarısı bireyselden ziyade kitlesel ya da grup halinde silah bırakma ve sürece katılımın çok olmasıyla ölçülür ki, böyle bir duruma Afganistan'da nadiren tanık olunmuştur. Dolayısıyla ABYBP'ye katılım konusunda yaşanan sorun şaşırtıcı değildir.

¹⁵ <http://www.af.undp.org/content/afghanistan/en/home/projectsAPRP.html>, 31 Ağustos 2019.

¹⁶ Seth G. Jones, **Reintegrating Afghan Insurgents**, y.y., RAND Occasional Paper, 2011, s.ix.

Sürecin beklenen başarıyı gösterememesinde ana etkenlerden biri de Afgan yönetiminin anılan programa yeteri kadar kaynak aktaramamış olmasıdır. Örneğin 2010 yılında yapılan Londra Konferansı'nda bağışçılar ABYBP'ye 140 milyon dolar katkıda bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Mayıs 2011'e kadar bu kapsamda 133,4 milyon dolar Afgan hükümetine aktarılmasına rağmen, hükümetin programa harcadığı kaynak sadece 7,7 milyon dolardır. Hükümet aradaki farkı büyük olasılıkla başka projelere kaydırmış ya da uluslararası toplumun sağladığı bu kaynak arada kaybolmuştur. Hal böyle olunca, UGYK süreçte bir çok sorumluluğu üstlenmek zorunda kalmış, bu da ABYBP'nin Afganistan'ın milli bir projesi değil, yabancı güçlerin dayatması olduğu algısını güçlendirmiştir. Bunun dışında illerdeki örgütlenme çoğunlukla tamamlanamamış ve eski savaşılar için af taahhüdü tam olarak hayata geçirilememiştir. Programa katılanların güvenliği ve Taliban'a karşı korunması konusunda Afgan yönetimi yeterli hassasiyeti gösterememiştir. Teslim olanlara yeterli ölçüde ekonomik olanaklar sunulamamıştır. Bunların çoğunluğu hem bir gelir elde etmek ve hem de kendi güvenlikleri için yeniden silaha sahip olmak maksadıyla Afgan Yerel Polisi (ALP)'ne katılmıştır. Genellikle eğitimsiz olan bu kişiler yerel polis teşkilatının etkinliğini azaltmakla kalmamış, kırsal bölgelerde yeni bir istikrarsızlık unsuru olmuştur. ALP teşkilatı genelde yerel sivil liderlerin kontrolünde olduğundan, Taliban'dan ayrılan bu kişiler bir anlamda yerel savaş ağalarının hizmetine girmektedir. Programda toplum liderlerine geniş bir rol verilmesi de bu sonuca katkıda bulunmuştur. Ayrıca Taliban'dan gelenler genelde Peştun olduğundan, bunların ALP içinde yeniden silahlanması Peştun olmayanlar arasında rahatsızlık yaratmaktadır. Kaldı ki Peştun nüfusun yoğun ve Taliban'a desteğin daha belirgin olduğu doğu ve güney bölgelerde ABYBP'ye katılım da azdır.¹⁷

Her barış projesi çatışan tüm tarafları bir araya getirmeyi amaçlayan bir süreç olmasına ve ABYBP de bu şekilde kapsayıcı bir proje olarak tasarlanmasına rağmen; ABD'liler ABYBP'yi ayaklanmaları bastırma harekatı (COIN/Counterinsurgency

---

¹⁷ Deedee Derksen, "Impact or Illusion? Reintegration under the Afghanistan Peace and Reintegration Program", **Peace Brief 106**, U.S. Institute of Peace, September 22, 2011, (Çevrimiçi) www.usip.org, 31 Ağustos 2019.

Operation)’nın bir parçası olarak görmüş ve Afganistan barışını da Taliban’ın mağlup edilmesi olarak tanımlamışlardır.¹⁸ Oysa Taliban da barışı tüm yabancı güçlerin Afganistan’dan çekilmesi olarak algılamaktadır. İki tarafın barış anlayışları bu şekilde farklı olunca, ABD’nin Taliban’ın alt kadrolarının teslim olmasını sağlayıp Taliban liderliğini barışa zorlamak düşüncesi sahada pek de başarılı olmamıştır.

Barış Yüksek Konseyi Başkanı olarak muhaliflerle görüşmeleri sürdüren Burhaneddin Rabbani’nin, görüşmeler için Kabil’e gelen Taliban heyeti mensubunun sarığındaki bombayı patlatması sonucu 20 Eylül 2011’de havaya uçurulması, Afganistan’da barış yapmanın kolay olmadığı en dramatik göstergesidir.

Belirtilen hususlar dışında ABYBP’nin önünde Afganistan’a özgü kültürel engeller bulunmaktadır. “Teslim olmak” ya da “davadan dönmek” kavramları, bir çok doğu toplumunda olduğu gibi Afgan kültüründe de kişinin saygınlığına gölge düşüren ve onun toplum içindeki konumunu zayıflatan kavramlardır. Bunu yapanların karşılaşacakları en ağır sosyal ceza “hain” olarak damgalanmaktır. Benzer şekilde ataerkil bir ortamda büyümüş, saygınlığını daha çok sahip olduğu güç üzerinden elde etmiş bir Afgan erkeğinin silahını terk etmesi hem zor hem de onursuz bir davranış olarak nitelenebilmektedir. Öte yandan programa katılanlara yapılan küçük maddi yardımların, Taliban ve diğer muhalif çevrelerde kişinin “çıkarıcı” ve “işbirlikçi” olarak aşağılanması için propaganda malzemesi yapıldığı bilinmektedir.

Bunun dışında süreci suistimal etmek için ABYBP’ye kasıtlı olarak katılan kişiler de bulunmaktadır. Bunların arasında ilk sırayı hükümet yanlısı kişi ya da kurumlarla yabancılara karşı saldırı için fırsat yaratmak, örgüt adına istihbarat faaliyetlerinde bulunmak ve terörle mücadele faaliyetlerini sekteye uğratmak isteyen Taliban ya da diğer muhalif örgüt üyeleri almaktadır. Bunların yaptıkları şey toplum ve devlet içine sızmadır. İkinci grup ise silahlı örgütlerle ilişkileri olmadığı halde,

---

¹⁸ Quie, a.g.e., s.27.

kendilerini örgüt üyesi gibi gösterip programa katılanlardır. Bunların amaçları ise programa katılanlara devletin sağlamış olduğu maddi yardım ve olanaklardan yararlanmaktır.¹⁹

Özet olarak ABYBP'nın başarısı Taliban tarafında endişe ve çözülme, uluslararası koalisyon ve Afgan hükümeti kanadında ise heyecan yaratacak düzeyde olmamıştır. Elde edilen sonuçlar daha geniş bir barış girişimini kolaylaştıracak etkinliğe kesinlikle ulaşamamıştır. Dolayısıyla bireysel temele dayanan ve alt düzeyde lider ve militanları hedef alan ABYBP yerine, Taliban dahil muhaliflerle kapsamlı barışı öngören daha geniş bir politik sürece ihtiyaç olduğu açığa çıkmıştır.

4.2.2 Afganistan Barışı İçin Uluslararası Girişimler

ABD, Afganistan'daki Taliban, El Kaide ve diğer silahlı terör gruplarıyla askeri mücadelesinden kesin sonuç alamamanın yanında, 2014 sonundan itibaren ülkede güvenlik sorumluluğunu AGK'ya devretmiştir. Bu durumun ABD yönetimi ve ordusu açısından neden olduğu prestij kaybını perdelemek ve Afganistan'daki Amerikan varlığının bir süre daha devamını sağlamak maksadıyla, 2011 yılından itibaren Taliban'la barışa yönelik bir iletişim kanalı açılması fikri ön plana çıkmıştır. Taliban'ı askeri bir yapılanma olmaktan çıkarıp, mevcut Afgan siyasal sisteminin içine çekmek için müzakereleri başlatmanın ilk aşaması, Taliban'ın 23 Haziran 2013 tarihinde Doha'da ofis açmasına izin verilmesidir. Taliban'ın ofisin önüne astığı sözde bayrağı ve "Afganistan İslam Emirliği" tabelası indirilmiş olsa da Afgan hükümetinin müzakere sürecine karşı olan olumsuz tutumu değişmemiştir. Kaldı ki, Taliban da Afgan yönetiminin sürece katılmasını istememektedir.²⁰

Müzakere süreci ülkede Taliban tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinde bir azalmaya yol açmamış, aksine Haziran 2013'de Kabil başta olmak üzere terör

¹⁹ Mark Checchia, **Security Aspects of Peace & Reintegration: Part 4 of a 4-Part Series on Peace and Reintegration in Afghanistan**, y.y., Civil-Military Fusion Centre, May 2012.

²⁰Fazıl Ahmed Burget, "Afganistan'da Taliban ile Müzakere Süreci ve Devam Eden Savaş", **ORSAM**, 04.07.2013, (Çevrimiçi) <https://www.orsam.org.tr/tr/afganistan-da-taliban-ile-muzakere-sureci-ve-devam-eden-savas/>, 03 Mayıs 2019.

eylemlerinde büyük bir artış gözlenmiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Taliban'ın içinde de müzakerelere karşı olan ve protestosunu kanlı eylemlerle sergileyen gruplar vardır. Dolayısıyla ABD'nin Taliban'ın bir bölümü ile görüşürken bir bölümünü dışarıda bıraktığı anlaşılmaktadır. Afgan hükümetinin de sürecin dışında kaldığı dikkate alındığında, barış sürecinin planlandığı kadar geniş kapsamlı olmadığı ve kırılgan bir yapıya sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür. Zaten tabela ve bayrak krizi ile birlikte Taliban eylemlerinin artması üzerine, bir ay geçmeden ofis kapatılmış ve müzakereler süresiz olarak ertelenmiştir.

Taliban Afgan hükümeti ile barış masasına oturmak için ABD dahil yabancı güçlerin Afganistan topraklarından çekilmesi koşulunu ileri sürmektedir. Taliban'ın bu talebi Afgan hükümeti ve ABD tarafından başlangıçta kabul edilmemiştir. Afganistan'ı yönetenler uluslararası koalisyon güçlerinin çekildiği anda Taliban'ın saldırıya geçip yönetimi devirmeyi planladığının farkındadır. ABD ise Afganistan'ı tamamen terk etmeyi belli ki hiç düşünmemekte; kendilerinin Afganistan'da kalmaları karşılığında Afgan hükümetinin barış masasından uzak tutulmasına sessiz kalmaktadır. Kaldı ki Eşref Gani liderliğindeki Ulusal Birlik Hükümeti ile ABD arasında imzalanan güvenlik anlaşmasında ABD güçlerinin Afganistan'dan ne zaman çıkacaklarına dair madde yoktur. Bunun yanında ABD tarafı sözlü dahi olsa tamamen çekilmeye yönelik bir takvim vermekten de özellikle kaçınmaktadır. IŞİD'in Afganistan'a ABD tarafından getirildiğine yönelik iddialar bulunmaktadır. IŞİD'le çatışma içindeki Taliban'ın İran ve Rusya ile yakın ilişkileri olduğundan, söz konusu iki ülke ve özellikle Rusya'sız bir Afganistan barışı da olanaksızdır.²¹

Rusya'nın IŞİD tehlikesi karşısında Taliban'la saf tutmasının arkasında kendi güvenlik endişeleri ve stratejik çıkarları yatmaktadır. Orta Asya'da IŞİD modeli bir İslami Hilafet devleti kurmak isteyen Özbek İslam Hareketi gibi örgütler Taliban'la mücadele halinde olup, Afganistan'ın kuzeydoğusunda Kunduz bölgesini kontrol altına alarak Pakistan'dan Orta Asya'ya güvenli bir koridor açmak istemektedir.

²¹ Mehmet Öztürk, "Afganistan'da Barış Süreci", **timetürk**, 20.01.2018, (Çevrimiçi) <https://www.timeturk.com/afganistan-da-baris-sureci/haber-832588>, 03 Mayıs 2019.

Rusya'nın endişesi Afganistan'da barış olması halinde Taliban faktörü ortadan kalkacağı için bu örgütlerle mücadele edecek bir gücün kalmaması olasılığıdır. Bu nedenle Rusya barış sürecinin içinde kalarak süreci uzatmak veya en azından barış için kendi koşul ve kriterlerini sürece ithal etmek istemektedir.²²

ABD'de Donald Trump'un başkanlık koltuğuna oturması ve Afganistan'da daha saldırgan bir askeri strateji uygulanması talimatı vermesinden sonra, Taliban'ın özellikle hava hareketi nedeniyle kayıpları artmış, ancak örgütün ülke içindeki eylemleri de yoğunlaşmıştır. Taliban böylece bir yandan savaş gücünü muhafaza ettiği mesajını verirken, diğer yandan Şubat 2018'de ABD ile karşılıklı görüşmeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Taliban'ın ABD ile müzakere çağrısına karşı Afganistan Cumhurbaşkanı Gani, Taliban'ın mevcut Afgan yönetimi ve Afgan Anayasası'nı tanıma karşılığında bir ateşkes ilan edilmesi ve Taliban'ın bir siyasi parti olarak tanınması çağrısında bulunmuştur. Taliban liderliği ve örgütün büyük bir kısmı Afgan hükümetini muhatap almazken örgüt içinde bazı grupların Kabil yönetimine karşı daha ılımlı bir tutum içinde bulundukları bilinmektedir.²³

Afganistan'ın yasal hükümetinin barış müzakerelerinden dışlanmış olması başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Taliban Afganistan'ın işgal altında, mevcut yönetimin de işgal kuvvetlerinin kuklası olduğunu, bu yüzden irade sahibi olmayan Afganistan hükümeti ile görüşme masasına oturmak istemediğini ve muhatabının sadece ülkeyi fiilen yöneten ABD olduğunu ileri sürmektedir. Başlangıçta Afganistan'da barışın Afganistan hükümeti ve Taliban arasında gerçekleştirilecek görüşmelerle sağlanabileceğini savunan ABD, sonradan Taliban'ın bu dayatmasına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Dahası Şubat 2019'da Moskova'da Taliban'ın da içinde olduğu Afganlar arası konferansa Afganistan'dan eski Cumhurbaşkanı Karzai, akademisyenler, sivil toplum temsilcileri ve siyasetçiler katılırken, hükümet temsilcileri dahil edilmemiştir. Bu durum isteğini uluslararası topluma kabul ettiren Taliban açısından diplomatik bir başarıdır. Çünkü Taliban bu aşamadan sonra İran

²² Ahmed Raşid, "Afganistan Barış Süreci ve Rusya", **Al Jazeera Türk**, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/afganistan-baris-sureci-ve-rusya>, 03 Mayıs 2019.

²³ "Taliban'a Barış Karşılığında Siyasi Parti Olarak Tanınma Teklifi", **bbc-türkçe**, 28.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43224060>, 03 Mayıs 2019.

dahil bazı ülkelere heyetler göndermek ve Doha'da başka ülkelerin temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmek suretiyle diplomatik açıdan zımnen tanınmaya benzer bir avantaj yakalamıştır. Ayrıca Afgan muhalefeti ile görüşmekten çekinmeyerek hükümeti yalnızlaştırma hamlesi de yapmaktadır.²⁴

Afganistan yönetimi resmi olarak müzakere masasında olmasa bile ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi olan ve Taliban'la görüşmeleri sürdüren Zalmay Halilzad defalarca Afganistan'a gelerek hükümet, muhalefet, bölgesel liderler ve kanaat önderleri ile görüşerek fikirlerini almıştır.²⁵

Elini diplomatik kazanımlar ve son zamanlarda yoğunlaştırdığı terör eylemleriyle güçlendirdiğine inanan Taliban, tüm yabancı güçlerin ülkeyi terk etmesi yanında, barıştan sonra ülkede kapsayıcı bir İslami rejim kurulması talebinde ısrar etmektedir. Kısa vadeli talepler olarak, Taliban liderlerinin uluslararası yaptırım listelerinden çıkarılmasını, mahkumların serbest bırakılmasını ve Doha'daki siyasi ofisin uluslararası toplum tarafından tanınmasını istemektedir. Ayrıca Afganistan'da barıştan sonra da iktidarın en kuvvetli adayı olduğu düşüncesiyle, bölgesel ve uluslararası güçlerle saldırganlık önleyici ikili anlaşmaların imzalanmasını arzu etmektedir.²⁶

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov, Rusya'nın Taliban'ı "[H]em ülke hem de din için bir tehdit arz eden yabancılar tarafından ülkelerinin işgal edildiği yönündeki siyasi ve ideolojik görüşleri ve inançlarıyla, Afgan toplumunun bir parçası olarak gördüğünü" belirterek Taliban'a uygulanan yaptırımların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Rus temsilci ayrıca Taliban-ABD görüşmelerini desteklediklerini, barış için ABD kuvvetlerinin

---

²⁴ Dilek Yiğit, "Afganistan hükümeti barış sürecinden nasıl dışlandı?", **Diplomatik Gözlem**, (Çevrimiçi) http://diplomatikgozlem.com/_haber/afganistan-hukumeti-baris-surecinden-nasil-dislandi- 03 Mayıs 2019.

²⁵ Barış müzakerelerini Taliban adına Sher Mohammad Abbas Stanikzai ve Molla Abdulgani Baradar yürütmektedir.

²⁶ Nadir Naim, "Afganistan'da barışın anahtarı, Taliban'ı anlamak", **Al Jazeera**, (Çevrimiçi) <https://www.timeturk.com/afganistan-da-barisin-anahtari-taliban-i-anlamak/haber-1036601>, 7 Şubat 2019.

Afganistan'ı terk etmeleri isteniyorsa önlerinde Sovyet askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi gibi başarılı bir örnek bulunduğunu vurgulamıştır.²⁷

AB Dış İşleri ve Güvenlik Politikasından Sorumlu Yüksek Temsilci / Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Federica Mogherini, Kabil'i ziyaret ederek siyasal ve güvenlik durumu hakkında Afganlı yetkililer ve BM temsilcisi ile görüş alışverişinde bulunmuş ve AB'nin Afganistan barış sürecine olan kuvvetli desteğinin devam edeceğini dile getirmiştir.²⁸

Rusya'nın Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov, Çin'in Afganistan Özel Temsilcisi Deng Xijun ve ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad'ın Nisan 2019'da Rusya'nın başkenti Moskova'da yaptıkları toplantının ardından yayınlanan 8 maddelik bir uzlaşma bildirisinde, üç devlet Afganistan barış sürecine desteklerini açıklayarak Taliban'a barış müzakerelerine katılma çağrısında bulunmuşlardır. Bildiride ayrıca Afganistan'ın toprak bütünlüğü, egemenliği ve bağımsızlığına verilen önemin altı çizilmiş; Afganistan yönetiminin terörle mücadelesine destek verildiği, Afganistan halkının talebi doğrultusunda kapsamlı bir ateşkese olan ihtiyacın belirgin olduğu, Afgan yönetimi ve Taliban'ın uyuşturucu ve kaçakçılıkla mücadelede alınacak tedbirler konusunda üzerlerine düşeni yapmalarının gerektiği ve bu uzlaşmanın bölge ülkeleri tarafından da desteklenmesi gerektiği gibi hususlar vurgulanmıştır.²⁹

Anılan üç ülkenin yabancı güçlerin Afganistan'dan bir plan dahilinde çekilmesini barış sürecinin bir parçası olarak belirtmeleri ve Taliban'a hükümet dahil Afganistan temsilcileri ile süratle barış müzakerelerine katılması çağrısında bulunmaları özellikle dikkat çekmektedir.

---

²⁷ “2019 Afganistan Barış Sürecinde Belirleyici Olacak”, **AA**, 22.02.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-afganistan-baris-surecinde-belirleyici-olacak/1400166>, 03 Mayıs 2019.

²⁸ “Yüksek Temsilci/Başkan Yardımcısı Afganistan'ı ziyaret ediyor”, **Avrupa Info** 27.03.2019, (Çevrimiçi) <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/yuksek-temsilcibaskan-yardimcisi-afganistani-ziyaret-ediyor-9361>, 03 Mayıs 2019.

²⁹ “Afganistan Barış Sürecinde Rusya, Çin ve ABD Uzlaşmaya Vardı”, **AA**, 26.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistan-baris-surecinde-rusya-cin-ve-abd-uzlasmaya-vardi-1463342>, 03 Mayıs 2019.

2013 ile 2018 yılları arasında barış süreci tıkanmış ve kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. ABD ve Taliban arasındaki ilk doğrudan görüşme, 13 Ekim 2018 tarihinde Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesi ve Afganistan'ın diğer ülkelere karşı bir saldırı üssü olarak kullanılmaması gibi iki husus müzakerenin asıl tartışma konularını oluşturmuştur.

Amerikalılar Afganistan'dan çekilmeyi üç yıl veya daha fazla süreye yaymayı savunurken, Taliban bir yıldan daha az sürede çekilme üzerinde ısrarcı olmuş ve ayrıca mevcut Afgan hükümetine Afganistan'ın geleceği konusunda bir rol vermekte isteksiz gözükmiştir. Afgan hükümeti için zamansız bir çekilmenin ne anlama geldiği, Cumhurbaşkanı Gani'nin "[H]ayatım pahasına da olsa barış için hazırım, fakat yeni bir katliamı tetikleyecek bir barış için değil" sözlerinde bellidir. Müzakerelerin diğer gündem maddesiyle ilgili olarak, Taliban temsilcileri Afganistan'ın başka ülkelere saldırı için üs olarak kullanılmasına izin vermeyeceklerini belirtmelerine rağmen, terörün evrensel bir tanımı olmadığını söyleyerek taahhütlerinde açık bir kapı bırakmışlardır. Doha'da görüşmeler sürerken ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun "[Ş]u an sahada Taliban teröristleri ile görüşmeler yürüten bir ekibim var, savaşı bir şekilde başarıya ulaşmanın yollarını arıyorlar" demesi, müzakerenin iki tarafının aslında birbirinden ne kadar uzakta olduğunu açıkça göstermektedir.³⁰

Afganistan hükümeti ve Taliban'ın konuyla ilgili açıklama yapmamlarına rağmen, görüşmelere destek veren Katar kuruluşunun yetkilisi Afgan hükümetiyle Taliban temsilcileri arasında Mayıs 2019'da Katar'da yürütülecek barış görüşmelerinin süresiz ertelendiği paylaşımını yapmıştır. Sebep olarak diğer faktörler yanında, Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin verdiği katılımcı listesi ile görüşmelerin yapıldığı merkezin ilan ettiği katılımcı listesinin örtüşmemesi de

---

³⁰Mujib Mashal, "U.S. Peace Talks with Taliban Trip Over A Big Question : What is Terrorism," **The New York Times**, March 7, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/03/07/world/asia/taliban-peace-talks-afghanistan.html?smytp=cur&smid=tw-nytimesatwar>, 10 Ağustos 2019.

gösterilmiştir.³¹ Yine de ABD ile Taliban heyetleri Mayıs 2019 başında ve böyle bir atmosferde görüşmelerin 6'ncı turu için Katar'ın başkenti Doha'da bir araya gelmişlerdir. Taliban yabancı kuvvetlerin Afganistan çekilmesini geçmişte olduğu gibi müzakerenin ön koşulu olarak yinelemiş, ABD'liler de Taliban'dan Afganistan'ın terör örgütleri için üs olarak kullandırılmama taahhüdünü istemeye devam etmişlerdir.

6'ncı tur görüşmelerde ABD tarafı Taliban'ın ateşkes ilan etmesi, güvenlik garantileri vermesi ve Afgan hükümeti ile görüşmelere başlaması gerçekleşmeden yabancı güçlerin çekilmeyeceğini belirtmiştir. Taliban da ateşkes ilanı ve Kabil yönetimi ile görüşmeyi kabul etmeyince müzakerelerde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır.³²

ABD-Taliban arasındaki barış müzakereleri sürekli yeni turlarla ve fakat sonuçsuz devam ederken, Afganistan Cumhurbaşkanı Güvenlik Danışmanı Hamdullah Muhib, Haziran 2019'da yaptığı açıklamada ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad'ın Taliban ile barış görüşmelerinde başarısız olduğunu söylemiştir. Muhib barışın Pakistan'ın endişelerinin giderilmesine bağlı olduğunun altını çizdikten sonra, devam eden müzakerelerden bir sonuç çıkmasının beklenmediğini, müzakerelerin Afgan güvenlik güçlerini de olumsuz etkilediğini belirtmiştir.³³ Müzakere cephesinde bunlar olurken, ABD Başkanı Donald Trump'ın 23 Temmuz 2019'da Beyaz Saray'da Pakistan Başbakanı İmran Han ile yaptığı görüşme öncesinde gazetecilere "Afganistan'daki savaşı bir haftada bitirebilirim, sadece 10 milyon kişiyi öldürmek istemiyorum...19 yıldır Afganistan'dayız ve bu saçmalık." demesi, ABD yönetiminin Afganistan sorununa nasıl baktığının açık bir ifadesidir. Nitekim Afganistan hükümeti, Beyaz Saray'a bir çağrı yaparak Trump'ın bu sözlerinin açıklığa kavuşturulmasını istemiş ve Kabil'deki Başkanlık ofisinden

³¹ "Afganistan hükümeti ile Taliban arasındaki barış görüşmeleri süresiz ertelendi", **t24**, 19.04.2019, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/afganistan-hukumeti-ile-taliban-arasindaki-baris-gorusmeleri-suresiz-ertelendi-817544> , 03 Mayıs 2019.

³² "US-Taliban Talks end in Doha with 'some progress'", **Al Jazeera**, 09 May 2019, (Çevrimiçi) <https://www.google.com/amp/s/www.aljazeera.com/amp/news/2019/05/taliban-talks-doha-progress-taliban-190509150545009.html>, 10 Ağustos 2019.

³³ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/afganistandan-abdye-baris-gorusmeleri-elestirisi-41239205>, 26 Ağustos 2019.

yapılan açıklamada, "Afganistan hiçbir yabancı gücün kaderini belirlemesine izin vermedi ve vermez" ifadelerine yer verilmiştir.³⁴

Ağustos 2019 sonlarında ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad ile Taliban yetkilileri arasında 9'ncu tur barış görüşmesi Katar'da devam ederken, Afganistan'ın kuzeyindeki Mezar-ı Şerif kentinde yapılan basın toplantısında barış sürecinin önemine değinen ABD'nin Kabil Büyükelçisi John Bass, ABD'nin tehditler ortadan kaldırılmadığı müddetçe Afganistan'dan çekilmeyeceğini belirtmiştir. Bass ayrıca ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin Taliban'ın taahhütlerini uygulamasına bağlı olduğunu kaydetmiş, ancak bu taahhütlerin ne olduğu konusunda bilgi vermemiştir. Taliban ile barış görüşmelerinin tüm detaylarını Afgan hükümetiyle paylaştıklarını ifade eden Büyükelçi, Taliban temsilcilerinin Afgan makamlarıyla doğrudan barış görüşmesi başlatması için ciddi çalışmalar yürüttüklerini de vurgulamıştır. Yerel basında tarafların birçok konuda uzlaştığına yönelik haberler yer alırken, tarafların konuyla ilgili herhangi bir açıklaması olmamıştır.³⁵

ABD ile Taliban arasında Doha'da devam eden 9'uncu tur görüşmelerin ardından Zalmay Halilzad, 1 Eylül 2019 günü yaptığı açıklamada Taliban'la anlaşmaya varıldığını; buna göre Amerika'nın Afganistan'da bulunan yaklaşık 5 bin askerini çekeceğini ve 15 gün içinde beş üssünü kapatacağını duyurmuştur. Halilzad ayrıca anlaşmanın Başkan Trump tarafından onaylanacağını, Afganistan Cumhurbaşkanı tarafından da inceleneceğini belirtmiştir.³⁶

Taraflar arasında anlaşma sağlandığının açıklandığı saatlerde dünya haber ajanslarına Afganistan'ın altıncı büyük kenti Kunduz'un 31 Ağustos 2019 itibarıyla Taliban'ın eline geçtiği, sokakların boşaldığı, dükkanların kapatıldığı, elektrik ve

³⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49079354>, 26 Ağustos 2019.

³⁵ Sayed Khodaberdi Sadat, "ABD'nin Kabil Büyükelçisi Bass: ABD İçin Afganistan'daki Barış Konusu Öncelikli", AA, 25.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-kabil-buyulecisi-bass-abd-icin-afganistandaki-baris-konusu-ocelikli/1564275>, 26 Ağustos 2019.

³⁶ <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-talebanla-anlasti-5-bin-asger-cekilecek-5-%C3%BCs-kapatilacak/5066634.html>, 02 Eylül 2019.

telefonun kesik olduğu ve şehirden silah seslerinin geldiği haberi düşmüştür.³⁷ Kabil dahil her taraftan çatışma ve kayıp haberleri gelmektedir.

Öte yandan daha iki gün önce ABD Başkanı Trump'ın “Taliban örgütüyle barış anlaşması sağlansa bile Afganistan'daki askeri varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerini” ve orada ayrıca güçlü bir istihbarat ağı oluşturacaklarını söylemesi kafalarda soru işareti yaratmaktadır.³⁸ Taliban yabancı güçlerin ülkeyi terk etmelerini barış için ön koşul olarak sunar ve Halilzad da bu doğrultuda sağlanan mutabakattan bahsederken, Başkan Trump'ın buna tamamen zıt bir söylem içinde olması barış müzakerelerinin ciddiyetini sorgulamaya açmaktadır.

Nitekim Afgan yetkililer arasında, ABD'nin Çin, Rusya ve İran'a karşı bölgede kalıcı olmak için Afganistan'daki savaşı bitirmek istemediğine inanan üst düzey şahsiyetler bulunmaktadır.³⁹

Trump, Kabil'deki Taliban saldırısı sonucu 11 Afgan sivil ve bir ABD askerinin hayatını kaybetmesi üzerine sürpriz bir kararla, 08 Eylül 2019'da Taliban'la yürütölen barış görüşmelerine son verildiğini açıklamıştır. Ayrıca bir hafta sonra Eşref Gani ve Taliban liderleriyle Camp David'de yapacağı gizli buluşmayı da iptal ettiğini duyurmuştur.⁴⁰ Trump'ın bu kararının, müzakere sürecinde güçlü gözükmek için sürekli eylemler yapan Taliban'a etkili bir mesaj gönderme amacını taşıdığı çok açıktır.

Aslında Trump'ın İmran Han'ın önünde “istersek on milyon kişiyi öldürürüz” söylemini kullanması, Pakistan'ı barış sürecine çekmeyi amaçlayan bir tehdit olarak

³⁷ <https://tr.euronews.com/2019/08/31/abd-ile-barisi-gorusen-talibankunduz-a-saldirdi-kent-tamamen-bosal-di>, 02 Eylül 2019.

³⁸ <https://tr.euronews.com/2019/08/29/trump-talibanla-baris-saglansa-bile-afganistandaki-askeri-varligimiz-devam-edecek>, 02 Eylül 2019.

³⁹ “ABD'nin 17 Yıllık Afganistan Savaşı: Afganlar ABD'nin Savaşı Kasten Bitirmediğini Düşünüyor”, **Euronews**, 26.11.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com/2018/11/26/abd-nin-17-yillik-afganistan-savasi-afganlar-abd-nin-savasi-kasten-bitirmedigini-dusunuyor>, 30 Ağustos 2019.

⁴⁰ “ABD Başkanı Trump, Taliban'la yürütölen görüşmelere son verdiğini duyurdu”, **BBC News Türkçe**, 08.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/turkce/amp/haberler-dunya-49625568>, 08 Eylül 2019.

da değerlendirilmektedir. Böylece Pakistan'ın Taliban üzerindeki baskısı ile barış müzakerelerinden sonuç alınacak, Pakistan da barış sonrası Afganistan iktidarına Taliban kanalıyla ortak edilmiş ve endişeleri giderilmiş olacaktır.

Başta Eşref Gani olmak üzere Afganistan yönetimi ve siyasi çevrelerinin de çözüme yakın olduğu göz önüne alındığında, barış görüşmelerinin Afganistan seçimlerinden önce sonuçlandırılması planlanmıştır. Bu noktada en önemli endişe kaynağı Taliban liderliği ve örgüt içindeki farklı yapıların barışçı bir çözüm doğrultusundaki samimiyetleridir. Çünkü bir geçici hükümet kurulması safhasında mevcut hükümet ve Taliban'ın ilişkileri, nüfuz alanı paylaşımı, güvenlik durumu gibi çözülmesi gereken ek konular olacaktır.⁴¹ Taliban içinde askeri bir zafere yaklaştıkları gerekçesiyle barışa karşı olanlar sürecin önündeki potansiyel bir engel olarak dururken, Taliban liderliğinin ateşkese karşı olması ve ABD bir çekilme takvimi vermeden hiçbir adım atmayacaklarını açıklaması barış umutlarını zayıflatmaktadır.

Her şey bir yana, Taliban'ın katı Şeriat esaslarına bağlı yeni ve kapsayıcı bir İslam devleti kurma talebi devam edecek ve bu gerçekleşecekse, Afganistan'da barışın yaşama şansı yoktur. Çünkü 2001'den önce Taliban'ın yönettiği devlet böyle bir rejime sahipti ve uluslararası müdahale o yönetimi devirmek için yapılmıştır. Başa dönmek anlamına gelecek katı bir İslam devletinin, etnik ve inanç bağlamında farklılıklar taşıyan Afgan toplumunda kapsayıcı olması da mümkün değildir. Mevcut Afganistan yönetimindeki her türlü olumsuzluğa rağmen, artık bazı özgürlüklerin tadını almış bir toplumun kendisini yeniden katı kalıplar içine sokacak bir rejime “evet” demesini beklemek haksızlık olacaktır.

ABD-Taliban anlaşması sağlandıktan sonra bir “Afganlar arası” görüşme sürecine girilmesi planlanmaktadır. Bu süreçte Afganistan hükümeti ya da Taliban'ın uzlaşmaz bir tutum sergilemeleri ve kendi tezlerinde ısrarcı olmaları halinde barış

---

⁴¹ Meltem Akyol, “Doç. Dr. Hakan Güneş: Afganistan'da ABD barışı Taliban'a sıkıştı”, **t24**, 13.08.2019, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/doc-dr-hakan-gunes-afganistan-da-abd-barisi-taliban-a-sikisti,834745>, 26 Ağustos 2019.

sürecinin çökme ihtimali de mevcuttur ki, bu olasılığın hem Afganistan hem de bölge için felaket anlamına geleceği açıktır. Bu durumda Taliban'ın terör eylemlerini yoğunlaştırıp, kent merkezlerini ele geçirmek maksadıyla büyük çaplı saldırılar düzenleyebileceği, böyle bir gelişmenin çok ağır sivil zayıatına sebep olabileceği, bölgede büyük göç dalgalarının yaşanacağı, uyuşturucu trafiğinin artacağı ve kaos ortamından yararlanan El Kaide ve IŞİD gibi terör örgütlerinin Afganistan'a iyice yerleşeceği yönünde tahminler yürütülmektedir.⁴²

Sonuç olarak, yaklaşık 40-50 yıldan beri süren savaş, çatışma, yokluk ve yoksulluktan bıkmış, binlerce evladını bu anlamsız çatışmalara kurban vermiş Afgan halkı büyük çoğunluğuyla barışa hazırdır. Dini bayramlarda hükümet güçleriyle Taliban arasında ilan edilen kısa süreli ateşkesler bile ülkede memnuniyetle karşılanmaktadır. Barış konusunda en temkinli olan kesim çoğunluğu Hazaralardan oluşan ve dini baskı ve katliamdan korkan Şii azınlık ile Taliban yönetimi devrildikten sonra elde ettikleri kazanımları kaybetmekten endişe duyan Afgan kadınlarıdır. Fakat bunların da barış anlaşmasında anayasal garantiler sağlandığı takdirde adil ve kalıcı bir barışa destek verecekleri değerlendirilmektedir.

Kasım 2019 sonunda Afganistan'daki ABD askerlerini ziyaret eden Başkan Trump'ın Taliban'la müzakerelere yeniden başladıklarını açıklaması barış umutlarını tekrar yeşertmiştir. Ancak, Afganistan'da gerçek barış ABD ile Taliban'ın barışmasıyla değil, Afganların birbiriyle barışmasıyla sağlanacaktır. Şayet bu sağlanamazsa, ABD-Taliban barışı Afganistan'ın yeniden radikalizmin pençesine düşmesinden başka bir işe yaramayacaktır.

---

⁴² Shereena Qazi, "Peace Deal is Near": What We Know So Far About US-Taliban Talks", **Al Jazeera**, 13.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/taliban-talks-peace-afghanistan-190510062940394.html>, 26 Ağustos 2019.

4.3 DÜNYADA İÇ ÇATIŞMALARIN BARIŞÇIL ÇÖZÜMÜ İLE İLGİLİ BAŞARILI ÖRNEKLER

Soğuk Savaş yıllarında iç savaşlar ve çatışmaların barışçı yollarla çözümü konusunda uluslararası çabalar, genellikle BMGK'daki veto engeli nedeniyle çok da başarılı olamamıştır. Hangi saik ile başlamışsa başlasın, iç çatışmaların çoğunda taraflardan biri sırtını ABD diğeri de SSCB'ye dayayınca, çatışma bir anda bloklar arasındaki mücadele çerçevesinde vesayet savaşına dönüşmüştür. “Güçler dengesi” ya da “iki kutuplu dünya düzeni” bölgesel çatışmaların geniş çaplı bir savaşa dönüşmesini genellikle önlemişse de müzakere ve barış süreçleri uzun sürmüş ve bunun maliyetini çatışan taraflar ve halk ödemiştir. Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra 1990'lardan itibaren bu durum değişmeye başlamış, çatışmaların BM'nin etkili nezareti altında müzakere başta olmak üzere barışçı yollarla çözümü çabaları daha hızlı sonuç vermeye başlamıştır. Ulaşılan barış anlaşmalarının çoğunun BM barış gücü misyonlarının da etkisiyle kalıcı olması başarılabilmiştir. Bu dönemde barışla sona erdirilen çatışmalar arasında Bosna-Hersek, Kuzey İrlanda, Kamboçya, Güney Afrika, Ruanda, Namibya, Sierra Leone, Burma (Myanmar), Guatemala, Mindanao/Filipinler gibi örnekler sayılabilir.⁴³ Ancak anılan ülkelerde ulaşılan barış anlaşmaları bazılarında başarılı olmuş, bazılarında ise bir süre sonra çökmüştür. Dolayısıyla barışa ulaşılmasından daha önemlisi barışın kalıcı olmasıdır.

Bunun için de sadece silahların susması anlamına gelen “negatif barış” yerine, silahlar sustuktan sonra söz konusu ülkede demokrasi, hukuk düzeni ve hoşgörünün hakim kılınacağı “pozitif barış”, yani gerçek bir barışmanın başarılması gerekmektedir.⁴⁴

⁴³ Dönemle ilgili çatışma ve barış süreçleri konusunda Bkz. John Darby, Roger Mac Ginty (eds), **Contemporary Peace-making: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction** 2.Edition, London, Palgrave MacMillan, 2008; Peter Wallensteen, **Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System**, 2.Edition, London, Thousand Oaks, 2007.

⁴⁴ Kenneth E.Boulding, “Toward a Theory of Peace”, **International Conflict and Behavioral Science: The Craigville Papers**, Ed. by Ronald J. Fisher, New York, Basic Books Inc., 1964, s.70-87.

4.3.1 Guatemala Barışı

Guatemala’da iç çatışmalar 1954’de iktidarı askeri bir darbe ile ele geçiren ve ABD tarafından desteklenen cunta hükümetinin ülkedeki yerli Maya halkı, sol gruplar ve sendikalar üzerinde ağır baskı kuran rejiminden kaynaklanmıştır. 1960’larda askeri diktaya karşı direnişe başlayan ve çekirdeğini hükümetteki yolsuzluklara ve topraklarında Küba muhalefetine silahlı eğitime karşı çıkan genç subayların oluşturduğu silahlı sol gruplar birleşerek, 1982’de Guatemala Ulusal Devrimci Birliği (URNG) adlı örgütü oluşturmuşlardır. 1996 yılına kadar süren çatışmalarda 200 binden fazla insan yaşamını yitirmiş, 40-50 bin kişi de kaybolmuştur. İç savaş kurbanlarının yüzde 83’ü yerli Maya halkına mensup kişilerdir. Çatışmalı süreçte devlet güçlerinin çok ağır insan hakları ihlalleri yaptıkları BM kayıtlarına girmiştir. Bu ortamda devletle direnişçiler arasında ilk görüşme 1987’de İspanya’da yapılmış, resmi müzakereler ise Norveç’in arabuluculuğunda Oslo’da başlamıştır. Müzakerelerde BM yanında ABD, Meksika, Kolombiya, Fransa, İspanya, İsveç ve Norveç’in oluşturduğu “Dost Ülkeler Grubu” önemli rol oynamıştır. Gizli sürdürülen görüşmelerde bazen komutanlar ve direnişçilerin liderleri yani birbiriyle savaşıyorlar da bir araya gelmişlerdir. Müzakereler çatışmalar devam ederken dahi kesilmemiş, nihai barış anlaşması 1996’da imzalanmıştır. Anlaşmada yerli halkın kimliğinin tanınması, sosyal adalet ve ekonomik iyileştirmeler yapılması, insan haklarının güvence altına alınması, insan hakları ihlallerinin aydınlatılması, mültecilerin geri dönüşü gibi ana konulara net çözüm getirilmesi müzakerelerin başarısı olarak görülmektedir. Ancak BM Özel Raportörü Frank La Rue, Guatemala da barışın imzalandığı ancak inşa edilemediği görüşünü ileri sürmektedir. Anlaşmadan sonra ordu küçültüldüğü için organize suçların arttığı ve ülkede ciddi bir kamu güvenliği sorunu olduğu, ülkenin fakir kesimini ve direnişin tabanını oluşturan Mayaların ekonomik sorunları çözemediği için şiddetin değil ama sınıf çatışmasının perde arkasında devam ettiği belirtilmektedir.⁴⁵ Ayrıca Guatemala’da barış anlaşmasının uygulanabilmesi için

⁴⁵ Mahmut Hamsici, “Guatemala: 200 Bin Can Alan Savaşın Sonra Gelen Barış”, **BBC Türkçe**, 12.01.2013, (Çevrimiçi) https://www.com/turkce/haberler/2013/01/130112_peace_process_guatemala.shtr, 03 Eylül 2019.

çatışmanın tarafı olan yerli çoğunluğun haklarının anayasal garanti altına alınması gerekmektedir. Oysa yapılan yeni Anayasa taslağı başlangıçta ayrıcalıklarının kaybetmek istemeyen Kongre üyeleri tarafından geri gönderilmiş; daha sonra siyasi elitlerin yaptığı değişikliklerle 1999'da referanduma sunulan yeni taslak da halk tarafından kabul edilmemiştir. Dolayısıyla ülkedeki barış ortamı halen kendisini tam olarak konsolide edememiştir.⁴⁶

Guatemala'da barışa giden yolun ilk taşları, direniş hareketini askeri anlamda zayıflatmasına rağmen politik açıdan çıkmaza giren hükümetin, 1980'den itibaren soruna ilişkin aldığı isabetli önlemlerle döşenmeye başlanmıştır. Bunların başında sivil bir devlet başkanı seçilmesi, yeni bir anayasa yapılarak politik çoğulculuğun kurumsallaştırılması, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve yeni başkanın komşu ülke liderlerinin de desteğini alarak 1987'de kalıcı barış için bir deklarasyon yayımlayıp Ulusal Barışma Komisyonu'nu kurması gelmektedir. Barışma Komisyonu sonraki üç yıl boyunca siyasi partiler, akademisyenler, özel sektör temsilcileri, dini kurumlar, sendikalar ve diğer sivil toplum temsilcileri ile sayısız görüşmeler yapmış ve müzakerelere hazırlanmıştır. Görüşmelerin aracılığını Katolik Kilisesi ve bir BM gözlemcisi yapmıştır. URNG ile ilk görüşmeleri hükümetin kurduğu komisyon yapmış, üç sene sonra sürece sivil toplum temsilcileri de dahil edilmiştir. Özetle müzakere süreci barış anlaşmasının imzalandığı Aralık 1996'ya kadar altı yılı resmi görüşmeler olmak üzere on yıla yakın sürmüştür.⁴⁷ Bu deneyim iç çatışmalarda barış sürecinin çok ince planlanan, kapsayıcı ve sabır isteyen bir süreç olduğunu göstermektedir.

---

⁴⁶ Guatemala'da Anayasa yapımının barış ve demokrasi tesisindeki rolü için Bkz. Roddy Brett, Antonio Delgado, **The Role of Constitution Building Processes in Democratization: Case Study Guatemala**, Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005.

⁴⁷ "From Civil War to Civil Society: The Transition from War to Peace in Guatemala and Liberia", The World Bank and Carter Center, 1997, (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/552701468773067368/from-civil-war-to-civil-society-the-transition-from-war-to-peace-in-Guatemala-and-Liberia>, 3 Eylül 2019.

4.3.2 Kolombiya Barışı

Yine bir Güney Amerika ülkesi olan Kolombiya’da da Guatemala’ya benzer bir durum söz konusudur. Kolombiya’da 1948’de Liberal Parti ve Muhafazakar Parti taraftarları arasında başlayan iç savaş ve ülkenin içine sürüklendiği kaos ortamı, silahlı sol örgütlerin yoksul ve topraksız köylüler arasında geniş bir taban bulmasına yol açmıştır. Söz konusu örgütler 1960’ların ortalarında kırsal alanda üslenerek, Marquetalia Cumhuriyeti adı altında devlet kontrolü dışında otonom bir komünal tarım alanı oluşturmuş ve silahla savunmaya başlamışlardır.

Bu süreçte 1964’te kurulan Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) adlı örgüt ile devlet arasında yarım asrı aşkın süre devam eden çatışmalarda % 82’si sivil yaklaşık 263 bin kişi yaşamını yitirmiş, 80 bin kişi kaybolmuş, 6 milyondan fazla kişi ise yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Çatışmalara milis gruplar ve uyuşturucu kartelleri de dahil olmuş, uyuşturucu ticareti FARC’ın mali ve askeri gücünün kaynağı haline gelmiştir. 1980’lerden itibaren Kolombiya devleti ile FARC arasında yapılan barış girişimleri kısa süreli ateşkesler hariç başarılı olamamıştır. Daha sonra ABD’nin de yardımıyla güçlenen devlet güvenlik güçleri FARC mensuplarına karşı başarılı operasyonlarla örgütü bir hayli zayıflatıktan sonra, Devlet Başkanı Juan Manuel Santos’un dört yıl süren ısrarlı müzakereleri sonucunda Eylül 2016’da FARC ile barış anlaşması imzalanmış ve Santos Nobel Barış Ödülü’ne layık görülmüştür. Anlaşmanın halk oylamasında reddedilmesine rağmen, Başkan Santos örgütle müzakereleri sürdürerek 24 Kasım 2016’da nihai barış anlaşmasını imzalamış; FARC 2017 Mart’ından itibaren silah bırakmış ve aynı yılın Ağustos ayında “Toplumsal Alternatif Devrimci Gücü (Fuerza Alternativa Revolucionaria del Common)” adı altında siyasi partiye dönüşmüştür.⁴⁸ FARC lideri Rodrigo Londono, beyaz gömlekler giyilerek imzalanan barış anlaşmasının ardından “savaş boyunca sebep oldukları acılardan” dolayı halktan özür dilemiştir.⁴⁹

⁴⁸ M.Emin Canik, “Kolombiya’da Yarım Asırlık İç Çatışmanın Kısa Süren Barış Süreci”, AA, 4.9.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kolombiyada-yarim-asirlik-ic-catismanin-kisa-suren-baris-sureci157261>, 4 Eylül 2019.

⁴⁹ BBC News Türkçe, 27.09.2016, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37481627>, 04 Eylül 2019.

Kolombiya barış sürecinin nasıl başladığına yönelik muhtelif değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerde, FARC'ın ağır zayıatlar vererek zayıfladığı ve iki tarafın da soruna siyasal bir çözüm bulunması eğiliminde olduğu, komşu ülkelerin de barış yapılması yönünde taraflara kuvvetli telkinlerde bulunduğu ifade edilmektedir.

İlk ateşkes tek taraflı olarak FARC tarafından 19 Kasım 2012'de ilan edilmiş, akabinde ordu da operasyonlarına ara vermiştir. Müzakerelere Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez'in aracılık ettiği, garantör ülke seçilen Norveç ve Küba devletlerinin de başlangıçta gizli yürütülen görüşmelere ev sahipliği yaparak yardımcı oldukları bilinmektedir. Ağustos 2016'da imzalanan Kolombiya Barış Anlaşması'nın maddeleri arasında toprak reformu, siyasete katılım, silahsızlanma, uyuşturucu sorunu, çatışma mağdurlarının hakları gibi hususlar yer almıştır. Halkın büyük çoğunluğu barışı desteklemekle birlikte, FARC'ın neden olduğu zarar ve acıların bu kadar kolayca unutulmasını hazmedemeyen ciddi bir halk kitlesinin olduğu bilinmektedir.⁵⁰

Nitekim barış anlaşmasından itibaren sadece üç yıl geçtikten sonra Kolombiya barış süreci alarm vermeye başlamıştır. FARC liderlerinden Ivan Marquez Ağustos 2019'da askeri üniformasını üzerine giymiş halde “silahlı mücadeleye yeniden dönme” çağrısı yapmıştır. Çağrısına gerekçe olarak geçen iki yılda barışa rağmen 500'ü aşkın toplum lideri ve 150 FARC mensubunun öldürülmesini göstermiştir.⁵¹ Marquez'in bu çıkışı şok etkisi yaratsa da, FARC içinde barışa karşı olan bir grubun olduğu ve barış anlaşmasının uygulanmasında FARC'ın şikayetçi olduğu bir çok konu bulunduğu bir sır değildir. Özellikle eski FARC savaşçılarının topluma kazandırılması, siyasete katılımları, adli işlemlerinin kararlaştırıldığı şekilde sonuçlandırılması ve Venezuela krizine yaklaşım konularında hükümetin icraatları FARC çevrelerinde tepki toplamıştır. Yaşanan bu olumsuzluğa

⁵⁰ Mahmut Hamsici, “10 Soruda Kolombiya Barış Süreci”, **BBC News Türkçe**, 28.09.2016, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37490795>, 4 Eylül 2019

⁵¹ **BBC News Türkçe**, 29.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49486272>, 4 Eylül 2019.

rağmen, uluslararası çevreler Kolombiya barış sürecinin yoluna devam edeceğine dair umudunu henüz yitirmemiştir.

4.3.3 Mindanao/Filipinler Barışı

Başarılı barış süreçlerinden birisi de Filipin hükümeti ile Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) arasında 1996 yılında yapılan barış anlaşması ile sonuçlanan süreçtir.⁵² Filipinlerde 1972’de hükümet birlikleri ile MNLF arasında başlayan çatışma süreci sonunda ilk barış anlaşması 1976’da imzalanmıştır. 1997’den itibaren süreç hükümet ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi arasında devam etmiştir. Söz konusu sürecin tamamı Mindanao barış süreci olarak anılmaktadır. İrili ufaklı 7 bin civarında adadan oluşan Filipinler çoğunluğu Hristiyan olan ve nüfusun % 5 kadarını oluşturan Müslümanların azınlıkta olduğu bir ülkedir. Mindanao adası halkı 13’ncü yüzyıldan itibaren Müslüman olmuşlar ve 15’inci yüzyılda Sulu Sultanlığı’nı kurmuşlardır. Moro ifadesi İspanyol idaresi döneminde Müslümanları tanımlamak için kullanılmış ve bölge halkı için bir ortak kimlik halini almıştır.⁵³ Moro halkı etnik olarak Filipin halkı ile farklı olmamakla birlikte, 10 milyonu aşkın nüfusu olan Mindanao bölgesinde 13 yerel dil konuşulmaktadır.⁵⁴

Gerek İspanyol ve ABD sömürgesi döneminde gerekse 1946’da kazanılan bağımsızlıktan sonra Filipinleri yönetenler gözlerini verimli Mindanao topraklarına dikmişler ve toprak reformu adı altında Hristiyan ahaliyi bölgeye yerleştirmeye ve demografik yapıyı değiştirmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Müslümanlar yerlerini terk etmeye zorlanmışlar, yerlerinde kalanlar da ayrımcı politikalarla Filipinlerin en yoksul ve az gelişmiş kesimi haline getirilmişlerdir. Hükümetlerin bu adaletsiz uygulamaları Hristiyan ve Müslümanlar arasında derin bir kırılma ve husumete yol açmıştır. 1968’de yaşanan Jabidah katliamından sonra Moro halkı önce Müslüman

⁵² MNLF hakkında Bkz. Lela Garner Noble, “The Moro National Liberation Front in the Philippines”, **Pacific Affairs**, Vol.49, No.3, 1976, s.405-424.

⁵³ Ariel Hernandez, **National Building and Identity Conflicts: Facilitating the Mediation Process in Southern Philippines**, Leipzig, Springer, 2014, s.25.

⁵⁴ <https://m.timeturk.com/filipinler-deki-moro-muslumanlari-artik-ozerk/haber-937186>, 5 Eylül 2019.

Bağımsızlık Hareketini sonra MNLF'yi kurarak Filipinler yönetimine karşı silahlı mücadeleye başlamışlardır.

Filipinlerde Ferdinand Marcos'un otoriter yönetimi altında Moro halkı üzerindeki baskıların yoğunlaşması üzerine, çatışmalarda taraflar çok sayıda kayıp vermiş ve bir çok insan yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Devreye Filipinler'e petrol ambargosu tehdidinde bulunan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün girmesi ve Libya'nın arabuluculuğu ile taraflar arasında ateşkes ilan edilerek, 23 Aralık 1976'da Trablus Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla MNLF bağımsızlık fikrinden vazgeçmiş, 13 vilayet ve 9 şehre otonomi verilerek Otonom Mindanao Bölgesi kurulmuştur.⁵⁵ Ancak anlaşmanın uygulanmasında bir çok sorunla karşılaşmıştır. Bunların başında MNLF'nin boykotuna rağmen Marcos'un yaptırdığı referandumla anlaşmada kararlaştırılan otonom bölgenin sınırlarını daraltmasıdır. Bu süreçte taraflar arasındaki silahlı çatışmalar yeniden başlamıştır. Seküler yapısıyla bilinen MNLF'de bazı bölünmeler yaşanmasıyla da bağlantılı olarak, 1977'de dini esaslara dayalı bağımsız bir devlet kurma amacını taşıyan Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) isimli yeni bir örgüt kurularak 1985'den itibaren silahlı mücadeleye başlamıştır. Marcos yönetimi Moro halkı içindeki bu bölünmeyi özellikle teşvik etmiş ve kullanmıştır. Ancak ülkedeki baskı ve insan hakları ihlalleri nedeniyle halktan ve uluslararası toplumdan gelen yoğun tepkiler ve içerde kendine olan desteğin tamamen bitmesi sonucunda Marcos 1986'da ülkeyi terk etmiş ve öldürülen muhalefet lideri Benigno Aquino'nun eşi Corazon Aquino iktidara gelmiştir.

Aquino müzakere sürecini yeniden başlatmış; Suudi Arabistan'a kaçmış olan MNLF lideri Nur Misuari'yi ülkeye geri çağırarak, devlet geleneklerini çiğneme pahasına kendisiyle bir görüşme yapmış ve Kasım 1986'da iki aylık ateşkes ilan etmiştir.⁵⁶ Müzakereler Cidde'de gerçekleşmiş, ancak görüşmelere katılmayan Moro örgütleri anlaşmayı kabul etmeyeceklerini baştan açıklamışlardır. Kaldı ki

⁵⁵Lela Garner Noble, "Philippines 1976: The Contrast between Shrine and Shanty", **Asian Survey**, Vol.17, No.2, 1977, s.133-142.

⁵⁶ B.M. Villegas, "The Philippines in 1985: Rolling With The Political Punches, **Asian Survey**, Vo.26, No.2, A Survey of Asia in 1985, Part II, 1987, s.127-140.

MNLF'nin 23 vilayet talebine karşın referandum sonucunda sadece dört vilayet "Müslüman Mindanao Özerk Bölgesi"ne alınınca MNLF yeni Anayasa'yı reddetmiştir.⁵⁷

1992 yılında Başkan seçilen Fidel Ramos'un "Barışa Giden Altı Yol" adlı planında ilk dikkati çeken hususlar, silahlı mücadelenin nedenlerini ortadan kaldıracak reformlar yapmak, barışa ulaşmak için gerekirse farklı silahlı gruplarla görüşmek ve onurlu bir entegrasyon gerçekleştirmek gibi pozitif barışa ilişkin önlemlerdir. MNLF ile dört yıl Libya ve Endonezya'da sürdürülen görüşmelerden sonra nihai barış anlaşması 22 Eylül 1996'da imzalanmıştır. Anlaşmada MNLF güçlerinin orduya eklemlenmesi, bölgede barış ve kalkınma için kurumsal yapılar oluşturulması ve anayasada yapılacak değişikliklerden bahsedilmiştir. Ancak yapılan yeni referandum da özerk bölgeye sadece iki vilayetin katılmak istemesi dikkat çekicidir. Yapılan her referandum özerk bölgeyi daha da küçültmüştür. Bir diğer dikkat çekici husus da Ramos yönetiminin MILF örgütü ile ayrı bir barış süreci yürütmesi ve 1997'de onunla da ateşkes yapmasıdır.⁵⁸

Ancak olaylara güvenlikçi yaklaşan Joseph Estrada'nın başkanlığı döneminde ilişkiler yeniden gerginleşmiş ve MILF 2000 yılında hükümete karşı cihat ilan etmiş; MNLF ile yapılan barış ise çökme noktasına gelmiştir. Estrada'dan sonra 2001'de başkanlık makamına gelen Gloria Macapagal Arroyo'nun dokuz yıllık iktidar dönemi 11 Eylül saldırılarından sonra küresel terörle mücadeleye denk geldiğinden, bazen çatışma bazen ateşkes olmak üzere gergin bir dönem olmuştur. Bu süreçte Moro sorununda MILF adı ön plana çıkmaya başlamış ve sürece İKÖ, Malezya, Libya gibi üçüncü tarafların katkı ve müdahalesi artmıştır.⁵⁹ 2008'de Moro topraklarının sınırlarını belirleyen anlaşma Yüksek Mahkeme tarafından Anayasa'ya aykırı bulunmuştur. Bu gelişme üzerine yeniden şiddetlenen çatışmalar ağır kayıplar ve yüz

⁵⁷ D.G. Timberman, "The Philippines in 1990s: On Shaky Ground", **Asian Survey**, Vol.31, No.2, A Survey of Asia in 1990s, Part II, 1991, s.158.

⁵⁸ MNLF lideri MILF ile yürütülen görüşmeleri yasadışı ilan etmiş ve halihazırda bir barış anlaşması olduğunu savunmuştur. Bkz. Steven Rood, "Interlocking Autonomy: Manila and Muslim Mindanao", **Autonomy and Armed Separatism in South and South East Asia**, Ed. by M.A. Miller, Singapore, ISEAS, 2012 s.271-272.

⁵⁹ Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) örgütü 1990'larda bölgede 12 bin kişilik savaşçı kadrosuna sahip olan en güçlü silahlı gruptur.

binlerce insanın Mindanao'dan göç etmesine yol açmıştır. 2010 yılında başkan seçilen Noynoy Aquino'nun çabalarıyla 2012'de Bangsomoro Çerçeve Anlaşması, 2014'te ise Kapsamlı Anlaşma imzalanmıştır.

Yeni Başkan Noynoy Aquino'nun kişisel kararlılığı, pozitif barışa yönelik önlemler alması ve barış anlaşmasının uygulanmasını izleyecek gözlemci heyeti gibi kurumsal yapılar oluşturması barışın başarılmasında etkili olmuştur. 2015'den itibaren bölgenin ekonomik kalkınma projeleri, örgüt üyelerinin silah bırakma, politik sürece katılım ve topluma entegrasyonu gibi barış uygulamaları başlatılmıştır.⁶⁰ Devlet Başkanı Rodrigo Duterte'nin 2016'da özerklik yasasını onaylamasıyla birlikte, barış süreci geri dönülemez bir safhaya ulaşmıştır. Hükümete karşı direnişi son dönemlerde domine eden ve barış görüşmelerini yürüten MILF kadroları günümüzde Bangsomoro özerk yönetiminin yetkili kişileri olmuşlardır. Ancak barış anlaşmasını benimsemeyen 2015'te kurulmuş Bangsomoro İslami Özgürlük Savaşçıları (BIFF) ve Abu Sayyaf Grubu gibi bazı silahlı İslami örgütler bölgedeki şiddet eylemlerine halen devam etmektedirler. Sonuçta hükümetle MILF arasında silahlar susmuş, ancak Mindanao'ya tam anlamıyla barış gelmemiştir. MILF'den bölünerek kurulan barış karşıtı örgütlerle çatışmalar eski yoğunluğunda olmasa da devam etmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse, Mindanao barışının temel nitelikleri inişli-çıkışlı uzun bir sürece yayılması, süreçte Filipinler Devlet Başkanlarının kişisel özelliklerinin önemli rol oynaması, çatışan tarafların ikiden çok olması ve sürece üçüncü taraf katkısının fazlalığıdır.

4.3.4 Bosna-Hersek Barışı

Barış müzakereleri konusunda Bosna-Hersek'te yaşanan iç savaş ve Dayton Anlaşması da önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bosna-Hersek'de 1992-1995 yılları

---

⁶⁰ Steven Rood, "2016 Philippines Election Politics Causes Hiatus in Bangsamoro Law Process", **Asia Foundation**, October 14, 2015, (Çevrimiçi) <http://asiafoundation.org/in-asia/2015/10/14/2016-philippines-election-politics-causes-hiatus-in-bangsamoro-law-process/>, 29 Ekim 2015.

arasında yaşanan üç buçuk yıllık iç savaş Avrupa yakın tarihinin en karanlık dönemlerinden birisidir. Doğu Bloku'nun çökmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Yugoslavya da parçalanmış ve birliği oluşturan ülkeler ardı ardına bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Haziran 1991'de Hırvatistan ve Slovenya'dan sonra 15 Ekim 1991'de Bosna Hersek Parlamentosu da bağımsızlık kararı almış ve bu karar Sırların çoğunluğunun boykot ettiği referandumda onaylandıktan sonra Mart 1992 başında yürürlüğe girmiştir.

Radovan Karadžić liderliğindeki Bosnalı Sırlar bu kararı baştan itibaren tanımayıp önce kendi parlamentolarını kurmuş, sonra merkezi Banya Luka olan Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyetini ilan etmiş ve Mart 1992'de Sırbistan'la birleşme kararı almışlardır. Bunu gören Bosnalı Hırvatlar da Temmuz 1992'de başkenti Mostar olmak üzere Hırvat Cumhuriyetini ilan etmişlerdir. Komşu Sırbistan ve Hırvatistan tarafından desteklenen bu etnik ayrılıkçılık, Nisan 1992'den itibaren üç buçuk yıl sürecek Bosna iç savaşını başlatmıştır.

Bosna-Hersek iç savaşı bölgede onarılması çok güç yıkıma yol açmıştır. Çatışmalarda en az 200 bin kişi hayatını kaybetmiş, 30 bin kadın tecavüze uğramış ve 1 milyon 300 bin insan yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalmıştır.⁶¹ Avrupa'nın ortasında Sırp ve Hırvat milis çetelerinin uyguladığı bu katliam ve zulmün kurbanları çoğunlukla Müslüman Boşnaklardır. Çatışmalarda ülkenin ekonomik altyapısı, kültürel varlıkları ve insan kaynağı büyük zarar görmüştür. Savaş hukukunun hemen hiçbir kuralına uyulmamış ve Sırlar bölgede adeta etnik temizlik yapmışlardır. Srebrenitsa'da 11 Temmuz 1995 günü Sırlar tarafından yapılan katliam, 2'nci Dünya Savaşı'ndan bu yana uygulanan en büyük katliam olarak tarihe geçmiştir. Kenti iki yıldır kuşatma altında tutan Ratko Mladić komutasındaki Sırlar, BM Barış Gücü olarak orada bulunan Hollanda birliğinin gözleri önünde 8372 Bosnalı Müslümanı katletmişlerdir.⁶² Srebrenitsa katliamı

⁶¹ Caner Bayraktar, Dayton Anlaşması'nın 10. Yılında Bosna-Hersek, **TASAM**, 27.01.2006, (Çevrimiçi) https://tasam.org/tr-TR/Icerik/347/dayton_baris_anlasmasinin_10_yilinda_bosna-hersek, 7 Eylül 2019.

⁶² <https://www.google.com/amp/s/www.sozcu.com.tr/2017/gunun-icinden/srebrenica-soykirimi-nedir-srebrenica-kurbanlari-katliamin-yil-onumunde-aniliyor-1928318/amp/>, 7 Eylül 2019.

sonradan uluslararası mahkemeler tarafından soykırım olarak tanımlanmıştır. İnsanlık adına yüz karası bu ve benzeri olaylar Bosna-Hersek'te toplumlar arasındaki kin ve nefreti doruğa çıkarmış ve BM ve AB'nin Bosna-Hersek'deki insanlık dramına el koymasını zorunlu kılmıştır. Aslında Bosna-Hersek'te savaşı durdurmak için ülkenin otonom bölgelere bölünmesini öngören ilk öneri, BM Temsilcisi Cyrus Vance ve Avrupa Topluluğu Temsilcisi Lord Owen'dan gelmişse de bu plan Bosnalı Sırp'lar tarafından kabul edilmemiştir. Hırvatistan ve Sırbistan'ın asıl düşüncesi Bosna-Hersek topraklarının kendi aralarında paylaşılmasıdır.

BM savaşı durdurmak için öncelikle Yugoslavya'ya silah ambargosu koymak, Koruma Gücü (UNPROFOR) görevlendirmek, uçuşa yasak bölgeler ve güvenli bölgeler ilan etmek ve NATO'ya havadan müdahale yetkisi vermek gibi tedbirler almıştır. Ancak güvenli bölgeler UNPROFOR tarafından etkili bir koruma altına alınamamıştır. Bu süreçte yapılan bir çok diplomatik girişimden alınan en somut sonuç, Boşnak-Hırvat Federasyonunu kuran anlaşmanın 1 Mart 1994'de Washington'da imzalanmasıdır. Böylece en azından Hırvatları toprakların bölüşümü fikrinden ayırmak mümkün olmuştur. Ayrıca Nisan 1994'te de ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin katılımı ile bir Temas Grubu oluşturulmuştur. Eski ABD Başkanı Carter'ın çabalarıyla 1994 sonunda ilan edilen ateşkes ise uzun ömürlü olamamıştır. Sırp'ların kanlı saldırıları ancak Ağustos 1995 sonunda NATO uçaklarının Sırp mevzilerini bombalamaya başlamasıyla durdurulabilmiştir.

Bosna iç savaşı üç tarafın birbiriyle çatıştığı, toprak talebi ve ayrılıkçılığa dayalı etnik bir savaş olmakla kalmayıp, savaşan taraflardan ikisi Sırbistan ve Hırvatistan gibi komşu ülkeler tarafından desteklendiğinden oldukça karmaşık bir silahlı çatışmadır. Bu tür çatışmalarda barış müzakeresi yapmak bir çok güçlüğü beraberinde getirmektedir. Bosna-Hersek'de ulaşılan barışın şansı Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada ABD'nin rakipsiz elde ettiği hegemonik konumdur. Bu yüzden Bosna barışının ABD'nin baskısı ile elde edildiğini söylemek abartma değildir. Nitekim çatışmalara son veren ve 21 Kasım 1995'de paraf edilen Dayton Barış Anlaşması'nın mimarı taraflar değil, ABD'nin bu işle görevlendirdiği Richard

Halbrook'dur.⁶³ Ancak mağdur Boşnakları kendi nüfuz alanına çeken ABD, Sırbistan ve Hırvatistan'ı masaya getirebilmek için onların hamisi durumundaki Rusya ve Almanya'yı da barış sürecinin içinde tutmak zorunda kalmıştır. Taraflarla müzakereden ziyade ABD tarafından dikte edilen Dayton Anlaşması ülkede çok karmaşık bir anayasal yapı oluşturmuştur. Buna göre Bosna-Hersek bir Sırp Cumhuriyeti ile bir Boşnak-Hırvat Federasyonundan oluşmaktadır. Toprakların % 51'i Federasyona % 49'u ise Sırp Cumhuriyetine bırakılmıştır. Ayrıca Brcko sonradan Tahkim kararı ile özerk bölge olarak tanımlanmıştır. Federasyon bölgesi ise etnik yapı temelinde on kantona ayrılmış olup, bunlardan ikisi karışık diğerleri Boşnak ya da Hırvat çoğunluğa sahiptir. Etnik toplulukların haklarını korumak için sisteme veto mekanizmaları getirilmiştir. Getirilen sistem tam olmasa da bir bakıma "ortaklaşmacı" demokrasiye benzemektedir.

Ancak Dayton Barış Anlaşması'nın uygulamasında en ciddi engeli Sırp Demokratik Partisi, Hırvat Demokratik Birliği ve Boşnakların Demokratik Eylem Partisi gibi etnik siyasi partiler teşkil etmektedir. ABD ve İngiltere barış döneminde anılan siyasi partiler yoluyla etnik ayrışmayı zayıflatmak amacıyla askeri ve politik önlemler almışlar ve daha evrensel mesajları olan Bosna-Hersek Sosyal Demokrat Parti'nin güçlenmesine destek olmuşlardır.⁶⁴

Dayton Barış Anlaşması'nın en başarılı olduğu alanlar Bosna-Hersek'te devlet kurumlarının yeniden kurulması, birleştirilmesi, mülteciler ve yerinden edilmişlerin geri döndürülmesi, mülkiyet haklarının sahiplerine iadesi, savaş suçlularının yakalanıp uluslararası yargıya teslim edilmesi, ülkenin Avrupa Konseyi'ne üye, AB ve NATO üyeliğine aday yapılması gibi hususlardır. Bunların başarılmasında en büyük payın Bosna-Hersek'e yerleştirilen BM Barış Gücü

---

⁶³ Dayton Barış Anlaşması 14 Aralık 1995'de Paris'te Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tuđman tarafından imzalanmıştır. Anlaşmanın arka planı için Bkz. Richard Halbrook, **To End A War**, New York, The Modern Library, 1999.

⁶⁴ Roland Kostic, "Transnational Think Tanks: Foot Soldiers in the Battlefields of Ideas, Examining the Role of the ICG in Bosnia and Herzegovina, 2000-01", **Third World Quarterly** 35(4), 2014, s.634-651.

(IFOR)’ne ait olduğunu söylemek mümkündür. Ülkenin kalkınmasında uluslararası yardımların rolü de büyüktür.

Öte yandan Dayton Anlaşması’nın çatışmanın temel sebeplerini ortadan kaldırdığını söylemek mümkün görülmemektedir. Üç etnik toplum arasında spor, sanat vb. alanlarda birliktelikler görülmekle birlikte, sosyal ve politik alandaki çatışmalar şiddet içermese de devam etmektedir. Ülkeyi oluşturan entitelere sağlanan aşırı hak ve ayrıcalıklar ülkenin yönetimini zorlaştırmaktadır. Özellikle Sırp Cumhuriyeti Bosna-Hersek merkezi devlet kurumlarının güçlenmesi ve fonksiyonel hale gelmesini her fırsatı kullanarak engellemekte ve Sırbistan’a katılma tehdidini her an elinde tutmaktadır. Hatta Srebrenitsa’da olanları dahi inkar etmekte, NATO üyeliğine de karşı çıkmaktadır.

Bu haliyle Bosna barışı bir negatif barış görüntüsü vermekte olup, silahları susturmuş fakat toplumları barıştıramamıştır. Ülkede kurulan anayasal düzen karar alma mekanizmalarını adeta felce uğratmıştır. Bir çok kişi yeni bir Dayton Anlaşmasına olan ihtiyacı yüksek sesle dile getirmektedir. Yani Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović’in Dayton Anlaşması için “[B]u adil bir barış değil, ancak savaşın sürmesinden daha adil.” demesi boşuna değildir.⁶⁵ Dayton barışı taraflarca müzakere edilmeden dışarıdan empoze edilen ve şiddeti durdurmasına rağmen ülkenin uzun vadeli ihtiyaçlarına cevap vermeyen bir barış örneğidir.

4.3.5 Barış Süreçlerinden Çıkarılan Dersler

Yakın tarihte uzun süreli çatışma ortamından sonra başarılı olmuş barış müzakerelerine başka örnekler de göstermek mümkündür. Bu örneklerden her biri çatışmanın sebebi, tarafları, süresi ve müzakere dinamikleri açısından bir diğerinden farklıdır. Çatışmaların bir kısmı etnik, dini veya ekonomik ayrımcılık nedeniyle, bir kısmı bağımsızlık talebiyle, bazıları ise ideolojik nedenlerle başlamıştır. Her birisinin

---

⁶⁵ Kayhan Gül, “Bosna Hersek’e Barış ve Karmaşıklığı Getiren Anlaşma: Dayton” AA, 21.11.2018, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bosna-herseke-baris-ve-karmasikligi-getiren-anlasma-dayton/1317253#>, 7 Eylül 2019.

yaşandığı dönem ve konjonktürel koşullar diğerinden farklıdır. Bununla birlikte, yukarda kısaca değinilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, hepsinde ortak olan bazı noktalar da yok değildir. Barış süreçlerinden elde edilen sonuçlardan önemli görülenleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

Johan Galtung'un "çatışma üçgeni" kavramı çatışmayı, çatışma konusu, çatışma davranışı ve çatışma duygusu (tavır) üzerinden tanımlama anlayışına dayanır.⁶⁶ Burada konu çatışmanın sebebini, davranış çatışmada kullanılan yöntemleri, duygu ise tarafların birbirlerine karşı hislerini ifade etmektedir. Dolayısıyla çatışmayı ortadan kaldırmayı amaçlayan bir barış anlaşması bu üç hususu da göz önüne almalıdır. Daha açık ifadeyle, barış anlaşması çatışma sebeplerini ortadan kaldırmalı, tarafların birbirine karşı kullandığı şiddet dahil düşmanca davranışları sona erdirmeli ve tarafları tam anlamıyla barıştırarak birbirlerine karşı duydukları korku, nefret ya da güvensizliği yok etmelidir. Immanuel Kant 1795 yılında yazdığı "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme" adlı eserinde idealist bir bakış açısıyla ebedi barış için gerekli koşulları sıralamaktadır. Bunların başında "[İ]çinde gizli bir şekilde savaş nedeni bulunan hiçbir anlaşmanın barış anlaşması sayılamayacağı" gelmektedir.

Barış müzakerelerine başlarken peşinden koşulan barışın kimin barışı olduğunun doğru teşhis edilmesi yaşamsal önem taşımaktadır. Şayet çatışmanın sebepleri ve çatışan tarafların birbirini nasıl gördükleri ve besledikleri duygular yönetici ya da politik elitin penceresinden tanımlanıyorsa, yapılacak barışın en önemli yararlananı elit olacaktır. Elitin barışı toplumun tüm katmanları tarafından benimsenmemişse barışın uzun ömürlü olacağını düşünmek yanıltıcıdır. Bu bakımdan kadın hareketleri, sendikalar vb. sivil toplum kuruluşlarının barışa desteğini sağlamak başarıyı artıran bir etkidir.

---

⁶⁶ Çatışma Üçgeni kavramını 1969'da ortaya atan yazarın çatışma ve barışa kuramsal yaklaşımları için Bkz. Johan Galtung, **Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization**, London, Sage Publication, 1996.

Barış sabır ve karşılıklı tavizle kazanılan bir değerdir. Tek tarafın kazanımı üzerine varılan barış anlaşmaları “hegemonik” bir nitelik taşıdığından kalıcı olmaları nadir rastlanılan bir durumdur. Dolayısıyla barış sürecinde tüm taleplerin karşılanmayacağına taraflarca bilinmesi ve kabullenilmesi zorunludur. Çatışmayı kazananın barış masasında istediği her şeyi aldığı bir müzakere sürecinden orta ve uzun vadede başarılı bir sonuç beklemek gerçekçi değildir.

Barış müzakerelerinde kişisel düzeyde tesis edilen karşılıklı güven başarıda doğrudan etkili olabilmektedir. Müzakere sürecinin içinde gizliliğin önem kazandığı dönemler olmakla birlikte, genel anlamda şeffaflık ve kamuoyunun olanlardan zamanında yeterince bilgilendirilmesi güven açısından gerekli bir ilkedir.

Barış Sürecine BM’nin etkin katılımı hatta liderlik etmesi ve çatışma alanlarında BM mandası altında barış gücü ve gözlemci heyetleri oluşturulması barışın kalıcı olmasında olumlu rol oynamaktadır. Bunun yanında, bölgesel kuruluşların veya barış isteyen ülkenin komşuları ve dostlarından oluşan ülkelerin sürece arabuluculuk yanında finansal ve teknik destek sağlaması da başarıyı kolaylaştıran etkenlerden biridir. Ancak, üçüncü taraf müdahalesinin sürece tamamen hakim olmasına da izin verilmemelidir. Çatışan tarafların aralarındaki sorunlara kendilerinin bulduğu çözümler, dışarıdan empoze edilenlerden genellikle daha gerçekçidir. Ev yapımı barış hazır alınandan daha dayanıklıdır.

Müzakere süreci uzadıkça isyancı örgütlerde parçalanmalar ve taleplerinin karşılanması oranında düşüşler yaşanabilmektedir. Ancak, uzayan çatışmalı ortamın insani, ekonomik ve toplumsal maliyetini ödeme yükü de görevdeki hükümete düşmektedir.

Ateşkes barış için gerekli güven artırıcı bir önlem olmakla birlikte, uzun ateşkes süreçleri bazen çatışmada dezavantajlı taraflarca yeniden toparlanma fırsatı olarak kötüye kullanabilmektedir.

Hükümete karşı çatışan birden fazla taraf varsa bunların her biriyle ayrı müzakere edilmesi ve hepsinin barış sürecine dahil edilmesi barışın kalıcı olması için gerekli bir önlem olarak görülmektedir.

Barış anlaşmasının içeriğinde çatışmanın bütün sebeplerini ortadan kaldıracak önlemler ve taraflara yüklenecek ödevler belirtilmelidir.

Barış anlaşmalarının uygulanması siyasal sistemde ya da rejimde köklü değişiklikler öngörüyorsa, bununla ilgili anayasal değişiklikler ve onay için referandum bir an önce yapılmadan barışın hayata geçirilmesi neredeyse olanaksızdır.

İyi bir barış anlaşması, çatışmanın mağdurlarını rencide etmeyen ve kayıplarının maddi ve manevi tazminini sağlayandır. Çatışma sürecindeki ağır insan hakları ihmallerinin araştırılma ve yargısal sürece tabi tutulması zorunludur. Benzer şekilde devlet adına çatışanların da yaptıkları fedakarlıkların unutulmaması ve hatta takdir edilmesi olağanüstü önem taşımaktadır.

Eski savaşçıların kısa bir takvim dahilinde silahsızlandırılması ve onlara çatışma dışında yeni bir geçim kapısı bulunarak, toplumla bütünleşmeleri için sosyal, ekonomik ve adli tedbirler gecikmeksizin alınmalıdır.

Barış istemeyen gruplar ya da barış görüşmelerinin dışında bırakılanların, barışı sabote etmek için anlaşma öncesi ve sonrasında yoğun şiddet eylemlerine girişmeleri neredeyse bilindik bir tutum haline gelmiştir. Hatta barış isteyen örgütlerin de müzakereler öncesinde elini güçlendirmek için eylemlerini artırmaları sık karşılaşılan bir durumdur. Bu yüzden devlet örgütlerle güçlü oldukları değil zayıflatıldıkları dönemlerde müzakere etme eğilimindedir.

Barışın ilk dönemlerinde kriminalleşen eski savaşçılar tarafından işlenen uyuşturucu ticareti başta olmak üzere organize suçlarda olağanüstü artışlar görülmektedir. Barışın risk altına girmemesi düşüncesiyle hükümetlerin bu tür

olayların üzerine yeterince gitmemesi, durumu bir kamu güvenliği sorunu düzeyine çıkarabilmektedir. Savaşların siyasal sistem içine dahil edilmesi ve sosyo-ekonomik kalkınma önlemleri alınması organize suç örgütlerine katılmayı engelleyen etkili bir uygulamadır.

Çatışmanın tarafı olup barıştan sonra siyasallaşarak iktidarı ele geçiren gruplar uzun yıllar iktidardan inmeyip, çoğulcu demokrasiler yerine çoğunlukçu ya da otoriter rejimler kurarak muhalefeti susturma yolunu seçebilmektedirler. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi Namibya’da SWAPO (South West African Peoples’ Organization) örgütünün barıştan sonra siyasal sistemin tek hakimi haline gelmesidir.⁶⁷

Barış ortamında insanların ilk hissetmek istedikleri şey güvenliktir. Sonrasında ise temel hak ve özgürlükler ile ekonomik refah gelmektedir. Çatışma sürecinin ekonomik yaralarının sarılması için gerekli önlemler süratle alınmalıdır.

Çatışmada muhalif tarafı temsil edenlerin, etnik, dini ve kültürel varlıklarına devletin barışla birlikte sahip çıkması da toplumsal barışma için gerekli ve akıllıca bir adımdır.

Eksiksiz bir hukuk düzeni ve çoğulcu bir demokrasi ile taçlandırılmayan barış süreçlerinin uzun yaşama şansı oldukça azdır. Bununla birlikte, iyi yöneticiler ve iyi yönetim olmadıkça demokrasinin yalnız başına kalıcı barışı sağlayamayacağı da bilinmelidir.

4.4 AFGANİSTAN’IN BARIŞ VE İSTİKRARI İÇİN YENİ BİR YOL HARİTASI

Afganistan’a yapılan son dış müdahaleden 18 yıl sonra gelinen nokta, ABD ve müttefiklerinin Afganistan’a beklenen barış ve istikrarı getiremediğinin en açık

---

⁶⁷ Henning Melber, “From Control Changed to Change Controlled: The Case of Namibia”, **Journal of Contemporary African Studies**, Vol.21/2, 2003, s.274.

göstergesidir. Neredeyse yarım asırdır savaşın yıkımına uğramış kadim Afganistan'ın hemen, adil ve kalıcı bir barışa ihtiyacı vardır. Her ne kadar Clausewitz “[S]avaş politikanın başka yöntemlerle devamıdır” demişse de, kötü bir barış da savaşın başka yollarla devamına yol açmaktadır.⁶⁸ O halde bu günlerde gündemin üst sıralarında yer alan ve iniş-çıkışlı bir seyir izleyen barış sürecinin yeni bir anlayış ve metodoloji ile yürütülmesi zorunludur. Bu maksatla Afganistan'ı gerçekten barış içinde ve istikrarlı bir ülke haline getirmek isteyen Afganlı veya uluslararası çevrelerin, aşağıda belirtilen hususlarda gerekli hassasiyeti göstererek başarılı olabilecekleri değerlendirilmektedir. Belirtilen hususların Afganistan'daki soruna kesin çözüm reçeteleri değil, çözümde yardımcı olacak bir **fikirler dizisi** olduğunu özellikle vurgulamakta fayda vardır.

- **Öncelikle çatışmanın sebepleri ve taraflarını doğru tespit etmek ve barış projesini tüm tarafları kapsayacak ve çatışmanın sebeplerini ortadan kaldıracak şekilde hazırlamak zorunludur.**

Afganistan'daki çatışma nihayetinde bir iktidar mücadelesidir. Taliban temelde katı Şeriat kurallarına dayanan İslami bir rejim görüntüsü altında Peştun iktidarını yeniden kurmak için mücadele eden ve bu hedefe ulaşmak için terör dahil her yöntemi mübah sayan bir örgüttür. Taliban'ı ortaya çıkaran sebeplere çalışmanın ilgili bölümlerinde değinilmiştir. Kaldı ki Taliban'ın 1996'da iktidara gelmesinin asıl sebebi Tacik asıllı Burhaneddin Rabbani iktidarıyla birlikte geleneksel Peştun hakimiyetinin sona ermesidir. Diğer bir ifadeyle, Taliban Peştunların diğer etnik gruplara verdiği bir yanıttır.⁶⁹

Peştunların akrabalık ilişkilerine dayalı, kişi merkezli aşiret politikasını iyi anlamak gerekmektedir. Ülkede Peştun aşiretçiliği üzerinden devlet ve vatandaş arasında bir patron-müşteri ilişkisi yaratılmış ve sadakat karşılığı maddi çıkar elde etme ülkenin ekonomi politiği haline gelmiştir. Afganistan'ın ekonomi politiğini

⁶⁸Prusyalı general ve savaş kuramcısının görüşleri için Bkz. Carl von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev.H. Fahri Çeliker, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018.

⁶⁹ Anwar ul Haq Ahady, “The Decline of the Pashtuns in Afghanistan”, **Asian Survey**, Vol.35, No.7, 1995, s.621-634.

anlamayan dış müdahaleler, içerdeki çatışmayı ve Peştun egemenlerin “iç emperyalizm” uygulamasını daha da sertleştirmiştir. Nitekim, Afganistan’daki yüzyıllık iktidar mücadelesi Sovyetler çekildikten sonra herkesin herkese karşı olduğu bir etnik ve dini çatışmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda Taliban olayının, Afganistan genelinde var olan etnik, dini ve kültürel farklılıkları üzerine İslam örtüsü atarak ortadan kaldırmak ve Peştun hakimiyetini dini esasları kullanarak meşrulaştırmak olduğu iddia edilmektedir.⁷⁰

Çatışmada Taliban ile birlikte hareket eden ve diğer köktenci Peştun örgütleri olan Hizb-i İslami ve Hakkani gruplarının da çatışmanın tarafları olarak sürece dahil edilmeleri gereklidir. Çatışmanın diğer tarafında ise ülkedeki Taliban karşıtlarını –ki bunlar arasında Peştunlar olduğu gibi çoğunluğu Kuzey İttifakı’nı teşkil eden diğer etnik gruplar vardır- temsil eden mevcut Afgan yönetimi ile ABD liderliğindeki koalisyon güçleri vardır. O halde barış projesi başarılı olacaksa sayılan tarafların hepsini kapsamalıdır. Aksi halde yapılan barışın ayaklarının yere basmayacağı açıktır.

Nitekim BM Afganistan Özel temsilcisi Lakhdar Brahimi, Taliban’ın en azından ılımlı kesimini Bonn Anlaşması görüşmelerine dahil etmediği için sonradan pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir.⁷¹

• **Afganistan’da barışmanın yolunu yine Afganlar bulacaklardır. Afganistan’a dışarıdan empoze edilen hegemonik bir barışın kalıcı olamayacağı tarihsel deneyimlerle sabittir.**

Afgan halkı ve uluslararası toplum, ABD-Taliban arasında Katar/Doha’da başlatılan barış görüşmelerinden dolayı haklı olarak büyük bir umuda kapılmışlardır.

⁷⁰ M. Nazif Shahrani, “Resisting the Taliban and Talibanism in Afghanistan: Legacies of a Century of Internal Colonialism and Cold War Politics in a Buffer State”, **Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Aralık 2001-Şubat 2002, (Çevrimiçi) <http://sam.gov.tr/tr/resisting-the-taliban-and-talibanism-in-afghanistan-legacies-of-a-century-of-internal-colonialism-and-the-cold-war-politics-in-a-buffer-state/>, 03 Eylül 2019.

⁷¹ Lakhdar Brahimi, “A New Strategy for Afghanistan”, **The Washington Post**, December 7, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/12/05/AR2008120503191.html>, 8 Eylül 2019.

Ancak bu görüşmeler ABD'nin Afganistan'dan onurlu bir çıkış yolu bulma çabalarıdır. Doha sürecinin üzerinde yürüdüğü koşullar açısından ne kadar kırılğan olduğu son tıkanmayla bir kez daha anlaşılmış ve bir çok açıdan Taliban'ın elini güçlendirmiştir. Taliban çatışmanın esas tarafı olarak elbette barış sürecinin de ana aktörüdür; ancak Doha'dan sadece ABD-Taliban barışı çıkabilir. Bunu söylemek Taliban'ı en azından ABD ile masaya oturtmanın önemini küçümsemek değildir. Belirtmek istenen husus, kalıcı bir Afganistan barışının ancak Afgan halkı tarafından inşa edilebileceğidir.

Mevcut Afgan yönetimi yaklaşık 15 yıldan bu yana ülke halkına tarifsiz acılar yaşatan bir terör örgütü ile masaya oturmayı içine sindirmiş iken, Taliban'ın Kabil hükümetini saf dışı bırakmaya çalışması kabul edilebilir bir durum değildir. Taliban'ın son dönemde Afgan hükümeti ile değil ama Kabilden gelen ve içinde kadınlar ile bazı devlet görevlilerin de bulunduğu heyetle gayri resmi bir toplantı yapmış olması bu bakımdan olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Zalmay Halilzad da Kabil'de hükümet ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan bir müzakere heyetini, Taliban'ın nihayetle Afganlarla görüşeceği varsayımı dahilinde hazırlamaktadır.⁷²

• **Afganistan barış sürecinde Afgan politik kültürü ile modern müzakere yöntemlerinin birlikte kullanılması sürecin başarısında önemli rol oynayacaktır.**

Öncelikle Afganistan'ın politik kültürünün temel esaslarını bilmek ve onları çağdaş Afgan politikasının inşasında yapı taşları olarak dikkate almak gerekmektedir. Afganistan'ın son yüzyıllık tarihinde post-kolonyal bir tampon devlet olarak, çok etnikli bir nüfusu aşiret hanedanı eliyle sertlik ve baskı ile yönetme kültürü yerleşmiştir. Politik elit dış yardımlarla elde ettiği ekonomik ve askeri gücü ülkede güçlü bir merkezi devlet rejimini kökleştirmek için kullanmıştır. Bu politik kültür içinde hükümdarların halk üzerinde kullandığı egemenlik ve ayrıcalıkların,

---

⁷² Earl Anthony Wayne, "Is Peace Actually on the Horizon in Afghanistan?", **Center for Strategic & International Studies**, July 26, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.csis.org/analysis/peace-actually-horizon-afghanistan%3famp>, 9 Eylül 2019.

mensup oldukları ve ülkenin çoğunluğunu teşkil eden Peştunlara ait olduğu algısı yerleşmeye başlamıştır. Yine politik kültürde önemli bir olgu da akrabalık ilişkileridir. Afganistan siyasetinde bu yüzden aile, klan, kabile, etnisite ve bölge kimlikleri yani nepotizm önemli bir rol oynamaktadır. Kimlik siyaseti Afganistan’da yönetenle yönetilenler arasındaki güven boşluğunu dolduran bir malzeme olarak kullanılmaktadır. Tüm olumsuzluklarına rağmen bu bağlantıların dayanışma ve çatışma çözümünde oynadığı rol, Afganistan’da barış ve istikrarın tesisinde mutlaka yararlanılması gereken bir özelliktir. Afgan toplumsal yapısında bir diğer önemli bileşen olan İslam, son 50-60 yılın savaş ortamlarında ve Deobandi, Vahabi ve Taliban akımlarıyla tanıştıktan sonra kendisini daha da tahkim etmiştir. İslami etki en fazla Peştunlarda mevcut olup bu durum Pakistan sınırına yaklaştıkça daha da artmaktadır.⁷³

Afgan politik kültüründe hiyerarşik sosyal yapıların, dindarlığın, istişare geleneğinin ve kişi merkezli politika anlayışının yansıması olarak, barış sürecinde aşiret büyükleri, din adamları, akademisyenler, politikacılar, eski askerler vb. kanaat önderleri ile yerel şuralar ve Loya Jirga’nın gücünden mutlaka yararlanılmalıdır. Hatta içinde çatışan tarafların tamamının temsil edildiği özel teşkil edilmiş bir Loya Jirga barış müzakereleri için belki de en uygun platform olacaktır. Afganistan’da güçlü bir ulusal kimlik ve merkezi otorite oluşturulamadığından, insanların güvenlik ihtiyacı için sığınacakları liman etnik kimlik ve aşiret yapısı olmaktadır. Bu bakımdan özellikle Peştun aşiretlerin desteğini almak barış için olmazsa olmaz bir koşuldur.

Doha’daki görüşmelere bakılınca ABD daha esnek ve pragmatik bir tavır sergilerken, Taliban’ın katı bir “pozisyonel müzakere” yürüttüğü görülmektedir. Oysa barış çıkacak müzakereler genellikle “çıkar temelli veya ilkeli müzakere” şeklinde yürütülmelidir. Bu hususun özellikle Afganlar arası müzakerelerde önemli olduğu düşünülmektedir. Çıkar temelli müzakerede tarafların gerçekten ne

---

⁷³ M.Nazif Shahrani, **Afganistan’a Alternatives for Peace, Governance and Development: Transforming Subjects to Citizens & Ruler to Civil Servants**, Afghanistan Papers No.2, Ontario, CIGI and CIPS Publication, August 2009.

istedikleri, neye ihtiyaç duydukları pazarlık sürecinde ortaya çıkar ve taraflar çözüm seçeneklerini birlikte tespit ederler. Dolayısıyla çıkarlar arasında paralellik varsa “kazan-kazan” şeklinde bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir. Müzakereler tıkanıp ya da başarısız olduğunda, taraflar dışarıdan bir kişi, devlet veya örgütün arabuluculuğunu ararlar. Toplumcu ve doğu gelenekli kültürlerde olduğu gibi Afgan kültüründe de çatışma çıkar mücadelesinden ziyade ikili ilişkiler sorunu gibi algılanır. Çatışma çözümünde, dostluk geliştirme, kişisel bazda karşılıklı güven tesisi ve dolaylı iletişim tercihlerine alan açan süreçlere daha fazla itibar edilir. Arabulucu olarak dışarıdan değil içerden, tanınmış, sorunu bizzat hissedenden kişi veya örgütlerin hakemliğine güven duyulur. Doğu kültürlerinde kimsenin yenilgiyi kabul etmeyeceği bilinciyle, barış sürecinde tarafları rencide etmekten kaçınılması gerektiği açıktır.

Taraflardan birinin askeri olarak mağlup edilmesi veya yabancı güçlerin ülkeyi terk etmesi gibi hususlar müzakere için ön şart olarak konulmamalıdır. Başlangıç talepleri ne kadar yüksek olursa olsun, barışın taleplerle değil tavizlerle kazanılabileceğini tarafların özellikle de Taliban’ın anlaması önemlidir.

• **Uluslararası toplum ve bölgesel ülkelerin katılımı barışın uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda BM’nin sürece tarafsız ve etkili nezareti yanında, taraflar üzerinde doğrudan etkili olacak ülkelere bir “Temas Grubu” oluşturmak barış sürecine olumlu katkı verecektir. Bu grupta en azından ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye’nin bulunması uygun olacaktır.**

Dıştan gelen baskılarla yapılan barış anlaşmalarının kalıcı olmadığı, Afgan halkının da dış müdahalelerden hiç hazzetmediği geçmiş deneyimlerde görülmüştür. Ancak görüşmelerin kesintiye uğramasının önlenmesi için arabuluculuk, görüşmeler için mekan ve kaynak sağlamak ve anlaşma içeriğinin bölgesel sorunları da çözecek şekilde düzenlenmesine katkıda bulunmak için başka ülkelerin yardımı her zaman kolaylaştırıcı etki yapmaktadır.

ABD, koalisyon ülkeleriyle birlikte Taliban'a karşı mücadeleyi ve Afganistan'ın yeniden yapılanma faaliyetlerini yürütmüş olması; Rusya, bölgesel bir güç ve Afganistan'da geçmiş deneyimlere sahip olmak yanında IS-K ile mücadele bağlamında Taliban ile ilişkide olması; Çin, Afganistan'la sınır komşusu ve mevcut yönetimle yakın ilişkileri bulunan bir ülke olması; Hindistan, Pakistan ile olan anlaşmazlığın Afganistan olaylarını etkilemesi ve Afgan yönetimiyle yakın ilişkileri bulunması, Pakistan her dönemde Afganistan olaylarının merkezinde ve Taliban'ın ana destekçisi olması, İran da sınır komşusu ve Hazara azınlığının hamisi olması gibi nedenlerle barış sürecine katkıda bulunabilecek ülkelerdir.

Türkiye ise Afganistan'la her dönemde dost kalmayı başarmış ve tüm Afgan grupların güvenini kazanmış, ayrıca Afganistan ve Orta Asya Türkleri ile yakın ilişkileri olan Müslüman bir ülkedir. Bu nedenle Türkiye'nin Afganistan barış sürecinde çok ayrıcalıklı bir konuma sahip olması mümkündür. Nitekim Eski Afganistan Başbakanı ve Afganistan İslami İktidar Partisi Genel Başkanı Ahmedşah Ahmedzai, Afganlıların Türkiye'den Afganistan barışında etkin rol üstlenmesini beklediğini vurgulayarak, "Türkiye kendi barış planını taraflara sunabilir ve elindeki bilgilerle çözüm yolu hazırlayabilir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Eşref Gani, Taliban ve diğer barış yanlısı gruplardan heyetler Türkiye'ye davet edilmeli." demiştir.⁷⁴

• **Afganistan'da Pakistan'ın “evet” demediği bir barışın yaşama şansı oldukça azdır. Bu nedenle Pakistan'ın kaygılarının giderilerek barış için ikna edilmesi zorunludur.**

Afganistan-Pakistan sınırını oluşturan Durand Hattı ile ilgili sorunlar çözülmedikçe, Pakistan'ın Afgan barışına katkı sağlaması çok olası gözükmemektedir. Durand Hattı zamanın Afgan Emiri tarafından kabul edilmesine rağmen, sonrasında gelen Afgan hükümetlerinin neredeyse tamamı Durand Hattı'nı tanımamışlardır. Bu durum Afganistan tarafındaki Büyük Peştunistan ülküsü ile

---

⁷⁴ Öztürk, a.g.e.

birleşince, Pakistan'ın daima zayıf bir Afganistan ve kendisi tarafından kontrol edilen Afgan yönetimleri istemesi anlaşılır bir durumdur. Pakistan'ın Taliban'a olan desteğini çekmesi ve Afganistan'ın gelecekte de iç işlerine müdahil olmasını önlemek için Afganistan devletinin mevcut sınırı tanıyıp Pakistan'ın toprak bütünlüğüne saygısını göstermesi gerekmektedir.

Öte yandan Pakistan-Hindistan anlaşmazlığının da Afganistan ile ilgisi bulunmaktadır. Bir Hindistan saldırısı durumunda, kendi toprakları stratejik derinlikten yoksun olan Pakistan ordusu savunmasına Afganistan topraklarını da kullanarak derinlik vermek isteyecektir. Pakistan-Hindistan sorununun kısa sürede bir çözüme ulaşmasının olanaksızlığı göz önüne alındığında, Pakistan'ın ülke savunmasıyla ilgili bu kaygısının Afganistan ile yapacağı ve diğer küresel güçlerin de katılabileceği bir savunma işbirliği anlaşması ile giderilebileceği değerlendirilmektedir.

Ayrıca Pakistan'ın Orta Asya cumhuriyetleri ile Afganistan üzerinden yürütülen yoğun ticari ilişkileri olduğu bilinmektedir. Pakistan'a Afganistan üzerinden yapılacak karayolu taşımacılığında hukuki ve mali zorluklar çıkarılmayacağını da taahhüt edilmesinin gerekeceği açıktır.

Bu hususlar karşılığında Pakistan'ın Afganistan'a düşmanca hareketlerde bulunan örgüt ve yapılara desteğini keseceğinin, bir iyi komşuluk ve saldırmazlık anlaşması ile belgelenmesi mümkündür. Bu nedenle barış müzakerelerinde Taliban'dan da önce görüşülmesi gereken taraf Pakistan'dır. Barış sürecine çatışan taraflardan önce Pakistan-İran-Türkiye diyalogu ile başlamak ve sonra bunlara Afganistan'ın diğer komşularını dahil etmek de sağlıklı sonuçlar üretebilir.

• **Barış sürecinin olabildiğince şeffaf yürütülmesi, kapsayıcı olması ve kişisel ilişkilerden de azami ölçüde yararlanılması önemlidir.**

Savaş ve çatışmalar nedeniyle bunca acılar çekmiş ve toplumsal dokusu ciddi zarar görmüş Afganistan'da barış müzakerelerinin, tarafların talepleri ve

görüşmelerin seyri hakkında halkın güncel bilgilenmesini sağlayacak şekilde açık olarak yürütülmesi gerekmektedir. Böylece toplumun bütün katmanlarının kimin yapıcı kimin zora sokan taraf olduğunu görmesi, görüşmeleri tıkayan taraf üzerinde belli bir kamuoyu baskısı oluşturarak barış sürecine dışarıdan da olsa katılması mümkün olacaktır. Sürecin bütünüyle ilgili bu şeffaflık anlayışı, görüşmelerin devamını sağlamak için bazı evrelerde geçici olarak gizlilik önlemine başvurulmasına engel değildir. Aynı şekilde politik, etnik ve dini gruplar arasında belli konularda mutabakat sağlanması için önemli şahsiyetlerin devreye sokularak onların ikili ilişkilerinden kesinlikle faydalanılması gerekir.

- **Barış planının çatışmanın sebepleri, tarafların birbirine karşı düşmanca hareketleri ve olumsuz tutumlarını ortadan kaldırması ve bununla ilgili hususların yazılı belgeye de mutlaka geçirilmesi gereklidir.**

Yukarıda belirtildiği üzere, Johan Galtung’a göre “çatışma üçgeni” kavramını oluşturan çatışma konusu, çatışma davranışı ve çatışma duygusuyla ilgili olumsuzluklar ortadan kalkmadıkça kalıcı bir barışa ulaşmak zordur. Burada çatışma konusunu oluşturan çatışmanın sebepleri aslında Taliban’ın ortaya çıkış ve bunca askeri harekate rağmen ayakta kalış sebepleridir. Bunların ortadan kaldırılması için öncelikli beklenti, iktidarın farklı etnik gruplar arasında adil bir paylaşımı ve Peştun nüfusun devlet üzerindeki tarihi ve geleneksel hak iddiasının dikkate alınmasıdır. Bunun yanında, ülkedeki hukuksuzluk, yoksulluk ve yolsuzluğa yeni düzende çare bulunması gerekir. Ayrıca taraflar arasındaki düşmanca hareketlerin ortadan kaldırılması için acil bir ateşkes yapılmasına ihtiyaç vardır.

Katar’da sürdürülen barış müzakereleri sırasında ateşkes olmadığından, hem ABD hem de Taliban bu süreçte Afganistan’da askeri faaliyetlerini yoğunlaştırmışlar, yaptığı saldırılarla kırsal alanlarda kontrol ettiği bölgeleri genişleten Taliban bu işten kazançlı çıkmıştır. Ancak yoğunlaşan çatışmalar sonucunda 2018 ve 2019’da Afganistan’daki sivil kayıpları çok yüksek rakamlara ulaşmış ve her zaman olduğu gibi çatışmanın en ağır maliyetini Afgan halkı ödemiştir. Dolayısıyla Taliban’a barış müzakerelerinde ne kadar güvenilebileceği

cevabı zor olan bir sorudur.⁷⁵ Afgan hükümeti de tek sesli bir varlık olmayıp, siyasal sistem içinde derin ayrılık ve bölünmeler vardır. Kaldı ki, 2009 ve 2014 Başkanlık seçimleri ile diğer parlamento seçimleri tartışmalı seçimlerdir. Sandıkların çoğunluğu güvenlik olmadığı için açılmamış, sonuçlar aylar sonra açıklanabilmiştir. Benzer şekilde, 28 Eylül 2019’da yapılan ve kayıtlı seçmenlerin sadece dörtte birinin katıldığı Başkanlık seçimlerinin sonuçları da yaklaşık üç ay sonra açıklanabilmiş; sonuçlara yapılan yoğun itirazların değerlendirilmesi süreci halen devam etmektedir.

Herhangi bir sebeple Taliban’ın barış müzakerelerinden çekilmesi ya da süreci engellemesi halinde, örgütün çelik çekirdeğini bir yana bırakıp örgüt içinde nispeten ılımlı ve reelpolitiki daha doğru okuyabilen kesimlerle barış masasına oturmak da düşünülmelidir. Peştunların haklarına saygı gösterildiği sürece, Taliban içinde milliyetçi yönleri İslami yönlerinden daha keskin olanlarla bu kapsamda daha kolay iletişim kurulabileceği değerlendirilmektedir.

Geçmiş örneklerde silahlı şiddet olayları devam ederken de barış müzakerelerinin sürdürüldüğü görülmüş ise de, Afganistan’da şiddetin bir an önce durması uygun olacaktır. Çünkü Afgan halkının önemli bir kısmında aralıksız sürdürdüğü kanlı terör eylemleri nedeniyle Taliban’a karşı derin bir güvensizlik mevcut olup, bu durum barış umudunu kırmaktadır. Öte yandan çatışan tarafların birbirine karşı olan korku, öfke, nefret ve güvensizlik gibi duygularını azaltacak karşılıklı jestlerden oluşan bir “güven artırıcı önlemler” paketine ihtiyaç vardır.

- **Barış Anlaşmasında üzerinde mutabık kalınan hususlar gerekiyorsa anayasal güvence altına alınmalı ve gecikmeksizin Afgan halkının onayına sunulmalıdır. Yönetim şekli ve devletin yapısının belirlenmesi öncelikle çözülmesi gereken sorundur.**

Öncelikle barıştan sonra yönetim şekli ve devlet kurumlarının nasıl oluşturulacağı konusu üzerinde mutabakat sağlanması gerekir ki, bu husus

---

⁷⁵ Ashley Jackson, “There Will Be No Peace in Afghanistan”, **Foreign Policy**, July 4, 2019, (Çevrimiçi) <https://foreignpolicy.com/2019/07/04/afghanistan-taliban-peace-talks-2/>, 09 Eylül 2019.

Afganistan barışının en can alıcı noktasını teşkil etmektedir. Bunun için seçenekler Afganistan'ın toprak bütünlüğü ve üniter yapısının korunması, konsosyonel (ortaklıkçı) demokrasi veya federatif bir yapı ve hiç arzu edilememesine rağmen ülkenin bölünmesidir.

En olumsuzundan başlamak gerekirse, Afganistan'ı bölme teklifi geçmişte Bush'un politik danışmanlığını yapmış olan Robert Blackwill tarafından gündeme getirilmiştir.⁷⁶ Ülkenin etnik temelde birden fazla devlete bölünmesini öngören bu görüşün hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. 14'ü Anayasa'da resmen tanınmış 20'nin üzerinde etnik grubun yaşadığı bir ülkeye böyle bir barış reçetesi sunmak, sadece Afganistan'ı değil tüm bölgeyi sonu gelmeyecek etnik savaflara götürmekten başka bir şeye yaramayacaktır. Kaldı ki etnik gruplar belli noktalarda toplanmak yerine ülkenin her tarafına dağılmışlardır. Görüldüğü kadarıyla ülkenin bölünmesini isteyen de yoktur.

Ortaklıkçı demokrasi, etnisite, dil, din, mezhep veya inanç bakımından derinden bölünmüş toplulukların ülke bütünlüğü içinde kendi özerkliklerini koruyarak yönetimde adil temsil edilmeleri, karşılıklı tanıma, kararların nitelikli çoğunluk ilkesiyle alınması, veto hakkı, ekonomik kaynakların adil paylaşımı gibi esaslara dayanan bir yönetimdir. Bu yönetim biçiminde elitlerin anlaşmasıyla tepeden inme bir barış ve demokrasi anlayışı benimsenmektedir. Dolayısıyla barış ve demokrasinin sağlamlığı her elitin temsil ettiği grupla ilişkisinin sağlamlığına bağlıdır. Bu sistemde ülkedeki demografik veya ekonomik değişimler ya da dış politika krizleri anayasal güç paylaşım esaslarını geçersiz kılarak hoşnutsuz gruplar yaratabilmekte veya bazen veto hakkı karar süreçlerini tıkayabilmektedir.

Ortaklıkçı demokrasinin başarısında, somut bir dış tehdidin varlığı, gruplar arasında belli bir güç dengesi olması yani bir grubun baskın bir üstünlüğünün bulunmaması ve dışarıdan olumsuz müdahaleler olmaması çok önemlidir. Bölünmüş toplumlarda nispi temsile dayalı seçim sistemi, azınlık temsiline dar bölge ile

---

⁷⁶ **Restoring the Tribal Balance: An Indigenous Solution for Peace in Afghanistan**, y.y., NWSC Inc., 10.08.2010, s.4.

güvence altına alınması, yürütmede orantılı temsil, yasamada iki meclisli sistem, üst mecliste eşit, alt mecliste nüfusa orantılı temsil, önemli kararlarda nitelikli çoğunluk gibi esaslar bu alanda yapılması gereken düzenlemelerdir. Başkanlık sistemi dönüşümlü olmadıkça sorunlar yaratabildiğinden parlamenter sistemin bölünmüş toplumlarda daha rasyonel bir tercih olduğu da yaygın kabul görmektedir. Toplumsal grupların özerkliğini korumanın en etkili yolunun federasyon sistemi olduğu savunulsa da federe devletlerin veya eyaletlerin sınırlarının geçirileceği hattın tespiti ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afganistan'da iktidar mücadeleleri ve etnik ayrışmanın geldiği nokta, bu anlamda merkezkaç kuvvetlerin gücü, halkın eğitim düzeyinin yeterince yüksek olmaması ve uzlaşma kültürünün tam anlamıyla yerleşmemiş olması gibi gerçekler, ortaklıkçı demokrasinin Afganistan'da başarı olasılığını düşürmektedir.

Barış süreci açısından Afganistan'da Taliban karşıtı Peştun çevrelerin düşüncelerine de kulak vermek gerekmektedir. Bu çevreler ülkede aşirete dayalı hanedan sistemi ve kralın birliğin sembolü olduğunu, hanedanlığın kalkmasından sonra komünizm, İslamcılık ve ABD'nin dayattığı yozlaşmış demokrasi deneyiminin aşiret yapısını bozduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca ekonomik, sosyal, politik, askeri ve kültürel bir yapı olan aşiret sistemi merkezi yönetimle bağdaşmadığından Afganistan'ın tarihsel olarak merkezkaç güçlerin etkisinde gevşek bir federasyon gibi yönetildiğini, Taliban'ın Afgan İslamını yok ederek aşiret düzeni yerine cemaat-molla-medreseyi getirdiğini, aşiret büyüklerine düşmanlık edip beş bin yıllık Peştunveli yerine İslami kodlar koyduğunu söylemektedirler. Aşırı merkeziyetçi ve yolsuzluk sarmalındaki Karzai yönetiminin de Jirga kararlarını göz ardı ettiği, koalisyonun dışladığı Peştun aşiretlerin kendilerini Peştun milliyetçiliğinin bayraktarı olarak göstermeyi başaran Taliban'ın kucağına attığını iddia etmektedirler. Onlara göre ülkenin en büyük etnik grubu olan Peştunların yeterince temsil edilmediği AGK'ya düşük maaşlar nedeniyle gerçek savaşçılar değil niteliksiz kişiler doldurulmuştur. Taliban'ın mağlup edilememesi bundan kaynaklanmaktadır. Anılan Peştun çevreler yeniden canlandırılacak aşiret sisteminin ABD yardım ederse

Taliban'ı askeri açıdan ezeceğini iddia etmektedirler.⁷⁷ Görüldüğü üzere Taliban karşıtı Peştunlar da yönetim konusunda gelenekçi ve milliyetçi bir tutum takınmaktadırlar. Peştun elit diğer etnik ya da dini gruplara bazı alanlarda özerklik tanınmasına kesinlikle karşıdır.

Taliban ise Moskova Konferansı'nda barış sonrası Kabil'de bütün kesimleri kapsayıcı bir hükümet kurulacağını taahhüt etmişse de, kurulacak devletin gerçek bir İslami devlet olup İslam ve Afgan değerlerini yansıtacağını dile getirmiştir. Buradaki Afgan değerleri ifadesi elbette Peştun değerleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Taliban kendi dayattığı koşullar altında ve Peştun bakış açısından bir barış istemektedir.⁷⁸

Çatışmanın karşı tarafına bakıldığında, Afganistan'ın Taliban sonrası yapılan Anayasası'nda Peştun olmayanlar güçlü bir başkan ve güçlü bir merkezi yönetime karşı çıkmışlardır. Bu tavırda Peştun hakimiyeti yerine çoğulcu bir demokrasi arayışının izleri görülmektedir. Ancak Peştun hakimiyetini yeniden vurgulayarak Taliban'a olan desteği azaltmak maksadıyla, Anayasa'da Cumhurbaşkanı'na Meşrano Jirga üyelerinin üçte biri ve önemli mülki yönetici ve bürokratların atanması gibi güçlü yetkiler verilmiştir. Karzai yönetimi daha çok Peştun'u iktidara ortak etmek için Taliban'ın ılımlı kanadı ve sonradan örgütten kopan Taliban'ın Dışişleri Bakanı Ahmed Mütevekkil gibi isimleri yanına çekmeye dahi çalışmıştır. Buna rağmen yeni kurulan rejimde Peştun olmayanların ellerine güç geçirmiş olmaları Peştunları kızdırmış ve Taliban'ın yeniden canlanmasını kolaylaştırmıştır.

İşte Afganistan barışının başarısı bu denklemin tarafların istek ve çıkarlarına hizmet edecek biçimde çözülmesine bağlıdır. Taliban hariç Peştun olan ve olmayanların merkezi devlet yapısının gevşetilmesi yönünde tavır aldığı görülmektedir. Taliban'ın Peştunlar dışındaki grupları iktidara ortak etme ya da merkezi hükümeti gevşetme yönünde bir plan ya da söylemi yoktur.

---

⁷⁷ **Restoring the Tribal Balance: An Indigenous Solution for Peace in Afghanistan**, y.y., NWSC Inc., 10.08.2010.

⁷⁸ Jackson, a.g.e.

ABD ve Batı adil bir arabuluculuk için toplumun her kesimini temsil eden bir barış ekibi ile çalışarak, Afganistan'ı politik kültüründe var olan tarihi hastalıklardan kurtaracak yeni bir yönetim için beyaz bir sayfa açmalıdır. Afganistan'ın politik kültürü ve yerel geleneklerinde kolay değişmeyecek bazı unsurların yeni Afganistan'ın yönetim sistemine aktarılmasında bir sorun bulunmamalıdır. İleri demokrasi ile yerel unsurları birleştirecek politik formüller bulmak mümkündür. Örneğin yerel şurular yoluyla idarenin yerelleşmesi aslında merkezi hükümeti de güçlendiren bir uygulamaya dönüştürülebilir.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi maksadıyla, bazı yöneticilerin merkezi hükümet tarafından atanması yerine bölge halkı tarafından seçilmesi, yerel hizmetlerin mahallinde görülmesi, yerel güvenlik güçlerinin yerel yönetime bağlanması, yerel yönetimlere bazı kalkınma projelerini hazırlama ve yürütme yetkisi tanınması gibi hususları önerenler vardır. Ulusal ordu olarak her grubun orantılı temsil edildiği küçük ancak yetenekli bir silahlı kuvvet bulundururken, bölgesel olarak ulusal muhafız mantığında teritoryal güçlerin elde bulundurulması da önerilen tedbirler arasındadır.⁷⁹ Ancak bu tür uygulamaların zaten var olan merkezkaç eğilimleri kuvvetlendirerek yeni uyuşmazlık ve çatışmalara yol açması riski her zaman vardır.

Afganistan'da hukuk sisteminin kurulması için evrensel ilkeler ve yerel Afgan geleneklerinin nasıl birleştirilebileceği konusu önem arz etmektedir. Hukuk düzeninde evrensel ilkeler esas alınmalı ve yerel gelenekler onu desteklediği ölçüde metinlere dahil edilmelidir. Aksi halde dini ve geleneksel kuralların hakim olduğu bir sistemin modern bir devleti ortaya çıkarması ve ayakta tutması mümkün değildir.

Sonuçta Afganistan'da halk halen teba, yönetenler ise halen hükümdar gibidir. Oysa ihtiyaç duyulan şey tebayı vatandaş, yöneteni kamunun hizmetkarı yapacak bir sistem inşa etmektir.⁸⁰ Bunu sağlayacak rejim ve devlet yapısını seçmek sadece ve sadece Afgan halkının ayrıcalıklı hakkıdır. Özgürlük ve göreceli de olsa

---

⁷⁹ Shahrani a.g.e., s.12-13

⁸⁰ A.e., s.12

güvenliğin tadını almış bir Afgan halkının, bunun gerisinde kalacak düzenlemeleri kabul etmesi artık olası görülmemektedir.

- **Muhtemel bir barış anlaşmasının Taliban ve diğer örgüt üyelerinin silahsızlandırılması, af ve yargı süreçleri, topluma kazandırılması, siyasi sürece katılım, çatışmadan mağdur olanların maddi ve manevi kayıplarının tazmini, göçmen ve mültecilerin yerlerine dönmeleri, çatışma hukuku ve insan hakları alanında yapılan ağır ihlaller gibi temel sorunlara çözüm getirmesi gerekir. Bu süreci finanse etmek için uluslararası bir fon kurulması ve küresel barıştan yana olan her ülkenin olanakları oranında bu fona katkıda bulunması ahlaki bir zorunluluktur.**

Yukarıda belirtilen sorunlardan her biri çözülmesi çok zor ve karmaşık önlemler gerektiren sorunlar olup, bulunan çözüm yollarından bazılarının çatışan taraflar ve halk tarafından kabullenilmesi kolay değildir. Bunları yaparken tarafları bir zafer ya da hezimet psikolojisine sokmaktan ve çatışmanın mağdurları ve onların yakınlarını da rencide etmekten özellikle kaçınmak gerekmektedir.

Afganistan ekonomisi eski örgüt üyelerinin meslek sahibi olmaları, mağdurların zararlarının giderilmesi, mültecilerin dönmesi için gerekli koşulların oluşturulması için ihtiyaç duyulan kaynaklara sahip değildir. Hatta Afganistan yeni kurulacak devlet kurumları ve özellikle büyük bir ordu ve polis gücünü idame ettirecek ekonomik güce sahip değildir. Bu durum barışın sağlanması için ciddi ölçekte uluslararası yardımı zorunlu kılmaktadır. Aslında bu maksatla oluşturulan bir fon bulunmakla birlikte, yetersiz ve bağışçı ülkelerin taahhütlerini yerine getirmesini sağlayacak mekanizmalardan yoksundur.

Öte yandan Afganistan'da devlet inşası kapsamında üzerinde ulusal bir ekonominin zamanla yeşereceği altyapının oluşturulmasına ivedilikle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda bankacılık, kamu maliyesi, vergi, kooperatifçilik, sosyal güvenlik sistemleri ile sanayi, tarım ve hizmetlerde merkezi planlama ve sektör düzenleme mekanizmalarının yeniden ele alınması gerekmektedir. Bunları

yaparken neo-liberal tuzağa düşerek ülkeyi uluslararası sermaye için bakir bir pazar haline getirmekten kaçınmalıdır. Emekleme çağındaki bir ulusal ekonomi için kamu sektörüne düzenleyici bir rol vermekle birlikte, özel sermayeyi teşvik edici bir yol izlemenin etkili bir kalkınma modeli oluşturduğu tarihteki örnekleriyle sabittir.

Afganistan barışı ile ilgili çalışmalarda barıştan sonra geniş tabanlı bir hükümet kurulmasına çokça bel bağlanmaktadır. Ancak siyasal hedeflerine terör yoluyla ulaşma gibi bir sicili bulunan radikal kişilerin de içinde yer aldığı geniş tabanlı bir hükümet ile barış ve huzur getirmek pek olası değildir. Barışın ilk evrelerinde yönetimde inisiyatif Loya Jirga'ya bırakan –meclis hükümet sistemi benzeri- zayıf bir merkezi hükümet kurulması da alternatif bir seçenek olarak incelenmelidir.

- **Barış Anlaşması ya da muadili mutabakatın uygulanması uluslararası toplum tarafından yakından izlenmeli ve tarafların taahhütlerine uymalarını sağlayacak yaptırım gücü tesis edilmelidir.**

Bu husus Afganistan gibi hassas toplumsal dinamiklere sahip bir ülkede barışın kalıcı olabilmesi için yaşamsal önemde olup, ancak uluslararası kamuoyunun doğrudan sorumluluk üstlenmesi ile başarılabilir. Bu maksatla çokuluslu bir “gözlemci heyeti” ve gerektiğinde operasyonel yetenekleri de olan bir “barış gücü”nün Afganistan’da belirli süre için konuşlandırılması zorunludur.

Barış anlaşmasının uygulanması BM ve AB gibi tarafsız bir üçüncü tarafça gözlenmeli ve kontrol altında tutulmalıdır.⁸¹ Bir hegemon devletin kontrolü altında olan ya da o şekilde bir görüntü veren gözlemci heyeti ve barış gücünün konumu her zaman tartışmaya açık olacak ve büyük olasılıkla Afgan halkı tarafından yeni bir dış müdahale olarak değerlendirilecektir. Bu yüzden gözlemci heyeti ve barış gücünün BM şemsiyesi altında görev yapması, görevinde tarafsız davranması, değişik

---

⁸¹ Mariam Safi, Muqaddesa Yourish, “What Is Wrong with Afghanistan’s Peace Process”, **The New York Times**, February 20, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/02/20/opinion/afghanistan-peace-talks.amp.html>, 08 Eylül 2019.

lkelerden personeli içermesi ve bunların kadrolarında İslam ülkelerinden de yeterli sayıda personel bulunması gerekli görülmektedir. Hatta Afganistan barışına İslam lkelerinin oluşturduğu uluslararası örgüt ve kuruluşların da katkı vermesi sağlanmalıdır.

NATO lkelerinin bireysel olarak barış misyonlarında görev almaları doğal olmakla birlikte, NATO'nun kendi adıyla kurumsal olarak Afganistan'da bulunmasına gerek yoktur. Afganistan'ın İttifak için alan dışı bir bölge olması ve liderliğini yaptığı UGYK ve KDM dönemlerinde ABD'ye çok bağımlı bir askeri yapı görüntüsü vermesi NATO'yu kısmen yıpratmış ve Afgan halkının bir kısmının gözünde işgalci olarak görülmesine yol açmıştır.

• Geçmiş deneyimler barış sağlanmasıyla birlikte sorunların bitmeyebileceğini göstermiştir. Barıştan sonra ortaya çıkabilecek risk ve tehditlere de hazırlıklı olmak ve önceden yasal önlemler almak gerekmektedir.

Afganistan'da barış olması halinde ABD askeri varlığının aniden çekilmesi Afgan halkının anayasal özgürlükler ve devlet kurumları anlamında 18 yıllık kazanımlarını kaybetmelerine yol açabilir. Böyle bir olumsuzluktan en fazla kaygı duyanlar etnik ve dini azınlıklar ile kadınlardır. Barış görüşmelerinde Taliban'ı temsil eden şir Muhammed Abbas Stenakzai'nin bir röportajda ülkenin geleceğini "Afganistan İslam Emirliği" olarak işaret etmesi bu kaygıları daha da artırmaktadır.⁸² Anayasal güvenceye alınmış vatandaş haklarına Taliban tarafından dokunulmayacağını kimse garanti edemediğinden, yabancı güçlerin çekilmesi AGK'nın güçlendirilmesi ile bağlantılı olarak tedrici yani zamana yayılarak yapılmalıdır.

Afganistan'daki bir barıştan ABD'nin ilk beklentisi Afganistan'ın uluslararası terör örgütleri için yeniden s haline gelmemesidir. Bunun yanında ABD tarafı

---

⁸² A.e.

Afgan halkının hak ve özgürlükler alanındaki liberal kazanımlarının da korunmasını garanti etmek istemektedir.

Batılı uzmanlara göre bunun ilk yolu ABD askeri varlığının en azından bu günkü seviyede ya da artırılarak Afganistan'da kalmaya devam etmesidir ki bu pek olanaklı görülmemektedir. İkincisi de Taliban'la müzakere etmek suretiyle 2020'de kuvvetlerin tümünü çekerek, Afganistan dışındaki üslerden hava kuvveti, özel kuvvetler, istihbarat aracılığıyla durumu izlemek ve ekonomik yardımları devam ettirmektir. Bu seçeneğin Trump yönetiminin de tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Hatta ABD'de bazı çevreler Taliban'ın sadece barış masasında değil, barış sonrasında da ABD'nin bölgedeki ortağı olmasını önermektedirler. ABD birliklerinin tamamının çekilmesi halinde NATO misyonunun da sona ermesi ve uluslararası bağışçıların ödemeleri durdurmaları riski vardır. Böyle bir ortamda savaş ağaları yeniden canlanıp aralarında çatışmaya başlayacaklar, Taliban da anlaşmadan uzaklaşarak çatışmalardaki yerini alacaktır. Onun için ABD'nin tamamen çekilmesi, Taliban dahil Afganistan'ın yeni egemenleri ile ittifak yapmak ve çevre ülkelerdeki üslerde hava, özel kuvvet, istihbarat unsurlarını müdahale kuvveti şeklinde hazır tutmakla mümkündür. IS-K'nın varlığı da Taliban'ı ABD ile işbirliğine zorlayacaktır. IS-K Taliban'ı "pis milliyetçiler, kafirler" olarak tanımlamaktadır. Kaldı ki ABD IS-K ile mücadelesinde Taliban'a yardımcı da olmaktadır. Örneğin bayramlarda Taliban ile ateşkes yapıldığında, ABD güçleri ve AGK'leri IS-K üzerine operasyonlar icra etmektedirler.⁸³ Bu nedenle ABD'nin Taliban'ı masaya çekmek için IS-K'yı Afganistan'a getirmiş olabileceği şeklinde değerlendirmeler dahi yapılmaktadır.

Taliban içinde bazı gruplarla birlikte İslami motifli ve Peştun asıllı bazı diğer örgütlerin, El Kaide, IS-K ve uyuşturucu mafyasının barışa karşı olmaları ve barış ortamını her fırsatta sabote etmelerine hazırlıklı olmak ve bu tehdide karşı barış paydaşlarının ortak mücadele etmesini sağlamak yaşamsal bir öneme sahiptir. Uyuşturucu üretim ve ticareti bitirilmeden bölgede iç çatışmalar ve terör örgütlerini

---

⁸³ Robert Pape, "How to Partner with the Taliban?", **Foreign Policy**, August 26, 2019, (Çevrimiçi) <http://foreignpolicy.com/2019/08/26/how-to-partner-with-the-taliban/>, 08 Eylül 2019.

bitirmenin olanağı yoktur. Uyuşturucu ile mücadele ancak uluslararası toplumun desteği ile başarıya ulaşabilir.

Buna benzer olumsuzlukların barış umutları ve halkın barışa olan güvenini sarsmasına izin vermemek için kamu iletişimi kapsamında önlemler almak gerekmektedir. Barış sürecinin hemen akabinde silah bırakanların topluma etkili şekilde entegre olamamaları ve işsizlik gibi sorunların organize suçlarda patlama yaratacağı da unutulmamalıdır.

- **Barış sonrasında Afganistan’da ulus ve devlet inşasına yönelik faaliyetler birlikte yürütülmelidir.**

Afganistan’da hem devlet hem ulus başarısızlığı vardır. Ülkede modern merkezi devlet yönetiminin bütün kurumlarıyla çalışır hale getirilmesi sağlanamamış, özellikle bağımsızlıktan sonra yürütülen çabalar bir Afgan ulusu yaratmakta pek etkili olmamıştır. Bu yüzden her iki alandaki çalışmaların eş zamanlı ve eşgüdümlü olarak yapılmasında sayısız yarar vardır.

Devlet inşası kamu gücünü elde bulunduracak yapının tüm kurumlarıyla ayağa kaldırılmasıdır. Devletin üzerinde yükseleceği temel ise ulustur. Ulus ya da millet yok ise ya da uluslaşma süreci başarısız olmuşsa, devletten önce ulusun inşa edilmesi ya da en azından devlet ve ulus inşasının birlikte yürütülmesi zorunluluktur. Ortada bir ulus yoksa devlete verecek kamu gücü de yok demektir. Burada ulustan bahsederken bir etnik birlikten bahsedilmediği açıktır.

Ulus inşası, belli bir coğrafi alan üzerinde devlete verilecek kamu gücünü meşrulaştırmak için ortak bir kimlik oluşturma sürecinin adıdır. Ulus inşası toplumların ortak özelliklerinin ulusal karakter haline getirilerek, toplumun egemenlik hakkı ve başkalarından farklı olduğunun altının çizilmesidir. Bir ulusun yaratılması zaman ve kaynağa ihtiyaç gösterir. Ulus inşası dıştan dayatılan bir süreç değildir, aksi halde dıştan müdahale emperyal bir davranış sayılır. Bir ulus devlet içinde birden fazla ulus olabildiğinden, ulus inşasının bazı hallerde bir topluluğun

kendi kaderini tayin hakkının gaspı olarak algılanma riski de vardır. Ulus inşası büyük çoğunluğu kültürel alanda geçen bir süreçtir. Ortak kimlik bireylerin hiçbir etki altında kalmaksızın aidiyet hissettikleri kimliktir.⁸⁴

ABD'liler uluslaşma ya da ulus inşası sürecini kendi tecrübelerine dayanarak genelde Anayasa'nın ilanıyla başlatırlar, Çünkü gerçekten de Amerikan tarihi ve ulusu, bağımsızlık ilanı ve 1787 Anayasası ile başlar.⁸⁵ Ancak 21'nci yüzyılda bu artık çok geçerli değildir. Anayasal ulus inşası, bazı kültürel sembol, değer ve motifleri anayasa metnine ithal edebildiği ve bunu demokratik ilkelerle bütünleştirebildiği ölçüde başarılı olabilir. Böyle bir anayasanın yapılış ve onay süreci en az içeriği kadar önemlidir. Anayasa seçimden sonra parlamento tarafından yapılırsa, seçim sonuçlarına göre orantılı bir temsil elde edememiş azınlık grupların süreçten dışlanması, süreci sekteye uğratabilir. Nitekim Kıbrıs'ta Annan Planı üzerinden yürütülen anayasal ulus inşası, 24 Nisan 2004'de Kıbrıslı Rumların planı reddetmesi sonucu çökmüştür. Ancak Güney Afrika'da güçlü bir liderin varlığı (Mandela) ile başarılı olmuştur.

Ulus inşasından kast edilen şey zor ve baskı ile insanları tektipleştirmek değildir. 21'nci yüzyılda azınlıkların kültürlerini yasaklamak, "böl ve yönet" taktikleri uygulamak veya onları sürgün etmekle ulus inşa edilemeyeceği açıktır. Modern ulus inşası aralarında farklılıklar bulunan kişi ve toplulukların ortak tarih, kültür, çıkar, hedef ve tercihlerini öne çıkarmak ve birbirinden ayrılmak istememelerini sağlamaktır. Ortak eğitim, ortak dil, ortak ordu, ortak ulaşım ağı, kaynaklara ve kamu hizmetlerine erişimde eşitlik ve ekonomik bağımlılık gibi hususlar uluslaşma sürecini kolaylaştıran araçlardır. Bunların hepsini Afganistan'da uygulamak mümkündür. Şanlı devlet ve medeniyetler kurmuş Gazne ve Babür İmparatorlukları, Ahmet Şah Durrani'nin kurduğu Afgan Devleti, dış istilacılara karşı gösterilen efsanevi Afgan direnişi gibi ortak tarih, yiğitlik, mertlik,

⁸⁴ Armin von Bogdandy, et. al., "State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situation: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches", **Max Planck UNYB** 9, 2005, s.579-613

⁸⁵ Ulus inşası hakkında Amerikan perspektifi için Bkz. Francis Fukuyama, **Ulus İnşası**, Çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2012.

konukseverlik, İslamiyetin ve geçmişte Budizmin ana merkezlerinden biri olma, dünyanın çatısı ve İran-Türkistan-Hindistan-Çin medeniyetleri arasında kavşak noktası olan muhteşem bir ulusal coğrafya gibi unsurlar, etnik olmasa bile kültürel bir Afgan ulusu yaratılması için elde hazır olan malzemelerdir. Ancak “Afgan” ifadesi bir etnik grubu değil ortak vatan üzerinde yaşayan kültürel bir ulusu çağrıştırırsa, ülkedeki çok sayıda etnisiteyi birleştirmek mümkün olabilir. Geleneksel ve yerel motiflerin anayasaya girmesi halinde, bunların ulus kimliğinin oluşmasına olumsuz etki yapmasına izin vermeyecek ölçüde olmasına da dikkat edilmelidir.

Sonuçta Afganistan’da barışın başarısı ülkenin toprak bütünlüğü ve üniter yapısı içinde, bütün etnik ve dini grupların ortak bir kimlik altında hak ve menfaatlerini garanti altına alan, tüm vatandaşlara önce güvenlik ve özgürlük sonra ekonomik refah vaat eden bir çözümden geçmektedir. Böyle bir çözüme sadece çatışmaları durduran değil, çatışma sebeplerini de ortadan kaldıran bir “pozitif barış” anlayışı ile ulaşılabilir.

Uzun bir çatışma sürecinden geçmiş ve derinden bölünmüş toplumlarda barışın inşası ve güçlendirilmesi, “sivil toplum”un tahkim edilmesini zorunlu kılmaktadır. Güçlü bir sivil toplum yaratmak ise etnik ve dini esaslara göre dikey değil, ekonomik, ideolojik ve sosyal etkenlere göre yatay örgütlenmiş modern toplumlarda mümkündür. Bu toplum yapısı ileri bir demokrasinin inşası için de sağlam bir temel oluşturur. Barışa yeni kavuşan toplumlarda ilk hedef olmasa bile nihai hedef “çoğulcu demokrasi” olmalıdır.

SONUÇ

Tarih boyunca farklı kültür ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan Afganistan toprakları her dönemin büyük güçleri tarafından defalarca istila edilmiştir. Modern Afganistan devletinin kuruluş yılı olarak kabul edilen 1747'den bu yana Peştun hanedan ve liderler tarafından yönetilen ülke hiç bitmeyen iktidar mücadelelerine sahne olmuş ve iç çatışmalar bölge üzerinde stratejik emelleri olan küresel güçlerin ülkeye müdahalesini kolaylaştırmış, hatta müdahalenin gerekçesi olarak gösterilmiştir.

Özellikle 1970'lerde başlayan ve halen devam eden yoğun çatışmalı ortam, Afganistan'ın zaten zayıf olan ekonomisini, devletin kurumsal yapısını ve en önemlisi insan sermayesini adeta yok olma noktasına getirmiştir. Sovyet işgal güçleri ülkede yaptığı baskı, zulüm ve hoyratça uygulamalar nedeniyle sebep oldukları ağır zayıat ve tahribat yanında, milyonlarca insanın yaşadığı toprakları terk etmesine yol açmıştır. ABD öncülüğünde 2001 yılı sonunda Afganistan'a barış ve istikrar getirme vaadiyle başlatılan dış müdahale, aradan geçen bunca yıl ve harcanan devasa mali ve insan gücü kaynağına rağmen ciddi bir başarı sağlayamamıştır. ABD ve uluslararası gücün yaptığı vahim hatalar ve insan hakları ihlalleri zaman içinde Taliban'ı yeniden canlandırmıştır. Meşruiyet sorunu yaşayan mevcut Afgan yönetiminin adı yetersizlik ve yolsuzlukla anılır olmuştur. Afganistan'da halen ne güvenlik ne de refahtan bahsetmenin olanaksızlığı bir yana, ülke neredeyse her gün Taliban'ın hedef gözetmeksizin yaptığı terör saldırılarıyla sarsılmaktadır. Hal böyle iken, kadim Afganistan halkının ılıına kulak vermek, onların geleceğı için kaygılanmak ve kangrenleşmiş bu sorunun çözümüne katkıda bulunmak tüm insanlık için vicdani bir sorumluluk haline gelmiştir.

Bu çalışmanın çıkış noktası, genel çerçevede Afganistan'ın neden barış ve istikrara kavuşamadığı, özelde ise dış müdahalenin neden başarısız olduğu konusunda özgün bir değerlendirme yapmaktır. Böylece Afganistan'daki çatışmanın, köktenci terör boyutu bir yana, aslında etnik temelde bir iktidar mücadelesi olduğu

ve Taliban örgütünün gücünü Peştun toplumunu temsil etme iddiasından aldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Kaldı ki Afganistan'daki çatışmalar sınıf temelli, dini, toprak talebi ya da ekonomik kaynak paylaşımı çatışmaları değildir. O halde Afganistan'a yapılan müdahalenin başarısı ya da ülkenin barış ve istikrara kavuşturulması, bir “zafer-yenilgi” ikilemi bağlamında değil, etnik çatışmanın durdurulmasıyla mümkün olacaktır.

Grup kimliğini oluşturan görüntü, isim, dil, tarih, köken, din, milliyet gibi unsurlar açısından bakıldığında, Peştunlar bölgenin en eski etnik topluluklarından birisidir. Objektif maddi etkenler bakımından Peştunları bir millet ya da ulus olarak nitelemek de mümkündür. Oysa subjektif ortak ruh anlayışı yönünden ulus, şimdi ve gelecekte beraber yaşama arzusuna sahip olan insanların oluşturduğu topluluktur. Burada beraber yaşamak kavramı bir ölçüye kadar kendi kendini yönetme anlamı taşımaktadır. Peştun toplumu aile-klan-kabile ekseninde dikey örgütlenmiş bir toplum olma ve iki ülke arasında bölünme gibi sebepler ve bazı tarihsel olayların da etkisiyle modern uluslaşma sürecini tamamlayamamıştır. Bu yüzden Afgan milliyetçiliği genellikle toplumsal bir ideoloji değil; hanedan, seçkinler, siyasi parti veya örgütler tarafından yüklenilen bir düşünce olmuş ve aşiret yapısının desteği oranında uygulama alanına sokulabilmiştir. Ayrıca Afganistan coğrafyasında etnik ve dini milliyetçilik tarih boyunca birbirini besleyen kavramlar olagelmıştır. Etnik kimlik ile İslami kimlik çoğunlukla iç içe geçmiş ve özellikle İslami kimlik yabancı müdahalelerine karşı önemli bir direniş motivasyonu halini almıştır.

Afganistan sosyal bakımdan hem dikey hem de yatay ekseninde bölünmüş bir ülkedir. Bu bölünme eksenleri en başta etnisite olmak üzere, aşiret, dini inanç, kültür, bölge, eğitim, ekonomik durum, meslek, köylü-kentli gibi farklı paradigmlar üzerinden tanımlanabilir. Taliban'ın iktidara gelmesiyle etnik ve mezhepçi yaklaşım Afganistan tarihi boyunca hiç rastlanılmadığı kadar katı bir uygulama alanı bulmuş ve ülkenin bölünmesini keskinleştirmiştir.

Bir ülkede en büyük etnik grubun kimliğinin öne çıkması gayet doğal sayılması gereken bir olgudur. Dolayısıyla 1747'den bu yana Afganistan'da iktidarı

elinde bulunduran Peştunların bu hakimiyetlerini her durum ve koşul altında sürdürmek istedikleri açıktır. Ancak Peştunların en büyük etnik grup olmakla birlikte, ülkenin toplam nüfusunun yarısından daha azını oluşturduklarını da göz ardı etmemeleri gerekmektedir.

Modern Afganistan’a dış müdahaleler, İngilizlerin Hindistan’a yerleşmesi ve Rusya ile aralarındaki rekabetten kaynaklanan “Büyük Oyun” ile birlikte başlamıştır. İngiliz-Afgan Savaşları’nın üçünde de İngilizler Afganistan’ın fiilen işgalinde başarısız olmuşlarsa da ülkenin iç ve dış politikası üzerinde söz sahibi olmayı başardıkları açıktır. İngilizler Afganistan’da iktidarın Peştunlara ait olmasını sorgulamamış, ancak Peştunların kendi aralarındaki taht kavgalarını körükleyerek aile, klan veya kabileleri birbirlerine karşı kullanmıştır. Bu “böl-parçala-yönet” politikası Afganistan’ın bağımsızlığından sonra da sürmüş, ancak 2’nci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere’nin bölgedeki rolünü ABD üstlenmiştir. Monarşinin Davud Han tarafından 1973 yılında yıkılıp Cumhuriyet ilan edilmesi Afganistan tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. Soğuk Savaş’ın en ağır şekilde hissedildiği bu dönemde Afganistan hızlı bir şekilde SSCB’nin etkisi altına girmiş ve sonunda ülkenin yönetimini 1978’de komünistler devralmıştır. Komünistleri iktidara getiren Savr Devrimi ülkede rejim değişikliği anlamına gelse bile, iktidar yine Peştunlar’da kalmaya devam etmiştir. Tek değişiklik yeni yönetimde Durrani’ler yerine Gılzai kabilisinin öne çıkmasıdır. Afganistan’ın 1979 sonunda Sovyetler tarafından fiilen işgali aslında ülkede yaşayan tüm grupları İslami bir şemsiye altında direniş hareketinde birleştirmiş, ancak Sovyet askerlerinin çekilmesiyle birlikte etnik temeldeki iktidar savaşı her zamankinden daha yoğun bir şekilde başlamıştır. Bu süreçte “payitaht Kabil” yıllar sonra Rabbani liderliğindeki Peştun olmayanların oluşturduğu ittifakın eline geçmiştir. Mücahit grupları arasındaki iç savaş ülkeyi adeta harabe haline getirmiş; Afganistan yoksulluk, yolsuzluk ve hukuksuzluğun kol gezdiği topraklar halini almıştır.

Taliban’ın ortaya çıkışı bu adaletsiz düzen ve kaotik ortama Peştun toplumunun verdiği tepkidir. Peştun halkın çoğunluğu kamu güvenliğini yeniden sağlayacak tek kuvvet olduğu düşüncesiyle, Taliban’ı bir can simidi olarak

görmüştür. Dahası bazı ülkeler de Afganistan’da sözde barış ve istikrar adına Taliban’ı açıktan desteklemişlerdir. Ancak Taliban geleneksel Afgan İslamına tamamen aykırı radikal dini görüşler taşıyan ve ülkede katı bir Şeriat rejimi öngören bir örgüt olduğunu, iktidarını pekiştirmek için en acımasız terör eylemlerine başvurmaktan çekinmeyeceğini kısa süre içinde göstermiştir.

Taliban bir Peştun örgütü olduğunu bir çok açıdan kanıtlamaktadır. Örgütün kurucusu başta olmak üzere yönetici kadrosunun tamamına yakını Peştun asıllı kişilerdir. Taliban’ın iktidarda olduğu yıllarda Kandahar Şurası ya da Yüksek Şura, kabine görevini yapan Kabil Şurası ve Askeri Şura’nın yapılarına bakıldığında Peştun kimliği açıkça görülmektedir. Savaşçı kadroların da ezici çoğunluğu yine Peştunlardan oluşmaktadır. Örgüt mensuplarının tamamına yakını Peştu hariç başka bir dil bilmemektedir. Örgüt bir çok uygulamasına İslamiyet yanında Peştun töresi “Peştunveli”ye atıf yaparak meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Taliban’ın halk tabanı ve insan kaynağı, Afganistan’ın Peştunların çoğunlukta olduğu doğu ve güney vilayetleri ile Pakistan’ın Peştun bölgeleridir. Günümüzde de Taliban üst yönetimi, medreseleri ve askeri eğitim tesisleri, sınırın Pakistan tarafında Peştun bölgelerinde üslenmiştir. Örgüt geçmişte ve bu gün hem eleman kazanma hem de eylem gerçekleştirme bakımından Peştun bölgelerinde daha yoğun faaliyette bulunmaktadır. Taliban iktidarında nüfus çoğunluğu Peştun olmayan yerleşim birimlerine dahi Peştun yöneticiler atanmış ve Peştun olmayan nüfus üzerinde ağır baskılar kurulmuştur.

El Kaide ve IŞİD gibi terör örgütleri küresel bir cihat anlayışına sahipken, Taliban sadece Afganistan’ı kapsayan yerel bir cihat öngörmekte ve bu doktriner farklılık yüzünden IS-K ile çatışmaktadır. Bu tavır Taliban’ın tek amacının Afganistan’da iktidarı ele geçirmek olduğunun en açık göstergesidir. Mevcut Afganistan devleti de anayasal olarak bir “İslam Cumhuriyeti” iken İslami bir söylemle iktidar mücadelesine girişmiş olması, Taliban’ın iktidarı başka etnik gruplarla paylaşmak istememesinden kaynaklanmaktadır.

Afganistan sorununda terörle mücadelenin en etkin şekilde yapılıp halkın can, mal ve ırzını her türlü saldırıya karşı korumak en önemli görevdir. Ancak güvenlik sağlama görevi, çatışmanın temelini oluşturan sebepler doğru tespit edilip ortadan kaldırılmadıkça Afganistan’da kalıcı bir barış inşa edilemeyeceği gerçeğini değiştirmemektedir. Çatışmanın asıl sebebi iktidara sahip olma mücadelesi iken, Taliban da bu mücadelede Peştunları temsil etme iddiasındadır.

Afganistan’da ne güç kazanma ve iktidar olma temelinde bir asırdır süren çatışmalar ne Marksist deneyim ne de son askeri müdahale ülkeye barış getirememiştir. Son yıllarda Afgan hükümeti tarafından başlatılıp dışarıdan finanse edilen “Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı” beklenen sonuçları vermemiştir. ABD-Taliban arasında Doha/Katar’da başlatılan barış müzakereleri ise Taliban’ın terör eylemlerinden vazgeçmemesi nedeniyle aralıklarla ve yavaş ilerlemektedir. Ancak Afganistan halkının artık çatışmalara dayanacak gücü ve sabrı kalmamış, barış genel bir toplumsal talep haline gelmiştir. O halde Afganistan’da adil ve kalıcı bir barış için yeni bir yol bulunmasına ihtiyaç vardır. Bunun için dünyada başarılı olmuş barış süreçlerinden alınacak dersler olduğu da açıktır.

Bu çalışmada Afganistan’ın yüzlerce yıllık iktidar mücadelesi ve dış müdahale sorunsalına kesin çözüm reçeteleri sunmak amaçlanmamıştır. Ancak yapılan incelemeler sonunda, adil ve kalıcı bir barış tesis etmek ve Afgan halkının yaralarını sarabilmek için yararlı olabileceği değerlendirilen bir “**fikirler dizisi**” oluşmuştur.

- Öncelikle çatışmanın sebepleri ve taraflarını doğru tespit etmek ve barış projesini tüm tarafları kapsayacak ve çatışmanın sebeplerini ortadan kaldıracak şekilde hazırlamak zorunludur. Modern uluslaşma süreci geçilmedikçe, Afganistan’ın etnisite ve inanç kültürü bakımından parçalı toplumsal yapısı Peştunlar olmasa da çatışmaya açıktır. Fakat Peştunların “evet” demeyeceği bir barışın da yaşama şansı yoktur. Dolayısıyla çatışmada Taliban ile birlikte diğer köktenci Peştun örgütleri olan Hizb-i İslami ve Hakkani gibi grupların sürece dahil edilmeleri gereklidir. Çatışmanın diğer tarafında ise ülkedeki Taliban karşıtlarını –ki bunlar

arasında Peştunlar olduğu gibi çoğunluğu Kuzey İttifakı'nı teşkil eden diğer etnik gruplar vardır- temsil eden mevcut Afgan yönetimi ile ABD liderliğindeki koalisyon güçleri vardır. Barış projesinin başarılı olması isteniyorsa sayılan tarafların hepsini kapsamalıdır.

- ABD'nin Afganistan'dan onurlu bir çıkış arayışı olan Doha sürecinden sadece ABD-Taliban barışı çıkabilir. Afganistan'a dışarıdan empoze edilen hegemonik bir barışın kalıcı olamayacağı tarihsel deneyimlerle sabittir. Afganistan'da barışmanın yolunu yine Afganlar bulacaklardır. Ev yapımı barış ısmarlama barıştan daha güçlü ve kalıcıdır.

- Afganistan barış sürecinde Afgan politik kültürü ile modern müzakere yöntemlerinin birlikte kullanılması sürecin başarısında önemli rol oynayacaktır. Afgan politik kültüründe hiyerarşik sosyal yapıların, dindarlığın, istişare geleneğinin ve kişi merkezli politika anlayışının yansması olarak, barış sürecinde aşiret büyükleri, din adamları, akademisyenler, politikacılar, eski askerler vb. kanaat önderleri ile yerel şuralar ve Loya Jirga'nın gücünden mutlaka yararlanılmalıdır. Özellikle Peştun aşiretlerin desteğini almak barış için olmazsa olmaz bir koşuldur.

- Barışla sonuçlanacak müzakereler genellikle “çıkar temelli veya ilkeli müzakere” şeklinde yürütülmeli, “kazan-kazan” şeklinde bir sonuca ulaşmak amaçlanmalıdır. Ancak başlangıç talepleri ne kadar yüksek olursa olsun, barışın taleplerle değil tavizlerle kazanılabileceğini tarafların özellikle de Taliban'ın anlaması önemlidir. Çatışma çözümünde, dostluk geliştirme, kişisel bazda karşılıklı güven tesisi ve dolaylı iletişim tercihlerine alan açan süreçler tercih edilmelidir. Taraflardan birinin askeri olarak mağlup edilmesi veya yabancı güçlerin ülkeyi terk etmesi gibi hususlar müzakere için ön şart olarak konulmamalıdır.

- Uluslararası toplum ve bölgesel ülkelerin katılımı barışın uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda BM'nin sürece tarafsız ve etkili nezareti yanında, taraflar üzerinde doğrudan etkili olacak ülkelere oluşun bir “Temas

Grubu” oluşturmak barış sürecine olumlu katkı verecektir. Bu grupta en azından ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye’nin bulunması uygun olacaktır.

- Afganistan’da Pakistan’ın desteklemediği bir barışın yaşama şansı azdır. Bu nedenle Taliban’dan önce Pakistan’la görüşülmesi ve Pakistan’ın endişelerinin giderilerek barış için ikna edilmesi zorunludur. Hatta barış sürecine çatışan taraflardan önce Pakistan-İran-Türkiye diyalğu ile başlamak ve sonra bunlara Afganistan’ın diğer komşularını dahil etmek de sağlıklı sonuçlar üretebilir. Afganistan devletinin mevcut sınırı tanıyıp Pakistan’ın toprak bütünlüğüne saygı göstermesi karşılığında, Pakistan’ın Afganistan’a düşmanca hareketlerde bulunan örgüt ve yapılara desteğini keseceğinin bir “iyi komşuluk ve saldırmazlık anlaşması” ile belgelenmesi mümkündür.

- Barış planının “atışma geni” kavramını oluşturan çatışmanın sebepleri, tarafların birbirine karşı düşmanca hareketleri ve olumsuz tutumlarını ortadan kaldırması ve bununla ilgili hususların yazılı belgeye de mutlaka geçirilmesi gereklidir. Çatışan tarafların birbirine karşı olan korku, öfke, nefret ve güvensizlik gibi duygularını azaltacak karşılıklı jestlerden oluşan bir “güven artırıcı önlemler” paketine ihtiyaç vardır.

- Herhangi bir sebeple Taliban’ın barış müzakerelerinden çekilmesi ya da süreci engellemesi halinde, örgütün elik çekirdeğini bir yana bırakıp örgüt içinde nispeten ılımlı ve reelpolitiği daha isabetli okuyabilen kesimlerle barış masasına oturmak da düşünülmelidir. Peştunların haklarına saygı gösterildiği sürece, Taliban içinde milliyetçi yönleri İslami yönlerinden daha keskin olanlarla bu kapsamda daha kolay iletişim kurulabileceği değerlendirilmektedir.

- Geçmiş örneklerde silahlı şiddet olayları devam ederken barış müzakerelerinin sürdürüldüğü görülmüş ise de, barış sürecinin başarısı için Afganistan’da şiddetin bir an önce durması gerekmektedir. Barış sürecinin

olabildiğince şeffaf yürütülmesi, kapsayıcı olması ve kişisel ilişkilerden de azami ölçüde yararlanılması önemlidir.

- Barış Anlaşmasında üzerinde mutabık kalınan hususlar gerekiyorsa anayasal güvence altına alınmalı ve gecikmeksizin Afgan halkının onayına sunulmalıdır. Yönetim şekli ve devletin yapısının belirlenmesi öncelikle çözülmesi gereken sorundur. Afganistan'ın toplumsal yapısı bölünme, ortaklıkçı demokrasi, federasyon ve katı bir Şeriat yönetimi gibi radikal çözümlere uygun değildir. Afganistan barışının başarısı bu denklemin tüm tarafların istek ve çıkarlarına hizmet edecek biçimde çözülmesine bağlıdır. Taliban hariç Peştun olan ve olmayanların merkezi devlet yapısının gevşetilmesi yönünde tavır aldığı görülmektedir. Afganistan'ın politik kültürü ve yerel geleneklerinde kolay değişmeyecek bazı unsurların yeni Afganistan'ın yönetim sistemine aktarılmasında bir sorun bulunmamalıdır. İleri demokrasi ile yerel unsurları birleştirecek politik formüller bulmak mümkündür. Ancak bu tür uygulamaların zaten var olan merkezkaç eğilimleri kuvvetlendirerek yeni uyuşmazlık ve çatışmalara yol açması riski her zaman vardır.

- Hukuk düzeninde evrensel ilkeler esas alınmalı ve yerel gelenekler onu desteklediği ölçüde kurucu metinlere dahil edilmelidir. Aksi halde dini ve geleneksel kuralların hakim olduğu bir sistemin modern bir devleti ortaya çıkarması ve ayakta tutması mümkün değildir.

- Muhtemel bir barış anlaşmasının Taliban ve diğer örgüt üyelerinin silahsızlandırılması, af ve yargı süreçleri, topluma kazandırılması, siyasi sürece katılım, çatışmadan mağdur olanların maddi ve manevi kayıplarının tazmini, göçmen ve mültecilerin yerlerine dönmeleri, çatışma hukuku ve insan hakları alanında yapılan ağır ihlaller gibi temel sorunlara çözüm getirmesi gerekir.

- Bu süreci finanse etmek için uluslararası bir fon kurulması ve küresel barıştan yana olan her ülkenin olanakları oranında bu fona katkıda bulunması etik bir zorunluluktur. Afganistan'da devlet inşası kapsamında, üzerinde ulusal bir

ekonominin zamanla yeşereceği altyapının oluşturulmasına ivedilikle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda bankacılık, kamu maliyesi, vergi, kooperatifçilik, sosyal güvenlik sistemleri ile sanayi, tarım ve hizmetlerde merkezi planlama ve sektör düzenleme mekanizmalarının yeniden ele alınması gerekmektedir. Bunları yaparken neo-liberal tuzağa düşerek ülkeyi uluslararası sermaye için bakir bir pazar haline getirmekten kaçınmalıdır.

- Afganistan barışı ile ilgili çalışmalarda barıştan sonra geniş tabanlı bir hükümet kurulmasına çokça bel bağlanmaktadır. Ancak siyasal hedeflerine terör yoluyla ulaşma gibi bir sicili bulunan radikal kişilerin de içinde yer aldığı geniş tabanlı bir hükümet ile barış ve huzur getirmek pek olası değildir. Barışın ilk evrelerinde yönetimde inisiyatifi Loya Jirga'ya bırakan –meclis hükümet sistemi benzeri- zayıf bir merkezi hükümet kurulması da alternatif bir seçenek olarak incelenmelidir.

- Barış Anlaşması ya da protokolün uygulanması uluslararası toplum tarafından yakından izlenmeli ve tarafların taahhütlerine uymalarını sağlayacak yaptırım gücü tesis edilmelidir. Bu maksatla BM kontrolünde çokuluslu bir “gözlemci heyeti” ve gerektiğinde operasyonel yetenekleri de olan bir “barış gücü”nün Afganistan’da belirli süre için konuşlandırılması zorunludur. Afganistan barışına İslam ülkelerinin oluşturduğu uluslararası örgüt ve kuruluşların da katkı vermesi sağlanmalıdır. NATO ülkelerinin bireysel olarak barış misyonlarında görev almaları doğal olmakla birlikte, NATO’nun kendi adıyla kurumsal olarak Afganistan’da bulunmasına gerek yoktur.

- Geçmiş deneyimler barış sağlanmasıyla birlikte sorunların bitmeyebileceğini göstermiştir. Barıştan sonra ortaya çıkabilecek risk ve tehditlere de hazırlıklı olmak ve önceden yasal önlemler almak gerekmektedir. Taliban içinde bazı gruplarla birlikte İslami motifli ve Peştun asıllı bazı diğer örgütlerin, El Kaide, IS-K ve uyuşturucu mafyasının barışa karşı olmaları ve barış ortamını her fırsatta sabotaj etmelerine hazırlıklı olmak ve bu tehdide karşı barış paydaşlarının ortak mücadele

etmesini sağlamak yaşımsal bir öneme sahiptir. Uyuşturucu üretim ve ticareti bitirilmeden bölgede iç çatışmalar ve terör örgütlerini bitirmenin olanağı yoktur.

- Barış sonrasında Afganistan’da ulus ve devlet inşasına yönelik faaliyetler birlikte yürütülmelidir. Devletin üzerinde yükseleceği temel ulustur. Ulus ya da millet yok ise ya da uluslaşma süreci başarısız olmuşsa, devletten önce ulusun inşa edilmesi ya da en azından devlet ve ulus inşasının birlikte yürütülmesi zorunluluktur. Ulus inşası, belli bir coğrafi alan üzerinde devlete verilecek kamu gücünü meşrulaştırmak için ortak bir kimlik oluşturma sürecinin adıdır. Ulus inşasından kast edilen şey zor ve baskı ile insanları tektipleştirmek değildir. Modern ulus inşası aralarında farklılıklar bulunan kişi ve toplulukların ortak tarih, kültür, çıkar, hedef ve tercihlerini öne çıkarmak ve birbirinden ayrılmak istememelerini sağlamaktır.

- Sonuçta Afganistan’da barışın başarısı ülkenin toprak bütünlüğü ve üniter yapısı içinde, bütün etnik ve dini grupların ortak bir kimlik altında hak ve menfaatlerini garanti altına alan, tüm vatandaşlara önce güvenlik ve özgürlük sonra ekonomik refah vaat eden bir çözümden geçmektedir. Böyle bir çözüme sadece çatışmaları durduran değil, çatışma sebeplerini de ortadan kaldıran bir “pozitif barış” anlayışı ile ulaşılabilir.

- Barışa yeni kavuşan toplumlarda ilk hedef olmasa bile nihai hedef, sivil toplumu güçlendirmek ve çoğulcu demokrasiyi yerleştirmek olmalıdır.

Unutmamak gerekir ki barış yapmak savaştan daha zordur; daha fazla cesaret ister. Afganistan barışı dışarıdan dayatma ya da zorla değil, Afgan halkının kendi iradesi ile gerçekleştiğinde değerli ve kalıcı olacaktır. Uluslararası topluma düşen bu büyük barışmaya destek olmak ve onu kolaylaştıracak yapıcı adımlar atmaktır.

BİBLİYOGRAFYA/KAYNAKÇA

- Ahady, Anwar ul Haq: “The Decline of the Pashtuns in Afghanistan”, **Asian Survey**, Vol.35, No.7, 1995, s.621-634.
- Ahmad, Nadir D.: **The Survival of Afghanistan 1747-1979: A Diplomatic History with an Analytic and Reflective Approach**, y.y., Institute of Islamic Culture,1990.
- Akbulut, Dursun Ali: **Akhunlar ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan’da Türkler Cilt I**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akyol, Meltem: “Doç. Dr. Hakan Güneş: Afganistan’da ABD barışı Taliban’a sıkıştı”, **t24**, 13.08.2019, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/doc-dr-hakan-gunes-afganistan-da-abd-barisi-taliban-a-sikisti>, 834745, 26 Ağustos 2019.
- Almond, Gabriel, Bingham Powell: **Comparative Politics Today**, Boston, Little Brown, 1984.
- Amin, Samir: “Etniliğin Yükselişi: Ekonomik Küreselleşmeye Siyasal Bir Yanıt”, **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, Işitan Gündüz (Der.), İstanbul, Sarmal Yayınları, 2010, s.7-60.
- Amin, Samir: “Democracy and National Strategy in the Periphery”, **Third World Quarterly** 9, 1987, s.1129-1156.
- Amnesty International: Amnesty International Report 2005: The State of the World’s Human Rights, (Çevrimiçi) <http://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2005/en/>, 30 Ağustos 2019.
- Amstutz, Mark R.: **International Ethics: Concepts, Theories and Cases in Global Politics**, Boulder, Rowman& Littlefield, 2013.
- Anderson, Benedict: **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London, Verso, 1991.
- Ardrey, Robert: **The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations**, New York, Atheneum,1966.

- Arnold, Anthony: **The Fateful Pebble, Afghanistan's Role in the Fall of the Soviet Empire**, New York, Presidio Press, 1993.
- Arrian: **İskender'in Seferleri**, Çev.Meriç Mete, İstanbul, İdea Yayınları, 2006.
- Ateş, Barış: "Afghan National Army Challenge with Attrition: A Comparative Analysis", **SAREN Güvenlik Stratejileri Dergisi** Yıl 10, Sayı 19, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, s.167-197.
- Azami, Dawood: "Taliban Neden IŞİD'le Savaşıyor?", **BBC News Türkçe**, 22.12.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151222_isid_taliban_afghanistan , 30 Ağustos 2019.
- Azzam, Abdullah: **The Defence of Muslim Lands** 2. Edition, y.y., Maktabah Publications, 2002.
- Bag, Mustafa: "ABD'nin 17 Yıllık Afganistan Savaşı: Afganlar ABD'nin Savaşı Kasten Bitirmediğini Düşünüyor", **Euronews**, 26.11.2018, (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com/2018/11/26/abd-nin-17-yillik-afghanistan-savasi-afganlar-abd-nin-savasi-kasten-bitirmedigini-dusunuyor>, 30 Ağustos 2019.
- Barker, Ernest (ed.): **Social Contract: Essays by Locke, Hume and Rousseau**, New York, Oxford University Press, 1962.
- Bayraktar, Caner: "Dayton Anlaşması'nın 10. Yılında Bosna-Hersek", **TASAM**, 27.01.2006, (Çevrimiçi) https://tasam.org/tr-TR/Icerik/347/dayton_baris_anlasmasinin_10_yilinda_bosna-hersek, 7 Eylül 2019.
- Barth, Fredrik (ed.): **Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference**, Boston, Little, Brown and Co., 1969.
- Bearden, Milt, James Risen: **The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB**, New York, Ballantine Books, 2003.
- Beljan, Robert: "Afghanistan: Lessons Learned From An ISAF Perspective", **Small Wars Journal**, (Çevrimiçi) <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistan-lessons-learned-from-an-ISAF-perspective>, 20 Ağustos 2019.

- Bercovitch, Jacop, Richard Jackson: **Conflict Resolution in the Twenty-first Century: Principles, Methods and Approaches**, Michigan, The University of Michigan Press, 2009.
- Bhutto, Benazir: **Daughter of the East: An Autobiography**, London, Hamish and Hamilton, 1988.
- Bhutto, Benazir: **Reconciliation, İslam, Democracy and the West**, New York, Harper Collins, 2008.
- Birch, Anthony H.: **Nationalism and National Integration**, London, Unwin Hyman, 1989.
- Blanchard, Christopher: **Afghanistan: Narcotics and US Policy**, Congressional Research Service, 12 August 2009.
- Blank, Stephen: "Soviet Low-Intensity Conflicts: An Agenda for Research", **Conflict** Vol.9 No.1, 1989, s.1-19.
- Booth, Ken: "The Concept of Strategic Culture Affirmed", **Strategic Power: USA/USSR**, Ed. by Carl G. Jacobsen, London, Palgrave Mcmillan, 1990, s.121-128.
- Booth, Ken: **Strategy and Ethnocentrism**, New York, Holmes & Meier, 1979.
- Bosworth, A.B.: **Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve İmparatorluk**, Çev. M. Hamit Çalışkan, Ankara, Dost Yayınları, 2005.
- Boulding, Kenneth E.: "Toward a Theory of Peace", **International Conflict and Behavioral Science: The Craigville Papers**, Ed. by Ronald J. Fisher, New York, Basic Books Inc., 1964, s.70-87.
- Bowman, Steve, Catherine Dale: **War in Afghanistan: Strategic Military Operations and Issues for Congress**, U.S. Congressional Research Service, 2009, (Çevrimiçi) <http://fpc.state.gov/documents/organization/139352.pdf>, 20 Ağustos 2019.
- Brahimi, Lakhdar: "A New Strategy for Afghanistan", **The Washington Post**, December 7, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/12/05/AR2008120503191.html>, 8 Eylül 2019.

- Braithwaite, Rodric: **Afghantsy: The Russians in Afghanistan (1979-1989)**, London, Oxford University Press, 2011.
- Breuilly, John: **Nationalism and the State**, Manchester, Manchester University Press, 1982.
- Brett, Roddy, Antonio Delgado: **The Role of Constitution Building Processes in Democratization: Case Study Guatemala**, Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005.
- British & Irish Agencies Afghanistan Group (BAAG), Humanitarian Policy Group (HPG): “HPG and BAAG Dialogue: Civil-Military Relations in Afghanistan, 2001 to Transition”, **Roundtable Discussion**, 29 May 2013, (Çevrimiçi) <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi.assets/event-s-documents/5033.pdf>, 20 Ağustos 2019.
- Brzezinski, Zbigniew: **Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981**, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1983.
- Burgess, Heidi, Guy M. Burgess: **Encyclopedia of Conflict Resolution**, Santa Barbara, ABC-CLIO, 1997.
- Burget, Fazıl A.: “Afganistan: Umut ve Güvensizlik İkileminde”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt:3, Sayı:29, Ankara, ASAM Yayınevi, Eylül 2002, s.61-66.
- Burget, Fazıl A.: “Afganistan’da Taliban ile Müzakere Süreci ve Devam Eden Savaş”, **ORSAM**, 04.07.2013, (Çevrimiçi) <https://www.orsam.org.tr/tr/afganistan-da-taliban-ile-muzakere-sureci-ve-devam-eden-savas/>, 03 Mayıs 2019.
- Burton, John W.: **Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence, and Crime and their Prevention**, Manchester, Manchester University Press, 1997.
- Büyükbaş, Murat: “ABD’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Call, Steve: **Ghost Wars: The Secret History of CIA, Afghanistan and Bin Laden from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, New York, Penguin Books, 2004.

- Canik, M.Emin: “Kolombiya’da Yarım Asırlık İç Çatışmanın Kısa Süren Barış Süreci”, **AA**, 4.9.2019, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kolombiyada-yarim-asirlik-ic-catismanin-kisa-suren-baris-sureci157261>, 4 Eylül 2019.
- Caroe, Olaf: **The Pathans: 550 BC- AD 1957**, 1.Edition, London, Routledge, 2000.
- Carr, Edward H.: **Nationalism and After**, New York, Macmillan, 1945.
- Checchia, Mark: **Security Aspects of Peace & Reintegration: Part 4 of a 4-Part Series on Peace and Reintegration in Afghanistan**, y.y., Civil-Military Fusion Centre, May 2012.
- Chesser, Susan G.: “Afghanistan Casualties: Military Forces and Civilians”, **Congressional Research Service Report**, July 12, 2012.
- Chokr, Melhelm: **İslam’ın İkinci Asırında Zındıklık ve Zındıklar**, Çev.Ayşe Meral, İstanbul, Anka Yayınları, 2002.
- Chomsky, Noam: **Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy**, London, Penguin Books, 2008.
- Christensen, Eric: “Dilemma of Direct Participation in Hostilities”, **Journal of Transnational Law and Policy** Vol.19, Spring 2010, s.281-309.
- CIA: CIA The World Factbook, (Çevrimiçi) <https://cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, 25 Kasım 2018.
- Clement, John G.: **Operation Enduring Freedom as an Enabling Campaign in the War on Terrorism**, Fort Leavenworth, U.S. Army and General Staff College, 2012.
- Cohen, William S.: **Annual Report to the President and the Congress**, 1998, (Çevrimiçi) <https://history.defense.gov/Historical-Sources/Secretary-of-Defence-Annual-Reports/>, 02 Eylül 2019.
- Collins, Joseph J.: **The Soviet Invasion of Afghanistan: A Study in the Use of Force in Soviet Foreign Policy**, Lexington, Lexington Books, 1986.

- Connor, Walker: **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, New Jersey, Princeton University Press, 1994.
- Connor, Walker: **The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy**, New Jersey, Princeton University Press, 1984.
- Connor, Walker: “Nation-building or Nation-destroying?”, **World Politics** Vol.24, No.3, 1972, s.319-355.
- Constable, Pamela: “Two U.S. Soldiers Killed in Afghanistan as U.S.-Taliban Talks Continue”, **The Washington Post**, August 22, 2019.
- Cordesman, Anthony H.: **The Ongoing Lessons of Afghanistan: Warfighting, Intelligence, Force Transformation, and Nation-Building**, CSIS Report, May 6, 2004, Washington DC, 2004.
- Cornell, Stephen, Douglas Hartmann: **Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World**, Thousand Oaks, CA, Pine Forge, 1998.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly: **Resolution 1628 (2008)**, (Çevrimiçi) www.assembly.coe.int, 10 Ekim 2018.
- Cura, Ali: “Afganistan Barış Sürecinde Rusya, Çin ve ABD Uzlaşmaya Vardı”, **AA**, 26.04.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistan-baris-surecinde-rusya-cin-ve-abd-uzlasmaya-var-di-/1463342>, 03 Mayıs 2019.
- Dağcı, Kenan, Efe Çaman: “Uluslararası Çatışma Çözümleri Yaklaşımları: Müzakere ve Arabuluculuk (Conflict Resolution Approaches: Negotiation And Mediation)”, **10. International Conference on Knowledge, Economy and Management**, Türkiye, 8-10 November 2012, s.1137-1146.
- Dahl, Robert: **Demokrasi Üstüne**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2001.
- Dalar, Mehmet: “Ortaklıkçı Demokrasi Modeli Irak İçin Mümkün mü?”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, Sayı:11, 2015, s.347-381.

- Dalrymple, William: **Return of a King: The Battle for Afghanistan (1839-1942)**, New York, Knopf, 2013.
- Darby, John, Roger Mac Ginty (eds): **Contemporary Peace-making: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction** 2.Edition, London, Palgrave MacMillan, 2008.
- De Sauvigny, G. de Bertier: "Liberalism, Nationalism, and Socialism: The Birth of Three Words", **The Review of Politics** Vol.32(2), April 1970, s.147-166.
- Demirel, Emin: **Taliban, El-Kaide-Ladin ve Paylaşılamayan Ülke Afganistan** 3. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- DeNeufville, Peter B.: "Ahmed Shah Massoud and the Genesis of the Nationalist Anti-Communist Movement in North Eastern Afghanistan, 1969-1979", **Doktora Tezi**, Mediterreanean Studies Programme, King's College, University of London, May 2006.
- Derksen, Deedee: "Impact or Illusion? Reintegration under the Afghanistan Peace and Reintegration Program", **Peace Brief 106**, U.S. Institute of Peace, September 22, 2011, (Çevrimiçi), www.usip.org , 31 Ağustos 2019.
- Diamond, Larry J.: "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", **Journal of Democracy** Vol. 5(3), July 1994, s.4-17.
- Dorf, Michael C.: "The Detention and Trial of Enemy Combatants: A Drama in Three Branches", **Political Science Quarterly**, Vol. 122(1), Spring 2007, s.47-58.
- Dorransoro, Gilles: **Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to the Present**, New York, Columbia University Press, 2005.
- Doyle, Michael: "Liberalism and World Politics", **American Political Science Review**, Vol.80, No.4, s.1151-1169.
- Dupree, Louis: **Mahmud Tarzi: Forgotten Nationalist**, New York, American University Field Staff, 1964.

- Dupree, Louis: "Tribal Warfare in Afghanistan and Pakistan: A Reflection of the Segmentary Lineage System", **İslam and Tribal Societies: From the Atlas to the Indus**, Ed. by Akbar S. Ahmed and David M. Hart, London, Routledge and Kegan Paul, 1984, s.266-286.
- Emerson, Rupert: **From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples**, Cambridge, Massachusett, Harvard University Press, 1960.
- Enloe, Cynthia H.: **Ethnic Conflict and Political Development**, Boston, Little, Brown, 1973.
- Eraly, Abraham: **The Mughal Worlds Life in India's Last Golden Age**, New York, Penguin Books, 2007.
- Erdurmaz, Serdar: "Afganistan'da "Peace Jirga" Denilen Barış Şûrası Başlıyor", **Türksam**, 02.06.2010, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/afganistan-da-peacejirga-denilen-baris-surasi-basliyor>, 03 Mayıs 2019.
- Eriksson, Mikael, Peter Wallesteen: "Armed Conflict 1989-2003", **Journal of Peace Research** 41.5, September 2004, s.625-636.
- Eviatar, Daphne: **Detained and Denied in Afghanistan: How to Make U.S. Detention Comply with the Law**, New York, Human Rights First, May, 2011.
- Felbub-Brown, Vanda: **Aspirations and Ambivalence: Strategies and Realities of Counterinsurgency and State Building in Afghanistan**, Washington DC, Brookings Institution Press, 2013.
- Fisher, Martina: "Civil Society in Conflict Transformation: Strenght and Limitations", **Advancing Conflict Transformation**, Ed. by Beatrix Austin, Martina Fisher, Hans J. Giessmann, New York, Barbara Budrich Publishers, 2011, s. 287-313.
- Frye, Richard: **Orta Asya Mirası**, Çev. Füsün ve Tunç Tayanç, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2009.
- Fukuyama, Francis: **The End of History and the Last Man**, New York, Free Press, 1992.

- Fukuyama, Francis: **State-Building: Governance and World Order in 21st Century**, New York, Cornell University Press, 2004.
(Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim, Çev.D. Çetinkasap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008.)
- Fukuyama, Francis: **Ulus İnşası**, Çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2012.
- Furnivall, John S.: **Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India**, Cambridge, Cambridge University Press, 1948.
- Galtung, Johan: **Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization**, London, Sage Publication, 1996.
- Galtung, Johan: **Violence, Peace and Peace Research**, Journal of Peace Research, Vol.6, No.3, 1969, s.167-191.
- Gates, Robert: **From the Shadows: The Ultimate Insiders's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War**, New York, Simon and Shuster, 1996.
- Geertz, Clifford (ed): **Old Societies New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa**, New York, Free Press of Glencoe, 1963.
- Geertz, Clifford: "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", **Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa**, Ed. by Clifford Geertz, New York, Free Press of Glencoe, 1963, s.105-157.
- Gerleman, David J., Jennifer E. Stevens, Steven A. Hildreth: **Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military and Intelligence Support**, Congressional Report Service (CRS) Report for the Congress, October 17, 2001, (Çevrimiçi) <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a477221.pdf> , 29 Ağustos 2019.
- Girardet, Edward: **Afganistan: The Soviet War**, New York, Palgrave Mcmillan, 1985.
- Giustozzi, Antonio: **Empires in the Mud: War and Warlords in Afghanistan**, New York, Columbia University Press, 2009.

- Gorshenina, Svetlana, Claude Rapin: **Kabil'den Semerkand'a Arkeologlar Orta Asya'da**, Çev.Saadet Özen, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Gregorian, Vartan: **The Emergence of Modern Afganistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946**, Stanford, Stanford University Press, 1969.
- Griffin, David Ray: "The Invasion of Afghanistan, October 7, 2001: Did 9/11 Justify the War in Afghanistan?", **Global Research**, June 25, 2010, (Çevrimiçi) <https://www.globalresearch.ca/did-9-11-justify-the-war-in-afghanistan/19891>, 10 Ocak, 2019.
- Grosby, Steven: "The Verdict of History: The Inexpungeable Tie of Primordality– A Response to Eller and Coughlan", **Ethnic and Racial Studies** Vol.17 (1), 1994, s.164-171.
- Grotius, Hugo: **Savaş ve Barış Hukuku**, Çev. Seha L. Meray, İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Guibernau, Montserrat: "Küreselleşme, Modernite ve Ulusal Kimlik", **Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım**, Işitan Gündüz (Der.), İstanbul, Sarmal Yayınları, 2010, s.61-78.
- Gül, Kayhan: "Bosna Hersek'e Barış ve Karmaşıklık Getiren Anlaşma: Dayton" **AA**, 21.11.2018, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/analizhaber/bosna-herseke-baris-ve-karmasikligi-getiren-anlasma-dayton/1317253#>, 7 Eylül 2019.
- Gürses, Emin: **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998.
- Halbrook, Richard: **To End A War**, New York, The Modern Library, 1999.
- Hale, Christopher: **Himler's Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race**, N.J., John Wiley and Sons, 2003.
- Hammond, Thomas T.: **Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion and the Consequences**, Boulder, Westview Press, 1984.
- Hamsici, Mahmut: "Guatemala: 200 Bin Can Alan Savaştan Sonra Gelen Barış", **BBC Türkçe**, 12.01.2013, (Çevrimiçi) https://www.com/turkce/haberler/2013/01/130112_peace_process_guatemala.shtr, 03 Eylül 2019.

- Hamsici, Mahmut: “10 Soruda Kolombiya Barış Süreci”, **BBC News Türkçe**, 28.09.2016, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37490795>, 4 Eylül 2019.
- Han, Ahmet Kasım: “Büyük Oyunun Küçük Ülkesi”, **Sahibini Arayan Barış**, Masis Kürkçügil (Der.), İstanbul, Everest Yayınları, 2002, 178-219.
- Han, Ahmet Kasım: “Kavşaktaki Ülke Afganistan”, **National Geographic**, Aralık 2001, s.22-35.
- Hannum, Hurst: **Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1992.
- Harrison, Selig S.: “Afghanistan: Soviet Intervention, Afghan Resistance and the American Role”, **Low Intensity Warfare: Conterinsurgency, Proinsurgency and Antiterrorism in the Eighties**, Ed. by Michael T. Clare, Peter Kornbluh, New York, Pantheon, 1988, s.183-206.
- Hauner, Milan: **The Soviet War in Afghanistan, Patterns of Russian Imperialism**, Philadelphia, UPA, 1991.
- Hayes, Carlton J. H.: **Essays on Nationalism**, New York, Macmillan, 1926.
- Hegseth, Phil: “Lessons Learned from 15 Years in Afghanistan:SIGAR”, **FDD’s Long War Journal**, October 2, 2017, (Çevrimiçi) <http://www.longwarjournal.org/archives/2017/10/lessons-learned-from-15-years-in-afghanistan-sigar.php>, 20 Ağustos 2019.
- Henkin, Louis: **How Nations Behave: Law and Foreign Policy**, New York, Columbia University Press, 1979.
- Henkin, Louis: “Use of Force: Law and US Policy”, **Right v. Might: International Law and the Use of Force**, by Louis Henkin and the others, New York, Council of Foreign Relations Press, 1991, s.37-69.
- Hernandez, Ariel: **National Building and Identity Conflicts: Facilitating the Mediation Process in Southern Philippines**, Leipzig, Springer, 2014.

- Hipler, Jochen: **Ulus İnşası**, Çev.Algan Sezgintüredi, Burhan Şayli, İstanbul, Versus Kitap, 2007.
- Hitler, Adolph: **Mein Kampf**, New York, Reynal and Hitchcock, 1940.
- Hobbes, Thomas: **Leviathan**, Çev.Semih Lin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Horowitz, Donald L.: “Pattern of Ethnic Seperatism”, **Comparative Studies in Society and History** Vol.23(2),1981, s.165-195.
- Horowitz, Donald L.: “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems, **Journal of Democracy** 25(2), 2014, s.5-20.
- Horowitz, Donald L.: **Ethnic Groups in Conflict**, Berkeley, CA, University of California Press, 1985.
- Human Rights Watch: Human Rights Watch Report, **Fatally Flawed: Cluster Bombs and Their Use by The United States in Afghanistan**, New York, 2002.
- Huntington, Samuel P.: "The Clash of Civilizations?" **Foreign Affairs** 72 (3), 1993, s.22-49.
- Ignatieff, Michael: “On Civil Society: Why Eastern Europe’s Revolutions Could Succeed”, **Foreign Affairs** 74(2), 1995, s.128-136.
- Isaacs, Harold R.: **Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change**, Massachusetts, Harvard University Press, 1994.
- ISAF: **ISAF Advisor Team Concept of Operation**, 23 February 2012.
- ISAF: **A Guide to the Afghanistan Peace and Reintegration Program (APRP)**, Force Integration Cell, HQ ISAF, March 2012.
- İnan, Afet: **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara, T.T.K. Yayını, 1969.
- Jackson, Ashley: “There Will Be No Peace in Afghanistan”, **Foreign Policy**, July 4, 2019, (Çevrimiçi) <https://foreignpolicy.com/2019/07/04/afghanistan-taliban-peace-talks-2/>, 09 Eylül 2019.

- Johnsen, William T.: **Pandora's Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications**, US Army War College, Strategic Studies Institute, 1994.
- Johnston, Alastair I.: "Thinking About Strategic Culture", **International Security** Vol. 19, No. 4, Spring 1995, s.32-64.
- Jones, Seth G.: **Reintegrating Afghan Insurgents**, y.y., RAND Occasional Paper, 2011.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Yayını, 2000.
- Kaiser, Robert J.: **The Geography of Nationalism in Russia and the USSR**, New Jersey, Princeton University Press, 1994.
- Kakar, Hasan Kawun: **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir Abd al-Rahman Khan**, Austin, University of Texas Press, 1977.
- Kakar, Hasan: "Trends in Modern Afghan History", **Afghanistan in the 1970's**, by Louis Dupree, Linette Albert, New York, Praeger, 1974, s.13-34.
- Kalinovsky, Artemy M.: **A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, Boston, Harvard University Press, 2011.
- Kant, Immanuel: **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, Ankara, SBF Yayını, Ajans Türk Matbaası, 1960.
- Kaplan, Robert D.: "The Coming Anarchy", **The Atlantic Monthly** 273 (2), 1994, s. 44-76.
- Kaplan, Robert: **Soldiers of God: With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan**, New York, Vintage Books, 2001.
- Keller, Bill: "Soviets Pardon Veterans Accused in Crimes During the Afgan War", **New York Times**, November 29, 1989, s.A10.
- Khalidi, Noor Ahmad: "Afghanistan: Demographic Consequences of War (1978-1987)", **Central Asian Survey** 10(3), February 1991, s.101-126.

- Kinzer, Stephen: “Casbian Competitors in Race for Power on Sea of Oil”, **New York Times**, 24 Ocak 1999.
- Kocatepe, Atalay: **Silahlı Çatışma Hukuku Açısından Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri El Kitabı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2006.
- Kohn, Hans: **The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background**, New York, The Macmillan Company, 1945.
- Kohn, Hans: **Nationalism: Its Meaning And History**, New Jersey, Princeton, Van Nostrand, 1965.
- Kostic, Roland: “Transnational Think Tanks: Foot Soldiers in the Battlefields of Ideas, Examining the Role of the ICG in Bosnia and Herzegovina, 2000-01”, **Third World Quarterly** 35(4), 2014, s.634-651.
- Kressel, Kenneth: “Mediation”, **The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice**, Ed. by Morton Deutsch and Peter T. Coleman, San Fransisco, Jossey-Bass Publishers, 2000, s.817-848.
- Kuçuradi, Ioanna (Yay. Haz.): **Barişın Felsefesi: 200. Ölüm Yıldönümünde Kant**, İstanbul, Türkiye Felsefe Kurumu, 2006.
- Kuğu, Ali Rıza: “Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Güç Kullanma”, **Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler**, Kış 2015, Cilt: 2, Sayı: 5, s.157-172.
- Lake, David A.: “International Relations Theory and Internal Conflicts: Insights from the Interstices”, **International Studies Review** 5(4), 2003, s.81-90.
- Lamb, Harold: **Emir Timur**, Çev.A.Göke Bozkurt, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2006.
- LeVine, Steve: “Two Faces of Kabulis Consummate Survivor”, **The Guardian**, 4 May 1991.
- LeVine, Steve: “Enemies of Enemies”, **Newsweek**, 21 Ekim 1996.
- Levy, Mark R., Michael S. Kramer: **The Ethnic Factor: How America’s Minorities Decide Elections**, New York, Simon and Shuster, 1972.

- Lewis, Larry, Diane Vavrichek, **Rethinking the Drone War: National Security, Legitimacy and Civilian Casualties in U.S. Counterterrorism Operations**, Quantico, Virginia, Marine Corps University Press, 2016.
- Lijphart, Arend: **Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration**, New Haven, Yale University Press, 1997.
- Lijphart, Arend: “Consociational Democracy”, **World Politics** 21(2), 1969, s.207-225.
- Lijphart, Arend: “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, **Canadian Journal of Political Science** 12(3), 1979, s.499-515.
- Lijphart, Arend: “A Constitutional Design For Divided Societies”, **Journal of Democracy** 15(2), 2004, s.96-109.
- Lijphart, Arend: **Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice**, London, Routledge, 2008.
- Linz, Juan J.: “From Primordialism to Nationalism”, **New Nationalism of the Developed West: Toward Explanation**, Ed. by Edward A. Tiryakian and Ronald Rogowski, Boston, Allen and Unwin, 1985, s.203-253.
- Lyall, Jason: “5 Key Lessons From The Taliban’s Deadly Resurgence in Afghanistan” **The Washington Post**, August 19, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/08/19/5-key-lessons-from-the-talibans-deadly-resurgence-in-afghanistan/>, 20 Ağustos 2019.
- MacEachin, Douglas: “Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan: The Intelligence Communities Record”, **Central Intelligence Agency Center for the Study of Intelligence**, 15 April 2007.
- Machiavelli, Niccolo: **Prens**, İstanbul, Can Yayınları, 2016.
- Magnus, Ralph H., Eden Naby: **Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Boulder, Colorado, Westview Press, 1998.
- Male, Beverly: **Revolutionary Afghanistan**, New York, St. Martin Press, 1982.

- Mallory, James P.: **Hint-Avrupalıların İzinde**, Ankara, Dost Yayınları, 2002.
- Maran, Rita: “Detention and Torture in Guantanamo”, **Social Justice**, Vol. 33, No. 4(106), 2006, s.151-181.
- Marrs, Jim: **CIA ve Pentagon’un Gizli Dosyaları**, Çev. Bülent Ucupunar, İstanbul, Kesit Yayınları, 2007.
- Marshall, Tim: **Coğrafya Mahkumları** 3.Baskı, Çev. Mert Doğruer, İstanbul, Epsilon Yayınevi, 2018.
- Mashal, Mujib: “U.S. Peace Talks with Taliban Trip Over A Big Question : What is Terrorism,” **The New York Times**, March 7, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/03/07/world/asia/taliban-peace-talks-afghanistan.html?smytp=cur&smid=tw-nytimesatwar>, 10 Ağustos 2019.
- Masoumi, Amirbehtam: “Afganistan’da IŞİD Tehdidi Büyürken Batı Sadece Irak ve Suriye’ye Odaklanıyor”, **Euronews**, 16.02.2017, (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com/2017/02/16/afghanistan-da-isid-tehdidi-buyurken-bati-sadece-irak-ve-suriye-ye-odaklaniyor>, 30 Ağustos 2019.
- McMichael, Scott R.: **Stumbling Bear: Soviet Military Performance in Afghanistan**, London, Brassey’s Ltd., 1991.
- Melber, Henning: “From Control Changed to Change Controlled: The Case of Namibia”, **Journal of Contemporary African Studies**, Vol.21/2, 2003, s.267-284.
- Merçil, Erdoğan: **Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler: Siyaset, Teşkilat, Kültür**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Mill, John Stuart: **Considerations on Representative Government**, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1958.
- Mitrokhin, Vasily: “The KGB in Afghanistan”, Working Paper 40, New Edition, **Cold War International History Project**, Washington, Woodrow Wilson Center, July 2009.
- Morgenthau, Hans J.: **Politics among Nations** 7th Edition, New York, McGraw-Hill Education, 2005.

- Morley, Ian E.,
Geoffrey Michael
Stephenson: **The Social Psychology Of Bargaining**, London, G. Allen& Unwin, 1977.
- Mueller, John: “The Banality of Ethnic War”, **International Security** 25(1), Summer 2000, s.42-70.
- Mufson, Steven: “Trump’s Afghanistan Troop Adds to \$1 Trillion in War Costs”, **The Washington Post**, August 23, 2017.
- Murphy, Alexander: “Regions as Social Constructs: The Gap between Theory and Practice”, **Progress in Human Geography** 15(1), 1991, s.22-35.
- Murphy, Alexander: “Territorial Ideology and International Conflict: The Legacy of Prior Political Formations”, **The Political Geography of Conflict and Peace**, Ed. by Nurit Kliot, Stanley Waterman, London, Belhaven, 1991, s.126-141.
- Murray, Douglas J.,
Paul R. Viotti: **The Defense Policies of Nations: A Comparative Study**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1994.
- Musavi, Seyid Asker: **The Hazaras of Afghanistan, A Historical, Cultural, Economic and Political Study**, London, Curzon Press, 1998.
- Nagel, Joane, Susan
Olzak: “Ethnic Mobilization in New and Old States: An Extension of the Competition Model”, **Social Problems** 30(2), 1982, s.127-143.
- Nagel, Joane, Susan
Olzak: “The Political Construction of Ethnicity”, **Competitive Ethnic Relations**, Ed. by Nagel, Olzak, New York, Academic Press, 1986, s.93-112.
- Naim, Nadir: “Afganistan'da barışın anahtarı, Taliban'ı anlamak”, **Al Jazeera**, (Çevrimiçi) <https://www.timeturk.com/afganistan-da-barisin-anahtari-taliban-i-anlamak/haber-1036601>, 7 Şubat 2019.
- NATO: **Developing Afghan Security Forces**, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_92726.htm, 30 Nisan 2013.
- NATO: **Strasbourg-Kehl Summit Declaration on Afghanistan**, 04 April 2009, (Çevrimiçi) https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52836.htm, 30 Ağustos 2019.

- New World Strategic Coalition (NWSC) Inc.: **Restoring the Tribal Balance: An Indigenous Solution for Peace in Afghanistan**, y.y., NWSC Inc., 10.08.2010, (Çevrimiçi) [https:// ariaye.com](https://ariaye.com), 01 Eylül 2019.
- Noble, Lela Garner: “The Moro National Liberation Front in the Philippines”, **Pacific Affairs**, Vol.49, No.3, 1976, s.405-424.
- Noble, Lela Garner: “Philippines 1976: The Contrast between Shrine and Shanty”, **Asian Survey**, Vol.17, No.2, 1977, s.133-142.
- Nordlinger, Eric A.: **Conflict Regulation in Deeply Divided Societies**, Harvard University, Center for International Affairs, 1972.
- Nye Jr., Joseph S., David A. Welch: **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Renan Akman, Ekim 2013.
- Oğuz, Esedullah: **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, İstanbul, Cep Kitapları, 1999.
- Oğuz, Esedullah: **Ülkem ve Ben**, İstanbul, Truva Yayınları, 2017.
- Oğuz, Gamze Türkoğlu, Zehra Ulucak: “2019 Afganistan Barış Sürecinde Belirleyici Olacak”, **AA**, 22.02.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-afganistan-baris-surecinde-belirleyici-olacak/1400166>, 03 Mayıs 2019.
- Ohlbaum, Diana: “Eight Lessons From Afghanistan”, October 18, 2016, (Çevrimiçi) <http://lobelog.com/eight-lessons-from-afghanistan/>, 20 Ağustos 2019.
- Olesen, Asta: **Islam and Politics in Afghanistan**, NewYork-London, Routledge, 1996.
- Orridge, Andrew, Colin Williams: “Autonomist Nationalism: A Theoretical Framework for Spatial Variation in Its Genesis and Development”, **Political Geograpy Quarterly** 1(1), 1982, s.19-39.
- Önal, Hilal: “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, **Uluslararası Hukuk ve Politika** Cilt: 6 Sayı: 23, 2010, s.43-71.
- Özel, Cengiz: **Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan: Bir Ulus İnşa Örneği ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Stratejisi**, Ankara, Orion Kitabevi, 2019.

- Özkan, Ayşe: “Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu”, **Avrasya Dosyası** Cilt: 8 Sayı: 1, BM Özel, İlkbahar 2002, s.238-257.
- Özmen, Süleyman: **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mehmet: “Afganistan’da Barış Süreci”, **timetürk**, 20.01.2018, (Çevrimiçi) <https://www.timeturk.com/afganistan-da-baris-sureci/haber-832588>, 03 Mayıs 2019.
- Öztürk, Yaşar Nuri: **Arapçılığa Karşı Akılcılığın İncisi: İmam-ı Azam Ebu Hanife**, İstanbul, Yeni Boyut, 2009.
- Pape, Robert: “How to Partner with the Taliban?”, **Foreign Policy**, August 26, 2019, (Çevrimiçi) <http://foreignpolicy.com/2019/08/26/how-to-partner-with-the-taliban/>, 08 Eylül 2019.
- Parekh, Bhikhu: **A New Politics of Identity**, New York, Palgrave & Macmillan, 2008.
- Pazarcı, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk** 14. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015.
- Pear, Robert: “War Powers Curb on Kremlin Seen” **New York Times**, October 28, 1989.
- Peters, Gretchen: “Massacres prompt fears of ethnic escalation”, **AP**, 15 Şubat 1998.
- Plano, Jack J., Roy Olton: **The International Relations Dictionary**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1969.
- Plumb, John H.: **The Death of the Past**, Boston, Houghton Mifflin, 1970.
- Poggi, Gianfranco: **The Development of Modern State**, London, Hutchinson, 1978.
- Posen, Barry R.: “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, **Ethnic Conflict and International Security**, Ed. by Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s.103-124.

- Puollada, Leon B.,
Leila D.J.Puollada: **The Kingdom of Afghanistan and the United States: 1828-1973**, Lincoln, University of Nebraska, 1995.
- Pye, Lucian W.: “Harold R. Isaacs, **Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change**, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.” için yazdığı önsöz, s.vii-ix.
- Pye, Lucian W., Sidney Verba: **Political Culture and Political Development**, Princeton, Princeton University Press, 1965.
- Qazi, Shereena: “Peace Deal is Near': What We Know So Far About US-Taliban Talks”, **Al Jazeera**, 13.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/taliban-talks-peace-afghanistan-190510062940394.html>, 26 Ağustos 2019.
- Quie, Marissa: “Peace and Exclusion: The Afghanistan Peace and Reintegration Program”, **Humanity & Society** Vol.42(1), 2018, s.21-44.
- Rais, Rasul B.: **War Without Winners: Afganistan's Uncertain Transition After The Cold War**, New York, Oxford University Press, 1994.
- Ramazani, Rouhollah K.: **The Northern Tier: Afghanistan, İran and Turkey**, y.y., D.Van Nostrand Company Inc., 1966.
- Raşid, Ahmed: **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, Çev.Osman Akınhay, İstanbul, Everest Yayınları ve Mozaik Yayınları, 2001.
- Raşid, Ahmed: “Afganistan Barış Süreci ve Rusya”, **Al Jazeera Turk**, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/afghanistan-baris-sureci-ve-rusya>, 03 Mayıs 2019.
- Rather, Steven R.: **The New US Peacekeeping: Building Peace in Lands of Conflict After the Cold War**, New York, St. Martin's Press, 1996.
- Riedel, Bruce: **Ne Kazandık: Amerika'nın Afganistan'daki Gizli Savaşı (1979-1989)**, Çev.İkbal Saylık, İstanbul, Matbuat Yayın Grubu, 2014.
- Rood, Steven: “Interlocking Autonomy: Manila and Muslim Mindanao”, **Autonomy and Armed Seperatism in South and South East Asia**, Ed. by M.A. Miller, Singapore, ISEAS, 2012, s.256-277.

- Rood, Steven: “2016 Philippines Election Politics Causes Hiatus in Bangsamoro Law Process”, **Asia Foundation**, October 14, 2015, (Çevrimiçi) <http://asiafoundation.org/in-asia/2015/10/14/2016-philippines-election-politics-causes-hiatus-in-bangsamoro-law-process/>, 29 Ekim 2015.
- Roux, Jean-Paul: **Orta Asya, Tarih ve Uygarlık**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2014.
- Roy, Oliver: **İslam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986. (**Afganistan’da Direniş ve İslam**, İstanbul, Yöneliş, 1990.)
- Sadat, Sayed Khodaberdı: “ABD’nin Kabil Büyülecisi Bass: ABD İçin Afganistan’daki Barış Konusu Öncelikli”, **AA**, 25.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-kabil-buyulecisi-bass-abd-icin-afganistandaki-baris-konusu-oncelikli/1564275>, 26 Ağustos 2019.
- Safi, Mariam, Muqaddesa Yourish: “What Is Wrong with Afghanistan’s Peace Process”, **The New York Times**, February 20, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/02/20/opinion/afghanistan-peace-talks.amp.html>, 08 Eylül 2019.
- Saikal, Amin: **Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival**, London, I.B.Tauris, 2006.
- Saikal, Amin, William Maley: **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- Saray, Mehmet: **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.
- Sarin, Oleg, Lev Dvoretzky: **The Afghan Syndrome, The Soviet Union’s Vietnam**, Novato, Presidio Press, 1993.
- Saydam, Mehmet: “ABD’nin Uluslararası Hukuk Çıkmazı: Afganistan Müdahalesi”, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos 2010, s.68-76.
- Scheffer, David J.: “Introduction: The Great Debate of the 1980s”, **Right v. Might: International Law and the Use of Force**, by Louis Henkin and the others, New York, Council of Foreign Relations Press, 1991, s.1-17.

- Schermerhorn, Richard A.: **Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research**, New York, Random House, 1970.
- Schirmer, Gregor: **The Afghanistan War and International Law**, Anti-war Congress at TO of Berlin on November 26, 2010, (Çevrimiçi) <https://www.indybay.org/newsitems/2011/02/22/18672715.php>, 02 Mayıs 2019.
- Schmidt, Brian C., Michael C. Williams: "The Bush Doctrine and the Iraq War: Neoconservatives vs. Realists", **Security Studies** 17(2), April-June 2008, s.191-220.
- Schroen, Gary: **First In: An Insider's Account of How the CIA Spearheaded the War on Terror in Afghanistan**, New York, Ballantine Books, 2006.
- Semple, Michael: **Reconciliation in Afghanistan**, Washington D.C., U.S. Institute of Peace, 2009.
- Seton-Watson, Hugh: **Nations and States**, London, Methuen, 1977.
- Shahrani, M. Nazif: "State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: A Historical Perspective", **The State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, İran and Pakistan**, Ed. by Ali Banuazizi, Myron Weiner, New York, Syracuse University Press, 1986., s.23-74.
- Shahrani, M. Nazif: "Resisting the Taliban and Talibanism in Afghanistan: Legacies of a Century of Internal Colonialism and Cold War Politics in a Buffer State", **Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Aralık 2001-Şubat 2002, (Çevrimiçi) <http://sam.gov.tr/tr/resisting-the-taliban-and-talibanism-in-afghanistan-legacies-of-a-century-of-internal-colonialism-and-the-cold-war-politics-in-a-buffer-state/> , 03 Eylül 2019.
- Shahrani, M.Nazif: **Afganistan'a Alternatives for Peace, Governance and Development: Transforming Subjects to Citizens & Ruler to Civil Servants**, Afghanistan Papers No.2, Ontario, CIGI and CIPS Publication, August 2009.
- Singh, Ganda: **Ahmad Shah Durrani: Founder of Modern Afghanistan**, Bombay, Asia Publishing House, 1959.
- Sivrioğlu, Töre, Ahmed Jawid Türkoğlu: **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, İstanbul, Kalkedon, 2017.

- Slater, Jerome: “Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?”, **Political Science Quarterly**, Vol. 121, No. 2, 2006, p.191-215.
- Smith, Anthony D.: “States and Homelands: The Social and Geopolitical Implications of National Territory”, **Millenium: Journal of International Studies** Vol.10, No.3, 1981, s.187-202.
- Smith, Anthony: **Nationalism: Theory, Ideology, History**, Cambridge, Polity, 2001.
- Smith, Ben, Arabella Thorp: **The Legal Basis for the Invasion of Afghanistan**, House of Commons Library, Standard Note SN/IA/5340, 26 February 2010.
- Snyder, Jack: **The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operation**, Santa Monica, RAND, 1977.
- Sofaer, Abraham: “On the Necessity of Pre-emption”, **European Journal of International Law**, Vol.14, No.2, 2003, s.209-226.
- Solis, Gary D.: **Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Starr, S. Frederick: **Xinjiang: China’s Muslim Borderland**, New York, M. E. Sharpe, 2004.
- Stewart, Jules: **On Afghanistan’s Plain: The Story of Britain’s Afghan Wars**, London, I.B.Tauris, 2011.
- Stoessinger, John G.: **Why Nations Go to War**, Boston, Bedford St. Martins, 2001.
- Şahin, Yakup: “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1 No.1, 2013, s.32-55.
- Şimşir, Bilal N.: **Atatürk ve Afganistan**, Ankara, ASAM Yayınları, 2002.
- Tarzi, Shah M.: “The Nation-State, Victim Groups, and Refugees”, **Ethnic and Racial Studies** 14(4), 1991, s.441-452.
- Tarzi, Ömer: **İki Kral Bir Lider**, İstanbul, Paloma Yayınevi, 2014.
- The White House: **A National Security Strategy For A New Century**, Washington DC, 1998.

- The White House: **Başkan Ronald Reagan’ın 166 No.lu Ulusal Güvenlik Karar Direktifi**, (Çevrimiçi) <https://www.reaganlibrary.gov/digital.library/nsdds>, 02 Nisan 2019.
- The World Bank and Carter Center: “From Civil War to Civil Society: The Transition from War to Peace in Guatemala and Liberia”, y.y., 1997, (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/552701468773067368/from-civil-war-to-civil-society-the-transition-from-war-to-peace-in-Guatemala-and-Liberia> , 3Eylül 2019.
- Theodorson, George, Achille Theodorson: **A Modern Dictionary of Sociology**, New York, Ty Crowell Co, 1969.
- Thucidides: **Peloponnesos Savaşları**, Çev.Furkan Akdemir, İstanbul, Belge Yayınları, 2010.
- Tilly, Charles (ed.): **The Formation of National states in Western Europe**, New Jersey, Princeton, 1978.
- Timberman, David G.: “The Philippines in 1990s: On Shaky Ground”, **Asian Survey**, Vol.31, No.2, A Survey of Asia in 1990s, Part II, 1991, s.153-163.
- Tivey, Leonard (ed.): **The Nation State**, New York, St. Martin’s Press, 1981.
- Tolman, Herbert Cushing: **A Guide to the Old Persian Inscriptions**, New York, American Book Company, 1893.
- Toluner, Sevin: “Nikaragua’ya Karşı Askeri ve Benzeri Faaliyetler Davasındaki Yargı ve Meşru Müdafaa Hakkı, **Mahmut R. Belik’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1993.
- Tomsen, Peter: **The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism Tribal Conflicts and the Failures of Great Powers**, New York, Public Affairs, 2011.
- Topal, Ahmet Hamdi: **Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı**, Ankara, Beta Matbaası, 2004.
- Tosun, Faruk: “Afganistan’da Sürdürülen Harekatın Neresindeyiz?”, **Birlik Dergisi**, Türkiye Emekli Subaylar Derneği, Sayı: 190, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s.8-11.

- UN: “The Afghanistan Compact”, (Çevrimiçi) <https://peacemaker.un.org/node/1799>, 30 Ağustos 2019.
- UNICEF: UNICEF Afganistan Statistics, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.unicef.org/infobycountry/afghanistanstatistics.html>, 20 Nisan 2019.
- UNODC: UNODC, **The Opium Economy in Afghanistan**, New York, United Nations, 2003.
- UNRIC: “Rebuilding Afghanistan: Peace and Stability”, Annex 1, **Afganistan Başkanlık Direktifi**, Petersberg, 2 Aralık 2002, (Çevrimiçi) <https://www.unric.org/de/frieden-und-sicherheit/26346>, 30 Ağustos 2019.
- US Government: ABD Askeri Komisyonlar Yasası (Military Commissions Act of 2006), (Çevrimiçi) http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/PL-109-366.pdf, 30 Ağustos 2019.
- US Government Printing Office: **Public Papers of the Presidents of the US: Ronald Reagan, 1985, Book I**, Washington DC, 1988.
- Van der Berghe, Pierre L.: **The Ethnic Phenomenon**, New York, Elsevier, 1981.
- Van Dyke, Vernon: “The Individual, The State and The Ethnic Communities in Political Theory”, **World Politics** Vol.29, No.3, 1977, s.343.369.
- Van Sickle, Alexa: **Life Post-Taliban: Solving Local Grievances**, y.y., The International Institute for Strategic Studies, 2012.
- Verrier, Anthony: **Francis Younghusband and the Great Game**, London, Jonathan Cape, 1991.
- Villegas, B.M.: “The Philippines in 1985: Rolling With The Political Punches, **Asian Survey**, Vo.26, No.2, A Survey of Asia in 1985, Part II, 1987, s.127-140.
- Volkan, Vamık D.: **Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Everest Yayınları, 2009.
- Von Bogdandy, Armin, et. al.: “State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situation: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches”, **Max Planck UNYB** 9, 2005, s.579-613

- Von Clausewitz, Carl: **Savaş Üzerine**, Çev.H. Fahri Çeliker, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018.
- Wallensteen, Peter: **Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System**, 2.Edition, London, Thousand Oaks, 2007.
- Waltz, Kenneth N.: **Theory of International Politics**, Long Grove, Waveland Press, 2010.
- Wayne, Earl Anthony: “Is Peace Actually on the Horizon in Afghanistan?”, **Center for Strategic & International Studies**, July 26, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.csis.org/analysis/peace-actually-horizon-afghanistan%3famp>, 9 Eylül 2019.
- Weber, Max: **Economy and Society**, Oakland, University of California Press, 1922.
- Weinbaum, Marvin G.: “Afganistan’ın Yeniden İnşası: Engeller, Dersler ve Beklentiler”, Çev. H.Kaya, **Ulus İnşası**, Francis Fukuyama, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2012, s.194-224.
- Whorf, Benjamin L.: “Science and Linguistics”, **Readings in Social Psychology**, by Eleanor E. Maccoby, Theodore M. Newcomb, Eugene L. Hartley, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, s.1-9.
- Williams, Brian Glyn: **The Last Warlord: The Life and Legend of Dostum, The Afgan Warrior Who Led U.S. Special Forces to Topple the Taliban Regime**, Chicago, Review Press, 2013.
- Winchester, Michael: “Ethnic Cleansing in Afghanistan”, **Asiaweek**, 6 November 1998, (Çevrimiçi) “Inside Story: Afganistan Ethnic Cleaansing”, **asiaweek.com**, November 30, 2000, http://edition.cnn.com/ASIANOW/asiaweek/98/1106/nat_7-2_ismazar.html, 29 Ağustos 2019.
- Wirth, Louis: “Types of Nationalism”, **American Journal of Sociology** 41(6), 1936, s.723-737.
- Yazıcı, Orhan: “Hazaraların Menşei ile İlgili Yeni Bir Görüş”, **Türklük Bilimi Araştırmaları** Sayı 29, 2011, s.475-492.

- Yılmaz, Muzaffer E.: **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları**, Ankara, Nobel Yayın ve Dağıtım, 2005.
- Yiğit, Dilek: “Afganistan hükümeti barış sürecinden nasıl dışlandı?”, **Diplomatik Gözlem**, (Çevrimiçi) http://diplomatikgozlem.com/_haber/afganistan-hukumeti-baris-surecinden-nasil-dislandi-, 03 Mayıs 2019.
- Yousaf, Mohammed, Mark Adkin: **The Bear Trap: Afghanistan’s Untold Story**, London, Leo Cooper, 1992.
- Zeydan, Ahmed Muvaffak: **Taliban’ın Yükselişi: Afganistan’da Yeni Dönem**, Çev. Hülya Afacan, İstanbul, Mana Yayınları, 2013.
- Zucchini, David: “The U.S. Spent \$8 Billion on Afghanistan’s Air Force. It’s Still Struggling”, **New York Times**, January 10, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2019/01/10/world/asia/afghanistan-air-force-amp.html>, 30 Ağustos 2019.
- Zyck, Steven A.: **Peace & Reintegration: An Introduction, Part 1 of a 4-Part Series on Peace and Reintegration in Afghanistan**, Civil Military Fusion Center, April 2012, www.cimicweb.org, 01 Eylül 2013.

Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, Polis Kanunu, Polis Temel Eğitim Kurs Dokümanları

“UN Chief slams outside forces for fuelling Afghan Conflict”, **AFP**, 9 Kasım 1997.

“İran says Taliban threat to the region”, **AFP**, 14 Ağustos 1998.

“Yüksek Temsilci/Başkan Yardımcısı Afganistan’ı ziyaret ediyor”, **Avrupa Info** 27.03.2019, (Çevrimiçi) <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/yuksektemsilcibaskan-yardimcisi-afganistani-ziyaret-ediyor-9361>, 03 Mayıs 2019.

“US-Taliban Talks end in Doha with ‘some progress’”, **Al Jazeera**, 09 May 2019, (Çevrimiçi) <https://www.google.com/amp/s/www.aljazeera.com/amp/news/2019/05/taliban-talks-doha-progress-taliban-190509150545009.html>, 10 Ağustos 2019.

BBC News Türkçe, 27.09.2016, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37481627>, 04 Eylül 2019.

“Taliban'a Barış Karşılığında Siyasi Parti Olarak Tanınma Teklifi”, **BBC News Türkçe**, 28.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43224060>, 03 Mayıs 2019.

“Taliban Lideri Molla Ömer ABD Üssü’nün Yakınında Yaşadı”, **BBC News Türkçe**, 11.03. 2019, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.com>turkce>, 19 Nisan 2019.

BBC News Türkçe, 29.08.2019, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com.turkce/haberler-dunya-49486272>, 4 Eylül 2019.

“ABD Başkanı Trump, Taliban’la yürütülen görüşmelere son verdiğini duyurdu”, **BBC News Türkçe**, 08.09.2019, (Çevrimiçi) <https://www.google.com/amp/s/www.bbc.com/turkce/amp/haberler-dunya-49625568>, 08 Eylül 2019.

“Attacks draw mixed response in Mideast”, **CNNWorld**, 12 September 2001, (Çevrimiçi) <http://edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/12/mideast.reaction/>, 24 Aralık 2012.

“Obama’nın 1 Aralık 2009 West Point Konuşması”, **CNN**, (Çevrimiçi) <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/12/01/obama.afghanistan.speech.transcript/index.html>, 28 Ağustos 2019.

“Taliban”, **Counter Extremism Project**, (Çevrimiçi) <https://www.counterextremism.com/threat/taliban>, 02 Şubat 2019.

“Afganistan’da İkinci Karzai Dönemi”, **Deutsche Welle**, 19.11.2009, (Çevrimiçi) <https://dw.com/tr/afganistanda-ikinci-karzai-d%25C3%25B6nemi/a-4909834>, 01 Eylül 2019.

“Afganistan’da Kuran’ın Yakılmasına Tepkiler Çığ Gibi Büyüyor”, **Hürriyet**, 23 Şubat 2012, (Çevrimiçi) <https://hurriyet.com.tr/amp/gundem/afganistanda-kuranin-yakilmasina-tepkiler-cig-gibi-buyuyor-199981149>, 30 Ağustos 2019.

“Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua” **ICJ**, 27 June 1986, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/cases,ICJ,4023a44d2.html>, 30 Ağustos 2019.

“Türkiye Üç Üs Veriyor”, **Milliyet**, 16 Eylül 2001.

“Bin Ladin’den 11 Eylül’e Kutlama Mesajı”, **Milliyet**, 11 Eylül 2003, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/amp/dunya/bin-ladinden-11-eylule-kutlama-mesaji-5154532>, 20 Ağustos 2019.

“US Sending Envoy to Taliban”, **Reuters**, Washington, October 1, 1996.

“Afghanistan: Murders in the Mountains”, **Time**, October 1, 1979, (Çevrimiçi) <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,947444,00.html>, 30 Ağustos 2019.

“Ghani Dissolves High Peace Council’s Sekretariat”, **TOLOnews**, 27 July 2019.

"Afghanistan hükümeti ile Taliban arasındaki barış görüşmeleri süresiz ertelendi", **t24**, 19.04.2019, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/afghanistan-hukumeti-ile-taliban-arasindaki-baris-gorusmeleri-suresiz-ertelendi-17544> , 03 Mayıs 2019.

<http://www.af.undp.org/content/afghanistan/en/home/projectsAPRP.html>, 31 Ağustos 2019.

<https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-talebanla-anlasti-5-bin-asker-cekilecek-5-%C3%BCs-kapatilacak/5066634.html>, 02 Eylül 2019.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49079354>, 26 Ağustos 2019.

<https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, 24 Ağustos 2019.

<https://tr.euronews.com/2019/08/31/abd-ile-barisi-gorusen-taliban-kunduz-a-saldirdi-kent-tamamen-bosaldi>, 02 Eylül 2019.

<https://tr.euronews.com/2019/08/29/trump-talibanla-baris-saglansa-bile-afghanistandaki-askeri-varligimiz-devam-edecek>, 02 Eylül 2019.

<http://www.foxnews.com/politics/2010/06/23/mcchrystal-afghanistan-fate.html>, 03 Ocak 2017.

<http://georgebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/20011113-27.html>, 30 Ağustos 2019.

<https://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/ana-orbat.htm>, 30 Ağustos 2019.

<https://www.google.com/amp/s/www.sozcu.com.tr/2017/gunun-icinden/srebrenica-soykirimi-nedir-srebrenica-kurbanlari-katliamin-yil-onumunde-aniliyor-1928318/amp/>, 7 Eylül 2019.

<https://m.haberler.com/afghanistan-daki-vardak-il-imar-ekibi-nden-bolge-4931131-haberi/>, 30 Ağustos 2019.

http://www.hpc.org.af/english/index.php?option=com_content&view=article&id=37:hpc-newsletter-1st-edition&catid=9:publications&Itemid023, 02 Mayıs 2013.

<http://hrw.org/news/2009/05/08//afghanistan-nato-should-come-clean-white-phosphorus>, 05 Şubat 2013.

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/afganistandan-abdye-baris-gorusmeleri-elestirisi-41239205>, 26 Ağustos 2019.

<http://www.icasualties.org>, 25 Ağustos 2019.

http://www.iec.org.af/jemb.org/eng/electoral_system/bonn_backgrounders.pdf , 29 Ağustos 2019.

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics/69366.htm#>, 18 Ağustos 2019.

<http://www.rs.nato.int/about-us/history/isaf-history.aspx>, 18 Ağustos 2019.

<http://rs.nato.int/about-us/history.aspx>, 18 Ağustos 2019.

<http://rs.nato.int/about-us/mission.aspx>, 18 Ağustos 2019.

<https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/200912/01/new-way-forward-presidents-address>, 30 Ağustos 2019.

<https://www.timeturk.com/filipinler-deki-moro-muslumanlari-artik-ozerk/haber-937186>, 5 Eylül 2019.

http://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx??src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&lang=en, 30 Ağustos 2019.

“Charter of United Nations”, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/charter-united-nations/>, 30 Ağustos 2019.

<https://unama.unmissions.org/un-urges-parties-heed-call-afghans-zero-civilian-casualties>, 24 Ağustos 2019.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan_Savaşı, 01 Şubat 2014.

http://en.wikipedia.org/wiki/International_Security_Assistance_Force, 20 Temmuz 2014.

[https://en.wikipedia.org/.../Civilian_casualties_in_the-war_in_Afghanistan_\(2001-present\)](https://en.wikipedia.org/.../Civilian_casualties_in_the-war_in_Afghanistan_(2001-present)), 25 Ağustos 2019

EKLER

EK-1: Afganistan Fiziki Haritası

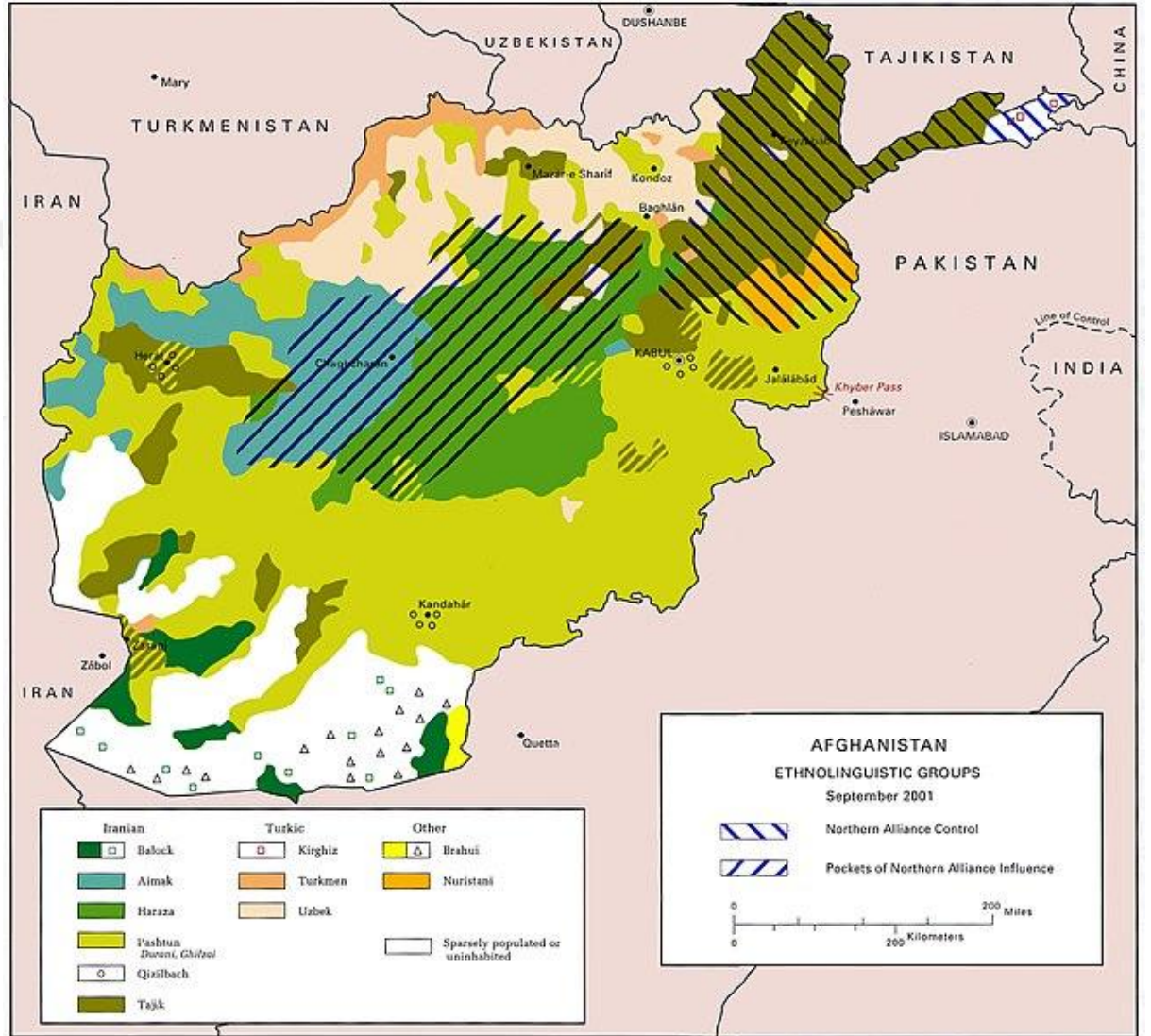
Kaynak: <https://geology.com/world/1200/afghanistan-physical-map.jpg>, (Çevrimiçi) 20Ekim 2019.

EK-2: Afganistan Siyasi Haritası

Kaynak: <https://geology.com/world/1200/afghanistan-political-map.jpg>, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019.

EK-3: Afganistan Etnik Dağılım Haritası

Kaynak:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:US_Army_ethnolinguistic_map_of_Afghanistan_-_circa_2001-09.jpg, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019. İrani dil ailesine mensup olan gruplar etnik olarak Fars kökenli değildir.)

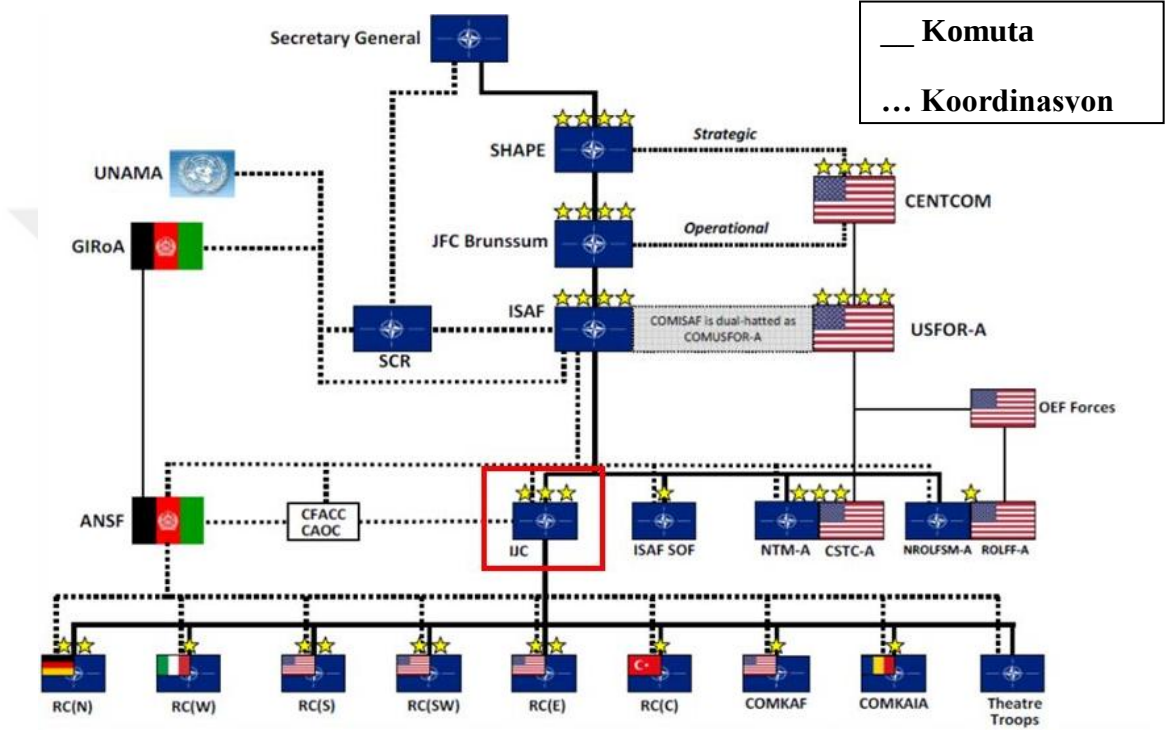

EK-4: UGYK (ISAF) Bölge Komutanlıkları ve Bölgesel İmar Ekipleri

Kaynak: <https://smallwarsjournal.com/blog/isaf-placemat>, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019.

EK-5: UGYK (ISAF) Kuruluş ve Bağlantıları

Kaynak: <https://www.google.com/amp/s/slideplayer.com/amp/241481/>, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019.

EK-6: Kararlı Destek Misyonu

Kaynak: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_06/20180608_2018-06-RSM-placemat.pdf, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019.

EK-7: Hükümet ve Taliban'ın Kontrol Ettiği Bölgeler

Kaynak: <https://www.economist.com/asia/2019/05/18/why-afghanistans-government-is-losing-the-war-with-the-taliban>, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2019. (Long War Journal, May 2019)

ÖZGEÇMİŞ

Ali Rıza Kuğu 1963 yılında Giresun/Görece'de doğmuştur. Kara Harp Okulu ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. İki ayrı yüksek lisansını Kara Harp Akademisi'nde kurmay subaylık (Savunma Bilimleri) eğitimi ve Naval Postgraduate School (NPS/ABD)'da Ulusal Güvenlik/Stratejik Planlama konularında tamamlamıştır. Ayrıca Silahlı Kuvvetler Akademisi'nde yüksek sevk ve idare eğitimi almıştır.

Meslek hayatı boyunca T.S.K.'nın çeşitli kademelerinde komutanlık ve karargah subaylığı görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Belçika'da konuşlu NATO Avrupa Başkomutanlık Karargahı (SHAPE)'nda savunma planlamacısı ve Müttefik Transformasyon Komutanlığı (ACT)'nın Avrupa ofisinde Şube Müdürü olarak çalışmıştır. Almanya'da bulunan NATO Okulu'nda karargâh subaylığı, barışı koruma harekâtı ve üst seviye yönetici sertifika programlarına katılmıştır.

Afganistan'da yürütülen UGYK (ISAF) Harekâtı kapsamında, 2012-2013 yıllarında Kabil Bölge Komutanı olarak görev yapmıştır. Bu görev esnasında ülkenin genel yapısı, iç çatışma dinamikleri ve çözüm seçeneklerini yakından gözlemleme olanağı bulmuştur.

T.S.K'dan 2014 yılında emekliye ayrıldıktan sonra iki yıl süreyle TUSAŞ (TAI) Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev almıştır.

Çok iyi seviyede İngilizce ve orta seviyede Almanca bilen Ali Rıza Kuğu evli ve iki çocuk babasıdır.